BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
3 A
37
M

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

Editio Noviſſima,

In qua ejuſdem Annotationes ſuis quaque Paragraphis ad faciliorem uſum ſubjectæ ſunt.

AMSTELODAMI,

Ex Officina Elzeviriana.

CIↃ IↃ C LXII.

BIBLIOTECA VITTORIO EMANUELE IN ROMA

68 5 7 37

Nobiliſſimo Ampliſſimoque Domino,

D. HIERONYMO BIGNONIO,

Advocato Regio in ſummo Auditorio Pariſienſi.

Vir Nobiliſſime & Ampliſſime.

PECCEM in Juſtitiam ipſam ſi tempora ei in auguſtiſſimo loco exercendæ debita alio divertam. Sed audacem me facit Religionis Chriſtianæ tutela, pars Juſtitiæ tuique muneris magna. Neque Juſtitia ſinit ut acceſſio hæc ad quenquam prius perveniat quam ad eum ex cu-

jus nomine magnam tituli ſuperbiam liber præfert. Non dicam me partem poſcere de otio tuo, quod tibi tam late diffuſa muneris functio non concedit. Sed cum occupatis pro otio ſit negotiorum mutatio, rogo ut forenſes curas harum chartarum lectione diſtinguas. Ne ſic quidem longe abibis ab actibus ſolitis. Audies teſtes, vim teſtimoniorum expendes, judicium feres. Ego judicatum faciam. *Vale Vir Maxime.* Lutetiæ 27 Auguſti, CIↃ IↃC XXXIX.

ANA-

ANACEPHALÆOSIS
eorum,

Quæ ſingulis quibuſque libellis ab Auctore in hoc Opere de VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ tractantur.

LIBER PRIMUS.

I. *Occaſio operis*, Pag. 1
II. *Probatur Deum eſſe*, 4
III. *Deum eſſe unum*, 7
IV. *In Deo eſſe omnem perfectionem*, 8
V. *Et quidem infinitam*, 9
VI. *Deum eſſe æternum, omnipotentem, omniſcientem, & omnino bonum*, ibid.
VII. *Deum eſſe cauſam omnium*, 10
VIII. *Occurritur objectioni de mali cauſa*, 19
IX. *Contra eos diſſeritur qui duo principia ſtatuunt*, 20
X. *Aſſeritur univerſum à Deo regi*, 21
XI. *Etiam ſublunaria*, ibid.
Etiam ſingularia, ibid.
XII. *Quod demonſtratur ex conſervatione Imperiorum*, 22
XIII. *Et ex miraculis*, 24
XIV. *Præſertim autem apud Judæos, quibus fides aſtruitur ex duratione religionis*, ibid.
XV. *Item ex Moſis veracitate, & antiquitate*, 27
XVI. *Et ex teſtimoniis extraneorum*, 30

XVII. *Probatur idem, quod ſupra, ex prædictionibus, & argumentis aliis,* 108
XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conſpiciantur,* 113
XIX. *Et quod tanta ſit ſcelerum licentia,* 114
XX. *Ita ut ſæpe opprimantur boni,* 116
XXI. *Retorquetur hoc ipſum, ad probandum animos ſupereſſe corporibus,* ibid.
XXII. *Quod confirmatur traditione,* ib.
XXIII. *Et quidem tali, cui nulla ratio repugnet,* 121
XXIV. *Multa faveant,* 124
XXV. *Vnde conſequitur, finem hominis eſſe felicitatem poſt hanc vitam,* 126
XXVI. *Ad quam comparandam, indaganda eſt vera Religio.* ibid.

Liber Secundus.

I. *UT probetur titulum veræ Religionis competere Chriſtianæ Religioni, oſtenditur Ieſum vixiſſe,* 127
II. *Item eundem morte ignominioſa affectum,* 128
III. *Et tamen poſt mortem adoratum etiam à viris ſapientibus,* 130
IV. *Oſtenditur ejus adorationis cauſam aliam eſſe non potuiſſe, quam miracula ab ipſo edita,* 131
V. *Atque hæc miracula non naturali efficaciæ neque diabolicæ potentiæ aſſcri-*

ſcribenda, ſed omnino à ſolo Deo profecta eſſe, 132
VI. *Probat auctor, de ipſius Ieſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis,* 136
VII. *Solvit objectionem ſumtam ab eo, quod reſurrectio videatur impoſſibilis,* 142
VIII. *Docet reſurrectione Ieſu poſita, evinci dogmatis veritatem,* ibid.
IX. *Oſtenditur Chriſtianam religionem præſtare aliis omnibus,* 145
X. *Idque à præmii propoſiti excellentia,* ibid.
XI. *Hinc ſolvitur obiter objectio inde ſumta, quod diſſoluta corpora reſtitui nequeant,* 151
XII. *A præceptorum eximia ſanctitate circa Dei cultum,* 156
XIII. *Circa ea humanitatis quæ proximo debemus etiam læſi,* 162
XIV. *Circa maris & feminæ conjunctionem,* 168
XV. *Circa uſum bonorum temporalium,* 173
XVI. *Circa jusjurandum,* 177
XVII. *Circa facta alia,* ibid.
XVIII. *Occurritur objectioni ex controverſiis, quæ ſunt inter Chriſtianos,* 179
XIX. *Probatur porro præſtantia religionis Chriſtianæ ex præſtantia ipſius magiſtri,* 180
XX. *Ex admirabili propagatione hujus religionis,* 183

XXI. *Præcipue ſi conſideretur infirmitas ac ſimplicitas eorum, qui eam primis temporibus docuerunt,* 185
XXII. *Et maxima impedimenta, quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profitenda deterrerent;* 195
XXIII. *Obiter reſpondetur his, qui plura aut validiora argumenta requirunt,* 198

LIBER TERTIUS.

I. A*ſſeritur auctoritas librorum Novi Fœderis,* 203
II. *Docetur libros qui nomina præſcripta habent, eorum eſſe, quorum nomen præferunt,* 204
III. *De libris olim dubitatis ſublatam eſſe dubitationem,* 205
IV. *Libris ſine nomine conſtare auctoritatem æqualitate ſcriptorum,* 206
V. *Probatur hos ſcriptores vera ſcripſiſſe, quia notitiam habebant eorum, quæ ſcribebant,* 208
VI. *Et quia mentiri nolebant,* 210
VII. *Aſtruitur quoque inde ſcriptoribus fides, quod miraculis illuſtres fuerint,* 212
VIII. *Et in ſcriptis eorum multa ſint quæ eventus comprobavit divinitus revelata eſſe,* 214
IX. *Tum etiam ex cura, quam decebat à Deo ſuſcipi, ne falſa ſcripta ſubjicerentur,* 215
X. *Solvitur objectio, quod multi libri à qui-*

quibuſdam rejecti fuerint, ibid.
XI. *Refutatur objectio quaſi his libris contineantur impoſſibilia,* 220
XII. *Aut à ratione diſſona,* ibid.
XIII. *Solvitur objectio illa, quod his libris quædam inter ſe repugnantia contineantur,* 223
XIV. *Solvitur alia ex teſtimoniis extrinſecis: ubi oſtenditur ea magis eſſe pro his libris,* 226
XV. *Denique ſolvitur illa de immutata ſcriptura,* 228
XVI. *Probatur denique auctoritas librorum Veteris Fœderis,* 232

LIBER QUARTUS.

I. *Refutantur ſpecialiter religiones à Chriſtiana diſcrepantes,* 258
II. *Ac primum quidem Paganiſmus, oſtenditurque unum tantum eſſe Deum, Mentes vero creatas bonas eſſe, aut malas. Bonas non colendas, niſi ad præſcriptum ſummi Dei,* 259
III. *Probatur malos ſpiritus à Paganis adoratos, & quam id ſit indignum,* 263
IV. *Diſputatur contra cultum exhibitum hominibus vita functis in Paganiſmo,* 266
V. *Contra cultum aſtrorum, & elementorum,* 267
VI. *Contra cultum brutorum animantium,* 268

VII. *De-*

VII. *Denique contra cultum earum rerum, quæ ſubſtantiæ non ſunt,* 271
VIII. *Solvitur objectio Paganorum, ſumta à miraculis apud ipſos,* 272
IX. *Et ab oraculis,* 277
X. *Rejicitur Paganica religio ex eo, quod ſponte defecerit, ſimul ac humana auxilia defuerunt,* 282
XI. *Reſpondetur iis qui ortus & interitus religionis aſtrorum efficaciæ aſſcribunt,* 284
XII. *Denique oſtenditur præcipua Chriſtianæ religionis probari à ſapientibus Paganorum : ac ſi quid eſt in ea difficile creditu, paria apud Paganos reperiri,* 287

LIBER QUINTUS.

I. *IVdaïſmus refutatur,* 297
II. *Oſtenditur Iudæos debere miracula Ieſu habere pro ſufficienter probatis,* 298
III. *Solvitur quod objiciunt miracula hæc facta ope dæmonum,* 300
IV. *Aut vi vocum.* 302
V. *Oſtenditur divina fuiſſe Ieſu miracula, quod is docuerit cultum unius Dei, qui mundi opifex eſt.* 303
VI. *Solvitur objectio ſumta ex diſcrepantia quæ eſt inter legem Moſis & Ieſu : oſtenditurque aliam perfectiorem dari potuiſſe lege Moſis,* 304
VII. *Ab Ieſu in terris obſervatam fuiſſe legem Moſis, & nulla alia præcepta*

poſtea

poſtea fuiſſe abolita, niſi ea, quæ intrinſecam bonitatem non habebant, 308
VIII. *Ea fuiſſe Sacrificia, quæ nunquam per ſe Deo placuerant,* 313
IX. *Item ciborum diſcrimen,* 320
X. *Et dierum,* 328
XI. *Ac circumciſionem externam,* 332
XII. *Et tamen in his quoque tolerandis faciles fuiſſe Apoſtolos Ieſu,* 334
XIII. *Argumentum ſumitur contra Iudæos ex eo, quod in confeſſo ſit promiſſum eximium Meſſiam,* 336
XIV. *Oſtenditur eum veniſſe ex præſignificatione temporis.* ibid.
XV. *Solvitur id, quod objiciunt, dilatum adventum ob peccata populi,* 342
XVI. *Item ex ſtatu præſenti Iudæorum collato cum his, quæ lex promittit,* 344
XVII. *Probatur Ieſum eſſe Meſſiam ex his, quæ de Meſſia prædicta fuere,* 348
XVIII. *Solvitur id, quod dicuntur quædam non impleta,* 351
XIX. *Item quod opponitur de humili ſtatu & morte Ieſu,* 354
XX. *Et quaſi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt,* 360
XXI. *Reſpondetur ad objectionem plures Deos à Chriſtianis coli,* 365
XXII. *Item humanam naturam adorari,* 370
XXIII. *Abſolutio hujus partis cum precibus pro Iudæis.* 373

I. *Refutatur Mahumetiſmus, & breviter ejus origo indicatur,* 375

II. *Evertuntur fundamenta ejuſdem Mahumetiſmi, quod non liceat ibi in religionem inquirere,* 383

III. *Agitur adverſus Mahumetiſtas, ex libris ſacris Hebræorum & Chriſtianorum, probaturque eos non eſſe corruptos,* 385

IV. *Comparatur Mahumetes cum Chriſto,* 388

V. *Item facta utriuſque,* 389

VI. *Illis etiam, qui primi utramque religionem receperunt,* 390

VII. *Modi itidem, quibus lex utraque propagata eſt,* 391

VIII. *Denique præcepta inter ſe,* 393

IX. *Solvitur id quod objiciunt Mahumetiſtæ de Dei Filio,* 394

X. *Recenſentur abſurda plurima ex libris Mahumeticis,* 396

XI. *Peroratio totius Operis attexitur ad Chriſtianos, qui ex occaſione antedictorum officii ſui admonentur.* 397

H U-

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

Ad Virum Ampliſſimum,

HIERONYMUM BIGNONIUM,

Advocatum Regium in ſummo Auditorio Pariſienſi.

LIBER PRIMUS.

I. QUÆRERE identidem ex me ſoles, vir & de patria tua, & de literis, &c, ſi id adjici pateris, de me quoque optime merite, HIERONYME BIGNONI, quod argumentum ſit eorum librorum, quos pro religione Chriſtiana patriæ meæ ſermone ſcripſi. Neque id quærere te miror. Non enim ignoras, ut qui omnia legi *Occaſio operis.*

 digna,

digna, & quidem tanto cum judicio legeris, quantum excoluerint iſtam materiam philoſophica ſubtilitate Ræmundus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem tum eruditione, tum facundia veſtras Mornæus. Quam ob cauſam videri poteſt magis ex uſu fuiſſe, alicujus illorum in ſermonem popularem verſio, quam inchoatio novi operis. Sed quid alii hac de re judicaturi ſint, neſcio: te quidem, tam benigno ac facili judice, facile ſpero me poſſe abſolvi, ſi dicam, me lectis non illis tantum, ſed & Judæorum pro Judaïca vetere, & Chriſtianorum pro Chriſtiana religione ſcriptis, uti voluiſſe meo qualicunque judicio, & animo dare negatam, cum id ſcriberem, corpori libertatem. Exiſtimabam enim pro veritate non niſi veritate certandum, & quidem tali, quam ipſe animo approbarem: fruſtra enim daturum me operam, ut perſuaderem aliis, quæ non ante mihi perſuaſiſſem. Itaque ſelegi ex veteribus ac novis, quæ mihi ſe probabant maxime, omiſſis argumentis, quæ parum mihi ponderis habere videbantur, & auctoritate eorum librorum, quos ſubdititios eſſe aut certo ſciebam, aut

merito

merito ſuſpicabar. Quibus autem ipſe aſſentiebar, ea & ordine certo diſpoſui & expoſui, quam potui maxime populariter, & verſibus incluſi, quo rectius memoriæ mandarentur. Propoſitum enim mihi erat, omnibus quidem civibus meis, ſed præcipue navigantibus, operam navare utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quam, quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque ſumpto exordio à laude noſtræ gentis, quæ navigandi ſolertia ceteras facile vincat, excitavi eos, ut hac arte, tanquam divino beneficio, non ad ſuum tantum quæſtum, ſed & ad veræ, hoc eſt, Chriſtianæ religionis propagationem, uterentur. Neque enim deeſſe materiam, cum per longinqua itinera paſſim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina & Guinea; aut in Mahumetiſtas, ut ſub imperio Turcæ, Perſæ, & Pœnorum; tum vero Judæos, & ipſos jam Chriſtianiſmi profeſſos hoſtes, diſperſos per maximas partes terrarum orbis: Neque deeſſe impios, qui abditum metu venenum ex occaſione apud ſimplices prodant: adverſum quæ mala optare me, ut recte armati ſint noſtrates, & qui ingenio præſtant, incum-

bant pro virili revincendis erroribus cæteri ſaltem id caveant, ne ab aliis vincantur.

Deum eſſe. II. Ac primo quidem libro, ut oſtendam non eſſe rem inanem religionem, ab ejus fundamento ordior; quod eſt, Numen eſſe aliquod. Id autem probare ſic aggredior. Res aliquas eſſe, quæ eſſe cœperint, ſenſu ipſo & confeſſione omnium conſtat. Eæ autem res ſibi non fuerunt cauſſa ut eſſent: nam quod non eſt, agere non poteſt; nec ipſa res eſſe potuit, antequam eſſet. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint ſui originem: quod non tantum de illis rebus, quas ipſi aut conſpicimus, aut conſpeximus, fatendum eſt; ſed & de iis, unde illæ ortum habent, donec tandem ad aliquam cauſam perveniamus, quæ eſſe nunquam cœperit, quæque ſit, ut loqui ſolemus, non contingenter, ſed neceſſario. Hoc autem, qualecumque tandem ſit, de quo mox agemus, idipſum eſt, quod Numinis, aut Dei voce ſignificatur. Alterum argumentum, quo probamus, Numen eſſe aliquod, ſumitur à manifeſtiſſimo conſenſu omnium gentium, apud quas ratio & boni mores non plane extincta ſunt ind..cta feritate. Nam cum, quæ

ex

ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem ſint apud omnes, & ſæpe mutentur; hæc autem notio nuſquam non reperiatur, neque temporum viciſſitudine mutetur, quod ipſi etiam Ariſtoteli notatum, homini ad talia minime credulo: omnino cauſam ejus aliquam dari convenit, quæ ſe ad omne genus humanum extendat: quæ alia eſſe non poteſt, quam aut oraculum Dei ipſius, aut traditio, quæ à primis humani generis parentibus manarit: quorum prius ſi admittimus, conſtat de quo quæritur: ſin poſterius, nulla ſane ratio aſſignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falſum aliquod in re momenti maximi ad omnes poſteros prodidiſſe. Accedit quod, ſive olim cognitas, ſive nuper repertas orbis partes ſpectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid eſt humanitatis, exſerit ſe hæc notitia, tum apud gentes ſapientia, aut ingenio valentes, tum apud ſtupidiores alias, quarum nec illas omnes decipi potuiſſe, nec has reperiſſe, quo alii alios deciperent, ullo pacto credibile eſt. Nec eſt, quod opponat hic quiſquam paucos in multis ſæculis, qui Deum eſſe aut non crederent, aut non credere ſe profiterentur. Nam &

paucitas ipſa, & quod ſtatim intellectis argumentis rejecta univerſim eſt eorum opinio, oſtendit, non provenire hoc ex uſu rectæ rationis, quæ hominibus communis eſt; ſed aut ex ſtudio novitatis, quali tenebatur, qui nivem atram eſſe contendebat, aut ex mente corrupta, ſicut vitiato palato res, non ut ſunt, ita ſapiunt: præſertim cum & hiſtoriæ, & alia ſcripta doceant, quo quiſque fuit probior, eo diligentius ab ipſo cuſtoditam de Deo notitiam. Atque adeo à pravo ingenio eorum maxime, quorum intereſt, ne quis ſit Deus, id eſt, humanarum actionum judex, venire hanc à tam recepta antiquitus ſententia diſceſſionem, vel hinc apparet, quod quicquid illi ponunt, ſive generum ſucceſſionem abſque ullo primordio, ſive atomorum concurſum, ſive aliud quidvis, id non minores, ſi non majores, habere difficultates, neque eo, quod receptum eſt, magis eſſe credibile cuivis ad rem mediocriter attendenti, ſatis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo ſe nec credere; ſi quid vident, ſatis vident, quam hoc ſit homine indignum, qui modo mentem habere ſe credat, quam nec ipſam videt.

Nec

Nec ſi capere Dei naturam noſtro ingenio non poſſumus, ideo talem eſſe naturam negandum eſt. Eſt enim id inferioris cujuſque proprium, ut quæ ſe ſuperiora atque excellentiora ſunt, capere non poſſit. Ne beſtiæ quidem, quid homo ſit, capiunt; multoque minus ſciunt, qua ratione homines reſpublicas inſtituant, ac regant, aſtrorum curſus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipſarum captum ſuperant. Atque ex hoc ipſo homo, quippe ſupra beſtias nobilitate naturæ conſtitutus, idque non à ſeſe, inferre debet id, à quo ſuperior beſtiis eſt conſtitutus, non minus ſeſe eſſe ſuperius, quam ipſe ſit beſtiis; ideoque eſſe aliquam naturam, quæ utpote excellentior, ſui captus modum excedat.

III. Evicto Numen eſſe aliquod, reſtat ad Attributa ejus veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures eſſe Deos, ſed unum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut ſupra jam dictum eſt, eſt id, quod eſt neceſſario, ſive per ſe: neceſſario autem ſive per ſe quidque eſt, non qua in genere conſideratur, ſed qua actu eſt: actu autem ſunt res ſingulæ. Quod ſi plures Deos ponas, jam in ſingulis nihil inve- *Deum eſſe unum.*

nias, cur neceſſario ſint: nihilque cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum ſingularium congenerum eſt ex cauſarum fœcunditate, pro qua plures ipſæ res enaſcuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec cauſa ulla eſt. Tum vero in ſingulis diverſis ſunt quædam proprietates ſingulares, quibus inter ſe diſcriminentur, quas in Deo, qui natura eſt neceſſaria, ponere non eſt neceſſarium. Neque vero uſquam ſigna deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc univerſitas unum facit mundum: in eo unum pulcherrimum ſol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Præterea, ſi duo eſſent, aut plures dii, libere agentes & volentes, poſſent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod vellet efficeret: impediri autem poſſe Deo indignum eſt.

In Deo eſſe omnem perfectionem.

IV. Ut cætera Dei attributa noſcamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi ſolet (utamur nunc ſane hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non ſuppeditat, Græcum eſt τελειότης) in Deo eſſe, hinc intelligitur: quod quæcumque eſt perfectio

fectio in rebus, ea aut cœperit, aut non cœperit. Quæ non cœpit, Dei eſt. Quæ cœpit, neceſſe eſt habuerit, unde inciperet. Et cum à nihilo nihil fiat eorum, quæ ſunt, ſequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones, in cauſa fuerint, ut ſecundum eas cauſa efficere aliquid poſſit, & proinde omnes in prima cauſa. Neque prima cauſa ulla perfectione poſtea orbari potuit: non aliunde; quia quod æternum eſt, ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur: neque vero à ſe, quia natura omnis ſuam perfectionem appetit.

V. Addendum eſt, eſſe has perfectiones in Deo modo infinito: quia attributum cujuſque finitur, aut quia cauſa, per quam exiſtit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipſa tantum, nec amplius capiebat. Deo autem nulla natura quicquam ſui communicat: nec ipſe aliunde capit quicquam, exiſtens, ut ante diximus, per ſe ſive neceſſario. *Et quidem infinitam.*

VI. Cum vero apertiſſimum ſit perfectiora dici ea, quæ vivunt, iis, quæ non vivunt; quæ agendi pollentiam habent, iis, quæ non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona *Deum eſſe æternum, omnipotentem, omni-*

ſcientem, omnino bonum. bona ſunt, his, quæ minus ſunt talia; ſequitur ex his, quæ modo diximus, hæc omnia attributa Deo convenire, & quidem infinite. Itaque eſſe eum vitæ infinitæ, id eſt æternum, pollentiæ immenſæ; id eſt omnipotentem, ſic & omniſcientem, & omnino ſine ulla exceptione bonum.

Deum eſſe cauſſam omnium. VII. Quæcunque autem ſubſiſtunt, à Deo exiſtendi habere originem, connexum eſt his, quæ ante diximus. Concluſimus enim, id quod per ſe ſive neceſſario eſt, unum eſſe. Unde ſequitur, ut alia omnia ſint orta ab aliquo diverſo à ſeipſis. Quæ autem aliunde orta ſunt, ea omnia in ſe, aut in cauſis ſuis, orta eſſe ab eo, quod ortum nunquam eſt, id eſt à Deo, jam ante vidimus. Neque ratio tantum, ſed ipſe id quodammodo ſenſus evincit. Nam ſi humani corporis admirabilem conſtructionem intus extraque conſpicimus, & ut omnia ibi etiam minima ſuos uſus habeant, nullo ſtudio, nulla induſtria parentum, arte vero tanta, ut philoſophorum ac medicorum præſtantiſſimi nunquam eam ſatis poſſint admirari, oſtendit hoc opificem naturæ eſſe mentem excellentiſſimam: qua de re videri poteſt Galenus, præſertim

qua

qua parte oculi & manus uſum examinat. Imo & mutorum animantium corpora id loquuntur. Non enim ex vi materiæ, ſed ad finem certum collocatæ ac figuratæ ſunt eorum partes. Neque animantium tantum, ſed & plantarum & herbarum, ut à Philoſophis accurate notatum eſt. Idem egregie [a] Strabo notavit in aquarum poſitu, quæ, ſi materiæ qualitatem reſpicias, mediæ eſſe debuerunt inter terram atque aërem, cum nunc terris interfuſæ ſint, nimirum ut terræ fœcunditati hominumque vitæ nihil obſtaret. Ob finem autem agere non eſt niſi intelligentis naturæ. Neque vero ſingula tantum ad peculiarem ſuum finem ordinantur, ſed & ad communem Univerſi; ut apparet in aqua, quæ contra naturam ſibi propriam ſurſum movetur, ne inani interpoſito hiet Univerſi compages: ita facta ut continua partium cohæſione ſemet ſuſtineat. Finis autem hic univerſalis intendi, & vis ad eum finem inſeri rebus non potuit, niſi ab intellectu, cui ſubeſſet hoc Univerſum. Quin & beſtiarum nonnullæ actus exercent ita ordinatos atque directos, ut omnino eos appareat à ratione aliqua proficiſci: quod in formi-

cis, & apibus maxime apparet: ſed & in aliis quibuſdam, quæ ante omne experimentum aut nocitura fugiunt, aut profutura quærunt. Non ipſis ineſſe vim hoc aut inveniendi aut dijudicandi, inde apparet, quod ſemper agunt conſimiliter, & ad alia neutiquam graviora nihil valent: quare ab extrinſeca ratione ipſas aut dirigente, aut efficaciam ſuam ipſis imprimente, neceſſe eſt iſta proficiſci: quæ quidem ratio non aliud eſt, quam quod Deus vocatur. Jam vero cæleſtia quoque ſidera, & quæ in iis maxime eminent, Sol & Luna, curſus agunt ita attemperatos ad terrarum fœcunditatem, & animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam poſſit. Nam cum alioqui multo ſimplicior fuiſſet per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum ſpatia beneficia ipſorum pertingerent. Sicuti vero terrarum uſus penes animantia eſt, ita animantium cæterorum penes hominem maxime, qui violentiſſima quæque exſuperantia ingenii ſibi ſubjicit [b]. Unde Mundum hominis cauſa factum etiam Stoïci colligebant. Cum vero eo uſque vis hominis

minis non poſſit pertingere, ut & cæleſtia lumina ſibi ſervire cogat; nec illa ultro ſe homini mancipaſſe credenda ſint: ſequitur, ut ſuperior quædam ſit mens, cujus imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra poſito operas perpetuas præſtent: quæ ipſa mens non alia eſt, quam opifex ſiderum, atque univerſi. [c] Motus autem ſiderum, qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur, manifeſte oſtendunt non vim materiæ, ſed liberi agentis ordinationem. Idem teſtantur aſtrorum alii ex hac, alii ex altera cæli parte poſitus, terrarumque ac marium tam inæqualis forma. Nec alio referri poteſt, quod ſidera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipſa vero mundi figura perfectiſſima, rotunda ſcilicet, & partes ejus in cæli quaſi ſinu concluſæ, atque ordine admirabili diſpoſitæ, ſatis loquuntur, non caſu hæc confluxiſſe, ſed ab intellectu, & quidem excellentiſſimo eſſe conſtituta. Nam quis adeo ſtultus eſt, ut à caſu aliquid tam accuratum exſpectet, quaſi credat, caſu lapides & ligna [d] in domus ſpeciem coalitura, aut ex jactis forte literis exſtiturum poëma: cum & qui figuras geometricas in littore viderat,

hominis ſe dixerit videre veſtigia, ſatis perſpiciens à caſu talia proficiſci non potuiſſe? Præterea non ab æterno exſtitiſſe hominum genus, ſed à certo tempore communem ſtirpi ſumpſiſſe originem, evincunt inter alia [e] artium progreſſus, & incultæ olim terræ, quæ habitari poſtea cœperunt, quod & inſularum ſermo teſtatur profectus à terris adjacentibus. Tum vero inſtituta quædam ita & hominibus communia, ut non tam naturæ inſtinctui, aut evidenti rationis collectioni, quam perpetuæ & vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni, accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in ſacris mactatio, & nunc quoque pudor circa res Veneris, nuptiarum ſolemnia, & inceſtorum fuga.

Annotata.

a *Strabo notavit.*] Locus eſt libro XVII. ubi cum diſtinxiſſet opera φύσεως, *naturæ*, id eſt, *materiæ*, & προνοίας, id eſt, *divinæ providentiæ*, addit: ἀλλ' ἐπειδὴ τῇ γῇ περίκειται τὸ ὕδωρ, οὐκ ἔστι δ' ἔνυδρον ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ χερσαῖον, καὶ ἐναέριον, καὶ πολλοῦ κοινωνικὸν φωτὸς, ἐποίησεν ἐξοχὰς ἐν τῇ γῇ πολλὰς καὶ εἰσοχὰς, ὥστ' ἐν αἷς μὲν ἀπολαμβάνεσθαι τὸ σύμπαν ἢ καὶ τὸ πλέον ὕδωρ, ἀπόκρυπτον τὴν ὑπ' αὐτῷ γῆν ἐν αἷς δ' ἐξέχειν τὴν γῆν ἀποκρύπτουσαν

σπᾶσαι ἐφ' ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πλὴν ὅσον χρήσιμον τῷ ἀνθρωπείῳ γένει καὶ τοῖς περὶ αὐτὸ ζώοις καὶ φυτοῖς. *Sed cum circum terram ſitus ſit aqua naturalis, homo autem non ſit animal aquaticum, ſed partim terreſtre, partim aëreum, multiſque partibus lucis capax, fecit providentia multas in aqua exſtantias, depreſſioneſque, ut ha quidem reciperent aquam aut plurimam ejus partem, qua occultaretur quod ſub ea eſt terra: per illas vero attolleret ſe terra, ac ſub ſe aquas occultaret, niſi quatenus ea ipſa genere & qua humano generi inſerviunt, animalibus plantiſque eſſent uſui.* Obſervarunt hoc inter Hebræos Rabbi Juda Levita, & Abeneſdra, inter Chriſtianos vero Chryſoſtomus de Statuis nono ſermone.

b *Unde Mundum hominis cauſa factum etiam Stoïci colligebant.*] Docet Cicero de Officiis primo, & de Natura Deorum ſecundo.

c *Motus autem ſiderum qui eccentrici, quique Epicyclici dicuntur.*] Tractat docte hoc argumentum Maimonides ductore dubitantium parte II. c. 24. Quod ſi terram perpetuo moveri ſtatuas, res ſub aliis nominibus eodem redibit.

d *In domi ſpeciem*] aut navis aut baliſtæ.

e *Artium progreſſus & inculta olim terra, qua habitari poſtea cœperunt.*] Tertullianus ex hiſtoriis hoc tractat, libro de Anima, ſectione XXX. *Invenimus autem apud omnes commentarios etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberaſſe*, &c. Et mox: *Ipſe orbis in promptu eſt cultior in dies & inſtructior priſtino.* Duo hæc argumenta Ariſtotelis ſententiæ, quæ nunquam cœpiſſe vult genus humanum, auctoritatem apud

apud hiſtoriarum peritos ademerunt, etiam apud Epicureos. Lucretius v.

Præterea ſi nulla fuit genitalis origo
Terrarum & cœli, ſemperque æterna fuere,
Cur ſupra bellum Troianum & funera Troiæ,
Non alias alii quoque res cecinere Poëtæ?
Quo tot facta virum toties cecidere: nec uſquam
Æternis famæ monumentis inſita florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem ſumma, recenſque
Natura eſt mundi, neq; pridem exordia cepit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augeſcunt, nunc addita navigiis ſunt:
Multa, modo organici melicos peperere ſonores.

& quæ ibi ſequuntur plura. Virgilius Ecloga VI.

—— ut his exordia primis
Omnia, & ipſe tener Mundi concreverit orbis.

Idem Georgicon I.

Ut varias uſus meditando extunderet artes,
Paulatim & ſulcis frumenti quæreret herbam,
Et ſilicis venis abſtruſum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii ſenſere cavatas:
Navita cum ſtellis numeros & nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras & fallere viſco
Inventum, & magnos canibus circumdare ſaltus:
Atque alius latum funda jam verberat amnem
Alta petens: pelagoque alius trahit humida lina:

Tum

Tum ferri rigor atque arguta lamina ſerra.
Nam primi cuneis ſcindebant fiſſile lignum:
Tum variæ venere artes.

Horatius lib. I. Satyra III.

Cum prorepſerunt primis animalia terris
Mutum & turpe pecus, glandem atque cubilia propter
Unguibus & pugnis, dein fuſtibus, atque ita porro
Pugnabant armis quæ poſt fabricaverat uſus:
Donec verba, quibus voces ſenſuſq; notarent,
Nominaque invenere: dehinc abſiſtere bello,
Oppida cœperunt munire & ponere leges:
Ne quis fur eſſet, neu latro, neu quis adulter.

Plinius libro tertio Naturalis hiſtoriæ circa initium: *Quare ſic accipi velim, ut ſicubi vidua fama ſua nomina, qualia fuere primordio ante ullas res geſtas, nuncupentur.* Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit lib. XVI. Et in pleno cuncto mortalium generi minorem in dies fieri menſuram obſervatum ait Libro VII. Seneca apud Lactantium: *Nondum ſunt mille anni ex quo initia ſapientiæ nota ſunt.* Tacitus Annalium III. *Vetuſtiſſimi mortalium nulla adhuc mala libidine, ſine pretio, ſcelere, eoque ſine pœna aut coërcitionibus agebant: neque præmiis opus erat, cum honeſta ſuopte ingenio peterentur: & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At poſtquam exui æqualitas, & pro modeſtia ac pudore, ambitio & vis incedebat, provenere dominationes, multoſque apud populos æternum manſere. Quidam ſtatim, aut poſtquam regum pertæſum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis ſimplices erant.* Neque vero non aliis tantum, ſed nec plene ſibi ipſi probavit Ariſtoteles illam ſuam,

de

de hominum genere nunquam cœpto eſſe, ὑπόθεσιν. Hæſitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Moſi Maimonidæ doctoris dubitantium parte II, in præloquio. Libri ſecundi de Cœlo capite primo, ejus quod ipſe hac in re ponit πίστιν perſuaſionem eſſe dicit, non autem dicit ἀπόδειξιν, demonſtrationem. Eſt vero ejuſdem Philoſophi dictum libro III, de Anima cap. III. δόξῃ ἕπεται πίστις. *Opinionem ſequitur perſuaſio.* Præcipuum autem ejus argumentum eſt ex abſurdo contrariæ ſententiæ: Ea autem ponebat non creatum cœlum & univerſum, ſed generatum, quod eſt ἀσύστατον. Libro XII Metaphyſicorum c. VIII, veriſimile ait eandem artem ſæpius inventam corruptamque. Libro autem III, capite ultimo de Generatione animantium ſic loquitur: Διὸ καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γενέσεως ὑπολάβοι τις ἄν. εἴπερ ἐγίγνοντό ποτε γηγενεῖς, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γενέσθαι τὸν ἕτερον. ἢ γὰρ ὡς σκώληκος συνισταμένου τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ ᾠῶν. *Quare & de hominum ac quadrupedum ortu non abſurde quis conjiciat, ſi olim ex terra editi ſunt, id duorum modorum altero eveniſſe, aut ut vermiculi primum exſiſterent, aut ut ex ovis ederentur.* Utrumque hunc modum cum explicaſſet, addit: ὅτι μὲν οὖν, εἴπερ ἦν τις ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζῴοις, εὔλογον. δυοῖν τούτων εἶναι τὴν ἑτέραν φανερόν. *Quare ſi quod initium exſiſtendi animalibus fuit, id altero de duobus iſtis modis contigiſſe manifeſtum eſt.* Idem Ariſtoteles Topicorum I. cap. IX. Ἔστι δὲ προβλήματα καὶ ὧν ἐναντίοι εἰσὶν οἱ συλλογισμοί (ἀπορίαν γὰρ ἔχει, πότερον οὕτως ἔχει, ἢ οὐχ οὕτως, διὰ τὸ περὶ ἀμφοτέρων εἶναι λόγους πιθανούς) καὶ

περὶ

περὶ ὧν λόγον μὴ ἔχομεν ὄντων μεγάλων, χαλεπὸν οἰόμεθα εἶναι τὸ διὰ τί ἀποδοῦναι· οἷον πότερον ὁ κόσμος ἀΐδιος, ἢ οὔ. καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ζητήσειε ἄν τις. Quæſtiones ſunt de quibus & in alteram partem eſt ratiocinari: ubi nempe diſputari poteſt res ſic ſe habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta ſunt probabilia. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia cum res ipſæ ſint graves, cauſas cur ſic vel ſic ſe res habere pro certo habeatur, non invenimus: ut an ab æterno ſit Mundus, an non: nam talia ſolent venire in diſputationem. De eadem re idem diſſerens libro 1. de cœlo cap. 10. *ἅμα δὲ μᾶλλον ἂν εἴη πιστὰ τὰ μέλλοντα λεχθήσεσθαι, προακηκοόσι τὰ τῶν ἀμφισβητούντων λόγων δικαιώματα. Sic & credibiliora erunt quæ dicentur, ſi prius diſputantium momenta recte expenderimus.* Merito igitur Tatianus ubi cauſas adfert cur ſacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, *τῆς τοῦ παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον*, comprehenſu facile illud quod tradunt de Univerſi hujus fabricatione. Sume de Platone Mundi originem fuiſſe aliquam: ab Ariſtotele non eſſe genitum: & habebis ipſam Judæorum Chriſtianorumque ſententiam.

VIII. Neque ab eo, quod diximus dimovere nos debet, quod mala multa evenire cernimus, quorum videtur origo Deo adſcribi non poſſe, ut qui perfectiſſime, ſicut ante dictum eſt, bonus ſit. Nam cum diximus, Deum omnium eſſe cauſam, addidimus, eorum, quæ vere ſubſiſtunt, nihil enim prohibet quominus ipſa quæ ſubſiſtunt, deinde cauſæ ſint

Ad objectionem de mali cauſa.

ſint accidentium quorundam, quales ſunt actiones. Deus hominem, & mentes ſublimiores homine, creavit cum agendi libertate, quæ agendi libertas vitioſa non eſt, ſed poteſt ſua vi aliquid vitioſum producere. Et hujus quidem generis malis, quæ moraliter mala dicuntur, omnino Deum aſſcribere auctorem nefas eſt. At ſunt, quæ alio ſenſu dicuntur mala, quia certæ perſonæ doloris aut damni adferunt aliquid, quæ à Deo proficiſci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto reſpondentem, nihil vetat: cum in eo nihil ſit, quod bonitati repugnet: imo ſæpe hæc ab ipſa bonitate proficiſcantur, ſicut à bono medico ingratum ſapori pharmacum.

Contra duo principia. IX. Rejicienda autem hic obiter eorum ſententia, qui duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum poſuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter ſe deſtructio ſequi poteſt, ordinata conſtructio non poteſt. Neque vero ſicut aliquod eſt per ſe bonum, ita aliquod eſſe per ſe & omni modo malum poteſt: cum malum defectus ſit quidam, qui eſſe nequit, niſi in re exiſtente: ipſum autem exiſtere jam boni eſt aliquid.

X. Dei

Univerſum à Deo regi.

X. Dei autem providentia regi hoc univerſum, inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu præditi, ſed & aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid eſt quaſi vice intellectus, curam habent eorum, quæ à ſe producta ſunt. Quæ perfectio cum pars ſit bonitatis, à Deo removenda non eſt, eoque magis, quod ſit ipſe, & omniſcius, & omnipotens, ita ut non poſſit non cognoſcere ea, quæ aguntur, aut agenda ſunt, eaque ipſe temperare ac dirigere facillime poſſit: quo & illud pertinet, quod ſupra jam diximus de motu rerum contra naturam propriam ob finem univerſalem.

Etiam ſublunaria.

XI. Multum autem errare eos, qui providentiam hanc cæli orbibus includunt, tum ex ratione jam allata, & ad res omnes conditas vim ſuam exſerente apparet: tum inde etiam, quod aſtrorum curſus, ut Philoſophorum potiſſimi agnoſcunt, & experientia ſatis demonſtrat, ordinati ſint ad uſum hominum. Æquum autem eſt, ut magis curetur id cujus gratia eſt aliud, quam quod in uſum alterius comparatum eſt.

Etiam ſingularia.

Neque minus falluntur, qui univerſalia ab eo curari volunt, non & ſingularia.

laria. Nam ſi ignorari à Deo ſingularia volunt, quod quidam profitentur, ne ſe ipſe quidem Deus agnoſcet. Neque vero infinita erit ſcientia, quod jam ante concluſimus, ſi ad ſingula non extenditur. Quod ſi & illa cognoſcit Deus, quid ni & curet, præſertim cum & ſingula qua ſingula ſunt, ordinentur ad finem certum tum peculiarem, tum univerſalem: & ipſa rerum genera, quæ à Deo conſervari illi ipſi auctores agnoſcunt, non ſubſiſtant, niſi in ſingulis, ita ut ſi ſingula perire poſſint abdicata à divina providentia, poſſint & ipſa genera.

Probatur id ex conſervatione imperiorum.

XII. Providentiæ divinæ circa res hominum non leve argumentum & philoſophi & hiſtorici agnoſcunt in conſervatione rerum-publicarum: primum univerſim, quod ubicunque ordo ille regendi parendique receptus eſt, manet ſemper: deinde ſæpe etiam ſpecialiter in longa duratione hujus aut illius formæ imperii per multa ſæcula, ut Regii apud Aſſyrios, Ægyptios, Francos; optimatum apud Venetos. Quanquam enim humana ſapientia aliquid in hoc poteſt: tamen, ſi recte conſideretur multitudo malorum hominum, & quæ extrinſecus nocere poſ-

poſſint, & agnatæ quaſi rebus viciſſitudines, non videtur tam diu imperium aliquod poſſe ſubſiſtere, niſi peculiari quadam divini numinis cura, quæ evidentius etiam ſpectatur, [a] ubi Deo viſum eſt mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam ſibi deſtinatam, inſtrumentis utitur, puta Cyro, Alexandro, Cæſare dictatore, apud Tartaros Cingi, [b] apud Sinenſes Namcaa: his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendent, fluunt ſupra votum magis quam fert ſolita caſibus humanis varietas: quæ tanta eventuum ſimilitudo, & ad certum finem quaſi conſpiratio, indicium eſt providæ directionis. Nam in alea Venerium aliquoties jacere caſus eſſe poteſt: at centies ſi quis eundem jaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficiſci.

ANNOTATA.

a *Ubi Deo viſum eſt mutare imperia.*] Lucretius ipſe:

Uſque adeo res humanas vis abdita quadam
Obterit.

b *Apud Sinenſes Namcaa*] Suo jure nominari hic poſcit Peruani imperii inchoator Mancacaputus.

Ex miraculis. XIII. At certiſſimum divinæ providentiæ teſtimonium præbent miracula, & prædictiones, quæ in hiſtoriis exſtant. Referuntur quidem multa id genus fabuloſa: ſed quæ teſtes ſui temporis idoneos habuerunt, id eſt tales quorum nec judicium nec fides laboret, rejicienda non ſunt, quaſi omnino talia fieri non poſſint. Nam cum Deus ſit omniſcius & omnipotens, quid eſt, cur non poſſit aut quod ſcit ſignificare, aut quod vult agere, etiam extra communem naturæ ordinem, quippe à ſe conſtitutum, & ſibi opificii jure ſubjectum? Quod ſi quis dicat, talia quædam etiam à mentibus Deo inferioribus potuiſſe proficiſci, concedi ſane poteſt: ſed hoc ipſum viam ſtruit, ut facilius de Deo idem credatur: tum vero & quod illæ mentes tale faciunt, Deus aut per ipſas facere, aut ſapienter permittere cenſendus eſt, cum in regnis bene conſtitutis nihil fieri ſoleat extra communes leges, niſi ſummi rectoris arbitratu.

Præſertim autem apud Judæos, quibus fides adſtruitur ex duratione religionis. XIV. Miracula autem aliqua revera aliquando eſſe conſpecta, etiam ſi de aliarum hiſtoriarum fide dubitari poſſit, vel ſola Judaïca religio facile evincat, quæ jampridem omnibus hu-

manis auxiliis deſtituta, imo contemtui ac deriſui expoſita, per omnes ferme mundi plagas, [a] in hunc diem perdurat, cum [b] religiones aliæ omnes (excepta Chriſtiana, quæ Judaïcæ quaſi perfectio eſt) aut evanuerint, ſimulatque ſubducta eſt ipſis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicæ omnes; aut eadem imperii vi adhuc perpetuo ſuſtententur, ut Mahumetiſmus. Quod ſi quæratur, quæ ſit cauſa, cur Judaïca religio in Hebræorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat, nulla poterit alia adferri aut fingi, quam quod, qui nunc ſunt à ſuis parentibus, ut illi rurſum à ſuis, atque ita porro, donec ad eos veniatur, qui Moſis ac Joſuæ ætate vixerunt, certa ac conſtanti traditione acceperint ea miracula, quæ tum alias, tum maxime in ipſo Ægypti exitu, atque itinere, & in Cananeæ ingreſſu, contigerant; quorumque ipſi illi progenitores eorum teſtes fuerant. Neque vero credibile eſt, alioqui fieri potuiſſe, ut ingenii ſatis contumacis populus, legem tot ritibus oneroſam in ſe ſuſciperet: aut ut homines ſapientes ex multis, quæ reperire humana ratio poterat, notis religionis, circumciſio-

nem eligerent, quæ & [c] ſuſcipi ſine dolore gravi nequiret, & [d] ab externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo ſe commendare poſſet extra Deum auctorem.

ANNOTATA.

a *In hunc diem perdurat.*] Hecatæus de Judæis, qui ante Alexandri tempora fuere. *Τοιγαροῦν καὶ κακῶς ἀκούοντες ὑπὸ τῶν ἀστυγειτόνων καὶ τῶν εἰσαφικνουμένων πάντων, καὶ προπηλακιζόμενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Περσικῶν βασιλέων καὶ Σατραπῶν, οὐ δύνανται μεταπεισθῆναι τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ γεγυμνασμένως περὶ τούτων καὶ αἰκίαις καὶ θανάτοις δεινοτάτοις μάλιστα πάντων ἀπαντῶσι, μὴ ἀρνούμενοι τὰ πάτρια. Quare quanquam & maledictis impeti ſolent à vicinis adveniſque, & injurioſe ſæpe tractati ſunt à Perſicis Regibus ac Satrapis, non poſſunt à ſententia deduci, ſed pro ea palam omnes cruciatus ſæviſſimaſque mortes ſubeunt, nec adduci poſſunt ut patria inſtituta abdicent.* Locum nobis ſervavit Joſephus contra Appionem primo, & ex eodem Hecatæo exemplum addit Alexandri temporum, cum ad reparandum Beli templum Judæi milites operam ſuam conſtanter negarunt. Bene autem libro contra Appionem altero oſtendit Joſephus hinc apparere firmam Judæorum ab antiquo perſuaſionem de Deo legum ſuarum auctore, quod non, ut cæteri populi, mutare quicquam in illis legibus auſi ſunt unquam, ne tunc quidem cum in exſiliis longinquis ſub exterorum Regum imperio omni genere & minarum & blandimentorum tentarentur. Addendum his

Taciti

Taciti illud de proſelytis: *Tranſgreſſi in morem eorum idem uſurpant; nec quicquam prius imbuuntur quam contemnere Deos: exuere patriam: parentes, fratres vilia habere.* Nempe præ Dei lege, quod immerito culpat homo irreligioſus. Vide & quæ de Judæorum conſtantia Porphyrius tradidit libro de non edendis animalibus ſecundo, & quarto, ubi & Antiochi mentio, & inter Judæos ſpeciatim conſtantiæ Eſſenorum.

b *Religiones aliæ omnes.*] Imo & leges etiam illæ laudatiſſimæ Licurgi, quod & Joſephus notavit & Theodoretus.

c *Suſcipi ſine dolore gravi nequiret.*] μετὰ χαλεπῶν ἀλγηδόνων, *cum gravibus doloribus* factum ait Philo.

d *Et ab externis omnibus derideretur.*] Idem Philo περίτμημα γελώμενον παρὰ πολλοῖς. Hinc Judæi curti, verpi, recutiti apud Poëtas.

XV. Moſis quoque ſcriptis, qui- *Moſis*
bus illa miracula memoriæ prodita *veraci-*
ſunt, fidem maximam conciliat, non *tate &*
antiqui-
tantum, quod Dei oraculo ipſum com- *tate.*
mendatum ac populo præfectum perpetua inter Hebræos fama ſemper conſtitit: ſed & quod nec ſuæ gloriæ, nec ſuorum commodis eum ſtuduiſſe, ſatis appareat, cum & peccata ſua, quæ diſſimulare poterat, ipſe tradiderit, & regni ſacerdotiique dignitatem aliis aſſignaverit, ſua poſteritate in Levitarum plebem redacta: quæ omnia ſatis oſtendunt, nihil ei cauſæ fuiſſe,

cur mentiretur: ſicut nec fucata aut illecebroſa utitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare ſolet; ſed & ſimplici, & conveniente rei ingenio. Accedit indubitata ſcriptorum Moſis antiquitas, cui nullum aliud ſcriptum poſſit contendere: cujus argumentum & hoc eſt, quod Græci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, [a] literas ſe aliunde accepiſſe fatentur, quæ apud ipſos literæ & ordinem & nomen & ductum quoque veterem non alium habent, quam Syriacæ ſive Hebraïcæ: ſicut & [b] antiquiſſimæ leges Atticæ, unde & Romanæ poſtea deſumptæ ſunt, ex legibus Moſis originem ducunt.

ANNOTATA.

a *Literas ſe aliunde accepiſſe fatentur.*] Herodotus Terpſichore: Ἴωνες παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταρρυθμίσοντες σφέων ὀλίγα, ἐχρέωντο. χρεώμενοι δὲ ἐφώτισαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερεν, εἰσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικήϊα κεκλῆσθαι. *Iones cum à Phœnicibus literas didiciſſent, uſi eis ſunt cum immutatione quadam. Et cum uſu effecere ut literæ illæ, quod eas Phœnices in Græciam attuliſſent, Phœnicia dicerentur.* Timon dixit:

Φοινικικὰ σήματα Κάδμου.

Cadmi Phœnicica ſigna.

Callimachus:

Καδμὸς

Καδμὸς ἀφ' οὗ γράπλὰς Ἑλλὰς ἔχει σελίδας.
Cadmus, ab hoc ſcriptos Græcia nacta libros.
Literas Phœnicicas ſive Punicas dixit & Plutarchus Sympoſiacorum Lib. IX, problemate III, ubi & Alpha lingua Phœnicum ait ſignificare bovem, quod veriſſimum. Eupolemus libro de Judææ Regibus ait: Τὸν Μωσῆ πρῶτον σοφὸν γενέσθαι καὶ γραμματικὰ πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, καὶ παρ' Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν. *Moſem primum fuiſſe ſapientum, atque ab eo datam literaturam Judæis, quæ ab Judæis ad Phœnicas pervenerit.* Nimirum lingua vetus eadem Judæis quæ Phœnicibus, aut certe paululum diverſa. Lucianus: Ὁ δὲ φωνάς τινας ἀσήμους φθεγγόμενος, οἷα γένοιντ' ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων *Loquebatur is verba quædam ignota, qualia ſint Hebraïca aut Phœnicia.* Chærilus in verſibus de Solymis quos ad lacum habitaſſe dicit, Aſphaltiten puto,

Γλῶσσαν μὲν φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες.
Hi vero ore ſuo Phœnicia verba ſonabant.

Vides ſcenam Punicam Plauti, ubi quæ poſita ſunt lingua Punica bis habes, ex duplici ſcriptura, deinde interpretationem Latinam, unde corrupta facile corrigas. Sicut autem lingua Phœnicibus eadem & Hebræis, ita & literæ Hebræorum vetuſtiſſimæ eædem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos Joſephum Scaligerum in Diatriba ad annum Euſebii CIƆ IƆC XVII, & Gerardum Voſſium Grammatices Libro I, cap. X. Adde, ſi placet, Clementem Alexandrinum Strom. Libro I, & Euſebium Præparatione Evangelica, Libro X, c. V.

b *Antiquiſſimæ leges Atticæ.*] Exemplum

habes illuſtre in fure nocturno, qua de re egimus Lib. II, de Jure Belli cap. I, §. 12. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικαζέσθω ὁ ἀγχιστεύς, quam Terentius ſic exponit,

Lex eſt, ut orba qui ſint genere proximi
Iis nubant, & illos ducere eadem hac lex jubet.

Donatus autem ad eum locum ſic: *Orba proxima nubat: orbam proximus ducat: lex Attica eſt.* Sumpta nimirum ex lege Moſis Numerorum ultimo: qua de re alibi plenius agendi erit locus. Multa alia repetiet, ſi cui cura fuerit quærere. Ut ὑδροφορία ex feſto Tabernaculorum: legem ne pontifex niſi virginem & civem ducat: ut poſt ſorores ad ſucceſſionem vocentur agnati.

Teſtimonia extraneorum.

XVI. Accedunt ad hæc non paucorum alienorum à Judaïca religione teſtimonia, quæ oſtendunt, vetuſtiſſimam apud omnes gentes famam ita habuiſſe, ut Moſis ſcripta prædicant. Nam quæ ille de mundi origine ſcripta reliquit, eadem ferme erant & [1] in antiquiſſimis Phœnicum hiſtoriis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Biblius: [2] partim & apud Indos [3] & Ægyptios; [4] unde apud Linum, [5] Heſiodum, & Græcorum plures Chaos ab aliis ovi nomine ſignificatum, & animantium, ac poſtremo hominis, & quidem ad divinam effigiem exſtructio; & in animantia cætera domi-

nium

nium homini datum: quæ paſſim apud plurimos ſcriptores, [6] ac poſtremo apud Ovidium, qui ex Græcis iſta tranſcripſit, invenias. Verbo Dei facta omnia, [7] etiam Epicharmo & Platonicis proditur, & ante eos ſcriptori antiquiſſimo, non illorum hymnorum, quos nos ſub eo nomine habemus; [8] ſed eorum carminum, quæ vetuſtas Orphica appellavit, non quod Orphei eſſent, ſed quod ab eo tradita continerent. Solem non eſſe lucem primigeniam, ſed lucis receptaculum, δόχημα καὶ ὄχημα τοῦ πυρὸς, ut veterum Chriſtianorum quidam loquitur, [9] agnovit & Empedocles: [10] ſupra aſtrorum loca divinum eſſe domicilium Aratus [11] & Catullus: in eo lucem perpetuam Homerus. Antiquiſſimum rerum eſſe Deum, quippe non genitum; pulcherrimum mundum, quippe Dei opus; tenebras luce priores [12] ex veteri diſciplina docuit Thales: quorum poſtremum [13] etiam apud Orphicos [14] & Heſiodum eſt, atque inde [15] antiqui moris retinentiſſimæ gentes tempora per noctes numerabant. [16] A ſuprema mente ordinata omnia, Anaxagoras; [17] ſidera à Deo facta, Aratus: [18] ſpiritu Dei infuſam rebus vitam, poſt Græcos

Virgilius; [19] hominem ex luto formatum Heſiodus, [20] Homerus, [21] Callimachus, denique unum eſſe ſummum Deum, rerum omnium cauſam, conſenſu gentium traditum aſſeverat [22] Maximus Tyrius. Et intra ſeptem dies peracti operis memoria ſervata non apud Græcos tantum & Italos honore diei ſeptimi, quod [23] ex Joſepho, [24] Philone, [25] Tibullo, [26] Clemente Alexandrino, & [27] Luciano diſcimus, (nam de Hebræis notiſſimum eſt,) ſed & [28] apud Celtas & Indos, quibus omnibus per hebdomadas digeſta tempora, quod nos docent [29] Philoſtratus, [30] Dion Caſſius, Juſtinus Martyr, [31] & vetuſtiſſima dierum nomina. Primam hominis vitam [32] cum ſimplicitate fuiſſe, [33] & nudo corpore, docebant & Ægyptii; unde aurea Poëtarum ætas, [34] etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem eſt. [35] Adami, Evæ, arboris, ſerpentis Hiſtoriam apud Indos idololatras ſuo tempore exſtitiſſe [36] notavit Maïmonides, eandemque apud Peguenſes, & Calaminſamenſes paganos ejuſdem Indiæ populos repertam, apud Brachmanas Adami quoque nomen. apud Siamenſes ab orbe condito [37] ad ſex anno-

annorum millia putari, 38 noſtri quoque ſæculi teſtes perhibent. Eorum, qui primos homines ſecuti ſunt, vitam ad mille ferme annos duraſſe, 39 Beroſus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hiromus in Phœnicis, Heſtiæus, Hecateus, Hellanicus in Græcis prodiderunt: & inter poëtas Heſiodus, quod eo minus incredibile, quando & 40 majora multo olim fuiſſe hominum corpora nudatis ſepulchris compertum, plurimarum gentium hiſtoriæ prodiderunt, ac nominatim Græcorum 41 Pauſanias & 42 Philoſtratus, Romanorum 43 Plinius. Sicut & viſa divinitus obtigiſſe hominibus, antequam frequentia & magnitudo delictorum Deum, 44 & famulantes ei mentes, ab hominum familiari commercio quaſi ſecluderent, 45 poſt Græcos plurimos refert Catullus, Gigantum ferina vita, cujus Moſes meminit, ubique ferme 46 apud Græcos, & 47 Latinos quoſdam legitur. De diluvio notandum, in ejus hiſtoriam ferme omnium gentium memoriam deſinere, etiam earum, quas diu incognitas parentum noſtrorum ætas noſtræ notitiæ tradidit: unde & 48 Varroni omne id tempus ignotum

vocabatur. Sed quæ à Poëtis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id eſt, Moſi convenienter, vetuſtiſſimi ſcriptores tradiderant, [49] Chaldæorum Beroſus, [50] Aſſyriorum Abydenus, [51] qui & columbæ emiſſæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus: & [52] Lucianus, qui apud Hierapolim Syriæ vetuſtiſſimam ait exſtitiſſe hiſtoriam & de Arca, & de ſervatis per eam non hominibus modo ſelectis, ſed & de animantibus cæteris. [53] Apud Molonem quoque, [54] & Nicolaum Damaſcenum hiſtoria eadem exſtabat: quorum hic Arcæ quoque nomen habebat, quod & in Deucalionis hiſtoria apud Apollodorum reperitur. [55] Sed & in Americæ partibus Cuba Mechoacana, Nicaraga, diluvii, animalium ſervatorum, quin & corvi & columbæ ſervatam memoriam, diluvii ipſius etiam in ea parte quæ nunc Caſtella auriferia vocatur, Hiſpani complures teſtantur. Qua parte terrarum homines ante diluvium egerint, vel illud loquitur, [56] quod Plinio notatum eſt Joppen ante diluvium conditam. Locus in quo poſt diluvium ſubſedit arca [57] in montibus Gordiæis ab omni ævo [58] in hunc diem Armeniorum con-

ſtante memoria monſtratur. 59 Japetus Europeorum genitor, & inde Jon, aut ut olim eloquebantur 60 Javon Græcorum, Afrorum vero 61 Hammo, nomina ſunt, quæ apud Moſem quoque apparent, ſicut & cæterorum veſtigia in gentium locorumque vocabulis 62 Joſephus & alii obſervant. Jam vero 63 affectati in cœlum itineris, quis non Poëtarum meminit? 64 Sodomorum incendium eſt apud Diodorum Siculum, Strabonem, 65 Tacitum, 66 Plinium, 67 Solinum. 68 Circumciſionis vetuſtiſſimo mori teſtimonium præbuerunt Herodotus, 69 Diodorus, 70 Strabo, 71 Philo Biblius: præbent etiam nunc 72 ortæ ab Abrahamo gentes, non Hebræi tantum, ſed 73 Idumæi, 74 Iſmaëlitæ, 75 & alii. Abrahami, Iſaaci, Jacobi, Joſephi hiſtoria Moſi conſonans 76 exſtabat olim apud Philonem Biblium ex Sanchuniathone, 77 apud Beroſum, 78 Hecatæum, 79 Damaſcenum, 80 Artapanum, Eupolemum, Demetrium, partim & 81 apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem: exſtat & nunc aliquid 82 apud Juſtinum ex Trogo Pompeio. 83 Apud eoſdem ferme omnes exſtat & Moſis actorumque

ipſius memoria. [84] Nam & aqua extractum, & duas à Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diſerte memorant. His [85] adde Polemonem, [86] & de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lyſimacho, Chæremone. Neque vero cuiquam prudenti credibile fiet Moſem, [87] qui non Ægyptios tantum hoſtes habebat, ſed & plurimas gentes alias, [88] Idumæos, [89] Arabas, [90] Phœnicas; vel de Mundi ortu & rebus antiquiſſimis ea auſum palam prodere, quæ aut aliis ſcriptis prioribus revinci poſſent, aut pugnantem ſibi haberent perſuaſionem veterem atque communem: vel de ſui temporis rebus ea prædicaſſe, quæ viventium multorum teſtimoniis poſſent refelli. Meminerunt Moſis & [91] Diodorus Siculus, & [92] Strabo, [93] & Plinius, [94] Tacitus quoque, [95] & poſt eos Dionyſius Longinus de ſermonis ſublimitate: Jamnis autem & Mambris, qui in Ægypto Moſi reſtiterunt, [96] præter Thalmudicos [97] Plinius & [98] Apuleius. Legis ipſius per Moſem datæ, ac rituum, [99] tum alibi nonnulla exſtant, [100] tum apud Pythagoricos plurima. [101] Veteribus Judæis inſigne & religionis & juſtitiæ teſtimonium

nium perhibent, & Strabo, & ex Trogo Juſtinus: ita ut jam, quæ de Joſua, aliiſque, aut reperiuntur, aut reperta olim ſunt, Hebræorum libris conſentientia, adferre ne opus quidem ſit, cum qui Moſi fidem habeat, quæ, niſi inverecunde admodum, negari ei non poteſt, is omnino crediturus ſit eximia olim prodigia à Deo edita, quod hic præcipue ſpectamus. Poſteriorum vero temporum miracula, puta [102] Eliæ, Eliſæi & aliorum, eo minus conficta cenſeri debent, quod illis temporibus & innotuiſſet jam magis Judæa, & ob diverſitatem religionis in magno eſſet odio vicinorum, quibus facillimum fuiſſet refellere naſcentem mendacii famam. Jonæ hiſtoria qui triduo intra cetum fuerit [103] eſt apud Lycophronem, & Æneam Hazoum, niſi quod ſubjectum eſt nomen Herculis, in cujus claritatem referri ſolitum quicquid ubique magnificum eſſet [104] notatum Tacito. Certe Julianum, Judæorum non minus, quam Chriſtianorum hoſtem, hiſtoriæ evidentia coëgit fateri, & [105] viros divino ſpiritu afflatos vixiſſe inter Judæos, & [106] ad Moſis atque Eliæ ſacrificia ignem cælitus delapſum. Ac ſane notandum in hac parte

eſt, non modo [107] ſupplicia gravia apud Hebræos conſtituta fuiſſe in eos qui Prophetiæ munus falſo ſibi arrogarent, ſed [108] plurimos reges qui auctoritatem ſibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditiſſimos, [109] qualis Eſdras, atque alii, nunquam auſos eum ſibi honorem arrogare, [110] nec aliquot ſæculis quemquam ante Jeſu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in aſſeveratione prodigii quaſi perpetui ac publici, id eſt, [111] oraculi ejus, quod ex pectorali ſummi Pontificis effulgebat: quod duraſſe ad excidium uſque templi primi, tam firme à Judæis omnibus ſemper creditum eſt, ut neceſſe omnino ſit, eorum majores id habuiſſe compertiſſimum.

Annotata.

a *In antiquiſſimis Phœnicum hiſtoriis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Biblius.*] Inde hæc nobis ſervavit Euſebius Lib. I præparationis capite x. Φοινίκων θεολογία τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφώδους, καὶ χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες· ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας. ὅτι δὲ, φασὶν, ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ ἐγένετο σύγκρασις, ἡ πλοκὴ ἐκείνη ἐκλήθη πόθος· αὕτη δὲ ἀρχὴ κλίσεως ἁπάντων.

των. αὐτὸ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὐτοῦ κτίσιν. καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ συμπλοκῆς τοῦ πνεύματος ἐγένετο Μώτ. τοῦτο τινές φασιν ἰλύν. οἱ δὲ ὑδατώδους μίξεως σῆψιν, καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως καὶ γένεσις ὅλων. *Phœnicum Theologia principium hujus univerſi ponit aërem tenebroſum & ſpiritalem, ſive ſpiritum aëris tenebroſi, & chaos turbidum ac caligine involutum. Hæc porro infinita fuiſſe, multoque tempore ignara termini. At ubi ſpiritus amore principiorum ſuorum tactus eſt, factaque eſt inde mixtio, huic nexui nomen factum cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium. At ſpiritus generationem ſui nullam agnoſcebat. Ex connexione autem ejus ſpiritus, prodiit Mot. Hoc limum nonnulli, alii aquoſæ mixtionis putredinem eſſe volunt. Et hinc factum eſt ſeminium omnu creaturæ & omnium rerum generatio.* In Moſe habes ſtatim tenebras, habes & ſpiritum. Amoris ſignificatio eſt in voce מרחפת. Plutarchus Sympoſiacon VIII, probl. 1, Platonem explicans, Deum ait Mundi eſſe Patrem, non emiſſione ſeminis, ſed alia quadam vi genitabili materiæ inſerta, quod iſto ſimili illuſtrat:

Πλήθουσι γάρ τοι καὶ ἀνέμων διέξοδοι
Θήλειαν ὄρνιν.
Namque & volucrem feminam perflans ſolet
Implere ventus.

Μώτ vero, מוט, unde Græcum μῶθος, eſt תהום ἄβυσσος jam commota. Eſt enim ἄβυσσος nihil aliud quam ingens ἰλύς Ennio, ſi recte ſenſum ejus accipio,

Corpore Tartarino prognata Paluda virago.

is limus diſceſſit deinde in tellurem ac mare. Apollonius Argonauticorum IV.

—— ἐξ ἰλύος ἐβλάστησε
Χθὼν αὐτή. *— edi-*

—— edita limo
Terra fuit.

ubi Scholiaſtes: Ζήνων τὸ παρ' Ἡσιόδου χάος ὕδωρ εἶναί φησιν, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται, οὗ συνιζάνοντος ἰλὺν γίνεσθαι, ἧς πηγνυμένης ἡ γῆ στερεμνιοῦται. *Zeno chaos illud apud Heſiodum aquam eſſe dicebat, unde fiunt omnia, ea ſubſidente factum limum, limo concreto terram ſolidatam.* Nota autem Zenonem hunc fuiſſe è Phœnicibus quorum colonia Cittium, unde omnes tranſmarini כתים Hebræis. Non abit hinc Virgilius eclogâ VI.

Tum durare ſolum & diſcludere Nerea ponto
Cœperit, & rerum paulatim ſumere formas.

Numenius citatus à Porphyriô de Nympharum antro ait, τὸν προφήτην εἰρηκέναι ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τοῦ ὕδατος τοῦ θεοῦ πνεῦμα. *Dixiſſe Prophetam* (Moſem ſcilicet) *Dei ſpiritum ſupervectatum* (ea voce Tertullianus utitur de Baptiſmo) *aquis.* Quia vero vox מרחפת proprie incubitum columbæ ſuper ovo ſignificat, ideo in iſto limo animantia, id eſt, ſidera, ut in ovo fuiſſe, ſequitur apud Sanchuniathonem; & hinc ſpiritus ille columbæ dictus nomine. cujus columbæ ſimilitudine etiam vocem illam מרחפת explicat Rabbi Salomo. Nigidius apud Scholiaſtem Germanici: *Ibi ovum inveniſſe miræ magnitudinis, quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam inſediſſe, & poſt aliquot dies excluſiſſe eam Syriæ quæ vocatur Venus.* Lucius Ampelius libro ad Macrinum. *Dicitur & in Euphratis fluvio ovum Piſcis columba adſediſſe dies plurimos, & excluſiſſe Deam benignam & miſericordem hominibus ad bonam vitam.* Ovum Mundi ſimulacrum Macrobio Saturnalium lib. VII, cap. XVI.

ἀρχὴ γενέσεως, *initium genituræ* in Orphicis memorante Plutarcho Sympoſiacon II, cap. III. & Athenagora. Hinc *Ovorum progenies Dii Syri* apud Arnobium. Dii, id eſt aſtra. Sequitur enim in Phœnicum Theologia. Καὶ ἐξέλαμψε Μὼτ ἥλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέρες τε καὶ ἄστρα μεγάλα.. *Luce illuſtratus eſt limus, & Sol, Luna & ſtella & aſtra magna.* Vides hic ut apud Moſem lucem Sole priorem. Quod autem mox dicit Moſes ארץ ubi plane ab aquis ſicca exſtitit appellatam יבשה, id Pherecydes Syris uſus magiſtris (ut & alii nos docent, & primo contra Appionem Joſephus) ſic extulit, Χθονίῃ δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ Ζεὺς αὐτῇ γέρας διδοῖ. *Chthonia nomen telluris accepit, poſtquam Deus ei honorem attribuit.* Exſtat locus apud Diogenem Laertium & alios. Anaximander vero mare dixit τῆς πρώτης ὑγρασίας λείψανον, *id quod reſtitit de primo illo madore rerum.* Confuſas autem res fuiſſe, qua de re Moſis verba habes apud Chalcidium Timæi explicatione, antequam diſcernerentur, etiam Linus didicit docuitque.

> Ἦν ποτε τοι χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.
>
> *Tempore primævo ſimul omnia mixta fuerunt.*

Anaxagoras: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ πεφυμένα· ὁ νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρε καὶ διεκόσμησε, καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας ἐς τάξιν ἤγαγε. *Cuncta ſimul erant: at Mens ea diſcrevit, ornavitque, & quæ confuſa erant, ordinavit.* Atque ob id ipſi Anaxagoræ Mentis inditum nomen, indicante id Timone Phliaſio.

> Καὶ που Ἀναξαγόρην φασ' ἔμμεναι ἄλκιμον Ἥρω,

Νοῦν

Νῦν, ἔτι δὴ Νέ⊙ αὐτοῦ, ὃς ἐξαπίνης ἐπαγείρας
Πάντα συνεστρήκωσεν ὁμοῦ πεταρχ[ι]μένα πρόσθεν.

Atque ubi Anaxagoram dicunt Heroa morari
Egregium, mentem. nam mens illi eſſe putatur
Quæ turbata prius ſubito digeſſit in unum.

A Phœnicibus hæc omnia, quorum vetuſtiſſima cum Græcis commercia. Linum à Phœnice veniſſe tradunt veteres. Sic & Orpheus ſua à Phœnicibus hauſit, cujus hoc eſt apud Athenagoram, ἐκ τοῦ ὕδατ⊙ ἰλὺς κατέστη, *ex aqua factus eſt limus.* Deinde ovi ingentis facit mentionem quod in duas partes diſſilierit, cœlum & terram. Ex eodem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος νὺξ ζοφερὰ, πάντα δὲ ἐκάλυπτε τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Erat chaos & nox tenebroſa omnia occultans quæ ſub æthere.* Ἡ γῆ ὑπὸ τοῦ σκότους ἦν ἀόρατος· τὸ δὲ φῶς ῥῆξαν τὸν αἰθέρα ἐφώτισε πᾶσαν τὴν κτίσιν. *Terra præ tenebris erat inconſpicua: ſed lux æthera perrumpens illuminavit omnem creaturam.* Vide locum apud Scaligerum initio libri 1 Græcorum Chronicorum Euſebii. In ſequentibus Sanchuniathonis nox dicitur βάαυ. id omnino eſt בהו Moſis. Ventus autem qui ibi dicitur κολπία eſt קול־פי־יה, vox oris Dei.

2 *Partim & apud Indos.*] Eorum ſententiam ſic Megaſthenes exprimit apud Strabonem Libro XV. Περὶ πολλῶν δὲ τοῖς Ἕλλησιν ὁμοδοξεῖν. ὅτι γὰρ γενητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς λέγειν κἀκείνους, καὶ ὅτι σφαιροειδής· ὅ, τε διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δι' ὅλου διαπεφοί-

προσίηκεν αὐτῷ, ἀρχὰς δ᾽ τ᾽ συμπάντων ἑτέρας, τ᾽ δ᾽ κοσμοποιίας τὸ ὕδωρ *De multis eos cum Græcis ſentire, ut quod Mundus & ortus ſit & interiturus, quod eum opifex ejus & gubernator Deus univerſum pervadat: univerſarum rerum diverſa eſſe primordia, Mundi autem facti aquam.* Ipſius vero Megaſthenis hæc verba è tertio Indicorum nobis Clemens depromſit, Strom. 1. Ἅπαντα μέν τοι τὰ περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τ᾽ Ἑλλάδος φιλοσοφοῦσι· τὰ μὲν παρ᾽ Ἰνδοῖς ὑπὸ τ᾽ Βραχμάνων, τὰ δ᾽ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τ᾽ καλουμένων Ἰουδαίων. *Omnia quæ antiquitus de rerum natura dicta ſunt, etiam apud eos tradita fuere qui extra Græciam ſunt philoſophati, quales apud Indos Brachmanes, in Syria vero hi qui dicuntur Judæi.*

3 *Et Ægyptios.*] De quibus Laërtius in procemio: Ἀρχὴν εἶναι τὴν ὕλην, εἶτα τὰ τέσσαρα στοιχεῖα ἐξ αὐτῆς διακριθῆναι, καὶ ζῶά τινα ἀποτελεσθῆναι. *Principium eſſe molem confuſam: ex hac diſcreta elementa quatuor, & animalia perfecta.* Poſtea vero τ᾽ κόσμον γεννητὸν καὶ φθαρτόν. *Mundum ut ortum, ita interiturum.* Diodorus Siculus eorum ſententiam ſic explicat: Κατὰ γὰρ τ᾽ ἐξ ἀρχῆς τ᾽ ὅλων σύστασιν μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τ᾽ φύσεως. μετὰ δὲ ταῦτα διαστάντων τῶν σωμάτων ἀπ᾽ ἀλλήλων, τ᾽ μὲν κόσμον περιλαβεῖν ἅπασαν τ᾽ ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν, τ᾽ δ᾽ ἀέρα κινήσεως τυχεῖν συνεχοῦς. Καὶ τὸ μὲν πυρῶδες αὐτῷ πρὸς τοὺς μετεωροτάτους τόπους συνδραμεῖν. ἀνωφερὲς ὄντος τ᾽ τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν κουφότητα· ἀφ᾽ ἧς αἰτίας τ᾽ μὲν ἥλιον καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄστρων ἐναποληφθῆναι τῇ πάσῃ δίνῃ·

νη· τὸ δὲ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως ἐπὶ ταυτὸ κατασῆναι, διὰ τὸ βάρος. εἰλουμένων δ᾽ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ συστρεφομένων συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν τὴν θάλασσαν, ἐκ δὲ τῶν στερεμνιωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν πηλώδη καὶ παντελῶς ἁπαλὴν, ταύτην δὲ τὸ μὲν πρῶτον τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καταλάμψαντος πῆξιν λαβεῖν, ἔπειτα διὰ τὴν θερμασίαν ἀναζυμουμένης τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαί τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς τόπους, καὶ γίνεσθαι περὶ αὐτὰ σηπεδόνας ὑμέσι λεπτοῖς περιεχομένας. ὅπερ ἐστὶν ἐν τοῖς ἕλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τόπων ἔτι καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινόμενον, ἐπειδὰν τῆς χώρας κατεψυγμένης ἄφνω διάπυρος ὁ ἀὴρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ κατ᾽ ὀλίγον, ζωογονουμένων δὲ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς θερμασίας τὸν εἰρημένον τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐτίκα τὴν τροφὴν ἐκ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ὁμίχλης, τὰς δ᾽ ἡμέρας ὑπὸ τοῦ καύματος στερεοῦσθαι. τὸ δ᾽ ἔσχατον τῶν κυοφορουμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαβόντων, καὶ τῶν ὑμένων διακαυθέντων τε καὶ περιρραγέντων, ἀναφυῆναι καὶ φανῆναι παντοδαποὺς τύπους ζώων· τούτων δὲ τὰ μὲν πλείστης θερμασίας κεκοινωνηκότα πρὸς τοὺς μετεώρους τόπους ἀπελθεῖν, γενόμενα πτηνά. τὰ δὲ γεώδους ἀντεχόμενα συγκρίσεως ἐν τῇ τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταριθμηθῆναι. τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετειληφότα πρὸς τὸν ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν ὀνομασθέντα πλωτά· τὴν δὲ γῆν ἀεὶ μᾶλλον στερεουμένην ὑπό τε τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καὶ τῶν πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι δύνασθαι μηδὲν τῶν μειζόνων ζωογονεῖν, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα μίξεως ἕκαστα γεννᾶσθαι τῶν ἐμψύχων. ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ᾽ Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς

θητὴς ὢν Ἀναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ. ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως.

> Ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία·
> Ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
> Τίκτουσι πάντα κἀξέδωκαν εἰς φάος,
> Δένδρη, πετεινά, θῆρας, οὕς θ' ἅλμη τρέφει,
> Γένος τε θνητῶν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλήφαμεν. τοὺς δὲ ἐξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὴν γῆν εἰ καὶ παράδοξον εἶναί τισι φαίνεται τὴν τότε ἐνέργειαν, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν γινόμενα μαρτυρεῖν ἑαυτοῖς. κατὰ γὰρ τὴν Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου, καθ' οὓς ἂν καιροὺς πλεονάσῃ τὴν ἀνάβασιν ὁ Νεῖλος, καὶ τῆς μὲν γῆς διὰ τοῦτο καθύγρου γινομένης, τῆς δὲ περὶ τὸν ἥλιον θερμασίας ἄφνω προσπεσούσης, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πολλοὺς τόπους τῆς ἐπιφανείας σήψεως γινομένης, πλῆθος μυῶν ἐκ γῆς ἀναρίθμητον γενᾶσθαι. ὑπότ' οὖν τῆς γῆς σκληρᾶς γεγενημένης καὶ τοῦ περιέχοντος ἀέρος οὐκέτι διατηροῦντος τὴν ἐξ ἀρχῆς εὐταξίαν καὶ εὐκρασίαν φύεσθαι ζῶα, φανερὸν εἶναι λέγουσι, διότι κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων γένεσιν ἐκ τῆς γῆς συνέβαινε ζωογονεῖσθαι παντοίας φύσεις ἐμψύχων. *Cum primum res univerſæ exſiſtere cœpere, unius vultus fuiſſe cœlum ac terram, permixta eorum natura. Poſteaquam diſceſſiſſent à ſe iſta corpora. Mundo contigiſſe eum quem nunc videmus ordinem, aërem autem perpetui motus factum compotem. Hujus quod maxime erat igneum ad ſublimia loca evectum, quippe cum ſurſum tendat ob levitatem talis natura: eademque de cauſa ſolem & cæteram ſiderum multitudinem manſiſſe in perenni vertigine: quod vero cœnoſum ac turbidum, cum humida concretione uno ſubſediſſe in loco vi gravitatis. Sed hoc quoque cum volutaretur in ſe verſaretur*-

turque

turque continuo, ex humidis mare, ex ſolidioribus edidiſſe terram, ſed lutoſam mollemque valde. Hanc vero, ut primum qui Soli adeſt ignis collucere cœpit, coaluiſſe: tum vero cum fermentaretur ſumma facies, intumuiſſe pluribus in locis humentia, inque iis putredines exſtitiſſe tenuibus pelliculis circumdatas. Quod etiam nunc in ſtagnis locisque uliginoſis fieri conſpicitur, ubi poſt refrigeratum ſolum ſubito incaleſcit aër, non autem paulatim immutatur. Cumque ad eum modum ex calore fœta impleta eſſent quæ madebant, iis fœtibus adveniſſe alimentum noctibus ex circumfuſa nebula, diebus vero eos ab æſtu ſolidatos. Poſtremo cum ad ſui plenitudinem veniſſent ii fœtus, peruſtaque atque ita rupta eſſent membranarum involucra, enatas apparuiſſe omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum ſortita caloris ad loca ſupera abiiſſe, facta volucria. At quæ terreſtri craſſitie eſſent prædita, ea in reptilium & aliorum humi viventium poſita claſſe. At quæ de humente natura traherent plurimum, ea quoque ad locum perlata cognatum ſibi, dicique natantia. At tellurem, cum & ab æſtu Solis & à ventis magis magiſque induruiſſet, ad poſtremum non ſuffeciſſe gignendis majoribus animantium, ſed ea ex mutuo cœtu cœpiſſe gigni. Videtur ab his quæ dicta ſunt nec Euripides diſſentire, qui Anaxagoræ phyſici diſcipulus fuit. Nam is in Melanippe ſic loquitur:

Figura ut una fuerit & cœli & ſoli:
Secreta quæ mox ut receperunt ſtatum,
Cuncta ediderunt hæc in horas luminis,
Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
Homines quoque ipſos.

De prima igitur rerum origine talia ſunt quæ accepimus. Quod ſi cui mira videatur illa vis

terræ

terra in producendis initio animantibus, adſerunt ei rei ab iis quæ adhuc fiunt argumenta. Nam in Thebaïde Ægypti, quo tempore maxime exundat Nilus, atque inde humectata tellure ſubito ſolis calor ſupervenit, atque ex eo multis in locis in facie terræ putredo facta eſt, gigni murium vim incredibilem. Cum ergo ex terra jam indurata & aëre non jam illam primam ſervante temperiem modumque, tamen aliqua naſcantur animalia, inde manifeſtum aiunt, rerum initio ex terra omnia edita eſſe genera animantium. Hic ſi addas Deum opificem, qui mens dicitur Anaxagoræ, videbis multa cum Moſe & Phœnicum traditione congruentia, permixtum cœlum, & terram, motum aëris, limum ſive abyſſum, lucem, deinde ſidera, diſceſſionem cœli, maris, terræ: deinde volucres, reptilia, piſces, aliaque poſtremo animantia, etiam hominem. Ex Ægyptiis hæc habet Macrobius Saturnalium VII, c. 16. *Si concedamus, ut ab adverſa parte dictum eſt, hæc quæ ſunt ex tempore aliquod ſumpſiſſe principium, natura primum ſingula animalia perfecta formavit. Deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione ſucceſſio: perfecta autem in exordio fieri potuiſſe teſtimonio ſunt nunc quoque non pauca animantia, quæ de terra & imbre perfecta naſcuntur, ut in Ægypto mures, & aliis in locis ranæ ſerpenteſque, & ſimilia.* Merito autem veteribus Græcorum Phyſicis Anaxagoram præfert Ariſtoteles Metaphyſicorum I, cap. III, tanquam ſobrium ebriis, quod illi ſolam materiam ſpectaſſent, hic vero addidiſſet eam cauſam quæ ex propoſito agit, quam Ariſtoteles naturam vocat, Anaxagoras felicius Mentem,

tem, Deum Moſes: ut & Plato, de quo vide Laërtium, ubi de Principiis ex ſententia Platonis agit, & Apuleium de dogmatibus Platonis. Thales hoc primus docuerat ante Anaxagoram. Velleius apud Ciceronem primo de Natura Deorum. *Thales enim Mileſius qui primus de talibus rebus quaſivit, aquam eſſe dixit initium rerum: Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Ubi aquam intellige ἰλὺν quæ terra Xenophani & aliis, neutrum male, ſi rectus intellectus adhibeatur.

4 *Unde apud Linum.*] Verſu ſupra citato.

5 *Heſiodum.*] In Theogonia.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ᾽, αὐτὰρ
ἔπειτα
Γαῖ᾽ εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόεντος Ὀλύμ-
που,
Τάρταρά τ᾽ ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυο-
δείης
Ἠδ᾽ Ἔρος ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
Λυσιμελὴς, πάντων τε θεῶν πάντων τ᾽ ἀν-
θρώπων
Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
Ἐκ χάεος δ᾽ Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νὺξ
ἐγένοντο.
Νυκτὸς δ᾽ αὖτ᾽ Αἰθήρ τε καὶ ἡμέρα ἐξεγέ-
νοντο,
Οὓς τέκε κυσαμένη, ἐρέβει φιλότητι μι-
γεῖσα.

Principio natum chaos, hinc prodivit in auras
Larga ſinu tellus, divum certiſſima ſedes,
Summa tenent qui templa nives tangentis Olympi,
Tartaraque obſcuro terra concluſa receſſu.

Inde

Inde etiam Divos inter pulcherrimus omnes
Curarum depulſor Amor, hominumque Deumque
Sollertes animos & fortia pectora mulcens.
Hinc Erebum ſimul & Noctem chaos edidit atram,
Æthera ſupremum genuit Nox atra, diemque,
Quos commiſta Erebo grato concepit Amore.

Confer hæc cum Phœniciis quæ modo habuimus: videbis inde adumbrata. Vicinus ſcilicet Thebarum Bœotiæ, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Heſiodus. Ἔρεβος eſt ערב Moſis, quem ſequitur nox & dies in hymnis, qui Orphei nomen præferunt.

Ἀρχαίου μὲν πρῶτα χάους ἀμέγαρτον ἀνάγκην.
Vim primum immenſam chaëos, quæ rebus origo.

In Argonauticis ejuſdem nominis:

Πρῶτα μὲν ἀρχαίου χάεος μελιήφατον ὕμνον,
Ὥς ἐπάμειψε φύσεις· ὥς τ' οὐρανὸς εἰς πέρας ἦλθε,
Γῆς τ' εὐρυστέρνου γένεσιν πυθμένα τε θαλάσσης,
Πρεσβύτατόν τε καὶ αὐτοτελῆ πολύμητιν ἔρωτα,
Ὅσσα τ' ἔφυκεν ἅπαντα, διέκρινε δ' ἄλλον ἐπ' ἄλλου.

Antiqui chaeos mellitum ante omnia carmen,
Naturam ut mutarit, & ut ſit conditus æther,
Terraq; latipatens, fundaminaq; æquoris alti,
Conſilique potem, quo nil prius exſtat, Amorem,
Diſcernens aliis aliud qui cuncta creavit.

Unde hæc ſua ſumſit Apollonius, in ejuſdem argumenti libro:

Ἤειδεν δ᾽ ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα
Τὸ πρὶν ἐπ᾽ ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα μορφῇ
Νείκεος ἐξ ὀλοοῖο διέκριθεν ἀμφὶς ἕκαστα.

Namque canebat, uti tellus, cœlumque, ſolumque
Miſta alius alia & communem nacta figuram
Cœperunt cæca tandem diſcedere pugna.

Epicharmus Comicorum vetuſtiſſimus antiquam traditionem referens:

Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι θεῶν.
Sed Deos primum exſtitiſſe fertur ante omnes chaos.

Ariſtophanes in Avibus conſervatus à Luciano in philopatride & Suida:

Χάος ἦν καὶ νὺξ Ἔρεβός τε μέλαν πρῶτον καὶ Τάρταρος εὐρύς·
Γῆ δ᾽ οὐδ᾽ ἀὴρ, οὐδ᾽ οὐρανὸς ἦν. Ἐρέβους δ᾽ ἐν ἀπείροσι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νὺξ ἡ μελανόπτερος ὠόν.
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν Ἔρως ὁ ποθεινός
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώδεσι δίναις·
Οὗτος δὲ χάει πτερόεντι μιχθεὶς νυχίῳ κατὰ Τάρταρον εὐρὺν
Ἐνεόττευσεν γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν εἰς φῶς·
Πρότερον δ᾽ οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων πρὶν Ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα
Ξυμμιγνυμένων δ᾽ ἑτέρων ἑτέροις γένετ᾽ οὐρανὸς ὠκεανός τε
Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων γένος ἄφθιτον.

Chaos

Chaos & nox primum erat atque Erebus nigricans & Tartarus ingens.
Nec humus, nec cœlum erat aut aër, tunc ceu vi flaminis ovum
Gremium ſuper infinitum Erebi peperit Nox decolor alis:
Ex quo bonus inde emerſit Amor circumvolventibus horis.
Radians tergo aureolis pennis, par magni turbinis aura:
Qui deinde volans miſtuſque chao, ſtabat qua Tartarus, atro,
Noſtrum genus edit & in dias producit luminis oras.
Neque enim Divum genus ante fuit, quam junxit cuncta Cupido:
Simulatque hac ſunt aliis commiſta alia, æther prodit & æquor,
Et terra, beatorumque Deum genus immortale.

Cuivis vel leviter inſpicienti apparet ſumpta hæc è traditione Phœnicum, quibuſcum vetus Atticæ incolis, Ionum antiquiſſimis, commercium. De Erebo jam diximus. Tartarus eſt תהגים, ἄϐυσσος. Amor ex voce מרחפרת, ut ſupra indicatum eſt: quo & illud Parmenidis pertinet:

Πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.
Omnibus ex divis primum perfecit Amorem.

Et Simmiæ Rhodii carmen alarum figuram præferens.

6 *Ac poſtremo apud Ovidium qui ex Græcis iſta tranſcripſit.*] Locus eſt in promptu, primo Metamorphoſeon. Dignus tamen qui & hic legatur, quod præcipua eorum quæ in Moſe, verbis ad Moſem proxime acce-

dentibus, enunciet, multumque iis quæ jam diximus, afferat lucis, & ab iis viciſſim accipiat.

Ante mare & terras, & quod tegit omnia, cælum,
Unus erat toto naturæ vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis, indigeſtaque moles,
Nec quicquam niſi pondus iners, congeſtaque eodem
Non bene junctarum diſcordia ſemina rerum.
Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan,
Nec nova creſcendo reparabat cornua Phœbe,
Nec circumfuſo pendebat in aëre tellus
Ponderibus librata ſuis: nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.
Quaque erat & tellus, illic & pontus & aër.
Sic erat inſtabilis tellus, innabilis unda,
Lucis egens aër: nulli ſua forma manebat;
Obſtabatque aliis aliud: quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia ſiccis,
Mollia cum duris, ſine pondere habentia pondus.
Hanc Deus & melior litem natura diremit.
Nam cælo terras, & terris abſcidit undas:
Et liquidum ſpiſſo ſecrevit ab aëre cælum.
Quæ poſtquam evolvit, cæcoque exemit acervo,
Diſſociata locis concordi pace ligavit.
Ignea convexi vis & ſine pondere cæli
Emicuit, ſummaque locum ſibi legit in arce.
Proximus eſt aër illi levitate, locoque.
Denſior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et preſſa eſt gravitate ſui: circumfluus humor,

Ulti-

Vltima poſſedit, ſolidumque coërcuit orbem.
Sic ubi diſpoſitam, quiſquis fuit ille Deorum,
Congeriem ſecuit, ſectamque in membra redegit,
Principio terram, ne non æqualis ab omni
Parte foret, magni ſpeciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidiſque tumeſcere ventis
Juſſit, & ambitæ circumdare littora terræ.
Addidit & fontes, & ſtagna immenſa, lacuſque,
Fluminaque obliquis cinxit declivia ripis,
Quæ diverſa locis partim ſorbentur ab ipſa;
In mare perveniunt partim, campoque recepta
Liberioris aquæ, pro ripis littora pulſant.
Juſſit & extendi campos, ſubſidere valles,
Fronde tegi ſilvas, lapidoſos ſurgere montes.
Vtque duæ dextra cœlum, totidemque ſiniſtra
Parte ſecant zonæ, quinta eſt ardentior illis,
Sic onus incluſum numero diſtinxit eodem
Cura Dei, totidemque plagæ tellure premuntur;
Quarum quæ media eſt, non eſt habitabilis æſtu:
Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locavit,
Temperiemque dedit, miſta cum frigore flamma.
Imminet his aër, qui quanto eſt pondere terræ,
Pondere aquæ levior, tanto eſt oneroſior igne.
Illic & nebulas, illic conſiſtere nubes
Juſſit, & humanas motura tonitrua mentes,
Et cum fulminibus facientes frigora ventos.
His quoque non paſſim mundi fabricator habendum

Aëra permiſit. Vix nunc obſiſtitur illis,
Cum ſua quiſque regat, diverſo flamina tractu,
Quin lanient mundum: tanta eſt diſcordia fratrum.
Eurus ad Auroram, Nabathaaque regna receſſit,
Perſidaque, & radiis juga ſubdita matutinis.
Veſper, & occiduo qua littora ſole tepeſcunt,
Proxima ſunt zephyro: Scythiam ſeptemque triones
Horrifer invaſit Boreas: contraria tellus
Nubibus aſſiduis, pluvioque madeſcit ab Auſtro.
Hac ſuper impoſuit liquidum & gravitate carentem
Æthera, nec quicquam terrena facis habentem.
Vix ita limitibus diſcreverat omnia certis,
Cum, qua preſſa diu maſſa latuere ſub ipſa,
Sidera cœperunt toto effervescere cœlo.
Neu regio foret ulla ſuis animalibus orba,
Aſtra tenent cœleſte ſolum, formaque Deorum:
Ceſſerunt nitidis habitanda piſcibus unda:
Terra feras cepit, volucres agitabilis aër.
Sanctius his animal mentiſque capacius unum
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet:
Natus homo eſt: ſive hunc divino ſemine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo,
Sive recens tellus ſeductaque nuper ab alto
Æthere, cognati retinebat ſemina cœli:
Quam ſatus Japeto, mixtam fluvialibus undis,

Finxit

Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum.
Pronaque cum ſpectent animalia cætera terram,
Os homini ſublime dedit, cœlumque videre
Juſſit, & erectos ad ſidera tollere vultus.

Vides hic hominis in cuncta hæc inferiora dominatum : vides factum eum ad Dei aut cœlitum imaginem. Euryſus Pythagoreus libro de fortuna: Τὸ σκᾶνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, οἷα γεγονὸς ἐκ τᾶς αὐτᾶς ὕλας· ὑπὸ τεχνίτα δ' εἰργασμένον λώστω· ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρώμενον ἑαυτῷ. *Hominem corpore ſimilem reliquis, quippe ex eadem conſtantem materia : ſed ab optimo effictum artifice, qui in eo faciendo ſemetipſum habuit exemplar.* Ubi σκᾶνος eſt corpus, ut Sapientiæ IX. 15. II Cor. V. 1, & 4. Adde quod Horatius animam vocat,

—— *Divinæ particulam auræ.*

Virgilius, *Ætherium ſenſum.*

Juvenalis vero Satyra XV.

—— *atque adeo venerabile ſoli*
Sortiti ingenium, divinorumque capaces,
Atque exercendis capiendiſque artibus apti,
Senſum à cœleſti demiſſum traximus arce,
Cujus egent prona & terram ſpectantia. Mundi
Principio indulſit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque.

Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade & Phœdone. Cicero de natura Deorum II. *Nam cum cæteras animantes abjeciſſet ad paſtum, ſolum hominem erexit, ad cœlique quaſi cognationis & domicilii priſtini conſpectum excitavit.* Salluſtius initio belli Catilinarii : *Omnes homines qui ſeſe ſtudent præ-*

ſtare cæteris animalibus, ſumma ope niti decet, ne vitam ſilentio tranſeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit. Plinius libro II. cap. 26. *Hipparchus nunquam ſatis laudatus, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine ſiderum, animaſque noſtras partem eſſe cæli.*

7 *Etiam Epicharmo.*]

Ὁ δέ γε τ᾽ ἀνθρώπῳ λόγος πέφυκ᾽ ἀπὸ τοῦ θεοῦ λόγου.

Et Dei à ratione ratio naſcitur mortalium.

Et Platonicis.] Amelius Platonicus: Καὶ οὗτος ἄρα ἦν ὁ λόγος καθ᾽ ὃν ἀεὶ ὄντα τὰ γινόμενα, ὡς ἂν καὶ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε, καὶ νὴ δί᾽ ἂν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀταξίᾳ καθεστηκότα πρὸς θεὸν εἶναι, δι᾽ οὗ πάνθ᾽ ἁπλῶς γεγενῆσθαι, ἐν ᾧ τὸ γενόμενον ζῶον καὶ ὂν πεφυκέναι. *Hæc itaque illa ratio per quam ſemper ſunt quæ ſunt facta, quomodo & Heraclitus cenſuit: eadem profecto quam barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, imo & in incondito ſtatu Deo adſtitiſſe, per quem omnia omnino facta, in quo id quod fit animal eſſe ſuum haberet.* Barbarus quem dicit, eſt Johannes Evangeliſta, cujus temporibus ſerior aliquanto Amelius. Verba ejus ſervavit nobis Euſebius, Præparationis lib. XI. cap. 19. & Cyrillus lib. VIII, contra Julianum. Meminit ejuſdem Ameliani loci & Auguſtinus libro X. cap. 29. de Civitate Dei, & Confeſſionum libro VIII. Tertullianus adverſus Gentes: *Apud veſtros quoque ſapientes* λόγον, id eſt, *ſermonem atque rationem conſtat artificem videri univerſitatis. Hanc enim Zeno determinat factitatorem qui cuncta diſpoſitione formaverit.* Locus Zenonis erat libro περὶ οὐσίας, ubi τὸ ποιοῦν, cauſam

ſani effectricem, vocabat λόγον, quem ſecuti Cleanthes, Chryſippus, Archedemus, Poſidonius, docente Laërtio in Zenone. Seneca rationem facientem vocat epiſtola LXV. Chalcidius ad Timæum: *Et ratio Dei Deus eſt humanis rebus conſulens, quæ cauſa eſt hominibus bene beateque vivendi, ſi non conceſſum ſibi munus à ſummo Deo negligant.* Idem de Moſe alio loco: *Aperte judicans, præeunte divina ſapientia cœlum terramque factam, tandemque ſapientiam divinam eſſe univerſitatis primordium.*

8 *Eorum carminum quæ vetuſtas Orphica appellavit.*] Verſus ſunt hi:

Αὐδὴν ὁρκίζω σε πατρὸς ἣν φθέγξατο πρώ-
τον
Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἑαῖς στηρίξατο βου-
λαῖς.

Illa mihi teſtis vox ſit quæ prima parenti
Edita, cum totum fundavit juſſibus orbem.

Exſtant in admonitione ad Græcos inter opera Juſtini, & hi:

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας γ' ἐπίθε-
σθε βεβήλοις
Πᾶσιν ὁμοῦ· σὺ δ' ἄκουε φαεσφόρου ἔκγονε Μή-
νης
Μουσαῖ' ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μηδέ σε τὰ πρὶν
Ἐν στήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶνος ἀμέρσῃ·
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας τούτῳ προσέδρευε
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος· εὖ δ' ἐπίβαινε
Ἀτραπιτοῦ· μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα,
Εἷς ἔστ' αὐτοτελής· ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέ-
τυκται·
Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται· οὐδέ τις
αὐτὸν
Εἰσοράᾳ θνητῶν· αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶ-
ται.

Queis fas eſt audire canam, procul ite profani,
Ite foras, tibi ſed Lunæ Muſae nepoti,
Vera tibi pandam, ne qua prius inſita menti
Hæreſcunt dulcis ſpolient te munere vitæ.
Divinam ſpectans rationem pectus ad illam
Dirige, & ima animi ſemper præcordia, rectâ
Nec deflecte via: fictorem conſpice mundi:
Unus is æternus: ſuntque omnia facta per unum.
Ipſe agitat totam præſenti numine molem,
Mortalis quem nemo videt, videt unicus omnes.

Exſtant in admonitione ad Græcos, item in Libro de Monarchia in operibus Juſtini Martyris, in Clementis Alexandrini Libro Strom. v. in Euſebio Libro XIII præparationis Evangelicæ ex Ariſtobulo.

9 *Agnovit & Empedocles.*] De quo Laërtius, τὸν ἥλιόν φησι πυρὸς ἄθροισμα μέγα. *Solem dicebat magnum eſſe acervum ignis.* Is qui Placita ſcripſit Philoſophorum quæ ſunt in operibus Plutarchi Lib. II. cap. 6. Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν, ἐξ ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς, ἀναβλύσαι τὸ ὕδωρ· ἐξ οὗ θυμιαθῆναι τὸν ἀέρα, καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primum omnium ſecretum aiebat æthera, deinde ignem, poſt terram, qua conſtricta impetu ipſo agitationis, ebulliiſſe inde aquam: ex hac exhalaſſe aërem: cœlum autem ex æthere natum: ſolem ex igne.* Et cap. XX Empedocles δύο ἡλίους, τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον· *Duos ſoles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaus vero, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον

νον μὲν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀνταύγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς, *vitreæ naturæ, qui ignis ejus qui in mundo eſt, repercuſſum in ſe ſplendorem recipiat, lumen autem ad nos deſtillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodotus, ſolem maſſam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has ſententias eſſe antiquiſſimas oſtendit Democritus, narrante Laërtio.

10 *Supra aſtrorum loca divinum eſſe domicilium. Aratus.*]

Οἷον γὰρ κἀκεῖνο θεῶν ὑπὸ ποσσὶ φορεῖται
Λείψανον Ἠριδανοῖο πολυκλαύστου ποταμοῖο.
Quantus & ille vides ſubter veſtigia divum
Se ferat Eridani gurges, lachrymabilis amnis.

11 *Et Catullus.*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum ſic loquens inducitur.

Sed quanquam me nocte premunt veſtigia divum.

12 *Ex veteri diſciplina docuit Thales.*] Teſtis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, teſtibus Herodoto & Leandro.

13 *Etiam apud Orphicos.*] Hymno noctis.

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.
Noctem concelebro genitricem hominumque Deumque.

14 *Et Heſiodum.*] Cujus hac de re verſus ſupra poſuimus.

15 *Antiqui moris retinentiſſima gentes.*] Οἱ Νομάδες τῶν Λιβύων οὐ τὰς ἡμέρας, ἀλλὰ τὰς νύξιν, αὐτοὶ ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. *Numidæ in Libya non ex diebus, ſed ex noctibus tempora ſua computant*, ait Nicolaus Damaſce-

maſcenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, ſed noctium computant; ſic conſtituunt: ſic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum lib. I. art. 3. 67. & alibi, & doctiſſimum Lindebrogium ad Vocem Noctis, in Vocabulario ad leges Germanicas. Servant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi & Poloni: olim & Galli. Cæſar Libro VI belli Gallici. *Spatia omnis temporis non numero dierum, ſed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius Libro XVI hiſtoriæ Naturalis, capite ultimo. *Luna, quæ principia menſium annorumque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienſes addit Gellius Libro III, cap. 2. Phœnicum hac quoque in re diſcipulos.

16 *A ſuprema mente ordinata omnia Anaxagoras.*] Verba ejus poſuimus ſupra, quæ habes apud Laërtium, ſcriptorem de Placitis Philoſophorum, & alios. Etiam Timonis de ejus ſententia verſus ſupra habes.

17 *Sidera à Deo facta Aratus.*] Phænomenon initio:

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα· τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶ-
μεν
Ἄρρητον· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θά-
λασσα,
Καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεχρώμεθα
πάντες,
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν, ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώ-
ποισι
Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει.
Μιμνήσκων βιότοιο· λέγει δ' ὅτε βῶλος
ἀρίστη
Βουσί τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ' ὅτε δεξιὸς
ὧρα

Καὶ

Καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βα-
λέσθαι.
Αὐτὸς γὰρ τάγε σήματ᾽ ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ᾽ εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας, οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδράσιν ὡράων, ὄφρ᾽ ἔμπεδα πάντα
φύωνται·
Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται·
Καῖρε πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ᾽ ἀνθρώποι-
σιν ὄνειαρ.

Quæ nos olim ſic vertimus;

Ab Jove Muſarum primordia: ſemper in ore
Plurimus ille hominum eſt, qui compita nu-
mine magno,
Conciliumque virum complet, pelaguſque pro-
fundum,
Et pelagi portus: fruimur Jove & utimur
omnes.
Nos genus illius: nobis ille omine læto
Dextera præſignat, populumque laboribus
urget,
Conſulat ut vitæ: quando ſit terra ligoni
Aptior aut bubus monet, & quo tempore par
ſit
Aut ſerere, aut ſeptas limphis adſpergere
plantas.
Ipſe etiam in magno defixit ſidera mundo
Ordine quæque ſuo, atque in totum providus
annum
Aſtra dedit, quæ nos moneant, quæ quæ-
libet hora
Apta regi, certa naſcantur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur & ultimus idem.
Magne pater magnum mortalibus incremen-
tum.

Jovem hic intelligendum Deum verum Mundi opificem & res docet & Paulus

Apoſtolus in Actis XVII. 28. Ovidius ſua Phænomena his verſibus terminavit, ut ex Lactantio diſcimus:

Tot numero, talique Deus ſimulacra figura
Impoſuit cælo, perque atras ſparſa tenebras
Clara pruinoſæ juſſit dare lumina nocti.

Chalcidius, ad Timæum: *Cui quidem rei Hebræorum quoque ſententia concinit, qui perhibent exornatorem mundi Deum, mandaſſe provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunæ vero ut noctem tueretur: cæteras quoque ſtellas diſpoſuiſſe, tanquam temporum limites annorumque ſigna, indicia quoque futurorum proventuum.*

18 *Spiritu Dei infuſam rebus vitam poſt Græcos Virgilius.*] In ſexto Æneïdos, quem Servius ait ex plurimis veterum ſcriptis fabricatum.

Principio cælum & terras campoſque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaq; aſtra
Spiritus intus alit, totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore pontus.
Igneus eſt illis vigor & cæleſtis origo
Seminibus.

Explicandis his illa ſerviant ejuſdem Georgicon IV.

His quidam ſignis atque hæc exempla ſecuti
Eſſe apibus partem divinæ mentis & hauſtus
Ætherios dixere. Deum namque ire per omnes
Terraſque tractuſq; maris, cælumque profundum.

Hinc

Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque ſibi tenues naſcentem arceſcere vitas.

19 *Hominem ex luto formatum Heſiodus.*] Operibus ac diebus:

Ἥφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδήν.

Mulciberumque moras jubet omnes ſolvere, & undas
Commiſcere ſolo, atque humanam imponere vocem.

20 *Homerus.*] Iliados H.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γενέσθε.

At vos in tellurem omnes abeatis & undam.

Redeunt enim omnia eo unde venerunt. Euripides Hypſipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

——— κάρτα δ' ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

Quæ Cicero ita vertit Tuſculanarum tertio.

Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt,
Reddenda eſt terra terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. ſic jubet neceſſitas.

Idem Euripides Supplicibus:

Ἐάσατ' ἤδη γῇ καλυφθῆναι νεκρούς.
Ὅθεν δ' ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,
Ἐνταῦθ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· οὔ τι γὰρ κεκτήμεθα
Ἡμέτερον αὐτὸ πλὴν ἐνοικῆσαι βίον·
Κἄπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν.

Jam

Jam ſinite terra mortuos gremio tegi:
Res unde quæque ſumpſerat primordium,
Eo recipitur. Spiritus cœlo redit,
Corpuſque terra: jure, nec enim mancupi,
Sed brevis ad avi tempus utendum datur,
Mox Terra repetit ipſa quod nutriverat.

Quæ vide quam pulchre conveniant cum Moſe, Geneſ. III. 19. & Solomone Eccleſ. XII. 7.

21 *Callimachus.*] Cui in Scàzonte homo πηλὸς ὁ Προμήθειος, *lutum Prometheum.* Hujus luti mentio & apud Juvenalem & apud Martialem. Adde Cenſorini locum: *Democrito vero Abderitæ ex aqua limoque primum viſum eſt homines procreatos. Nec longe ſecus Epicurus.*

22 *Maximus Tyrius.*] Diſſertatione I: ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἷς πάντων βασιλεὺς καὶ πατήρ, καὶ θεοὶ πολλοί, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. ταῦτα ὁ Ἕλλην λέγει καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρώτης, καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς καὶ ὁ ἄσοφος. *In tanta pugna ac diſcordia & diſcrepantia, unam videas per terras omnes legem famamque conſentientem, Deum eſſe unum rerum univerſarum & regem & patrem, multos præterea Deos, Dei filios adminiſtrationis participes. Hæc & Græcus dicit, & dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, & ſapiens & ſapientia deſtitutus.* Adde his loca quæ attulimus libro II de Jure Belli ac Pacis cap. XX. §. 45. & illud Antiſthenis relatum à Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum eſſe.* Addit Lactantius lib. I. c. 5. ex eodem Antiſthene, *Summa totius artificem.* Sophocles:

Εἷς

Εἷς τ' ἀληθείαισιν εἷς ἐστιν θεὸς
Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα κἀνέμων βίας.
Unus profecto eſt, unus eſt tantum Deus,
Cœli ſoliique machinam qui condidit,
Vadumque ponti cærulum & vim ſpiritus.

Adde Varronis locum, qui apud Auguſtinum de Civitate Dei libro IV. cap. 31.

23 *Ex Joſepho.*] Adverſus Appionem II. circa finem nullam eſſe ait urbem Græcam, nullam barbaram, ἔνθα μὴ τὸ τῆς ἑβδομάδος, ἣν ἀργοῦμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθος οὐ διαπεφοιτηκὸν, quam non perſuaſerit mos ſeptimæ diei qua Judæi feriantur.

24 *Philone.*] De die ſeptima: Ἑορτὴ γὰρ οὐ μιᾶς πόλεως, ἢ χώρας ἐστὶν, ἀλλὰ τοῦ παντός. *Eſt enim feſtus dies non uni urbi, aut regioni, ſed univerſo.*

25 *Tibullo.*]

Cultaque Judæo ſeptima ſacra viro.

Loquitur autem de iis feriis quas & Romanæ mulieres obſervabant.

26 *Clemente Alexandrino.*] Qui Strom. V. ex Heſiodo adfert ἑβδόμον ἱερὸν ἦμαρ, *lux ſeptima ſancta*, & ſimilia ex Homero & Callimacho. Adde quæ ex Ariſtobulo adfert Euſebius libro XIII. cap. 12. Theophilus Antiochenus libro II. ad Autolycum. Περὶ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας ἣν πάντες ἄνθρωποι ὀνομάζουσι. *De ſeptima die quam omnes homines celebrant.* Suetonius Tiberio XXXII. *Diogenes grammaticus diſputare ſabbatis Rhodi ſolitus.*

27 *Luciano*] Qui pueros luſiſſe diebus ſeptimis nos docet in Paralogiſta.

28 *Apud Celtas.*] Oſtendunt antiquiſſima etiam apud Celticas gentes, id eſt, Germanos,

manos, Gallos, Britannos dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus lib. I. cap. 84.

29 *Philoſtratus.*] Libro III. c. 13. ubi de Indis.

30 *Dion Caſſius.*] Lib. XXXIII. Τὴν ἡμέραν τὴν τοῦ Κρόνου καλουμένην. *Diem quam Saturni dicimus.* Addit ibidem morem per ſeptenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manaſſe. Non autem recentem eſſe hunc morem, ſed vetuſtiſſimum, docet nos Herodotus libro II. Adde de Romanis Iſidorum lib. V. cap. 30. & 32.

31 *Et vetuſtiſſima dierum nomina.*] Vide oraculum & Orphei verſus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum.

32 *Cum ſimplicitate fuiſſe.*] Vide quæ in hanc rem produximus lib. II. cap. I. §. II. de Jure belli, & in Notis ad eum locum.

33 *Et nudo corpore docebant & Ægyptii*] Quorum ſententiam ſic refert Diodorus Siculus libro I. Τοὺς οὖν πρώτους τῶν ἀνθρώπων, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένου ἐπιπόνως διάγειν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως δὲ καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεννοήτους. *Primos homines, cum nihil eorum quæ ſunt ad vitam utilia repertum adhuc eſſet, vixiſſe durius, quippe nulla veſte amictos, domicilii & ignis inſuetos, manſuetioris victus rudes.* Plato in Politico: Θεὸς ἔνεμεν αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι. *Deus eos paſcebat, cuſtoſque eorum ipſe erat, ſicut nunc homines, divinius animal paſcunt animantium*

ſe-

ſequiora. Deinde: Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. *Nudi autem & ſine ſtragulis ſub dio plerumque paſcebant.* Dicæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio libro I V. de non eſu animalium, tum, quoad ſenſum, Varroni de Re Ruſtica: Τοὺς παλαιοὺς καὶ ἐγγὺς θεῶν γεγονότας, βελτίστους τε ὄντας φύσει καὶ τὸν ἄριστον ἐζηκότας βίον, ὡς χρυσοῦν γένος νομίζεσθαι. *Primos illos diiſque proximos mortales, optimæ fuiſſe indolis, vitamque vixiſſe optimam, unde & auream hanc dici ætatem.*

34 *Etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem eſt.*] Libro X V Calanum Indum loquentem inducit: Τὸ παλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη, καθάπερ καὶ νῦν κόνεως. καὶ κρῆναι δ' ἔρρεον αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δ' ἄλλαι καὶ ὁμοίως αἱ μὲν μέλιτος, αἱ δ' οἴνου, τινὲς δ' ἐλαίου. ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξέπεσον. Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατάστασιν, ἠφάνισε πάντα καὶ διὰ πόνου τὸν βίον ἀπέδειξε. *Olim omnia ita plena erant farina ex tritico & hordeo ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alii, rurſum alii vino ac melle. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam ſe tranſtulere: quem ſtatum exoſus Deus omnia ea abolevit, aliudque vitæ genus per laborem agendæ inſtituit.*

35 *Adami, Evæ, arboris, ſerpentis hiſtoriam.*] In iis quæ Philo Biblius ex Sanchuniathone vertit, πρωτόγονος eſt אדם, αἰὼν eſt חוה, mortalium primi, repertores fructus arborum. Et in antiquiſſimis Græcorum myſteriis acclamatum Εὖα ſimulque monſtratus ſerpens. Meminere Heſychius, Clemens in Protreptico, Plutarchus Alexandro:

xandro: Chalcidius ad Timæum: *Juxtaque Moyſea Deus vitæ primigenis interdixit, ne edulibus arborum, ex quibus notitia boni malique animis eorum obreperet, veſcerentur.* Idem alio loco: *Quibus Hebræi concinunt, cum dicunt homini quidem à Deo datam eſſe animam ex inſpiratione cœleſti, quam rationem atque animam rationabilem appellant: mutis vero & agreſtibus: ex ſilva rationis expertem juſſu Dei vivis animantibus & beſtiis terræ gremio profuſis: quorum in numero fuerit etiam illa ſerpens, quæ primitias generis humani malis ſuaſionibus illaqueaverit.*

36 *Notavit Maimonides.*] Ductoris dubitantium parte III. c. 29.

37 *Ad ſex annorum millia putari.*] Cum hoc numero bene convenit, quod ex Porphyrio tradidit Simplicius commentario XVI. in Librum II. de Cœlo, obſervationes quas Babylone collectas ad Ariſtotelem miſit Caliſthenes, fuiſſe ad illa tempora annorum CIↃ IↃ CCCCIII. id enim à diluvii tempore non multum abit.

38 *Noſtri quoque ſæculi teſtes perhibent.*] Vide inter alios Ferdinandum Mendeſium de Pinto.

39 *Beroſus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hieronymus in Phœniciis, Heſtiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt.*] Omnes hos ſcriptores, ſuo adhuc tempore manentibus libris, teſtes citat Joſephus Antiquæ hiſtoriæ lib. I. cap. 4. ac præter hos Acuſilaum, Ephorum, Nicolaum Damaſcenum. Arcadas ad CCC annos vivere ſolitos notat ad VIII Æneïdos Servius.

40 *Majora olim multo fuiſſe hominum corpora.*] Joſephus Antiquæ hiſtoriæ Lib. 5.

cap.

cap. 2. Ὑπελέλειπτο δὲ τῶν γιγάντων ἔτι γένος, οἱ διὰ σωμάτων μεγέθη καὶ μορφὰς οὐδὲν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίας παράδοξον ἦσαν θέαμα, καὶ δεινὸν ἄκουσμα· δείκνυται δὲ ἔτι καὶ τὴν τούτων ὀστᾶ, μηδὲν τοῖς ὑπὸ πίστιν ἐρχομένοις ἐοικότα. *Reſtabat etiam tum gigantum genus, qui ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum diſpares, ſtupendum erant ſpectaculum, & fama terribilis: monſtrantur in hunc diem eorum oſſa fidem omnem vulgi excedentia.* Gabinius in Mauritaniæ deſcriptione dicebat à Sertorio reperta Antæi oſſa, quorum compagem fuiſſe cubitorum ſexaginta. Phlegon Trallianus Mirabilium cap. I X. meminit effoſſi capitis Idæ, quod triplæ eſſet ad ſolitum modum quantitatis. Addit idem in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnæ X V I ulnas excederent. Narrat idem ex Theopompo in Boſphoro Cimmerio repertam oſſium humanorum compagem longam X X I V cubitos. Ejuſdem Phlegontis extat libellus de longævis, dignus ſane lectu.

41 *Pauſanias.*] Is in Laconicis meminit oſſium humanorum, ſed inſolitæ magnitudinis, quæ in Templo Æſculapii ad Aſopum urbem oſtendebantur: & in Eliacorum priore oſſis è mari educti, quod olim Piſæ cuſtoditum, Pelopiſque creditum fuerat.

42 *Philoſtratus.*] In Heroïcorum initio multa ait gigantea corpora in Pallene detegi per imbres aut terræ motus.

43 *Plinius.*] Libro V I I. cap. 16: *In Creta terræmotu rupto monte inventum eſt corpus ſtans, quod alii Orionis, alii Eëtionis fuiſſe tradunt. Oreſtis corpus Oraculi juſſu refoſſum ſeptem*

ptem cubitorum fuiſſe monumentis traditur. Jam vero ante annos prope mille vates ille Homerus non ceſſavit minora corpora mortalium, quam priſca conqueri. Solinus cap. I. *Quis enim non avo iſto minor parentibus ſuis naſcitur? Priſcorum autem teſiantur molem etiam Oreſtis ſuprema, cujus oſſa Olympiade quinquageſima & octava Tegea inventa à Spartanis oraculo monitis, diſcimus impleſſe longitudinem cubitorum ſeptem. Scripta quoque quæ ex antiquitate memorias accerſunt in fidem veri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico cum elata flumina plus quam vi amnica terras rupiſſent, poſt diſceſſum fluctuum inter plurima humi diſcidia humanum corpus repertum ſit cubitum trium atque triginta: cujus inſpectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipſum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant oculis potitos.* De molari hominis dente à ſe conſpecto vide Auguſtinum Libro XV de Civitate Dei cap. XI.

44 *Et famulantes ei mentes.*] De his vide pulchra apud Plutarchum de Iſide, Maximum Tyrium diſſertatione prima & XVI. Julianum hymno Solis. Ipſum nomen ἀγγέλων in hac re uſurpant præter Græcos veteris fœderis interpretes Labeo, Ariſtides, Porphyrius, Iamblichus, Chalcidius: & his omnibus antiquior Hoſtanes citatus Minutio. Heraclitus, teſte quem dixi Chalcidio, aſſerit, præmoneri meritos inſtruentibus divinis poteſtatibus.

45 *Poſt Græcos plurimos refert Catullus.*] Epithalamio Pelei & Thetidos:

Sed poſtquam tellus ſcelere eſt imbuta nefando,
Juſtitiamq; omnes cupida de mente fugarunt:

Per-

Perfudere manus fraterno ſanguine fratres,
Deſtitit exſtinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primævi funera nati,
Liber ut innuptæ potiretur flore novercæ:
Ignaro mater ſubſternens ſe impia nato,
Impia non verita eſt divos ſcelerare penates,
Omnia fanda, nefanda malo permiſta furore
Juſtificam nobis mentem avertere Deorum.

46 *Apud Græcos.*] Homerum Iliados Θ'. Heſiodum in operibus. Huc pertinent Deorum pugnæ, quarum & Plato meminit de Republica II. & ſegreges iſti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit de legibus III.

47 *Et Latinos quoſdam legitur.*] Vide Ovidium I Metamorphoſeon, & Lucanum libro IV. Seneca Natur. quæſt. 30. ubi de diluvio: *Exſtinctis pariter feris, in quarum homines ingenia tranſierant.*

48 *Varroni omne id tempus ignotum vocabatur.*] Cenſorinus: *Nunc vero id intervallum temporis tractabo, quod hiſtoricon Varro appellat. Hic enim tria diſcrimina temporum eſſe tradit. Primum ab hominum principio ad Cataclyſmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur ἄδηλον. Secundum à cataclyſmo priore ad Olympiadem primam: quod quia in eo multa fabuloſa referuntur, μυθικὸν nominatur. Tertium à prima Olympiade ad nos: quod dicitur ἱστορικὸν, quia in eo res geſtæ veris hiſtoriis continentur.* Tempus illud quod Varro ἄδηλον, Hebræorum Rabbini vocant inane. Diluvii autem univerſalis notam conchas quæ in montibus reperiuntur, notavit Philo de Mundi immortalitate.

49 *Chaldæorum Beroſus.*] De quo ſic Joſephus contra Appionem primo: Οὗτος

τοίνυν ὁ Βηρωσσὸς τῶν ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθῶν ἀναγραφαῖς, περί τε τοῦ γενομένου κατακλυσμοῦ, καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ Μωϋσῆς οὕτως ἱστόρηκεν, καὶ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ Νῶχος ὁ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγὸς διεσώθη, προσενεχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Ἀρμενίων ὀρῶν. *Hic Beroſus antiquiſſima ſcripta ſequens eadem qua Moſes narrat de magno diluvio, hominumque per id interitu, ac de arca, in qua Nochus generis noſtri auctor ſervatus eſt, cum ea ad cacumina Armeniorum montium ſe applicuiſſet.* Poſt recitatam autem diluvii hiſtoriam hæc verba addidit Beroſus, quæ idem ille Joſephus habet antiquæ hiſtoriæ libro primo, capite quarto. Λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρος εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας. χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. *Dicitur autem etiamnunc in Armenia in Cordyæorum monte pars eſſe ejus navigii, & quoſdam inde bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines maxime pro amuleto.*

50 *Aſſyriorum Abydenus.*] Servavit nobis ejus locum Euſebius libro IX Præparationis cap. 12. & Cyrillus primo adverſus Julianum: Μεθ' ὃν ἄλλοι τε ἦρξαν καὶ Σείσιθρος, ᾧ Κρόνος προσημαίνει μὲν ἔσεσθαι πλῆθος ὄμβρων. Δεσίου πέμπτῃ ἐπὶ δέκα, κελεύει δὲ πᾶν ὅ, τι γραμμάτων ἦν ἐχόμενον ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ἐν Σιππάροισιν ἀποκρύψαι. Σείσιθρος δὲ ταῦτα ἐπιτελέα ποιήσας εὐθέως ἐπὶ Ἀρμενίης ἀνέπλεε, καὶ παραυτίκα μὲν κατελάμβανε τὰ ἐκ θεοῦ. Τρίτῃ δὲ ἡμέρῃ ἐπείτε ὧν ἐκόπασε, μετίει τῶν ὀρνίθων, πεῖραν ποιεύμενος, εἴκου γῆν ἴδοιεν τοῦ ὕδατος ἐκδῦσαν.

αἱ δὲ,

αἱ δὲ, ἐκδεχομένου σφέας πελάγεος ἀχανέος, ἀπορέουσαι ὅκῃ κατορμίσονται, παρὰ τὸν Σείσιθρον ὀπίσω κομίζονται, καὶ ἐπὶ αὐτῇσι ἕτεραι· ὡς δὲ τῇσι τρίτῃσι εὐτύχεε (ἀπικέατο γὰρ δὴ πηλοῦ κατάπλεοι τοὺς ταρσοὺς) θεοί μιν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσι· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίῃ περίαπτα ξύλων ἀλεξιφάρμακα τοῖσι ἐπιχωρίοισι παρείχετο. *Poſt hos imperarunt alii, ac deinde Siſithrus, cui Saturnus præſignificavit ingentem vim imbrium futuram, Deſii decima quinta, juſſit autem quicquid erat literarum eum Heliopoli, quæ in Sipparis eſt, abſcondere. Siſithrus hæc cum impleſſet, ſtatim in Armeniam navigavit, ac ſubito vera deprehendit quæ Deus dixerat. Tertia die poſtquam remiſerat tempeſtas, avium quaſdam emiſit, experimentum capturus an illæ terra aliquid viſuræ eſſent è mari exſtans. Illæ vero excepta ab immenſo pelago, non habentes ubi conſiderent, ad Siſithrum retro rediere, & poſt eas aliæ. At cum miſiſſet tertio (redierant enim aves aliis limo plenis) Dii eum humanis rebus exemerunt. Navigium in Armeniam pervenit, ibique vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia.* Siſithrus, ut & Ogyges, & Deucalion, nomina ſunt idem aliis linguis ſignificantia, quod Noë Hebraïco ſermone, quo ſcripſit, nominaque propria, ita ut eorum vis ab Hebræis intelligi poſſet, expreſſit Moſes: quomodo ſcilicet Alexander Polyhiſtor Iſaacum Græce ſcribens Γέλωτα vocavit, ut ex Euſebio diſcimus: multaque ſunt talia apud Hiſtoricos omnes. Philo de præmiis & pœnis; Τοῦτον Ἕλληνες μὲν Δευκαλίωνα, Χαλδαῖοι δὲ Νῶε ἐπονομάζουσιν, ἐφ᾽ ᾧ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν συνέβη γενέσθαι. *Hunc Græci Deucaliona, Chaldæi Noë vocant. ſub quo magnus*

ille cataclyſmus evenit. Deucalionis autem diluvium fuiſſe illud univerſale tradebant Ægyptii teſte Diodoro lib. I. Ad Italiam etiam pertinuiſſe Plinius lib. III. cap. 14. Ut ad nominum illam in alias linguas transfuſionem redeam, inſignis eſt ea de re Platonis in Critia locus. Τὸ δ' ἔτι βραχὺ πρὸ τοῦ λόγου δεῖ δηλῶσαι, μὴ πολλάκις ἀκούοντες Ἑλληνικὰ βαρβάρων ἀνδρῶν ὀνόματα θαυμάζητε, τὸ γὰρ αἴτιον αὐτῶν πεύσεσθε. Σόλων ἐπινοῶν εἰς τὴν αὑτοῦ ποίησιν καταχρήσασθαι τῷ λόγῳ, διαπυνθανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων δύναμιν, εὗρε τούς τε Αἰγυπτίους τοὺς πρώτους ἐκείνους αὐτὰ γράψαντας, εἰς τὴν αὐτῶν φωνὴν μετενηνοχότας. αὐτός τε αὖ πάλιν ἑκάστου τὴν διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἄγων φωνὴν ἀπεγράφετο. *Illud in hujus ſermonis limine dicendum vobis, ne miremini ſi Græca ſæpe audiatis virorum barbarorum nomina; cauſam jam intelligetis. Cum Solon carminibus ſuis inſerere hanc narrationem vellet, vim ipſam ſignificationemque nominum perſcrutatus, reperit Ægyptiorum primos qui de rebus iſtis ſcripſerant, in ſuam ea linguam tranſtuliſſe. Ipſe vero percepta nominis cujuſque ſignificatione, ea ipſa noſtro veſtivit ſermone.* Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhiſtoris, quæ ſervavit nobis Cyrillus dicto libro primo adverſus Julianum. Ὠπάρτου δὲ τελευτήσαντος, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ξίσουθρον βασιλεῦσαι σάρους δεκαοκτώ. ἐπὶ τούτου τὸν μέγαν φασὶ γενέσθαι κατακλυσμόν. εἶτα σωθῆναι. λέγεται τὸν Σίσουθρον, προαπαγγείλαντος αὐτῷ τοῦ Κρόνου τὸ ἐσόμενον, καὶ ὅτι προσήκει ναυπηγήσασθαι λάρνακα. καὶ ὁμοῦ πτηνοῖς, ἑρπετοῖς τε καὶ κτήνεσι πλεῖν ἐν αὐτῇ. *Mortuo Otiarte filium*

ejus

ejus imperaſſe Xiſuthrum per octodecim annos, quos Saros vocant. Hujus temporibus fuiſſe aiunt diluvium magnum. Narrat deinde ſervatum Xiſuthrum, Saturno ipſi quod futurum erat pranunciante, & fabricandam ipſi Arcam: in eo ipſi uni cum volucribus, reptilibus ac jumentis navigandum. Aſſyriis autem, ut & aliis quibuſdam gentibus, Deus ſummus ab ea ſtella vocabatur, quæ, ut Taciti utar verbis, è ſeptem ſideribus, queis mortales reguntur, altiſſimo orbe & præcipua potentia ferebatur; aut certe Syriacum איל, quod Deum ſignificat. Græci interpretes Κρόνον ideo vertere, quod is Syris איל dicebatur. Philo Biblius Sanchuniathonis interpres ἶλον τὸν καὶ Κρόνον λ. citat Euſebius: apud quem mox ex eodem Philone ſequitur: Κρόνος ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ ὀνομάζουσι. Sed error eſt librarii, qui pro ἶλ quod contracte pro Ἰσραὴλ Græcis Chriſtianis poni ſolet, poſuit Ἰσραὴλ, cum ἶλ ſit, ut diximus, איל, quomodo Syri dicunt, quod אל Hebræi.

51 *Qui & columba emiſſa meminit, ut & ex Gracis Plutarchus.*] Libro terreſtria an aquatica animantia plus habeant ſolertiæ. *Δευκαλίωνί φασι περιστερὰν ἐκ τῆς λάρνακος ἀφιεμένην δήλωμα γενέσθαι, χειμῶνος μὲν εἴσω πάλιν ἐνδυομένην, εὐδίας δ᾽ ἀποπτᾶσαν. Columbam aiunt ex arca emiſſam certum indicium detuliſſe Deucalioni, cum rediret, tempeſtatis, ubi emanebat, ſereni.* Notanda autem & in hoc Plutarchi & in illo Polyhiſtoris loco, non minus quam in Nicolai Damaſceni & Apollodori libris, & in iis ſcriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus Libro III. vox λάρνακος, quæ plane

ne reſpondet voci תבה, quam in hac hiſtoria Moſes uſurpat, neque vero aliter eam vertit Joſephus.

52 *Lucianus.*] Libro de Dea Syria, cum de templo vetuſtiſſimo quod erat Hierapoli, agere cœpiſſet, adjungit. Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ Δευκαλίωνα τὸν Σκύθην τὸ ἱερὸν εἵσασθαι λέγουσι· τοῦτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τοῦ τὸ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο· Δευκαλίωνος δὲ πέρι λόγον ἐν Ἕλλησι ἤκουσα, τὸν Ἕλληνες ἐπ' αὐτῷ λέγουσι· ὁ δὲ μῦθος ὧδε ἔχει· ἥδε ἡ γενεὰ, οἱ νῦν ἄνθρωποι, οὐ πρῶτοι ἐγένοντο, ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ γενεὰ πάντες ὤλοντο. οὗτοι δὲ γένεος τοῦ δευτέρου εἰσὶ, τὸ αὖθις ἐκ Δευκαλίωνος εἰς πληθὺν ἀπίκετο. ἐκείνων δὲ πέρι τῶν ἀνθρώπων τάδε μυθέονται. ὑβρισταὶ κάρτα ἐόντες, ἀθέμιστα ἔργα ἔπρασσον. οὔτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, οὔτε ξείνους ἐδέχοντο, οὔτε ἱκετέων ἠνείχοντο, ἀντ' ὧν σφισὶ ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο. αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδοῖ, καὶ ὄμβροι μεγάλοι ἐγένοντο, καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μείζονες, καὶ ἡ θάλασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς ὃ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο καὶ πάντες ὤλοντο· Δευκαλίων δὲ μοῦνος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέρην, εὐβουλίης καὶ τῆς εὐσεβέας εἵνεκα· ἥδε οὗ σωτηρίη ἥδε ἐγένετο. λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς εἶχε, εἰς ταύτην δὲ οἱ ἀπίκοντο σύες, καὶ ἵπποι, καὶ λεόντων γενεὰ, καὶ ὄφιες, καὶ ἄλλα, ὁκόσα ἐν γῇ νέμονται πάντα ἐς ζεύγεα· ὁ δὲ πάντα ἐδέχετο. καί μιν οὐκ ἐσίνοντο· ἀλλά σφισι μεγάλη διόθεν φιλίη ἐγένετο. καὶ ἐν μιῇ λάρνακι πάντες ἔπλευσαν, ἐς τὰ τὸ ὕδωρ ἐπεκράτεν. τὰ μὲν Δευκαλίωνος πέρι Ἕλληνες ἱστορέουσι. τὰ δὲ ἀπὸ τούτου, λέγεται λόγος ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἱρῇ πόλει μεγάλως ἄξιος θαυμάσαι, ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χώρῃ χάσμα μέγα ἐγένετο, καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατεδέ-

πεδέξατο. Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τάδε ἐγένετο, βωμούς τε ἔθετο, καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χάσματι Ἥρης ἅγιον ἐστήσατο. ἐγὼ δὲ καὶ τὸ χάσμα εἶδον, καί ἐστι ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρόν. εἰ μὲν ὦν πάλαι καὶ μέγα ἐὸν, νῦν τοιόνδε ἐγένετο, οὐκ οἶδα· τὸ δὲ ἐγὼ εἶδον μικρόν ἐστι. σῆμα δὲ τῆς ἱστορίης τόδε πρήσσουσι. δὶς ἑκάστου ἔτεος ἐκ θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέεται. φέρουσι δὲ οὐκ ἱρέες μόνον, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Ἀραβίη, καὶ πέρηθεν τοῦ Εὐφράτεος πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς θάλασσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδωρ φέρουσι· τὸ, πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχέουσι, μετὰ δὲ, ἐς τὸ χάσμα κατέρχεται, καὶ δέχεται τὸ χάσμα μικρὸν ἐὸν ὕδατος χρῆμα πολλόν. τὰ δὲ ποιέοντες Δευκαλίωνος ἐν τῷ ἱρῷ τόνδε νόμον θέσθαι λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ εὐεργεσίης μνῆμα ἔμμεναι. ὁ μὲν ὦν ἀρχαῖος αὐτοῖς λόγος ἀμφὶ τοῦ ἱεροῦ, τοιὸς δέ ἐστι. *Plerique à Deucalione ſtructum aiunt hoc templum, eo ſcilicet Deucalione, cujus ætate vis aquarum fuit maxima. De eo autem Deucalione in Græcia audivi quod Græci narrant. Eſt autem ſermo talis. Hoc quod nunc eſt hominum genus non ab initio exſtitiſſe, ſed id periiſſe ſtirpitus: qui vero nunc ſunt homines ſecundi eſſe generis, quod ortum à Deucalione paulatim in ingentem multitudinem excrevit. De illis autem qui ante fuerant hominibus hæc ſunt quæ memorantur. Contumelioſi homines cum eſſent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque jusjurandum ſervabant, neque excipiebant hoſpites, neque curabant ſupplices: ob quas res maxima eis ſupervenit calamitas. Statim enim terra plurimum aquæ de ſe extulit, tum vero plurimi de cælo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum exundavere, & mare ipſum ſuperfuſum eſt terris, ita ut res omnes aqua fierent,*

homines vero perirent omnes. Solus tunc ad ſecundi generis exordium Deucalion relictus eſt, prudentiæ & pietatis ergo. Servatus autem hoc modo eſt. In arcam magnam quam habebat, liberos mulieresque domus ſuæ impoſuit, ipſeque eam ingreſſus eſt: quod cum faceret, venere apri, & equi, & leonum genera, & ſerpentes, & alia quæ in terra paſcuntur, bina quæque: ille hæc ad ſe animantia recepit omnia: quæ nihil nocuere: ſed magna ei cum illis divinitus amicitia obvenit: unaque in arca navigarunt omnes, quamdiu aqua ſuper terras fuit. Hæc ſunt quæ de Deucalione referunt Græci. De iis vero quæ poſt acciderunt, fertur ab illis qui Hieropolim habitant res admirabilis, in ſua regione terræ fuiſſe hiatum, qui aquam abſorpſerit omnem. Id ubi factum eſſet, à Deucalione poſitas aras & Junonis templum ſuper illo hiatu. Hiatum ipſe vidi. Valde exiguus eſt ſub templo, quod dixi. An olim major fuerit, contractuſque ſit cum tempore, equidem neſcio: id ſcio quod vidi parvum eſſe. In hiſtoriæ hujus ſignum quod agunt, hoc eſt: bis anno ex mari aqua in templum defertur. Ferunt aquam non ſacerdotes tantum, ſed omnis Syria Arabiaque. Quin ab Euphrate uſque eunt ad mare homines, omneſque aquam ferunt: eam primum effundunt in templum. Deſcendit in hiatum aqua: & is hiatus, quamvis parvus, immenſam vim aquæ recipit. Hoc cum faciunt, ritum hunc aiunt à Deucalione inſtitutum, in calamitatis ſimul & ſalutis partæ memoriam. Talis eſt vetus de templo hoc ſermo.

53 *Apud Molonem quoque.*] Verba ejus tradidit nobis Euſebius libro IX Præparationis Evangelicæ, capite XIX. Κατὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπελθεῖν τὸν περι-

περιλειφθέντα ἄνθρωπον μετὰ τῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ἰδίων ἐξελαυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· διανύσαντα δὲ τὴν μεταξὺ χώραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὀρεινὴν τῆς Συρίας, οὖσαν ἔρημον. *Sub diluvii tempus exceſſiſſe ex Armenia eum hominem qui cum liberis ſuis diluvium evaſerat, ejectum rebus ſuis vi indigenarum. Eundem, cum loca interjecta tranſiiſſet, perveniſſe in Syria regionem montanam tunc vacuam.*

54 *Et Nicolaum Damaſcenum.*] Ejus verba ex hiſtoriæ univerſalis libro XCVI ſic exhibet dicto jam loco Joſephus. Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινυάδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Ἀρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ λόγος ἔχει περισωθῆναι. καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον, ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν ὀκεῖλαι· καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι· γένοιτο δ' ἂν οὗτος ὅν τινα καὶ Μωσῆς ἀνέγραψεν ὁ τῶν Ἰουδαίων νομοθέτης. *Eſt ſuper Minyada* (quam Milyada vocant Strabo & Plinius,) *ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo fama eſt ſervatos eſſe ex cataclyſmo multos: unum vero in Arca vectum ad ſummum ejus jugum appuliſſe, diuque lignorum ejus arca manſiſſe reliquias. Hic, credo, is fuerit cujus Moſes meminit, qui Judæis leges condidit.* His ſcriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius qui res Phœnicias ſcripſit, & Mnaſeas, memorati Joſepho. Forte & Eupolemus, quem ex Polyhiſtore producit Euſebius Præparationis lib. IX. cap. 17.

55 *Sed & in America partibus.*] Vide Joſephum Acoſtam & Antonium Herreram.

56 *Quod Plinio notatum.*] Lib. V. cap. 13. Conſentiunt Plinio Mela & Solinus. Confer quæ ex Abydeno jam attulimus.

57 *In montibus Gordyeis.*] Quos Moſes Ararath vocat, Kardu tranſtulere Chaldæi interpretes, Cordyæos Joſephus, Cordæos Curtius, Gordyæos ſcribit Strabo libro XVI. Plinius libro VI. c. 27. & Ptolemæus.

58 *In hunc diem.*] Monſtratas ſuo ævo has Arcæ reliquias ait Theophilus Antiochenus libro III. Epiphanius contra Nazaræos. Ὡς ἔτι καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυται ἐν τῇ τῶν Κορδυέων χώρᾳ. *Ad hoc uſque tempus reliquiæ Arcæ Noë monſtrantur in Cordyeorum terra*: Chryſoſtomus oratione de perfecta dilectione. Iſidorus lib. XIV Originum cap. 8. *Ararath mons Armeniæ, in quo Arcam hiſtoriæ poſt diluvium reſediſſe teſtantur. Unde & uſque hodie ibidem lignorum ejus videntur veſtigia.* Adde ex Haitone Armenio hæc quæ habet capite nono: *In Armenia eſt altior mons quam ſit in toto orbe terrarum, qui Ararath vulgariter nuncupatur, & in cacumine illius montis poſt diluvium arca primo ſedit.* Adde Geographum Nubienſem, & Itinerarium Benjamini.

59 *Japetus.*] Eſt ipſa vox יפת. Nam eandem literam פ alii ut π, alii ut φ pronunciabant; qualis differentia & nunc eſt inter Germanos & Belgas. Notavit id de Hebræa literâ ad Danielem Hieronymus.

60 *Javon.*] Nam ἰάονες ſæpe eſt apud vetuſtos ſcriptores. Id in Ariſtophanis Acharnenſibus Perſa pronunciat ἰαοναῦ. Jam vero mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod poſtea per υ ſcribi cœpit, olim ſic Ϝ. ita αὐὼς erat quod nunc αὼς & ἠώς. ταυὼς ταὼς pavus, ἰαῦνας τοὺς Ἕλληνας καλοῦσι. Suidas.

61 *Ham-*

61 *Hammo.*] Nam ח per aſpirationem reddere aut etiam omittere Græci ſolent: ut חצר־מות Ἀδραμύτιος, vel Ἀδραμώτιος. חכמות, ἀχμώθ, apud Irenæum & alios. חברה ſocia ἄβρα Græcis veteribus. היר; αἰών. חנה, Hanno vel Anno. חני־בעל Hannibal vel Annibal: חצר־בעל Haſdrubal vel Aſdrubal. חשים ἀξυμῖται. ων vero Græca eſt deſinentia. Hic non Lybium tantum, ſed & multarum aliarum gentium pater conſecratus ab ipſis in Jovis ſtellam. Lucanus IX.

Quamvis Æthiopum populis Arabumque beatis
Gentibus atq; Indis unus ſit Juppiter Ammon.

Ægyptum quoque in hujus parte ponunt ſacræ literæ Pſal. LXXVIII. 51. CV. 23, 27. CVI. 22. Hieronymus in traditionibus Hebraïcis ad Geneſim. *A quo Ægyptus uſq; hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

62 *Joſephus & alii obſervant.*] Is à גמר dicit eſſe Γομαρεῖς Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melæ libro I. Ex מגוג Scythas à quibus condita Scythopolis in Syria, & altera urbs Magog Plinio lib. V. cap. 23. aliis dicta Hierapolis & Bambyce. A מדי Medos eſſe apparet, ab יון quod diximus Javonas, Jaonas, Jonas. A תבל Joſephus ait eſſe Iberos Aſiæ, in quorum vicinia Thabilacam urbem vetuſtæ originis veſtigia ſervantem ponit Ptolemæus. A משך eſt urbs ipſi memorata Mazaca, cujus & Strabo meminit libro XII. & Plinius libro VI. 3. & Ammianus Marcellinus libro XX. Adjice huic Moſchos nominatos Straboni libro XI. & Melæ libro tum primo, tum tertio, quos Moſchenos dixit

Plinius lib. VI. cap. 9. & Moſchicos montes apud eoſdem Melam & Plinium. A תירס eſſe Thraces, cum Joſepho tradunt conſenſu alii, & vox indicat: præſertim ſi obſervemus Græcum ξ ab initio reſpondiſſe Syriacæ literæ ס, quod ordo indicat. De iis qui ab אשכנז corruptus eſt apud Joſephum locus, ſed dubitandum non eſt quin inde nomen habeat Aſcania Homero memorata pars Phrygiæ & Myſiæ: de qua Strabonem vide libro XII. & Plinium libro V. c. 32. & Aſcanius lacus, & ex lacu amnis apud eundem Strabonem libro XIV. & apud Plinium dicto cap. 32. libro V. Aſcanius portus apud Plinium libro V. cap. 30. Aſcaniæ inſulæ eidem lib. IV. cap. 12. & lib. V. cap. 31. A ריפת eſſe Paphlagonas dicit Joſephus, Riphatæos dictos aliis, quibus locis Rhiphaces ponit Mela libro primo. Ab אלישה eſſe αἰολεῖς, idem ille nos docet Joſephus, & Jeroſolymitanus Paraphraſtes ei adſtipulatur, pro Æolibus Græcos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellæ terræ nomen. A תרשיש eſſe Cilices Joſephus idem dicit, probatque ex urbe Tarſo. Multis enim in locis evenit, ut quæ populorum nomina fuerant, urbium facta ſint nomina. De כתים, unde Κίτιον, ſupra attigimus. A כוש Æthiopes Chuſæi & ſibimetipſis & vicinis, ut Joſephi tempore, ita & nunc vocantur: unde & fluvius apud Ptolemæum, & apud Geographum Arabem urbes Æthiopiæ duæ nomen retinent: pariterque à מצרים, qui Μισὼρ Philoni Biblio, Meſori ſibi ipſis & accolis ii qui Græcis Ægyptii, & menſis apud eos nomen Μεσωρί. Cedreno terra ipſa Μέσρεμ.

Vere

Vere & hoc Joſephus à פוט eſſe in Mauritania amnem. Meminit ejus amnis & Plinius lib. v. cap. 1. *Phut & juxta eum regio Phutenſis uſque in præſens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraïcis in Geneſim. Eſt non longe à Feſa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Moſi eſt כנען, is contractius Sanchuniathoni, & ex eo Philoni Biblio Χνᾶ. invenies id apud Euſebium lib. 1 Præparationis cap. 10. Et terra ipſa ſic dicta. Stephanus de Urbibus. *Χνᾶ, οὕτως ἡ Φοινίκη καλεῖται. Chna, ſic appellatur Phœnice.* Et ſuo tempore ait Auguſtinus libro expoſitionum epiſtolæ ad Romanos, ruſticos ad Hipponem ſi interrogentur qui eſſent, reſpondere Canaani. Et Meſtraimi & Canaanis nomina ſunt & in Eupolemi loco, ut eum profert Euſebius Præparat. 1 x. 17. A רעמה Regema Ptolemæo in Arabia felice, nimirum ע in γ mutato, ut in Gomorra aliiſque vocibus. A סבא Sabæos deducit Joſephus, notam gentem: quarum & urbs princeps Sabæ Straboni libro xvi. Ubi à סבתה Sabatenos Joſephus ponit, ibi Plinio urbs eſt Sobotale lib. vi. cap. 28. להבים à Libyum nomine non abit, nec à נפתחים Nepata urbs Æthiopum Plinio lib. vi. cap. 29. Nepata Ptolemæo: nec à פתרסים Pharuſi Plinio libro v. 8. Phauruſii Ptolemæo in Æthiopia. A צידן nota urbs omnibus poëtis & hiſtoricis Sidon. A גרושי oppidum Goraſa Ptolemæo. Ab ערקי Arca urbs Phœnices Ptolemæo memorata, & Plinio libro v. cap. 18. Ab ארודי Aradus inſula memorata Straboni libro xvi. Plinio libro v. cap. 20. & Ptolemæo in Syria. A חמתי Amathus Arabiæ

nominata Herodoto in Euterpe & Thalia. Ab עילם Elymæi Medis contigui apud Strabonem lib. XVI. Plinium libro V. cap. 26. & 27. & apud Livium libro XXXVII. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athenæum libro IV. Ab אשור Aſſyrii noti omnibus, ut & à לוד Lydi, unde & vox Ludorum Latina. Ab ארם in hunc diem ſemet appellant, qui Græcis ab urbe צור Syri: nam צ modo per τ, modo per σ vertitur, unde urbs illa צור quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio, & Sinæ aliis Tinæ. Strabo libro XVI in fine. Λέγει δὲ καὶ τοὺς ἀρίμους ὁ ποιητὴς· οὓς φησι Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. *Nominat Homerus & Arimos: ea autem voce vult Poſidonius intelligi, non partem aliquam Syriæ, aut Ciliciæ, aut alterius regionis, ſed Syriam ipſam.* Idem libro XIII. Οἱ δὲ τοὺς Σύρους Ἀρίμους δέχονται, οὓς νῦν Ἀράμους λέγουσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui & nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo. Τοὺς γὰρ ὑφ' ἡμῶν Σύρους καλουμένους ὑπ' αὐτῶν τῶν Σύρων Ἀραμμαίους καλεῖσθαι. *Nam qui à nobis dicuntur Syri, eos ab ipſis Syris dici Arammæos.* Ab עוץ Auſanitis regio apud LXX Interpretes in Jobo. Auſitida dixit Ariſtæus. A חול urbs Chollæ Ptolemæo poſita in Syria. A גתר Gindarus urbs apud Ptolemæum. Et populus Gindareni Plinio V. 23. in Cæle-Syria. A מש Maſius mons non procul Niſibi apud Strabonem libro XI. & Ptolemæum in Meſopotamia. Nomina יקטן ut & חצרמות & חולן Geographi Arabes nobis in Arabia repræſentant nominibus Balſatiaktan, Hadramuth, Chaulan,

lan, ut notavit Capellus vir eruditiſſimus. Nomen אופר retinet ni fallor Opharus fluvius, & populus Opharitæ circa Mæotim Plinio lib. VI. 7. Etiam urbes eas quarum hoc in loco meminit Moſes, antiquiſſimas eſſe collatione ſcriptorum apparet. De Babylone res notiſſima. ארך eſt Aracca, quam in Suſiane ponit Ptolemæus, unde Araccæos campos Tibullo dici notavit in Solinianis vir infinitæ lectionis Cl. Salmaſius. Ab אכד Acabenen corrupte pro Acadene dictam ſuſpicatur probabiliter diligens in Scripturarum interpretatione Franciſcus Junius, qui & alia non pauca obſervavit eorum quæ jam poſuimus. כלנה eſt Calliniſum oppidum ad Euphraten, cui id nomen ad Ammiani manſiſſe tempora ex libro ejus XXIII docemur. Terra שנער eſt Σεναὰρ τῆς Βαβυλωνίας apud Hiſtiæum Mileſium in loco quem nobis conſervavit Joſephus Antiquæ hiſtoriæ libro I. cap. 7. & in Chronico, itemque in Præparatione Euſebius. Scripſit is res Phœnicum, lectus etiam Stephano. At rurſum ע in γ mutato Singaram hinc montem Ptolemæus in Meſopotamia nominat, Plinius autem Singaram oppidum libro V. cap. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נינוה haud dubie eſt quæ Græcis contractius Ninos. In epitaphio Sardanapali,

> Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου μεγάλης βασιλεύσας.
>
> *Ipſe Nini magna modo Rex nil ſum niſi pulvis.*

Eſt id nomen & apud Theognidem, Strabonem libro XVI. Plinium libro VI. c. 13. cujus verba ſunt. *Fuit & Ninos impoſita Ti-*

gri ad ſolis occaſum ſpectans quondam clariſſima. Lucanus III. *Et felix, ſic fama, Ninos.* Habet id nomen Ptolemæus in Aſſyria. A כלה urbe principe nomen habet regio Calachena. Straboni libro XI bis, deinde initio libri XVI. רסן eſt Reſaina apud Ammianum libro XXIII. Sidon nota omnibus. עזה nemo dubitare poteſt quin litera ע per γ, ut diximus, reddita ſit Gaza Palæſtinorum, nominata Straboni libro XVI. Melæ libro I. qui ingentem & munitam admodum vocat, Plinio libro V. 13. VI. 28. & alibi. ספרה eſt Heliopolis urbs Sipparorum in loco Abydeni quem modo produximus. Sippara Ptolomæo in Meſopotamia. אור eſt Ur caſtellum Ammiano memoratum libro XXV. כרן Carræ Craſſorum clade nobiles.

63 *Affectati in cœlum itineris.*] Homerus Odyſſeæ Α. Ovidius I Metamorphoſeos:

Affectaſſe ferunt regnum cœleſte gigantes.

Vide & Virgilium Georgicon I. & Lucanum lib. VII. Frequens eſt apud omnes gentes loquendi genus, ut quæ ſupra communem altitudinem attolluntur, dicantur οὐρανομήκη, ut apud Homerum ſæpe. Sic & Deut. I. 28. & IX. I. Sybillæ neſcio cujus locum de inſana illa turris ſubſtructione agentem citat Joſephus talem. Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων πύργον ᾠκοδόμησάν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ οὐρανὸν ἀναβησόμενοι δι' αὐτοῦ· οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἑκάστῳ φωνὴν ἔδωκαν, καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν. *Cum homines omnes una lingua uterentur, altiſſimam turrim ædificare quidam cœperunt, velut per eam in cœlum*

lum ſcanſuri. At Dii ventis immiſſis evertere turrim hanc, & ſuam cuique linguam attribuere: unde urbi Babylon factum eſt nomen. At ex Abydeno hæc nobis profert Euſebius Præparationis IX. c. 14. & Cyrillus libro I contra Julianum. Ἔστι δ' οἵ λέγουσι τοὺς πρώτους ἐκ γῆς ἀνασχόντας ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνωθέντας καὶ δὴ θεῶν καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, τύρσιν ἠλίβατον ἀείρειν, ἵνα νῦν Βαβυλών ἐστι· ἤδη τε ἆσσον εἶναι τοῦ οὐρανοῦ. καὶ τοὺς ἀνέμους θεοῖσι βωθέοντας ἀνατρέψαι περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχάνημα· τοῦ δὴ τὰ ἐρείπια λέγεσθαι Βαβυλῶνα. τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν πολύθροον φωνὴν ἐνείκασθαι. μετὰ δὲ Κρόνῳ τε καὶ Τιτῆνι συστῆναι πόλεμον. *Sunt qui dicant primos illos è terra editos homines, cum & viribus & mole ſua ſuperbirent, ita ut ſe plus Diis poſſe jactarent, vertiſſe ſe ad turrim ſtruendam quo loco nunc eſt Babylon. Cumque jam prope ad cœlum perveniſſet opus, ventorum vi Diis auxiliantium, disjectum id ſuper ædificantes: ruinis impoſitum nomen Babylonis. Cum vero ad id temporis unius ſermonis fuiſſent homines, immiſſam in eos à Diis linguarum diſcrepantiam. Poſt id extitiſſe bellum Saturnum inter & Titana.* Falſo autem à Græcis proditum, conditam à Semiramide Babylonem, etiam Beroſus in Chaldaïcis prodidit, ut nos Joſephus docet contra Appionem I. eundemque errorem tum ex Philone Biblio, tum ex Dorotheo Sidonio refellit Julius Firmicus. Vide & quæ de gigantibus & turri ex Eupolemo nobis adducit Euſebius Præparationis Evangelicæ lib. XX. cap. 17.

64 *Sodomorum incendium eſt apud Diodorum Siculum.*] Libro XIX. ubi poſt lacus Aſphaltitæ deſcriptionem: Ὁ δὲ πλησίον

τόπος

τόπος ἔμπυρος ὤν, καὶ δυσώδης ποιεῖ τὰ σώματα τῶν περιοικούντων ἐπινόσα καὶ παντελῶς ὀλιγοχρόνια. *Vicina regio cum igni ſubardeat, ſævumque odorem exhalet, in cauſa eſt cur accolarum corpora morbida ſint minimeque vivacia.*

Strabonem.] Libro XVI. poſt Aſphaltitæ deſcriptionem. Τοῦ δ' ἔμπυρον τὴν χώραν εἶναι τὰ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά. καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας περὶ Μασάδα καὶ σύραγγας πολλαχοῦ καὶ γῆν τεφρώδη, σταγόνας τε πίσσης ἐκ λισσάδων λειβομένας καὶ δυσώδεις πόρρωθεν ποταμοὺς ζέοντας, κατοικίας δὲ ἀνατετραμμένας σποράδην· ὥστε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾠκοῦντό ποτε τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα, ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώζοιτο κύκλος ἑξήκοντά που σταδίων· ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τε καὶ θειωδῶν ἡ λίμνη προπέσοι καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο. αἵ τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δ' ἐκλείποιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν. *Eſſe in hoc ſolo ignem, multa indicia adferunt. Nam & petras oſtendunt aſperas & exuſtas circa Moaſada: tum multis in locis exeſas cavernas, terram cineroſam, picis guttas de petris ſtillantes, ferventia non ſine fœdo odore flumina: quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ,* XIII *olim in ea regione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit, cujus ambitus etiamnunc oſtenditur in* LX *ſtadia patens: terra autem motibus, erumpente igne aquiſque calidis & bituminoſis, exſtitiſſe qui nunc eſt lacum, ſaxa concepiſſe ignem, urbium abſorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt, derelictas.*

65 *Tacitum.*] Hiſtoriarum v. *Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes magniſque urbibus habitatos, fulminum jactu arſiſſe: & manere veſtigia, terramque ſpecie torridam, vim frugiferam perdidiſſe. Nam cuncta ſponte edita aut manu ſata, ſive herba tenus aut flore, ſeu ſolitam in ſpeciem adolevere, atra & inania velut in cinerem vaneſcunt.*

66 *Plinium.*] Is Aſphaltiten deſcribit libri v cap. 16. & lib. xxxv. cap. 15.

67 *Solinum.*] Capite 36 editionis Salmaſianæ: *Longo ab Hieroſolymis receſſu triſtis ſinus panditur, quem de cœlo tactum teſtatur humus nigra & in cinerem ſoluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum alterum, alterum Gomorrum, apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet ſpecimen maturitatis, mandi tamen non poteſt: nam fuliginem intrinſecus favillaciam ambitus tantum extima cutis cohibet, quæ vel levi preſſa tactu fumum exhalat, & fatiſcit in vagum pulverem.*

68 *Circumciſionis vetuſtiſſimo mori teſtimonium præbuerunt Herodotus.*] Cum errore tamen. Verba ejus ſunt in Euterpe. Μοῦνοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτέμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ οὗτοι ὁμολογοῦσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι. Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες τούτοισιν ἀστυγείτονες ὄντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ περιτεμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι. καὶ οὗτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιεῦντες κατὰ ταυτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ὁπότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον. *Soli ab antiquo circumciſi ſunt Colchi & Ægyptii & Æthiopes. Phœnices autem & qui in Palaſtina*

na ſunt Syri, fatentur hunc ſe morem ab Ægyptiis accepiſſe. Syri vero qui ad Thermodontem & Parthenium ſunt amnem, & Macrones horum vicini, à Colchis dicunt ſe didiciſſe. Hi enim ſoli ſunt qui circumciduntur, faciuntque ea in re eadem quæ Ægyptii. De Æthiopibus autem & Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido dicere non poſſim. In Syria Palæſtina nullos fuiſſe circumciſos præter Judæos vere dicit Joſephus Antiquæ hiſtoriæ libro VIII. cap. 4. & contra Appionem priore libro. De quibus Judæis Juvenalis, *præputia ponunt.* Et Tacitus: *Circumcidere genitalia inſtituêre, ut diverſitate noſcantur.* Vide & Strabonem libro XVII. Tantum vero abeſt ut Judæi faſſi ſint unquam ab Ægyptiis ſe accepiſſe hunc morem, ut contra aperte dicant Ægyptios ab Joſepho didiciſſe circumcidi. Vide ſcriptorem Lexici Aruch, quem citat optime meritus de ſacris literis Druſius libro VI Præteritorum. Neque vero commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi ut Judæis: quod vel Appionis hominis Ægyptii exemplo apud Joſephum diſcas. Phœnicas Herodotus haud dubie pro Idumæis dixit: ut & Ariſtophanes avibus, ubi Ægyptios & Phœnicas ψωλὰς vocat. Ammonius de Verborum differentiis. Ἰδουμαῖοι δὲ τὸ μὲν ἀρχῆθεν οὐκ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ Φοίνικες καὶ Σύροι. *Idumæi non ab origine Judæi, ſed Phœnices ac Syri.* Æthiopes autem illi qui circumciſi ſunt ex Cethuræ erant poſteris, ut jam dicemus. Colchi & eorum vicini ex decem ſunt tribubus, quas tranſtulit Salmanaſar. Inde & in Thraciam quidam venere. Scholiaſtes ad Ariſtophanis Acharnenſes. Ὀδομάντων ἔθνος Θρᾳκικόν.

φασὶ

φασὶ δὲ αὐτοὺς Ἰουδαίους εἶναι. *Odomantum gens eſt Thracica. Dicuntur autem eſſe Judæi.* Ubi Judæos intellige improprie, Hebræos, ut ſæpe. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumciſio venit in Novum orbem, ſi vera ſunt quæ de eo more reperto in variis ejus orbis locis narrantur.

69 *Diodorus.*] Libro I. de Colchis. Ὅτι δὲ τοῦτο τὸ γένος Αἰγυπτιακόν ἐστι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους παραπλησίως τοῖς κατ' Αἴγυπτον, διαμένοντος τοῦ νομίμου παρὰ τοῖς ἀποίκοις, καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. *Gentem hanc ab Ægyptiis ortam argumento ſit, quod circumciduntur & ipſi more Ægyptiorum, quorum mos in hac colonia manſit, ut & apud Judæos.* Cum Hebræi ab antiquo circumciſi ſint, nihilo magis oſtendit circumciſio Colchos illos ab Ægyptiis eſſe, quam, quod nos diximus, ab Hebræis. Idem libro III. Troglodytas circumciſos narrat, Æthiopum ſcilicet partem.

70 *Strabo.*] Libro XVI. De Troglodytis: Εἰσὶ δὲ περιτετμημένοι τινὲς καθάπερ Αἰγύπτιοι. *Sunt horum quidam circumciſi, ut Ægyptii.* In eodem libro περιτομὰς tribuit Judæis.

71 *Philo Biblius.*] In fabula de Saturno apud Euſebium lib. I. cap. 10.

72 *Orta ab Abrahamo gentes.*] Cui Abrahamo primo omnium datum circumciſionis præceptum etiam Theodorus docuit in Carmine de Judæis, unde hos verſus nobis Euſebius dedit lib. IX Præparationis Evangelicæ cap. XXII.

Ὅς ποθ' ἑῆς πάτρης ἐξήγαγε δῖον Ἀβραάμ,
Αὐτὸς ἀπ' οὐρανόθεν κέλετ' ἀνέρα παντὶ σὺν οἴκῳ

Σάρκ'

Σάρκ' ἀποσυλῆσαι πόσθης ἄπο, καὶ ῥ' ἐτέ-
λεσσεν.

Qui ſanctum patriis Abrahamum eduxit
ab oris,
Idem ipſum totamque domum genitalia ferro
Tegmina præcepit præcidere; paruit ille.

73 *Idumæi.*] Ab Eſavo ita dicti, qui οὔσωος Philoni Biblio. Ei enim alterum nomen erat Edom, quod Græci Ἐρυθρὰν tranſtulere, unde dictum mare Erythræum: quippe eo uſque pervenit vetus Eſavi poſterorumque ejus imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, ut modo dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumciſos ait, ut & Juſtinus Dialogo cum Tryphone, & Epiphanius contra Ebionæos. Horum pars Homeritæ, quos ſuo etiam tempore circumciſos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

74 *Iſmaëlitæ.*] Circumciſi hi ab antiquo, ſed eo ætatis anno quo Iſmaël. Joſephus lib. 1. cap. 12. & 13. Τίκτεται δὲ παῖς ἑκατέρων τῷ ὑστάτῳ ἔτει· ὃν εὐθὺς μετ' ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι, κἀξ ἐκείνου μετὰ τοσαύτας ἔθος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ποιεῖσθαι τὰς περιτομάς. Ἄραβες δὲ μετὰ ἔτος τρισκαιδέκατον· Ἰσμαῆλος γὰρ ὁ κτίστης αὐτῶν τοῦ ἔθνους, Ἀβραάμου γενόμενος ἐκ τῆς παλλακῆς, ἐν τούτῳ περιτέμνεται τῷ χρόνῳ. *Naſcitur Abrahamo & Sara anno ſæculi ſui ultimo puer, quem ipſo die octavo circumcidunt: quem diem etiam nunc Judæi in circumcidendis liberis obſervant. At Arabes circumciduntur poſt annum ætatis tertium & decimum. Nam princeps eorum generis Iſmaëlus ea ætate circumciſus eſt, filius & ipſe Abrahami, ſed ex ancilla.* Origenes in pulchra diſſertatione contra Fatum, quæ & apud Euſebium exſtat libro VI, capite undecimo,

decimo,* & in collectione Græca cui φιλοκαλίας nomen. Οὐκ οἶδ' ὅπως δυνήσονται σῶσαι τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τῆς γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτοὺς λαβεῖν περιτομὴν ἀκρωτηριαζομένους καὶ ἑλκουμένους, καὶ φλεγμονῇ περιπεσουμένους καὶ τραύμασι, καὶ ἅμα τῇ εἰς τὸν βίον εἰσόδῳ, ἰατρῶν δεομένους, τῶν δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς κατὰ τὴν Ἀραβίαν τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι τρεισκαιδεκαέτεις· τοῦτο γὰρ ἱστόρηται περὶ αὐτῶν. *Neſcio quomodo defendere hoc poſſint, iis qui in Judæa naſcuntur prope omnibus talem eſſe poſituram ſiderum naſcentibus, ut octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera & inflammationes incurrere, ac medici ope egere ſimul atque vita limen intraverint. At Iſmaëlitis, qui in Arabia ſunt, talem eſſe poſituram ſiderum, ut circumcidendi ſint omnes ætatis anno tertio & decimo: id enim de iſtis proditum eſt.* Hos Iſmaëlitas Epiphanius contra Ebionæos diſputans explicat Sarracenos: recte admodum. Semper enim hunc morem obſervarunt Sarraceni, & ab eis accepere Turcæ.

75 *Et alii.*] Nempe illi à Cethura, de quibus locus eſt egregius Alexandri Polyhiſtoris, apud Joſephum libro 1. cap. 16. quem & Euſebius adducit Præparationis Evangelicæ libro IX. cap. 20. Κλεόδημός φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μαλχᾶς, ὁ ἱστορῶν τὰ περὶ Ἰουδαίων, καθὼς καὶ ὁ Μωϋσῆς ἱστόρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, καὶ τὰ ὀνόματα ὀνομάζων τρεῖς, Ἀφὲρ, Ἀσοὺρ, Ἀφρά. καὶ ἀπὸ Ἀσοὺρ τὴν Ἀσσυρίαν κεκλῆσθαι. ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἀφρά τε καὶ Ἀφὲρ, πόλιν τε Ἄφραν καὶ τὴν χώραν Ἀφρικὴν ὀνομασθῆναι. τούτους δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεῦσαι ἐπὶ Λιβύην καὶ Ἀνταῖον· γήμαντα δὲ τὴν

Ἀφρᾶ

Ἄφρα θυγατέρα Ἡρακλέα, γεννῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Δέδωρον. τούτου δὲ γενέσθαι Σοφῶνα, ἀφ' οὗ τοὺς Βαρβάρους Σόφακας καλεῖσθαι. *Cleodemus Propheta Malchus dictus in Libro de Judais eadem dicit qua Moſes qui Judais leges condidit, ex Chettura Abrahamo multos eſſe natos liberos, quorum tres ab ipſo nominantur Afer, Aſſur, Afra. Ab Aſſur dictam Aſſyriam. Ab aliis duobus Afra & Afer urbem Afram, terramque Africam. Hos Herculi commilites fuiſſe in Libyam & Antaum. Herculem autem cum Afra duxiſſet filiam, ex ea filium genuiſſe Dedorum nomine. Ex hoc natum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos.* Hic cætera nomina exſcriptorum vitio, nec cum Moſe, nec inter ſe collatis Joſephi & Euſebii, quales habemus, codicibus congruunt. At Ἀφὲρ haud dubie eſt qui Moſi עפר, Herculem autem intellige non Thebanum, ſed multo antiquiorem Phœnicem, cujus & Philo Biblius meminit, Euſebio citatus in dicto ſæpe capite decimo libri primi Præparationis Evangelicæ. Is ipſe eſt Hercules cujus exercitum in Africam veniſſe Salluſtius in Jugurthino commemorat. Videmus ergo unde Æthiopes, pars magna Afrorum, circumciſionem acceperint, quam & Herodoti habuerunt tempore, & nunc etiam qui eorum Chriſtiani ſunt, non ex religionis neceſſitate, ſed ex vetuſtiſſimi moris reverentia, retinent.

76 *Exſtabat olim apud Philonem Biblium ex Sanchuniathone.*] Certe ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quædam, quæ ex Philone Biblio nobis ſervavit Euſebius. Ipſum vide in Auctuario ad Emendationem temporum. Eſt tamen cur de eo dubitem.

77 *Apud*

77 *Apud Beroſum.*] Ejus verba ſervavit nobis Joſephus Antiquæ hiſtoriæ libro 1. cap. 8. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ μέγας καὶ τὰ οὐράνια ἔμπειρος. *Poſt cataclyſmum decima ſtirpe apud Chaldaeos vir exſtitit juſtus & eximius, interque catera cœleſtium peritus.* Hæc ad Abrahamum recte referri temporum ratio oſtendit.

78 *Hecataeum.*] Is librum de Abrahamo ſcripſit qui periit, ſed exſtabat Joſephi tempore.

79 *Damaſcenum.*] Nicolaum illum virum illuſtrem, amicum & Auguſto & Herodi, cujus reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri Ampliſſimi Nicolai Peireſii, in cujus morte & literæ & literati omnes damnum incredibile fecerunt. Ejus Nicolai Damaſceni verba hæc refert Joſephus dicto jam loco. Ἀβράμης ἐβασίλευσε Δαμασκοῦ ἔπηλυς σὺν στρατῷ ἀφιγμένος ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης, μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον μεταναστὰς, καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν μετῴκησε, καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου πληθύσαντες, περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ διέξειμι τὰ ἱστορούμενα· τοῦ δὲ Ἀβράμου ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῇ τὸ ὄνομα δοξάζεται. καὶ κώμη ἀπ' αὐτοῦ δείκνυται, Ἀβράμου οἴκησις λεγομένη. *Abrames in Damaſco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione qua ſupra Babylonem ſita, Chaldaeorum dicitur. At non multo poſt tempore cum ſua multitudine etiam hinc emigrans pervenit in terram, qua tunc Chananaa vocabatur, nunc Judaa dicitur, ubi & illi habitarunt qui ab eo orti ſunt plurimi,*

mi, quorum res alibi memorabo. Abrama autem in Damaſcena regione etiam nunc celebre eſt nomen, monſtraturque vicus qui ab eo dicitur Abrama habitaculum.

80 *Artapanum, Eupolemum, Demetrium.*] Habes quæ horum nomine ex Alexandro Polyhiſtore adfert Euſebius in Præparatione libro IX. capitibus 16. 17. 18. 21. 23. Loca ſunt longiora quam ut huc tranſcribam. Ante Euſebium nemo eſt qui ea produxerit. Sed ex altari in Bethel ab Jacobo ſtructo, de quo agitur Geneſ. XXXV, venit fabula τῶν Βαιτυλίων, quam ex Philone Biblio habet Euſebius libro I Præparat. capite 10.

81 *Apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem.*] Certe enim de alio accipi iſta non poſſunt, quæ apud Clementem Alexandrinum Strom. v. & Euſebium libro XIII, capite 12 legimus.

Οὐ γάρ κεν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογενής τις ἀπόρρωξ φύλου ἄνωθεν
Χαλδαίων· ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης.
Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει
Κυκλοτερὲς, ἐν ἴσῳ τε κατὰ σφέτερον κνώδακα.
Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,
Unicus ille niſi Chaldæo ſanguine cretus:
Norat enim Solis qua ſe aſtrum lege rotaret,
Et circum terram magnus ſe volveret orbis
Æqualiſque tereſque, intus ſita circumplectens.

Ubi Abrahamus μουνογενὴς ſic dicitur, ut apud Eſaiam LI. cap. 2. אחד. Ex cognitione

ne autem ſiderum celebratus Abrahamus etiam Beroſo, ut jam audivimus. Eupolemus apud Euſebium de eodem: Ὃν δὴ καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν Χαλδαϊκὴν εὑρεῖν. *Hunc repertorem fuiſſe & ſcientiæ ſideralis & diſciplina inſuper Chaldaïca.*

82 *Apud Juſtinum ex Trogo Pompeio.*] Lib. XXXVI. cap. 2. *Judæis origo Damaſcena, Syriæ nobiliſſima civitas. Poſt Abraham & Iſraël Reges fuere.* Reges hos ut Nicolaus, ſic Trogus Pompeius dixere, quod in ſuis familiis jus regium obtinuerint. Itaque & Χριστοὶ vocantur Pſal. CV. 15.

83 *Apud eoſdem ferme omnes exſtat & Moſis actorumque ejus memoria.*] Vide Euſebium dicto libro IX. capitibus 26. 27. 28. Quæ ex Tragico Judæo Ezechiele ibidem citantur, vera ſunt, & partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. I. qui ex myſtarum libris adfert Ægyptium à Moſe verbis occiſum: & Strom. V. ex Artapano quædam habet ad Moſem pertinentia, ſed non ſatis ex vero. Juſtinus ex Trogo Pompeio de Moſe. *Dux igitur exſulum factus, ſacra Ægyptiorum furto abſtulit: quæ repetentes armis Ægyptii, domum redire tempeſtatibus compulſi ſunt: itaque Moſes Damaſcena antiqua patria repetita, Montem Synan occupat:* & quæ ſequuntur vera falſis mixta. Ubi Arvas apud eum ſcribitur, Arnas legendum eſt. Is eſt Aaron, non filius, ut hic exiſtimavit, ſed frater Moſis & Sacerdos.

84 *Nam aqua extractum & duas à Deo tabulas ei datas Orphica carmina diſerte memorant.*] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui litera vicini admodum ductus mutata, pro eo quod ex Ariſtobu-

lo Euſebius Præparationis Evangelicæ libro XIII. cap. 12. citat ὑλογενὴς, legere nos juſſit ὑδογενὴς, ut verſus ſic habeant,

Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδογενὴς διέταξεν,
Ἐκ θεόθεν γνώμαισι λαβὼν κατὰ δίπλακα θεσμόν.

Ut veterum fama eſt, ut juſſit flumine natus,
Dona Dei tabulas geminas qui ſenſibus hauſit.

Subjungit autem hæc, quiſquis ille fuit vetuſtiſſimus ſcriptor Orphicorum, poſtquam dixerat unum Deum eſſe colendum rerum omnium artificem ac moderatorem.

85 *Adde Polemonem.*] Videtur is vixiſſe temporibus Ptolemæi Epiphanis, qua de re vide utiliſſimum Viri Cl. Gerardi Voſſii de Græcis hiſtoriis librum. Africanus hiſtorias Græcas ab eo ſcriptas ait, qui idem liber eſt quem Ἑλλαδικὸν vocat Athenæus. Sunt autem ejus hæc verba. Ἐπὶ Ἄπιδος τοῦ Φορωνέως μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσον Αἰγύπτου, οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένῃ Συρίᾳ οὐ πόῤῥω Ἀραβίας ᾤκησαν. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exiit, habitaruntque illi in ea Syria quæ Palæſtina dicitur, ab Arabia non longe.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani ſervavit in Chronicis Euſebius.

86 *Et de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis Manethone, Lyſimacho, Chæremone.*] Loca ſunt apud Joſephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta à gente ſemper Judæis infeſtiſſima, unde & ſua hauſit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus inter ſe collatis Hebræos ab Aſſyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi paſtoralem egiſſe vitam; ſed operis poſtea ſervilibus

libus preſſos, exiiſſe Ægypto, Ægyptiis etiam quibuſdam ipſos comitantibus Moſe duce, perque Arabum terras poſtremo perveniſſe in Syriam Palæſtinam, ibique inſtituta eos ſecutos Ægyptiorum inſtitutis contraria. Cæterum quomodo in his quæ huic hiſtoriæ aſperſere mendaciis ſcriptores Ægyptii inter ſe, quidam & ſecum ſinguli, pugnent, quotque illa ſæculis ab antiquitate Moſis librorum vincantur, egregie oſtendit in illo libro eruditiſſimo Joſephus.

87 *Qui non Ægyptios tantum hoſtes habebat.*] A quibus cum vi abſceſſerant: quorum inſtituta reſciderant Judæi. De odio Ægyptiorum implacabili adverſus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in legatione: Ac Joſephum in utroque contra Appionem libro.

88 *Idumaos.*] Heredes veteris odii inter Jacobum & Eſavum, ad quod nova acceſſit cauſa, cum Hebræis Idumæi tranſitum negarunt. Num. XX. 14.

89 *Arabas.*] Illos ſcilicet ab Iſmaële ortos.

90 *Phœnicas.*] Cananæos ſcilicet vicinaſque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

91. *Diodorus Siculus.*] Is libro I. agens de iis, qui Deos auctores ſuis legibus inſcripſerint, addit: παρὰ Ἰουδαίοις δὲ Μωσῆν τὸν Ἰάω ἐπικαλούμενον θεόν. *Ut Moſes qui apud Judæos Deum, qui Jao vocatur.* Ubi Ἰάω eſt יהוה, quod eodem modo extulere & oracula & Orphica antiquis memorata, & hæretici Baſilidiani, aliique Gnoſtici. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Biblio diſcimus, extulere Ἰευώ, alii Ἰαοὺ, ut apud Clemen-

mentem Alexandrinum eſt : Samaritani Ἰαβαί, ut apud Theodoretum legimus. Nimirum Orientis populi iiſdem vocibus alii alias tribuebant vocales, unde in propriis nominibus veteris Teſtamenti tanta diverſitas. Eſſe in hac voce τοῦ ὄντος ſignificationem vere dictum Philoni. Præter Diodorum qui Moſis meminerint, Parænesis ad Græcos, quæ Juſtino aſſcribitur, nominat Polemonem, Appionem, Ptolemæum Mendeſium, Hellanicum, Philochorum, Caſtorem, Thallum, Alexandrum Polyhiſtorem. Quoſdam horum & Cyrillus contra Julianum libro I.

92 *Et Strabo.*] Locus eſt libro ejus XVI. ubi quod Ægyptium Sacerdotem Moſem fuiſſe putat, ab Ægyptiis habet ſcriptoribus, ut ex Joſepho apparet. Addit deinde, dogmata ejus non ſine aliquo errore deſcribens. Συνεξῆραν αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ θεῖον· ἔφη γὰρ ἐκεῖνος καὶ ἐδίδασκεν, ὡς οὐκ ὀρθῶς φρονοῦσιν οἱ Αἰγύπτιοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ θεῖον, οὐδ' οἱ Λίβυες· οὐκ εὖ δὲ οὐδὲ οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωπομόρφους τυποῦντες· εἴη γὰρ ἓν τοῦτο μόνον θεὸς τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. τούτου τις ἂν εἰκόνα πλάττειν θαρρήσειε νοῦν ἔχων ὁμοίαν τινὶ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐᾶν δεῖ πᾶσαν ξοανοποιΐαν· τέμενος ἀφορίσαντας καὶ σηκὸν ἀξιόλογον τιμᾶν εἴδους χωρίς. *Affirmabat ille, docebatque non recte ſentire Ægyptios, qui ferarum pecorumque imagines numini tribuerent : ſed nec Afros & Græcos qui humanas. Nihil aliud eſſe Deum quam unum illud, quod nos cunctos terramque & mare contineret, quod cælum dicimus & Mundum rerumque naturam.*

ram. Huic, aiebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos ſunt, ſimilem? Abſtinendum ergo ab omni ſimulacrorum effictione: ſed ſtructo templo inque eo adyto quam magnificentiſſimo, ibi ſine ulla figura colendum Deum. Addit viris bonis id perſuaſum. Addit inſtituta ab eo ſacra & ritus nec impenſis gravia, nec limfatico furore odioſa. Narrat circumciſionem, cibos vetitos, alia: & cum oſtendiſſet hominem natura ſua animal eſſe ſocietatis civilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac divina, divina vero efficacius.

93 *Et Plinius.*] Libro XXX. cap. I.

Eſt & alia magices factio à Moſe.

Juvenalis:

Judaicum ediſcunt & ſervant & metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moſes.

94 *Tacitus quoque.*] Hiſtoriarum V. ubi contra Ægyptiorum fabulas *Unus exſulum* dicitur.

95 *Et poſt eos Dionyſius Longinus.*] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris, gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ. Is in libro de ſublimi dicendi genere, cum dixiſſet de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum ſincerumque & impermixtum exhibeant. Ταύτῃ καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ θείου δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε κἀξέφηνεν, εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων· εἶπεν ὁ θεός, φησι. τί, γενέσθω φῶς· καὶ ἐγένετο. γενέσθω γῆ· καὶ ἐγένετο. *Sic egit & is qui Judæis leges condidit, vir minime vulgaris ingenii, ut qui Dei poteſtatem digne & conceperit & elocutus fuerit, ſtatim in principio legum hæc ſcribens,*

Dixit, ait, Deus. Quid? Fiat lux: & facta eſt. Fiat terra: & facta eſt. Chalcidius multa ex Moſe habet; & de eo ſic loquitur: *Sapientiſſimus Moſes, non humana facundia, ſed divina, ut ferunt, inſpiratione vegetatus.*

96 *Præter Thalmudicos.*] In Gemara Titulo de oblationibus cap. omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma ſive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, & colloquium eorum cum Moſe refertur. Accedat Numenius libro III. De Judæis. Verba ejus profert Euſebius libro VIII. cap. 8. Τὰ δ' ἑξῆς Ἰαμνῆς καὶ Μαμβρῆς Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς ἄνδρες οὐδενὸς ἥττους μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ἰουδαίων ἐξελαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου. Μουσαίῳ γοῦν τῷ Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ θεῷ εὔξασθαι δυνατωτάτῳ οἱ παραστῆναι. ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων οὗτοι ἦσαν, τῶν τε συμφορῶν ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ τὰς νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. *Deinceps vero Jamnes & Mambres ſacrorum ſcribæ Ægyptii, magicis artibus præſtare crediti, quo tempore exacti ſunt ex Ægypto Judæi. Nam qui ab omni Ægyptiorum multitudine electi ſunt, ut Muſæo reſiſterent Judæorum duci viro precibus apud Deum potentiſſimo, hi fuere, ac graviſſimas calamitates à Muſæo in Ægyptum invectas coram omnibus depellere quiverunt.* Ubi Moſem voce vicina & Græcis uſitata Muſæum vocat, ſicut alii Jeſum Jaſona, Saulum Paulum. Ad eundem Numenii locum nos remittit Origenes adverſus Celſum IV. Artapanus apud eundem Euſebium lib. IX. cap. 27. hos vocat τοὺς ἱερεῖς ὑπὲρ Μέμφιν, *Sacerdotes ſupra Memphim*, quibus à Re-

ge

ge ait mortem indictam, ni paria Moſi patrarent.

97 *Plinius.*] Dicto jam loco.

98 *Apuleius.*] Apologetico ſecundo.

99 *Tum alibi nonnulla exſtant.*] Ut apud Strabonem, Tacitum, Theophraſtum productum à Porphyrio de non edendis animalibus ſecundo, ubi de Sacerdotibus & holocauſtis; & quarto ejuſdem operis, ubi de vetitis edi tum piſcibus tum animantibus aliis. Vide & Hecatæi locum apud Joſephum primo contra Appionem, & apud Euſebium in Præparatione lib. IX. cap. 4. Legem vitandæ conſuetudinis alienigenarum habes in Juſtini Tacitique hiſtoria: de ſuilla non edenda apud Tacitum, Juvenalem, Plutarchum Sympoſ. IV. cap. 5. Macrobium ex antiquis. Apud Plutarchum dicto loco & Levitas, & σκηνοπηγίαν reperies.

100 *Tum apud Pythagoricos plurima.*] Hermippus vita Pythagoræ, citatus ab Joſepho adverſus Appionem II. Ταῦτα δὲ ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ἰουδαίων καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος καὶ μεταφέρων εἰς ἑαυτόν. ἀληθῶς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις νομίμων, εἰς τὴν αὑτοῦ μετήνεγκε φιλοσοφίαν. *Hæc faciebat dicebatque Judæorum ac Thracum opiniones imitans & ſibi vindicans. Vere enim vir ille multa Judæorum inſtituta in ſuam philoſophiam tranſtulit.* Τὸ θνησιμαίων ἀπέχεσθαι, abſtinere morticinis, inter Pythagoræ præcepta ponit Hierocles, Porphyrius epiſtola ad Anebonem, & Ælianus libro IV. id eſt ex Levit. VII. 15. Deut. XIV. v. 21. Θεοῦ τύπον μὴ ἐπιγλύφε δακτυλίῳ, ex Pythagora eſt apud Malchum ſive Porphyrium hortatione ad Philoſophiam,

phiam, & apud Diogenem Laërtium. id ex Decalogi eſt præcepto ſecundo. *Quod non poſuiſti ne tollas*, inter Judaïca ponit Joſephus contra Appionem libro altero, inter Pythagorica Philoſtratus. Jamblichus : ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν, μήτε φθείρειν, *arbor mitis & frugifera ne corrumpatur, neve ei noceatur.* ex Deut. xx. verſ. 19. Non tranſeundum locum ubi aſinus in genua ſederit, Pythagoræ tribuit is quem dixi, Hermippus. Origo ex hiſtoria quæ eſt Num. xxii. 27. Platonem quoque multa ex Hebræis ſumpſiſſe agnoſcebat Porphyrius, ut Theodoretus notat ſermone contra Græcos 1. Partem eorum videbis in Præparatione Euſebii.

101 *Veteribus Judæis inſigne & religionis & juſtitiæ teſtimonium perhibent & Strabo & ex Trogo Juſtinus.*] Strabo quidem libro xvi. poſt Moſis hiſtoriam : Οἱ δὲ διαδεξάμενοι χρόνους μέν τινας ἐν τοῖς αὐτοῖς διέμενον δικαιοπραγοῦντες καὶ εὐσεβεῖς, ὡς ἀληθῶς, ὄντες. *Succeſſores vero ad aliquod tempus in iiſdem inſtitutis manſere, juſti vereque religioſi.* Idem paulo poſt eos qui Moſi crediderant, ait fuiſſe τιμῶντας τὸ θεῖον, *Dei reverentes*, & εὐγνώμονας, *æqui amantes.* Juſtinus vero ſic, libro xxxvi. cap. 2. *Quorum* (Regum ſcilicet & Sacerdotum) *juſtitia religione permixta, incredibile quantum coaluere.* Ariſtoteles quoque magnum ſapientiæ & eruditionis teſtimonium Judæo, quem viderat, præbuit, Clearcho teſte libro ſecundo de ſomno, quem exſcripſit Joſephus. Tacitus inter multa falſa hoc vere coli ab Judæis, *ſummum illud & æternum, neque mutabile, neque interiturum*, id eſt, Deum, ut de iiſdem

Ju-

Judæis agens Dio Caſſius loquitur, *ἄῤῥητον καὶ ἀειδῆ*, *qui nec voce exprimi, nec à nobis conſpici poſſit.*

102 *Eliæ.*] De cujus Prophetia Eupolemo ſcriptum librum dicit Euſebius Præparationis libro IX. cap. 30. Ejuſdem locum de Jeremiæ Prophetiis profert eodem libro Euſebius capite XXXIX.

103 *Eſt apud Lycophronem.*] Verſus hi ſunt:

Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
Ἔμπνους δὲ δαιτρὸς ἡπάτων φλοιδούμενος
Τινθῷ λέβητος, ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις
Σμήριγγας ἐστάλαξε κωδείας πέδῳ.
Triveſperi leonis, olim quem ſuis
Malis voravit ſæva Tritonos canis,
Cum vivus intra, ceu coquus, verſans jecur
Imo lebetis in ſine ignibus foco
Sudore totum per caput madeſceret.

Ad quem locum Tzetzes. *Διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι· quia per triduum intra cetum fuit.* Æneas Gazæus Theophraſto: *ὥσπερ καὶ Ἡρακλῆς ᾄδεται, διαῤῥαγείσης τῆς νεὼς ἐφ' ἧς ἔπλει, ὑπὸ κήτους καταποθῆναι καὶ διασώζεσθαι. Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur nave, à ceto voratus incolumis factus.*

104 *Notatum Tacito.*] Et Servio, tum Varrone, tum Verrio Flacco auctoribus.

105 *Viros divino ſpiritu afflatos vixiſſe inter Judæos.*] Libro III. apud Cyrillum.

106 *Ad Moſis atque Eliæ ſacrificia ignem cœlitus delapſum.*] Julianus in libro Cyrilli decimo. *Προστάγειν δὲ ἱερεῖα βωμοῦ καὶ θύειν παρῃτήσατε. πῦρ γάρ, φησιν, οὐ κάτεισιν ὥσπερ ἐπὶ Μωσέως τὰς θυσίας ἀναλίσκον· ἅπαξ*

τοῦτο ἐπὶ Μωϋσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἠλίου τοῦ Θεσβίτου πάλιν μετὰ πολλοὺς χρόνους. *Aris admovere victimas & ſacrificare defugitis. Nempe quod ignis de cœlo non deſcendat ut Moſis tempore, & victimas conſumat. Atqui id ſemel tantum accidit ſub Moſe, & multo poſt tempore cum viveret Elias Thesbita.* Vide & ſequentia de igne cœleſti. Cyprianus Teſtimoniorum III. *Item in ſacrificiis quacunque accepta habebat Deus, deſcendebat ignis de cœlo qui ſacrificata conſumeret.* Menander autem in Phœnicum hiſtoria meminerat ſummæ illius ſiccitatis, quæ Elia florente contigit, id eſt, regnante apud Tyrios Ithobalo. Vide Joſephum antiquæ hiſtoriæ lib. VIII. cap. 7.

107 *Supplicia gravia apud Hebræos conſtituta fuiſſe in eos, qui Prophetiæ munus ſibi falſo arrogarent.*] Deut. XIII. 5. XVIII. 20. & ſequentibus.

108 *Plurimos Reges.*] Nemo id auſus poſt Davidem.

109 *Qualis Eſdras.*] Ad illa tempora aſſcribere ſolent Hebræi. *Hactenus Prophetæ, jam incipiunt Sapientes.*

110 *Nec aliquot ſæculis quenquam ante Jeſu tempora.*] Itaque libro 1 Maccab. c. IV. 46. legimus contaminati altaris lapides ſepoſitos ſeorſim, μέχρι τοῦ παραγενηθῆναι προφήτην τοῦ ἀποκριθῆναι περὶ αὐτῶν. *Donec veniret Propheta qui de iis reſponderet.* Ejuſdem libri cap. IX. 27. Καὶ ἐγένετο θλίψις μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἥτις οὐκ ἐγένετο ἀφ' ἧς ἡμέρας οὐκ ὤφθη προφήτης αὐτοῖς. *Facta eſt tribulatio magna in Iſraël, quæ non eſt facta à qua die non eſt viſus Propheta eis.* Idem legis in Thalmude titulo de Synedrio.

III *Oraculi ejus, quod ex pectorali ſummi Pontificis effulgebat.*] Vide Exodi XXVIII. 30. Levit. VIII. 8. Num. XXVII. 21. Deut. XXXIII. 8. 1 Sam. XXI. 11. XXII. 10. 13. 15. XXIII. 2. 5. 9. 10. 11. 12. XXVIII. 6. Adde Nehemian VII. 65. Adde Joſephum libro III. 9. Hoc eſt ἐρώτημα δήλων apud Sirachidem XXXIII. 4. Nam vox δῆλα proprie reſpondet Hebræo אורים, atque ita vertunt LXX dictis locis Num. XXVII. 21. 1 Sam. XXVIII. 6. & alibi δήλωσιν, ut Exodi XXVIII. 26. Levit. VIII. 8. תמים vero iidem vertunt ἀλήθειαν. Imitati hoc, ſed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptii. Diodorus lib. 1. in rebus Ægyptiorum deſcribit ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ τραχήλου. *Summum judicem qui haberet de collo pendentem veritatem.* Atque iterum poſtea: Συντάξεις δὲ τῶν ἀναγκαίων παρὰ τοῦ βασιλέως τοῖς μὲν δικασταῖς ἱκαναὶ πρὸς διατροφὴν ἐχορηγοῦντο· τῷ δ' ἀρχιδικαστῇ παραπλήσιοι· ἐφόρει δ' οὗτος περὶ τὸν τράχηλον ἐκ χρυσῆς ἁλύσεως ἠρτημένον ζώδιον τῶν πολυτελῶν λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν· τῶν δ' ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο ἐπειδὰν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὁ ἀρχιδικαστὴς προσθεῖτο. *Salaria ad victum reſque alias neceſſarias à Rege judicibus præbebantur: ampliſſima autem ſummo judici. Geſtabat is de collo pendens ex aurea catena ſimulacrum è pretioſis lapidibus, cui nomen veritas. Cauſæ autem dictio tunc incipiebat cum hoc veritatis ſimulacrum ſibi ſummus judex aptaſſet.* Ælianus variæ hiſtoriæ libro XIV. cap. 24. Δικασταὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον παρ' Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν. ἦν δὲ τούτων ἄρχων ὁ πρεσβύτατος, καὶ ἐδίκαζεν

ἅπαντας. ἔδει δὲ αὐτὸν εἶναι δικαιότατον ἀνθρώπων καὶ ἀφειδέστατον. εἶχε δὲ καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχένα ἐκ σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο τὸ ἄγαλμα, ἀλήθεια. *Apud Ægyptios qui judicabant, ſacerdotes erant. Eorumque princeps, qui ætate anteibat cæteros: is in omnes jus dicebat. Eum vero eſſe oportebat omnium & juſtiſſimum & parcentem nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex ſapphiro, eaque imago veritas dicebatur.* Gemara Babylonica capite 1. codicis Joma ait in ſecundo Templo defuiſſe quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio & Cherubim. Ignem cœlitus lapſum: Schecina: Spiritum ſanctum: Urim & Thumim.

Probatur idem, quod ſupra, ex prædictionibus, argumentis.

XVII. Huic ex miraculis argumento affine eſt alterum ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex prædictionibus rerum futurarum, quæ apud Hebræos plurimæ exſtant, & apertiſſimæ: [a] ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem reſtitueret: de exſcindendo per regem, Joſiam nomine, templo Bethelis, [b] trecentis & amplius annis priuſquam res eveniret. Sic [c] Cyri quoque nomen ipſum ac res præcipuæ præſignificatæ ab Eſaia: exitus obſidionis, qua Chaldæi Hieroſolyma cinxerunt, ab Jeremia: [d] à Daniele vero tranſlatio imperii ab Aſſyriis ad Medos ac Perſas, [e] inde ad Alexandrum Macedonem;

[f] cujus

[f] cujus deinde ex parte ſucceſſores forent Lagidæ, & Seleucidæ; quæque mala populus Hebræus ab his omnibus, [g] maxime vero ab Antiocho Illuſtri accepturus eſſet, adeo perſpicue, [h] ut Porphyrius, qui hiſtorias Græcas ſuo adhuc tempore exſtantes cum vaticiniis iſtis contulit, aliter ſe expedire non potuerit, quam ut diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, poſt eventum fuiſſe ſcripta: quod perinde eſt, quaſi quis neget, quæ ſub Virgilii nomine exſtant, & pro Virgilianis habita ſunt ſemper, ab ipſo ſcripta Auguſti ævo. Non enim de iſto, quod dicimus, magis unquam dubitatum inter Hebræos fuit, quam de hoc apud Romanos. Addi his poſſunt oracula plurima & clariſſima [i] apud Mexicanos & Peruanos, quæ Hiſpanorum in eas terras adventum, & ſecuturas inde calamitates prædixerunt. Referri huc poſſunt & ſomnia non pauca, tam exacte congruentia cum eventibus, qui & in ſe, & in cauſis ſuis, ſomniantibus erant plane incogniti, ut ad caſum, aut cauſas naturales referri, niſi inverecunde, non poſſint: cujus generis illuſtria exempla ex probatiſſimis ſcriptoribus [k] libro de anima Tertullianus con- *Argumentu aliu.*

geſſit: & [l] ſpectra, non viſa tantum, ſed & loqui audita, tradentibus hæc hiſtoricorum etiam illis, qui à ſuperſtitioſa credulitate abſunt longiſſime: & noſtri quoque ævi teſtibus qui in Sina, quique in Mexicana & aliis Americæ partibus vixere. Neque ſpernenda publica illa [m] ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina, quorum tot Germanicarum nationum hiſtoriæ, ipſæque leges meminerunt.

Annotata.

a *Vt de orbitate ejus qui Hierichuntem reſtitueret.*] Confer Joſuæ VI. 26. cum I Reg. XVI. 34.

b *Trecentis & amplius annis.*] CCCLXI. ut Joſephus putat Antiquæ hiſtoriæ lib. X. cap. 5.

c *Cyri quoque nomen ipſum ac res præcipua præſignificata ab Eſaia.*] Cap. XXXVII. XXXVIII. Implementum vide cap. XXXIX. & LII. Et prophetiæ & implementi teſtimonium ex Eupolemo adfert Euſebius Præparationis libro IX. cap. XXXIX.

d *A Daniele vero tranſlatio imperii ab Aſſyriis ad Medos ac Perſas.*] Daniel. II. 32. 39. V. 28. VII. 5. VIII. 3. 20. X. 20. XI. 2.

e *Inde ad Alexandrum Macedonem.*] Dicto cap. II. 32. & 39. VII. 6. VIII. 5. 6. 7. 8. 21. X. 20. XI. 3. 4.

f *Cujus deinde ex parte ſucceſſores forent Lagidæ & Seleucidæ.*] Cap. II. 33. 40. VII. 7. 19.

7. 19. 23. 24. VIII. 22. XI. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.

g *Maxime vero ab Antiocho illuſtri acceptur us eſſet.*] VII. 8. 11. 20. 24. 25. VIII. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 23. 24. 25. 26. XI. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. XII. 1. 2. 3. 11. Hæc loca, ſicut nos, exponunt Joſephus libro X. cap. 12. XII. cap. 11. & de bello Judaico lib. 1. cap. 1. Chryſoſtomus II. adverſus Judæos Joſephi utens teſtimonio: & Polychronius, Græcorumque alii.

h *Ut Porphyrius*, &c.] Vide Hieronymum paſſim ad Danielem.

i *Apud Mexicanos & Peruanos.*] Mira ſane ſunt quæ de iſtis oraculis referunt Incha, Acoſta, Herrera, alii. Vide & Petrum Ciezam tomo II rerum Indicarum.

k *Libro de Anima Tertullianus.*] Capite XLVI. ubi notabilia refert ſomnia Aſtyagis, Philippi Macedonis, Himereæ feminæ, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullii, Artorii, Polycratis Samii filiæ, ejus quæ gerula Ciceroni, Cleonymi Pyctæ, Sophoclis, Neoptolemi tragœdi. Habes quædam horum & apud Valerium Max. lib. 1. cap. 7. præterea Calpurniæ de Cæſare, P. Decii & T. Manlii Conſulum, T. Atinii, M. Tullii in exſilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Crœſi, matris Dionyſii tyranni, C. Sempronii Gracchi, Caſſii Parmenſis, Aterii Rufi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Athenienſis, Arcadis cujuſdam. Sunt & notabilia apud Ciceronem de divinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. XXV. cap. 2.

de

de matre in Luſitania militantis. Adde illa Antigoni & Artuculis qui Oſmanidarum generis auctor in Monitis Lipſianis lib. I. cap. v. 5. & alia quæ collegit vir magnæ diligentiæ Theodorus Zuingerus Voluminis v libro IV, titulo de inſomniis.

l *Spectra non viſa tantum, ſed & loqui audita.*] Vide Plutarchum vita Dionis & Bruti, & de eodem Bruto Appianum Civilium quarto, & Florum libro IV. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo Annalium XI. quæ eadem hiſtoria eſt in epiſtola Plinii XXVII. libri VII. ſimul cum altera, de eo quod vidit Athenis philoſophus ſapiens & intrepidus Athenodorus. Vide & quæ apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. præſertim de Caſſio homine Epicureo exterrito ad conſpectum Cæſaris à ſe occiſi, & apud Lipſium Monitorum lib. I. cap. v. 5. Multas hiſtorias tales congeſſerant Chryſippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius ſecundo libro de animarum immortalitate, memorante Origene contra Celſum quinto.

m *Ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina.*] Vide teſtimonia hac de re congeſta à Franciſco Jureto ad epiſtolam Ivonis Epiſcopi Carnutenſis 74. Quam autem id antiquum ſit, docet Sophocles Antigone, ubi ſic Thebani Oedipodæ loquuntur.

Ἦμεν δ᾽ ἕτοιμοι καὶ μύδρους αἴρειν χεροῖν,
Καὶ πῦρ διέρπειν καὶ θεοὺς ὁρκωμοτεῖν,
Τὸ μήτε δρᾶσαι, μήτε τῳ ξυνειδέναι.
In hoc parati tangere ardentes ſumus
Maſſas, per ignes ire, jurare aut Deos,
Non hujus eſſe nec reos, nec conſcios.

Docet & ex iis quæ in luco Feroniæ apud Sora-

Soracte olim ſpectata ferunt Strabo lib. v. Plinius hiſtoriæ naturalis lib. v i i. cap. 2. & ad Virgilium x i Æneïdos Servius. His naturæ ordinem egredientibus addi poſſe arbitror, quæ contra telorum jactus tutandis corporibus uſurpari videmus. Vide & de iis qui exſecta ob religionem lingua locuti, teſtes certiſſimos Juſtinianum l. 1. C. de officio Præfecti prætorio Africæ, Procopium Vandalicorum 1. Victorem Uticenſem libro de perſecutionibus, Æneam Gazæum Theophraſto.

Solvitur objectio, quod miracula nunc non conſpiciantur.

XVIII. Nec eſt, quod quiſquam objiciat, talia miracula hoc tempore non conſpici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim eſt ad probationem divinæ providentiæ, factum id eſſe aliquando; qua ſemel conſtituta, conſequens eſt, ut tam provide ac ſapienter nunc credatur Deus abſtinere à talibus, quam olim ea uſurpaverit. Neque vero æquum fuit, leges univerſo datas de rerum curſu naturali & futurorum incertitudine, temere aut ſemper excedi: ſed tum demum, cum digna incidiſſet cauſa: ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbe ejectus in uno mundi angulo, id eſt, in Judæa reſidebat, & adverſus circumfuſam impietatem novis ſubinde præſidiis muniendus erat, aut cum Chriſtiana religio, de qua peculiariter mox agemus,

ex Dei decreto per totum orbem primum ſpargi debuit.

Et quod tanta ſit ſcelerum licentia. XIX. Solent nonnulli, ut de divina providentia dubitent, moveri conſpectu ſcelerum, quorum velut diluvio quodam hic orbis obruitur: quæ coërcere atque reprimere præcipuum contendunt divinæ providentiæ, ſi qua eſſet, opus futurum fuiſſe. Sed facilis eſt reſponſio, cum hominem Deus condidiſſet liberum ad bene maleque agendum, ſibi reſervata bonitate plane neceſſaria atque immutabili, [a] æquum haud fuiſſe, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæterum quæcunque ſunt impediendi rationes cum libertate data non pugnantes, ut legis conſtitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam & promiſſis, earum nulla à Deo prætermittitur: ſed nec malitiæ effectus ſinit, quo poſſent, evagari, unde nec imperia everti, nec legum divinarum cognitio plane deleri unquam potuit. Quæ vero permittuntur ſcelera, non carent interim ſuo fructu, cum adhibeantur, ut attingere ſupra cœpimus, aut ad puniendos alios non minus ſceleratos, aut ad corrigendos, qui extra

vir-

virtutis viam prolapſi ſunt, aut ad exigendum ſpecimen eximium patientiæ atque conſtantiæ ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. Poſtremo & ipſi, quorum ad tempus diſſimulata videntur ſcelera, pœnas eorum cum temporis uſurâ ſolent ſolvere, ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit.

ANNOTATA.

a *Æquum haud fuiſſe ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium.*] Tertullianus adverſus Marcionem II. *Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem conceſſa eſt illi, ut ſui dominus conſtanter occurreret, & bono ſponte ſervando, & malo ſponte vitando: quoniam & alias poſitum hominem ſub judicio Dei, oportebat juſtum illud efficere de arbitrii ſui meritis, liberi ſcilicet. Cæterum nec boni nec mali merces jure penſaretur ei, qui aut bonus aut malus neceſſitate fuiſſet inventus, non voluntate. In hoc & lex conſtituta eſt, non excludens, ſed probans libertatem, de obſequio ſponte præſtando, vel tranſgreſſione ſponte committenda. ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii.* Mox: *Igitur conſequens erat, uti Deus ſecederet à libertate ſemel conceſſa homini, id eſt, contineret in ſemetipſo & præſcientiam & præpotentiam ſuam, per quas interceſſiſſe potuiſſet, quominus homo male libertate ſua frui aggreſſus, in periculum laberetur. Si enim interceſſiſſet, reſcidiſſet arbitrii libertatem, quam ratione & bonitate permiſerat.*

rat. Tractat hoc ipſum erudite, ut ſolet, Origenes quarto contra Celſum, ubi hoc inter alia: Ἀρετῆς ἐὰν ἀνέλῃς τὸ ἑκούσιον, ἀνεῖλες αὐτῆς καὶ τὴν οὐσίαν. *Virtuti humanæ ſi auferas libertatem, ipſam ejus naturam ſuſtuleris.*

Sæpe ita ut opprimantur boni.

XX. Quod ſi quando nulla apparent ſcelerum ſupplicia, &, quod multos infirmos ſolet offendere, boni quidam, malorum violentia oppreſſi, non vitam modo agunt ærumnoſam, ſed & mortem ſæpe ſubeunt, & quidem infamem: non ideo mox tollenda eſt à rebus humanis Dei providentia, quæ tam validis, ut jam diximus, argumentis eſſe oſtenditur; ſed potius cum ſapientiſſimis viris ita colligendum eſt.

Retorquetur hoc ipſum, ad probandum animos ſupereſſe corporibus.

XXI. Cum Deus curet actiones, juſtuſque ſit, & ita interim fiant, exſpectandum eſt aliquod poſt hanc vitam judicium, ne aut inſignis improbitas ſine pœna, aut magna virtus ſine ſolatio præmioque maneat.

Quod confirmatur traditione.

XXII. [a] Hoc autem ut ſtatuamus, etiam animos ſupereſſe corporibus ſtatui neceſſe eſt: quæ antiquiſſima traditio à primis (unde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores pene omnes manavit; ut [b] ex Homeri carminibus apparet, & [c] ex Phi-

Philoſophis non Græcorum tantum, ſed & Gallorum veterum, [d] quos Druidas vocabant, & [e] Indorum, quos Brachmanes: & ex iis [f] quæ de Ægyptiis [g] & Thracibus, quin & Germanis ſcriptores plurimi prodiderunt. Quin & de judicio divino poſt hanc vitam plurima exſtitiſſe videmus non apud Græcos tantum, [h] ſed & apud Ægyptios & [i] Indos, ut nos Strabo, Diogenes Laërtius, [k] Plutarchus docent, quibus addi poteſt traditio de Mundo hoc conflagraturo, quæ olim [l] apud Hyſtaſpem & Sibyllas, nunc quoque [m] apud Ovidium [n] & Lucanum [o] & Indos Siamenſes reperitur: cujus rei indicium [p] & Aſtrologis notatum Sol ad terras propius accedens. Etiam cum in Canarias, Americam, & alia longinqua loca primum ventum eſt, reperta ibi quoque eadem de animis & judicio ſententia.

ANNOTATA.

a *Hoc autem ut ſtatuamus, etiam animos ſupereſſe corporibus ſtatui neceſſe eſt.*] Qui argumentum hoc fuſius tractatum volet legere, recurrat ad Chryſoſtomum ad I I Cor. cap. XVIII. in Ethico eundem, Tomo VI. contra eos qui à dæmonibus aiunt res humanas adminiſtrari, & quarto ſermone de Providentia.

b *Ex*

b *Ex Homeri carminibus apparet.*] Maxime in ea parte quæ νεκυία dicitur, cui addi poſſunt ſimiles νεκυίαι apud Virgilium, Senecam in Oedipode, Lucanum, Statium, & quod eſt 1 Sam. XXVIII.

c *Ex Philoſophis.*] Pherecyde, Pythagora ac Platone, omnique horum ſchola. His Empedoclem & oracula plurima adjungit Juſtinus Apologetico II. Anaxagoram & Xenocratem Theodoretus.

d *Quos Druidas vocabant.*] Docebant hi non interire animas, teſte Cæſare libro VI de bello Gallico. Strabo libro IV de iiſdem: ἀφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχάς. *Et hi & cum his alii interitus expertes dicunt animas.*

e *Et Indorum, quos Brachmanes.*] Quorum ſententiam ſic exprimit nobis Strabo lib. XV. Νομίζειν μὲν γὰρ δὴ τὸν ἐνθάδε βίον, ὡς ἂν ἀκμὴν κυόμενον εἶναι. τὸν δὲ θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφήσασι. *Hanc vitam habendam eſſe quaſi recens concepti fœtus ſtatum: mortem vero partum eſſe ad eam quæ vere vita eſt, planeque beatam, iis ſcilicet qui ſapientiam ſectati fuerint.* Vide & inſignem de hac eorum ſententia locum libro IV Porphyrii de non edendis animalibus.

f *Quæ de Ægyptiis.*] Herodotus Euterpe Ægyptiorum eſſe ait dogma: ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι. *morte carere humanas animas.* Idem tradit de iis Diogenes Laërtius in prooemio. Tacitus lib. V hiſtor., de Judæis. *Corpora condere quam cremare è more Ægyptio. Eademque cura, & de infernis perſuaſio.* Vide de anima Oſiridis Diodorum Siculum, & Servium ad VI Æneidem,

dem, cujus pleraque ab Ægyptiis deſumta ait.

g *Et Thracibus.*] Repete hic locum Hermippi de Pythagora, quem modo ex Joſepho protulimus. Mela lib. II. de Thracibus. *Alii redituras putant animas obeuntium: alii etſi non redeant, non extingui tamen, ſed ad beatiora tranſire.* De iiſdem Solinus capite x. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alii non extingui, ſed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ ſignis funera proſequendi, & his ſcriptoribus memoratus; & Valerio Maximo libro I. c. VI. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaſte Ariſtophanis modo diximus Hebræorum quoſdam jam olim veniſſe in Thraciam.

h *Sed & apud Ægyptios.*] Quæ de inferis Orpheus prodidit, ab Ægyptiis ſumta ait Diodorus Siculus lib. I. Repete quæ ex Tacito jamjam habuimus.

i *Indos.*] In quorum ſententiis ponit Strabo libro XV. τῶν καθ' ᾅδου κρίσεων, de judiciis quæ apud inferos exercentur.

k *Plutarchus.*] De his qui ſero à Deo puniuntur, & de facie in orbe Lunæ. Vide & egregium ejus locum ex dialogo de Anima recitatum ab Euſebio Præparationis Evangelicæ libro XI. 38.

l *Apud Hyſtaſpen & Sibyllas.*] Teſtis Juſtinus Apologetico altero, & Clemens Stromateon VI. unde & illud ſumtum quod ex tragœdia citatur:

Ἔσται γὰρ ἔσται κεῖνος αἰώνων χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν χάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ. ἡ δὲ βοσκηθεῖσα φλὸξ
Ἅπαντα τἀπίγεια καὶ μετάρσια
Φλέξει μανεῖσ' ἐπὰν δ' ἄρ' ἐκλίπῃ τὸ πᾶν

Φρου-

Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθὸς,
Γῆ δενδρέων ἔρημος, οὐδ' ἀὴρ ἔτι
Πτερωτὰ φύλα βαστάσει πυρούμενος.
Nam veniet ille, veniet haud dubie dies,
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther: lege tum ſpreta furens
Terras, & illis quicquid eſt ſublimius,
Depaſcet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nullas jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exuſtus aër paſcet aligerum genus.

m *Apud Ovidium.*] Metamorphoſeon I:
Eſſe quoque in fatis reminiſcitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cæli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

n *Et Lucanum.*] Libro I.
——— *Si cum compage ſoluta*
Sæcula tot mundi ſuprema coëgerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: miſtis
Sidera ſideribus concurrent: ignea pontum
Aſtra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutietque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, & obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poſcet ſibi, totaque diſcors
Machina divulſi turbabit fœdera mundi.

Præiverat Lucano patruus Seneca, fine ad Marciam: *Sidera ſideribus incurrent, & omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex diſpoſito lucet, ardebit.*

o *Apud Indos Siamenſes.*] Vide Ferdinandum Mendeſium.

p *Et Aſtrologis notatum.*] Copernico Revolutionum lib. III. cap. 16. Joachimo Rhætico ad Copernicum, Gemmæ Friſio. Vide & Ptolemæum lib. III. cap. 4. Syntaxeos

taxeos Mathematicæ. Mundum non illis viribus ſtare quibus prius ſteterat, idque ipſum loqui mundum, & occaſum ſui rerum labentium probatione teſtari, ait Cyprianus ad Demetrianum.

XXIII. Neque vero ullum poteſt reperiri ex natura petitum argumentum, quod hanc tam veterem, tam late patentem traditionem refellat. Nam quæ perire cernimus omnia, ea pereunt, aut oppoſitu contrarii validioris, ſicut frigus perit vi magna caloris; aut ſubtractione ſubjecti, à quo pendent, ut magnitudo vitri fracto vitro; aut defectu cauſæ efficientis, ut lux ſolis abitu. Nullum autem horum poteſt de animo dici. Non primum: quia nihil poteſt dari, quod animo ſit contrarium; imo ea eſt ejus natura peculiaris, ut quæ inter ſe contraria ſunt, ea pariter, & eodem tempore in ſe capiat ſuo, id eſt intellectuali modo. Non ſecundum: quia nec ſubjectum eſt ullum, à quo pendeat animi natura. [a] Si quod enim eſſet, id eſſet corpus humanum. At id non eſſe ex eo apparet; quod cum vires, quæ corpori inhærent, agendo laſſentur, ſolus animus actione laſſitudinem non contrahit: item [b] corporis vires lædun-

Cui nulla ratio repugnet.

tur à nimia excellentia rei objectæ, ut viſus à ſolis luce: at animus, quo circa excellentiora verſatur, ut circa figuras à materia abſtractas, circa univerſalia, [c] eo redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea, quæ locis ac temporibus definita ſunt, quæ eſt natura corporis. At animus etiam circa infinitum & æternum. Quare cum in operando animus à corpore non pendeat, ne eſſe quidem ipſius inde pendet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quam ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hic locum habet. Neque enim dari poteſt cauſa effectrix, à qua animus ſemper emanet. Non enim parentes dixeris, cum iis mortuis vivere filii ſoleant. Quod ſi quam omnino velimus eſſe cauſam, unde emanet animus, non poteſt alia ea eſſe quam cauſa prima atque univerſalis, quæ ex parte poteſtatis nunquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc eſt velle Deum, ut exſtinguatur animus, nullo poteſt probari argumento.

ANNOTATA.

a *Si quod enim eſſet, id eſſet corpus humanum.*] Id non eſſe bene probat Ariſtoteles ex ſenibus, libro de Anima I. cap. 4. Idem libro III. cap. 4. Anaxagoram laudat quod νοῦν ἀμιγῆ dixerit, mentem impermixtum aliquod, nimirum ut res alias poſſit cognoſcere.

b *Corporis vires læduntur à nimia excellentia rei objecta.*] Ariſtoteles libro III. de Anima, cap. 4. Ὅτι δ' οὐχ ὁμοία ἡ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ νοητικοῦ φανερὸν ἐπὶ αἰσθητηρίων καὶ τῆς αἰσθήσεως· ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον ψόφου ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ὀσμῶν καὶ χρωμάτων, οὔτε ὁρᾶν, οὔτε ὀσφραίνεσθαι· ἀλλ' ὁ νοῦς ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητὸν, οὐχ ἧττον νοεῖ ἢ τὰ ὑποδεέστερα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον. τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος, ὁ δὲ νοῦς χωριστός. *Non eſſe autem ſimilem impatibilitatem partis ſentientis & intelligentis, apertum eſt ex ſentiendi inſtrumentis, ipſaque ſenſione. Senſus enim, ubi nimia eſt res ſenſibilis, ſentire nequit, id eſt, nec audire ſonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conſpicere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregium ſit intellectu, non minus id intelligit quam minora, imo & magis: id eo venit quod ſentiens pars non ſit ſine corpore, mens autem aliquid à corpore ſeparabile.* Adde Plotini locum egregium, quem poſuit Euſebius in Præparatione lib. XV. cap. 22. Adjunge, quod animus eos qui ex corpore naſcuntur affectus vi ſua vincit, ipſique corpori cruciatus interitumque imperat.

c *Eo redditur perfectior.*] Et quæ magis

animum à corpore ſeducunt, eæ ſunt animi actiones excellentiores.

Multa faveant. XXIV. Imo argumenta ſunt non levia in contrarium: datum homini [a] dominium in ſuas actiones, appetitus immortalitatis inſitus, conſcientiæ vis conſolantis ſe ob actiones bonas quamvis moleſtiſſimas, & ſpe quadam ſuſtentantis; [b] contra cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem, tanquam ſenſu imminentis judicii: quam vim [c] ſæpe nec peſſimi tyranni intra ſe extinguere, cum maxime id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet.

ANNOTATA.

a *Dominium in ſuas actiones.*] Et in animantia quævis. Adde notitiam Dei & naturarum immortalium. *Θνητὸν δὲ οὐδὲν ἀθάνατον οἶδε*, ait Salluſtius Philoſophus, *Nulli naturæ mortali immortalis natura cognita eſt.* Notitiæ autem ingens ſignum, quod nihil eſt tam grave quod non Dei cauſa animus ſoleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendique non habet circumſcriptam, ut cætera animantia, ſed infatigabilem, & in infinitum patentem, & ſic Deo ſimilem; quæ differentia hominis à cæteris animantibus etiam Galeno notata.

b *Contra cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem.*] Plato de Republica primo: Ἐπειδάν τις ἐγγὺς ᾖ τοῦ οἴεσθαι τελευτήσειν,

τίσειν, εἰσέρχεται αὐτῷ φόβος καὶ φροντὶς περὶ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν οὐκ εἰσῄει. *Cum jam prope eſt ut quis moriturum ſe putet, tunc metus eum ac ſollicitudo ſubit, de quibus ante non inſtituerat cogitare.*

c *Sæpe nec peſſimi tyranni intra ſe exſtinguere, cum maxime id vellent, potuerunt.*] Teſtis illa Tiberii ad Senatum epiſtola: *Quid ſcribam vobis, patres conſcripti, aut quomodo ſcribam, aut quid omnino non ſcribam hoc tempore? Dii me deæque pejus perdant quam perire quotidie ſentio, ſi ſcio.* qua recitata, addit Tacitus Annalium VI. *Adeo facinora atque flagitia ſua ipſi quoque in ſupplicium verterant: Neque fruſtra præſtantiſſimus ſapientiæ firmare ſolitus eſt, ſi recludantur tyrannorum mentes, poſſe aſpici laniatus & ictus: quando ut corpora verberibus, ita ſævitia, libidine, malis conſultis, animus dilaceretur.* Plato eſt is quem hic indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno. Πένης τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται, ἐάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίστηται θεάσασθαι, καὶ φόβου γέμων διὰ παντὸς τοῦ βίου σφαδασμῶν τε καὶ ὀδυνῶν πλήρης. *Mendicus revera eſt, ſi quis univerſum ipſius animum recte norit inſpicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus mœroris & cruciatuum.* His ſimilia idem Philoſophus habet in Gorgia. Suetonius capite 67. eam quam dixi Tiberii epiſtolam recitaturus ſic præfatur: *Poſtremo ſemetipſe pertæſus talis epiſtolæ principio tantum non ſummam malorum ſuorum profeſſus eſt.* Ad Platonis locum etiam Claudianus reſpexit, Rufinum Carmine ſecundo deſcribens:

——— pectus inuſtæ
Deformant maculæ, vitiiſque inolevit imago.

Cui conſequens eſt ut finis hominis ſit felicitas poſt hanc vitam.

XXV. Quod ſi animus & ejus eſt naturæ, quæ nullas habeat in ſe intereundi cauſas, & Deus multa nobis ſigna dedit, quibus intelligi debeat, velle ipſum, ut animus ſuperſtes ſit corpori; non poteſt finis homini ullus proponi ipſo dignior, quam ejus ſtatus felicitas: & hoc eſt, quod Plato, & Pythagorici dixerunt, [a] bonum eſſe hominis Deo quam ſimillimum reddi. Qualis autem ea ſit felicitas, & quomodo comparetur, poſſunt quidem homines conjecturis indagare: ſed ſi quid ejus rei à Deo patefactum eſt, id pro veriſſimo & certiſſimo haberi debet.

Ad quam comparandam indaganda vera religio.

XXVI. Quod cum Chriſtiana religio ſupra alias ſe nobis adferre polliceatur, ſitne ei fides habenda, ſecunda hujus operis parte examinabitur.

ANNOTATA.

a *Bonum eſſe hominis Deo quam ſimillimum reddi.*] Quod à Platone accepere Stoïci. Notat Clemens Strom. v.

H U-

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SECUNDUS.

I. SECUNDUS igitur liber, fuſis ad Chriſtum in cœlo jam regnantem precibus, ut ea nobis ſpiritus ſui auxilia ſubminiſtret, quæ ad rem tantam nos idoneos reddant, conſilium explicat, non hoc eſſe, ut omnia dogmata Chriſtianiſmi tractentur; ſed ut oſtendatur, religionem ipſam Chriſtianam veriſſimam eſſe atque certiſſimam. quod ſic orditur. *Ut probetur, hunc titulum Chriſtianæ religioni competere,*

II. Jeſum Nazarenum vixiſſe quondam in Judæa, rerum Romanarum potiente Tiberio, non tantum Chriſtiani per omnes terrarum oras ſparſi conſtantiſſime profitentur; ſed & Ju- *Oſtenditur Jeſum vixiſſe.*

dæi omnes, qui nunc ſunt, & qui unquam poſt illa tempora ſcripſerunt: teſtantur idem & Pagani, hoc eſt, nec Judaïcæ, nec Chriſtianæ religionis Scriptores, ut [a] Suetonius, [b] Tacitus, [c] Plinius junior, & poſt hos multi.

Eundem affectum morte ignominioſa.

Eundem Jeſum à Pontio Pilato, Judææ præſide, cruci affixum, omnes itidem Chriſtiani quanquam ignominioſum videri poterat talem Dominum colentibus, fatentur: [d] fatentur & Judæi; cum tamen non ignorent, eo ſe nomine, quod majores ſui Pilato id ſtatuendi auctores fuerint, graviſſimam invidiam apud Chriſtianos, quorum ſub imperiis paſſim degunt, ſuſtinere. Pagani vero, quos jam diximus, ſcriptores idem memoriæ prodiderunt: imo multo poſt tempore exſtiterunt [e] acta Pilati, quibus id conſtaret, ad quæ Chriſtiani nonnunquam provocabant. Neque Julianus, aut alii oppugnatores Chriſtianiſmi, id unquam in controverſiam vocarunt: ita ut nulla excogitari poſſit hiſtoria, quæ certior hac ſit; ut quæ tot, non dicam hominum, ſed populorum inter ſe diſcordantium teſtimoniis approbetur. [f] Quod cum ita ſit, videmus tamen per diſſitiſſimas mun-

mundi regiones ipſum, ut Dominum, coli.

ANNOTATA.

a *Suetonius.*] Claudio cap. 25. ubi *Chreſto* ſcribitur pro *Chriſto*, quia nomen illud Græcis & Latinis notius.

b *Tacitus.*] Libro XV. ubi de Chriſtianorum ſuppliciis. *Auctor nominis ejus Chriſtus, qui Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum ſupplicio affectus erat.* Ubi flagitia & odium generis humani nihil aliud ſunt quam falſorum Deorum neglectus: quam eandem cauſam etiam Judæis maledicendi Tacitus habuit, & Plinius major cui Judæi dicuntur gens contumelia numinum inſignis. Nimirum Romani plerique ita erant facti, ut, quod Seneca laudat, civilis Theologiæ partes in animi religione non haberent, ſed in actibus fingerent, ſervarentque tanquam legibus juſſa, credentes cultum magis ad morem quam ad rem pertinere. Varronis & Senecæ hac de re ſententiam, quæ eadem Taciti, vide apud Auguſtinum lib. IV. cap. 33. & lib. VI. cap. 10 de civitate Dei. Interim nota, Jeſum, qui à Pontio Pilato ſupplicio affectus eſt, jam Neronis tempore à multis etiam Romæ pro Chriſto habitum. Confer quæ apud Juſtinum ſunt Apologetico II. de hac hiſtoria, ubi Imperatores & Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis noſſe iſta poterant.

c *Plinius Junior.*] Epiſtola omnibus obvia quæ libri decimi eſt XCVII. cujus & Tertullianus Apologetico meminit, & Euſebius

ſebius in Chronico. Ubi vides Chriſtianos carmen Chriſto, quaſi Deo, dicere ſolitos, obſtrictoſque inter ſe, non in ſcelus aliquod, ſed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depoſitum appellati abnegarent. Pervicaciam & inflexibilem in iis obſtinationem culpat Plinius, in hoc uno quod deos appellare & ſimulacris numinum thure ac vino ſupplicare, ac Chriſto maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis cogi poſſent. Epiſtola quæ ei reſpondet Trajani, eum ait re ipſa manifeſtum facere Chriſtianum ſe non eſſe, qui diis Romanis ſupplicet. Hiſtoriam quandam de Jeſu etiam apud Numenium Pythagoricum extitiſſe docet nos Origenes contra Celſum quarto.

d *Fatentur & Judæi.*] Qui eum vocant תלוי, id eſt, ſuſpenſum. Jeſum Hieroſolymis occiſum agnoſcit Benjaminus Tudelenſis in Itinerario.

e *Acta Pilati.*] Vide Epiphanium in Teſſareſcæ Decatitis.

f *Quod cum ita ſit, videmus tamen per diſſitiſſimas mundi regiones ipſum ut dominum coli.*] Tractat hoc fuſius Chryſoſtomus ad 1 ad Corinth. v. 7.

Et tamen poſt mortem adoratum etiam à viris ſapientibus.

III. Neque noſtris tantum, aut actis paullo ante temporibus, ſed & ſuperioribus, uſque dum ad ætatem rei geſtæ proximam veniatur: puta ſub Neronis imperio, quo tempore plurimos Chriſti venerationem profeſſos ob id ipſum affectos ſupplicio, is,

quem

quem diximus, Tacitus, & alii teſtantur.

IV. Fuerunt autem ſemper, inter cultores Chriſti, plurimi, & judicio præditi, & literarum non rudes: quales (ut de Judæis nunc taceamus) [a] Sergius Cypri præſes, [b] Dionyſius Areopagita, [c] Polycarpus, [d] Juſtinus, [e] Irenæus, [f] Athenagoras, [g] Origenes, [h] Tertullianus, [i] Clemens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum eſſent, cur homini ignominioſa morte affecto ſe cultores addixerint, præſertim cum prope omnes in aliis religionibus educati eſſent, nec in Chriſtiana quicquam eſſet, aut honoris, aut commodi; nulla poteſt cauſa reddi, præter hanc unam, quod diligenti inquiſitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperiſſent, veram & firmis teſtibus ſubnixam fuiſſe famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat, ut de ſanatis ſola voce, & quidem palam, morbis gravibus atque inveteratis, de viſu reddito ei, qui cæcus natus eſſet, de auctis non ſemel panibus in alimenta multorum millium, quæ id teſtari poterant, de mortuis in vitam revocatis, & quæ plura ſunt ejuſmodi.

Cujus rei cauſam aliam eſſe non poſſe, quam miracula ab ipſo edita.

ANNOTATA.

a *Sergius Cypri Præſes*] Act. XIII. 12.

b *Dionyſius Areopagita.*] Act. XVII. 34.

c *Polycarpus.*] Qui martyrium paſſus in Aſia anno Chriſti CLXIX. juxta Euſebium.

d *Iuſtinus.*] Qui pro Chriſtianis ſcripta edidit anno Chriſti CXLII. Vide eundem Euſebium.

e *Irenæus.*] Floruit Lugduni anno Chriſti CLXXXIII.

f *Athenagoras.*] Athenienſis hic fuit. Floruit autem circa annum Chriſti CLXXX. Ut ex libri inſcriptione apparet.

g *Origenes.*] Floruit circa annum Chriſti CCXXX.

h *Tertullianus.*] Celeber anno Chriſti CCVIII.

i *Clemens Alexandrinus.* Circa idem tempus. Vide Euſebium.

Quæ miracula non naturali efficacia, neque diabolica adſcribi poſſunt, ſed omnino à Deo ſint profecta.

V. Quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita à Chriſto prodigia aliqua, [a] neque Celſus, [b] neque Julianus, cum in Chriſtianos ſcriberent, negare auſi fuerint, [c] Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur. Naturali vi non patrata fuiſſe quæ diximus opera, ſatis hoc ipſo apparet, quod prodigia ſive miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri poteſt, ut ſola voce, aut contactu, morbi graves, & quidem ſubito tollantur. Quod ſi ad naturalem

ralem efficaciam referri opera iſta aliquo modo potuiſſent, dictum jam pridem id fuiſſet ab iis, qui ſe aut Chriſti in terris agentis, aut Evangelii ipſius hoſtes profeſſi ſunt. Simili argumento colligimus, nec præſtigias fuiſſe: quia pleraque opera palam geſta ſunt, [d] inſpectante populo, & in populo multis eruditis Chriſto male volentibus, cuncta ipſius opera obſervantibus. Adde quod ſimilia opera ſæpe repetita: & ipſi effectus non momentanei, ſed permanentes. Quibus, ut oportet, expenſis, omnino ſequitur, quod & Judæi fatentur, opera hæc proceſſiſſe à virtute aliqua pluſquam humana, id eſt à ſpiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem ſpiritu non eſſe profecta opera, inde probatur, quod doctrina hæc Chriſti, cui probandæ iſta opera adhibebantur, malis ſpiritibus adverſatur. Vetat enim malos ſpiritus coli, abſtrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales ſpiritus delectantur. Rebus quoque ipſis apparet, ubicunque ea doctrina recepta eſt, collabi dæmonum cultum, [e] & artes magicas, & unum Deum coli cum deteſtatione dæmonum: quorum vim ac poteſtatem

Chriſti adventu infractam [f] Porphyrius ipſe agnovit. Credendum autem non eſt, quenquam malum ſpiritum adeo eſſe imprudentem, ut ea faciat, & quidem ſæpiſſime, ex quibus nihil honoris ſibi, aut commodi, contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque ſapientiæ, aut bonitati ipſius Dei, ullo modo convenit, ut paſſus credatur, aſtu dæmonum illudi hominibus ab omni malitia alienis, & ſui metuentibus; quales fuiſſe primos Chriſti diſcipulos, vita ipſorum inculpata, & multæ calamitates conſcientiæ cauſa toleratæ manifeſtum faciunt. Quod ſi dicas, à bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Chriſti opera, jam eo ipſo fateris, illa Deo placuiſſe, & ad Dei honorem pertinuiſſe, cum bonæ mentes nihil faciant, niſi quod Deo gratum, ipſique glorioſum ſit: ut jam taceamus, quædam Chriſti opera eſſe talia, quæ Deum ipſum auctorem teſtari videantur, ut mortui non unius in vitam revocatio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri ſinit abſque cauſa: id enim ſapientem legis conditorem decet, à legibus ſuis non niſi ob cauſam, & quidem gravem, recedere.

cedere. Cauſa autem nulla alia reddi poteſt, cur hæc facta ſint, quam ea, quæ à Chriſto allata eſt: nempe ut doctrinæ ipſius redderetur teſtimonium. Neque vero, qui ea aſpicerent, aliam cauſam ullam animo concipere potuerunt, quos inter cum multi, ut diximus, pio eſſent animo, Deum hoc egiſſe, ut eis imponeret, impium eſt creditu. Et hæc una fuit cauſa cur Judæorum plurimi, qui circa Jeſu tempora vixerunt, etiam [g] qui induci non poſſent, ut legis à Moſe datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni & Ebionæi dicebantur, nihilominus Jeſum, ut miſſum cælitus magiſtrum agnoſcerent.

ANNOTATA.

a *Neque Celſus.*] Cujus verba apud Origenem libro II. Ἐνομίσατε αὐτὸν εἶναι υἱὸν θεοῦ ἐπεὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσε. *Credidiſtis eum eſſe Dei filium, ideo quod claudos & cæcos ſanavit.*

b *Neque Julianus.*] Imo rem fatetur, cum dicit, verbis recitatis à Cyrillo libro VI. Εἰ μή τις οἴεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰάσασθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι. *Niſi quis exiſtimat inter maxima eſſe opera claudos & cæcos integritati reſtituere, & dæmonio correptos adjuvare in vicis Bethſaïda aut Bethania.*

c *He-*

c *Hebræi vero in Thalmudicis aperte fatentur.*] In titulo Aboda Zara.

d *Inſpectante populo.*] Act. XXVI. 26. Luc. XII. 1.

e *Et artes magicas*] Quarum & libri hortatu diſcipulorum Jeſu combuſti. Act. XIX. 19.

f *Porphyrius ipſe agnoſcit.*] Locus eſt apud Euſebium Præparationis lib. V. c. I. Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ᾔσθετο. *Ex quo Ieſus coli cœptus eſt, publicam Deorum opem nemo ſenſit.*

g *Qui induci non poſſent ut legis à Moſe datæ partem ullam omitterent.*] Vide Act. XV. Rom. XIV. Hieronymus in Chronico Euſebiano ad annum Chriſti CXXV. cum Chriſtianos Epiſcopos Hieroſolymitanæ Eccleſiæ quindecim nominaſſet: *Hi omnes uſque ad everſionem, quam ab Hadriano perpeſſa eſt Ieruſalem, ex circumciſione Epiſcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Chriſtianis, *Chriſtum Deum ſub legis obſervatione credebant, & ex circumciſione eorum Eccleſia habebat ſacerdotem.* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis & Ebionitis agit. Nazareni non eſt nomen partis alicujus, ſed omnes in Palæſtina Chriſtiani, ideo quod dominus eorum Nazarenus fuiſſet, ſic appellabantur. Act. XXI. v. 5.

De ipſius Ieſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis.

VI. Miraculis à Chriſto editis par argumentum præbet Chriſti ipſius poſt crucem, mortem, ſepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modo ut verum, ſed ut præcipuum ſuæ fidei fundamentum, adferunt omnium.

mnium locorum & temporum Chriſtiani: quod fieri non potuit, niſi qui primi Chriſtianam fidem docuerunt, certo auditoribus ſuis perſuaſerint, rem ita geſtam. Certo autem perſuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo judicio præditis, niſi affirmarent, ſemetipſos oculatos rei teſtes eſſe: ſine qua affirmatione nemo mediocriter ſanus illis habuiſſet fidem, præſertim iis temporibus, cum illis credere maximis malis ac periculis conſtaret. Affirmatum hoc ab ipſis magnâ conſtantiâ, etiam libri ipſorum, [a] & aliorum docent: imo ex libris apparet, provocaſſe eos ad teſtes quingentos, qui Jeſum poſt mortem redivivum conſpexerint. Non eſt autem mos mentientium, ad tam multos teſtes provocare. Neque fieri poteſt, ut in falſum teſtimonium tam multi conſpirent. Et ut alii teſtes non fuiſſent, quam duodecim illi notiſſimi Chriſtianæ doctrinæ primi propagatores, ſufficere hoc debebat. Nemo gratis malus eſt. Honorem ex mendacio ſperare non poterant, cum honos omnis eſſet penes Paganos, aut Judæos, à quibus ipſi probris & ignominia afficiebantur: non divitias, cum contra

hæc

ter ſolam ſimplicitatem, cujus ingenium à confingendo mendacio longiſſime abeſt. Nemo etiam eorum fuit, qui non graviſſima quæque paſſus ſit propter illam profeſſionem de Jeſu reſuſcitato. Multi etiam ipſorum morte exquiſitiſſima ob id teſtimonium affecti ſunt. Jam vero, ut quis ſenſus ſui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri poteſt: at ut ob falſum, quod falſum eſſe norit, tam dura pati velit, non unus aliquis, ſed plures, quorum id falſum credi nihil interſit, res eſt plane incredibilis. Amentes autem eos non fuiſſe, & vita & ſcripta ſatis teſtantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici poteſt; qui Chriſtum in cœlo regnantem à ſe conſpectum [g] palam prædicavit, [h] cum nihil eruditionis Judaïcæ ipſi deeſſet; nec ſpes honorum, ſi patrum viam inſtitiſſet: contra vero ob illam profeſſionem & odiis cognatorum ſuorum ſubjacere & toto orbe peregrinationes difficiles, periculoſas, laborioſas ſuſcipere deberet, ac poſtremo etiam ſupplicium cum infamia perpeti.

ANNOTATA.

a *Et aliorum.*] Etiam Celſi, qui adverſus Chriſtianos ſcripſit. Vide Origenem libro II.

b *Ad teſtes quingentos.*] Paulus I ad Corinth. XV. 6. quoſdam eorum eo tempore mortuos eſſe dicit: ſed horum quoque liberi & amici ſuperſtites audiri poterant, ac teſtari quæ audierant. Major autem horum pars etiam vivebat, ſcribente iſta Paulo. Hæc apparitio in monte Galileæ contigit.

c *Mundi totius exitium quaſi de proximo imminens operirentur.*] Vide I Theſſal. IV. 15. 16. I Corinth. XV. 52. Tertullianus de Monogamia. *Quum magis nunc tempus in collecto factum ſit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines ſæculorum devenerunt?*

d *Id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad excutiendam etiam ante conceptam fidem.*] Fuſius hoc argumentum exſequitur Chryſoſtomus ad I Cor. I, in fine.

e *Mendacium ac falſum teſtimonium, maximè in divinis rebus, prohibet.*] Matth. XII. 36. Joh. VIII. 44. 55. Epheſ. IV. 25. Rom. IX. I. II Corinth. VII. 19. XI. 31. Gal. I. 20. Coloſſ. III. 9. I Tim. I. 10. II. 7. Jac. III. 14. Matth. XXII. 16. Marc. XII. 14. Luc. XX. 21. Joh. XIV. 16. Epheſ. V. 9. I Timoth. II. 7. & alibi.

f *Præter ſolam ſimplicitatem.*] Etiam Celſus. Vide Origenem lib. I.

g *Palam prædicavit.*] I Cor. XV. 9. II Cor. XII. 4. Adde quæ diſcipulus Pauli Lucas ſcribit Act. IX. 4. 5. 6. & XXII. 6. 7. 8.

ſebius in Chronico. Ubi vides Chriſtianos carmen Chriſto, quaſi Deo, dicere ſolitos, obſtrictoſque inter ſe, non in ſcelus aliquod, ſed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depoſitum appellati abnegarent. Pervicaciam & inflexibilem in iis obſtinationem culpat Plinius, in hoc uno quod deos appellare & ſimulacris numinum thure ac vino ſupplicare, ac Chriſto maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis cogi poſſent. Epiſtola quæ ei reſpondet Trajani, eum ait re ipſa manifeſtum facere Chriſtianum ſe non eſſe, qui diis Romanis ſupplicet. Hiſtoriam quandam de Jeſu etiam apud Numenium Pythagoricum extitiſſe docet nos Origenes contra Celſum quarto.

d *Fatentur & Judæi.*] Qui eum vocant תלוי, id eſt, ſuſpenſum. Jeſum Hieroſolymis occiſum agnoſcit Benjaminus Tudelenſis in Itinerario.

e *Acta Pilati.*] Vide Epiphanium in Teſſareſcæ Decatitis.

f *Quod cum ita ſit, videmus tamen per diſſitiſſimas mundi regiones ipſum ut dominum coli.*] Tractat hoc fuſius Chryſoſtomus ad 1 ad Corinth. v. 7.

Et tamen poſt mortem adoratum etiam à viris ſapientibus.

III. Neque noſtris tantum, aut actis paullo ante temporibus, ſed & ſuperioribus, uſque dum ad ætatem rei geſtæ proximam veniatur: puta ſub Neronis imperio, quo tempore plurimos Chriſti venerationem profeſſos ob id ipſum affectos ſupplicio, is, quem

quem diximus, Tacitus, & alii teſtantur.

IV. Fuerunt autem ſemper, inter cultores Chriſti, plurimi, & judicio præditi, & literarum non rudes: quales (ut de Judæis nunc taceamus) [a] Sergius Cypri præſes, [b] Dionyſius Areopagita, [c] Polycarpus, [d] Juſtinus, [e] Irenæus, [f] Athenagoras, [g] Origenes, [h] Tertullianus, [i] Clemens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum eſſent, cur homini ignominioſa morte affecto ſe cultores addixerint, præſertim cum prope omnes in aliis religionibus educati eſſent, nec in Chriſtiana quicquam eſſet, aut honoris, aut commodi; nulla poteſt cauſa reddi, præter hanc unam, quod diligenti inquiſitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperiſſent, veram & firmis teſtibus ſubnixam fuiſſe famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat, ut de ſanatis ſola voce, & quidem palam, morbis gravibus atque inveteratis, de viſu reddito ei, qui cæcus natus eſſet, de auctis non ſemel panibus in alimenta multorum millium, quæ id teſtari poterant, de mortuis in vitam revocatis, & quæ plura ſunt ejuſmodi.

Cujus rei cauſam aliam eſſe non poſſe, quam miracula ab ipſo edita.

ANNOTATA.

a *Sergius Cypri Præſes*] Act. XIII. 12.

b *Dionyſius Areopagita.*] Act. XVII. 34.

c *Polycarpus.*] Qui martyrium paſſus in Aſia anno Chriſti CLXIX. juxta Euſebium.

d *Iuſtinus.*] Qui pro Chriſtianis ſcripta edidit anno Chriſti CXLII. Vide eundem Euſebium.

e *Irenæus.*] Floruit Lugduni anno Chriſti CLXXXIII.

f *Athenagoras.*] Athenienſis hic fuit. Floruit autem circa annum Chriſti CLXXX. Ut ex libri inſcriptione apparet.

g *Origenes.*] Floruit circa annum Chriſti CCXXX.

h *Tertullianus.*] Celeber anno Chriſti CCVIII.

i *Clemens Alexandrinus.* Circa idem tempus. Vide Euſebium.

Quæ miracula non naturali efficacia, neque diabolicæ aſcribi poſſunt, ſed omnino à Deo ſint profecta.

V. Quæ quidem fama tàm certam atque indubitatam habuit originem, ut edita à Chriſto prodigia aliqua, [a] neque Celſus, [b] neque Julianus, cum in Chriſtianos ſcriberent, negare auſi fuerint, [c] Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur. Naturali vi non patrata fuiſſe quæ diximus opera, ſatis hoc ipſo apparet, quod prodigia ſive miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri poteſt, ut ſola voce, aut contactu, morbi graves, & quidem ſubito tollantur. Quod ſi ad naturalem

ralem efficaciam referri opera iſta aliquo modo potuiſſent, dictum jam pridem id fuiſſet ab iis, qui ſe aut Chriſti in terris agentis, aut Evangelii ipſius hoſtes profeſſi ſunt. Simili argumento colligimus, nec præſtigias fuiſſe: quia pleraque opera palam geſta ſunt, [d] inſpectante populo, & in populo multis eruditis Chriſto male volentibus, cuncta ipſius opera obſervantibus. Adde quod ſimilia opera ſæpe repetita: & ipſi effectus non momentanei, ſed permanentes. Quibus, ut oportet, expenſis, omnino ſequitur, quod & Judæi fatentur, opera hæc proceſſiſſe à virtute aliqua pluſquam humana, id eſt à ſpiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem ſpiritu non eſſe profecta opera, inde probatur, quod doctrina hæc Chriſti, cui probandæ iſta opera adhibebantur, malis ſpiritibus adverſatur. Vetat enim malos ſpiritus coli, abſtrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales ſpiritus delectantur. Rebus quoque ipſis apparet, ubicunque ea doctrina recepta eſt, collabi dæmonum cultum, [e] & artes magicas, & unum Deum coli cum deteſtatione dæmonum: quorum vim ac poteſtatem

Chriſti adventu infractam [f] Porphyrius ipſe agnovit. Credendum autem non eſt, quenquam malum ſpiritum adeo eſſe imprudentem, ut ea faciat, & quidem ſæpiſſime, ex quibus nihil honoris ſibi, aut commodi, contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque ſapientiæ, aut bonitati ipſius Dei, ullo modo convenit, ut paſſus credatur, aſtu dæmonum illudi hominibus ab omni malitia alienis, & ſui metuentibus; quales fuiſſe primos Chriſti diſcipulos, vita ipſorum inculpata, & multæ calamitates conſcientiæ cauſa toleratæ manifeſtum faciunt. Quod ſi dicas, à bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Chriſti opera, jam eo ipſo fateris, illa Deo placuiſſe, & ad Dei honorem pertinuiſſe, cum bonæ mentes nihil faciant, niſi quod Deo gratum, ipſique glorioſum ſit: ut jam taceamus, quædam Chriſti opera eſſe talia, quæ Deum ipſum auctorem teſtari videantur, ut mortui non unius in vitam revocatio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri ſinit abſque cauſa: id enim ſapientem legis conditorem decet, à legibus ſuis non niſi ob cauſam, & quidem gravem, recedere.

cedere. Cauſa autem nulla alia reddi poteſt, cur hæc facta ſint, quam ea, quæ à Chriſto allata eſt: nempe ut doctrinæ ipſius redderetur teſtimonium. Neque vero, qui ea aſpicerent, aliam cauſam ullam animo concipere potuerunt, quos inter cum multi, ut diximus, pio eſſent animo, Deum hoc egiſſe, ut eis imponeret, impium eſt creditu. Et hæc una fuit cauſa cur Judæorum plurimi, qui circa Jeſu tempora vixerunt, etiam [g] qui induci non poſſent, ut legis à Moſe datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni & Ebionæi dicebantur, nihilominus Jeſum, ut miſſum cælitus magiſtrum agnoſcerent.

ANNOTATA.

a *Neque Celſus.*] Cujus verba apud Origenem libro II. Ἐνομίσατε αὐτὸν εἶναι υἱὸν θεοῦ ἐπεὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσε. *Credidiſtis eum eſſe Dei filium, ideo quod claudos & cæcos ſanavit.*

b *Neque Julianus.*] Imo rem fatetur, cum dicit, verbis recitatis à Cyrillo libro VI. Εἰ μή τις οἴεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰάσασθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι. *Niſi quis exiſtimat inter maxima eſſe opera claudos & cæcos integritati reſtituere, & dæmonio correptos adjuvare in vicis Bethſaïda aut Bethania.*

c *He-*

c *Hebræi vero in Thalmudicis aperte fatentur.*] In titulo Aboda Zara.

d *Inſpectante populo.*] Act. XXVI. 26. Luc. XII. 1.

e *Et artes magicas*] Quarum & libri hortatu diſcipulorum Jeſu combuſti. Act. XIX. 19.

f *Porphyrius ipſe agnoſcit.*] Locus eſt apud Euſebium Præparationis lib. V. c. 1. Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ᾔσθετο. *Ex quo Ieſus coli cœptus eſt, publicam Deorum opem nemo ſenſit.*

g *Qui induci non poſſent ut legis à Moſe datæ partem ullam omitterent.*] Vide Act. XV. Rom. XIV. Hieronymus in Chronico Euſebiano ad annum Chriſti CXXV. cum Chriſtianos Epiſcopos Hieroſolymitanæ Eccleſiæ quindecim nominaſſet: *Hi omnes uſque ad everſionem, quam ab Hadriano perpeſſa eſt Ieruſalem, ex circumciſione Epiſcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Chriſtianis, *Chriſtum Deum ſub legis obſervatione credebant, & ex circumciſione eorum Eccleſia habebat ſacerdotem.* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis & Ebionitis agit. Nazareni non eſt nomen partis alicujus, ſed omnes in Palæſtina Chriſtiani, ideo quod dominus eorum Nazarenus fuiſſet, ſic appellabantur. Act. XXI. v. 5.

De ipſius Ieſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis.

VI. Miraculis à Chriſto editis par argumentum præbet Chriſti ipſius poſt crucem, mortem, ſepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modo ut verum, ſed ut præcipuum ſuæ fidei fundamentum, adferunt o-

mnium locorum & temporum Chriſtiani: quod fieri non potuit, niſi qui primi Chriſtianam fidem docuerunt, certo auditoribus ſuis perſuaſerint, rem ita geſtam. Certo autem perſuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo judicio præditis, niſi affirmarent, ſemetipſos oculatos rei teſtes eſſe: ſine qua affirmatione nemo mediocriter ſanus illis habuiſſet fidem, præſertim iis temporibus, cum illis credere maximis malis ac periculis conſtaret. Affirmatum hoc ab ipſis magnâ conſtantiâ, etiam libri ipſorum, [a] & aliorum docent: imo ex libris apparet, provocaſſe eos ad teſtes quingentos, qui Jeſum poſt mortem redivivum conſpexerint. Non eſt autem mos mentientium, ad tam multos teſtes provocare. Neque fieri poteſt, ut in falſum teſtimonium tam multi conſpirent. Et ut alii teſtes non fuiſſent, quam duodecim illi notiſſimi Chriſtianæ doctrinæ primi propagatores, ſufficere hoc debebat. Nemo gratis malus eſt. Honorem ex mendacio ſperare non poterant, cum honos omnis eſſet penes Paganos, aut Judæos, à quibus ipſi probris & ignominia afficiebantur: non divitias, cum contra

hæc

hæc profeſſio ſæpe & bonorum, ſi qua eſſent, damno mulctaretur, atque ut hoc non fuiſſet, tamen Evangelium doceri ab ipſis non poſſet, niſi omni bonorum temporalium cura omiſſa. Neque vero alia ulla vitæ hujus commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cum ipſa Evangelii prædicatio laboribus, fami, ſiti, verberibus, carceribus eos objecerit. Fama duntaxat inter ſuos tanti non erat, ut propterea homines ſimplices, & quorum vita ac dogma à faſtu abhorrebat, tantam malorum vim ſubirent: neque vero ſperare ullo modo poterant tantum progreſſum ſui dogmatis, cui & intenta commodis ſuis natura, & ubique imperantium auctoritas repugnabant, niſi ex divino promiſſo. Accedat quod etiam hanc qualemcunque famam nullo modo durabilem ſibi poterant promittere, cum, Deo de induſtria ſuum in hoc conſilium cælante, [c] mundi totius exitium quaſi de proximo imminens opperirentur, quod & ipſorum, & ſequentium Chriſtianorum ſcripta apertiſſimum faciunt. Reſtat ergo, ut religionis ſuæ tuendæ cauſa mentiti dicantur, quod omnino, ſi res recte expendatur, dici de illis non poteſt. Nam aut

aut religionem illam veram ex animi ſententia crediderunt, aut non crediderunt. Si non credidiſſent optimam, nunquam hanc elegiſſent omiſſis religionibus aliis magis tutis, magiſque honoratis: imo quamvis veram, profeſſi non eſſent, niſi & profeſſionem ejus credidiſſent neceſſariam, præſertim cum & facile prævidere poſſent, & experimento ſtatim diſcerent, hanc profeſſionem poſt ſe trahere mortem immenſi agminis, cui ſine juſta cauſa cauſam dare à latrocinii ſcelere non abſcedebat. Quod ſi crediderunt religionem ſuam veram, imo & optimam, & profitendam omnino, & quidem poſt magiſtri ſui mortem: ſane id fieri non potuit, ſi fefelliſſet eos magiſtri ſui de ſua reſurrectione pollicitatio. Nam [d] id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rurſum religio omnis, præſertim vero Chriſtiana, [e] mendacium ac falſum teſtimonium maxime in divinis rebus prohibet: non potuerunt ergo religionis, & quidem talis amore, ad mendacium permoveri. Adde jam, quod viri fuerunt vitæ ne ab adverſariis quidem culpatæ, & quibus nihil objicitur [f] præ-

ter

ter ſolam ſimplicitatem, cujus ingenium à confingendo mendacio longiſſime abeſt. Nemo etiam eorum fuit, qui non graviſſima quæque paſſus ſit propter illam profeſſionem de Jeſu reſuſcitato. Multi etiam ipſorum morte exquiſitiſſima ob id teſtimonium affecti ſunt. Jam vero, ut quis ſenſus ſui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri poteſt: at ut ob falſum, quod falſum eſſe norit, tam dura pati velit, non unus aliquis, ſed plures, quorum id falſum credi nihil interſit, res eſt plane incredibilis. Amentes autem eos non fuiſſe, & vita & ſcripta ſatis teſtantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici poteſt; qui Chriſtum in cœlo regnantem à ſe conſpectum [g] palam prædicavit, [h] cum nihil eruditionis Judaïcæ ipſi deeſſet; nec ſpes honorum, ſi patrum viam inſtitiſſet: contra vero ob illam profeſſionem & odiis cognatorum ſuorum ſubjacere & toto orbe peregrinationes difficiles, periculoſas, laborioſas ſuſcipere deberet, ac poſtremo etiam ſupplicium cum infamia perpeti.

A N-

ANNOTATA.

a *Et aliorum.*] Etiam Celſi, qui adverſus Chriſtianos ſcripſit. Vide Origenem libro II.

b *Ad teſtes quingentos.*] Paulus I ad Corinth. XV. 6. quoſdam eorum eo tempore mortuos eſſe dicit: ſed horum quoque liberi & amici ſuperſtites audiri poterant, ac teſtari quæ audierant. Major autem horum pars etiam vivebat, ſcribente iſta Paulo. Hæc apparitio in monte Galileæ contigit.

c *Mundi totius exitium quaſi de proximo imminens operirentur.*] Vide I Theſſal. IV. 15. 16. I Corinth. XV. 52. Tertullianus de Monogamia. *Quum magis nunc tempus in collecto factum ſit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines ſæculorum devenerunt?*

d *Id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad excutiendam etiam ante conceptam fidem.*] Fuſius hoc argumentum exſequitur Chryſoſtomus ad I Cor. I, in fine.

e *Mendacium ac falſum teſtimonium, maximè in divinis rebus, prohibet.*] Matth. XII. 36. Joh. VIII. 44. 55. Epheſ. IV. 25. Rom. IX. I. II Corinth. VII. 19. XI. 31. Gal. I. 20. Coloſſ. III. 9. I Tim. I. 10. II. 7. Jac. III. 14. Matth. XXII. 16. Marc. XII. 14. Luc. XX. 21. Joh. XIV. 16. Epheſ. V. 9. I Timoth. II. 7. & alibi.

f *Præter ſolam ſimplicitatem.*] Etiam Celſus. Vide Origenem lib. I.

g *Palam prædicavit.*] I Cor. XV. 9. II Cor. XII. 4. Adde quæ diſcipulus Pauli Lucas ſcribit Act. IX. 4. 5. 6. & XXII. 6. 7. 8.

h *Cum*

h *Cum nihil eruditionis Judaïcæ ipſi deeſſet.*] Act. XXII. 3. Gamalieles duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius diſcipulus fuit Paulus, neque legis tantum, ſed & eorum quæ à magiſtris erant tradita, apprime gnarus. Vide Epiphanium.

Solutio adverſus objectionem ſumtam ab eo, quod reſurrectio videatur impoſſibilis.

VII. Sane tantis ac talibus teſtimoniis fidem detrahere nemo poteſt, niſi dicat, rem ipſam talem eſſe, ut nullo modo fieri poſſit; qualia ſunt, quæ contradictionem, ut loquuntur, implicant. [a] Id autem hac de re dici non poteſt. Poſſet ſane, ſi quis eundem tempore eodem & vixiſſe, & mortuum fuiſſe, pronunciaret. Cæterum ut mortuo vita reddi poſſit, præſertim per ejus efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impoſſibili habeatur, nihil cauſæ eſt. Neque vero viri ſapientes id impoſſibile crediderunt; cum [b] Eri Armenio id eveniſſe ſcripſerit, Plato, mulieri cuidam [c] Heraclides Ponticus, [d] Ariſtæo Herodotus, [e] alii Plutarchus; quæ ſive vera, ſive falſa ſunt, oſtendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam poſſibili.

Reſurrectione Jeſu poſita evinci dogmatis veritatem.

Quod ſi nec impoſſibile eſt, ut Chriſtus in vitam redierit, & ſatis magnis teſtimoniis id conſtat, quibus convictus Judæorum magiſter Bechai veritatem hujus rei agnovit: is ipſe autem Chri-

Chriſtus, ut & ſui & alieni fatentur, novum protulit dogma tanquam mandato divino, ſane ſequitur, ut dogma verum ſit; cum divinæ juſtitiæ ac ſapientiæ adverſetur tam excellenti modo eum ornare, qui falſum in re tanta commiſiſſet: præſertim vero, cum ipſe ante mortem ſuam, & mortem & mortis genus, & reditum ſuum in vitam prædixiſſet ſuis, & quidem addito, [t] hæc ideo eventura, ut de ſui dogmatis veritate conſtaret.

ANNOTATA.

a *Id autem hac de re dici non poteſt.*] Reſponſio ſeptima ad objecta de Reſurrectione in Juſtini operibus. Ἄλλο τὸ πάντῃ ἀδύνατον, καὶ ἄλλο τὸ τινὶ ἀδύνατον. πάντῃ μὲν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ. τινὶ δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῶον· τίνι τούτων τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλουσι τὴν ἀνάστασιν οἱ ταύτην ἀπιστοῦντες; ἀλλ' εἰ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδής ἐστιν ὁ λόγος. οὐ γὰρ κατὰ ἀνάκτισιν σύμμετρος γίνεται ἡ διάμετρος τῇ πλευρᾷ· οἱ δὲ ἀνιστάμενοι κατὰ ἀνάκτισιν ἀνάστανται. εἰ δὲ τῷ τινὶ, ἀλλὰ τῷ θεῷ πάντα δυνατὰ τὰ τινὶ ἀδύνατα. *Aliud eſt quod omnino eſt impoſſibile, aliud quod alicui. Omnino impoſſibile, ut dimetiens par ſit lateri. Alicui impoſſibile, quomodo naturæ eſt impoſſibile ſine ſemine animans producere. Utri horum duorum impoſſibilium generum reſurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falſa eſt illatio: neque enim*

nova

nova creatio hoc facit ut dimetiens par ſit lateri. Reſurgent autem homines per novam creationem. At ſi intelligunt id quod alicui impoſſibile eſt, certe Deo poſſibilia ea omnia quæ impoſſibilia tantum alicui. De diſcrimine hoc impoſſibilium vide quæ docte notat Maimonides, ductoris dubitantium Parte III. cap. 15.

b *Eri Armenio*] Locus hac de re Platonis exſtat de Republica decimo, tranſcriptus Euſebio Præparatione Evangelica libro XI. cap. 35. Hiſtoriæ autem ipſius memoria apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. exemplo externorum primo; in Protreptico quod eſt inter Juſtini opera, apud Clementem Strom. V. apud Origenem libro II. contra Celſum. apud Plutarchum Sympoſiacon IX. 5. apud Macrobium initio ad Somnium Scipionis.

c *Heraclides Ponticus.*] Ejus erat liber περὶ ἄπνȣ, cujus meminit Diogenes Laërtius in Proœmio & Empedocle, & Galenus VI. de locis affectis. De eo ſic Plinius lib. VII. c. 32. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, ſeptem diebus feminæ exanimis ad vitam revocatæ.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius loco poſteriore.

d *Ariſtæo Herodotus.*] Melpomene. Vide & Plinium hiſtoriæ naturalis libro VII. cap. 52. & Plutarchum Romulo, & Heſychium de philoſophis.

e *Alii Plutarchus.*] Theſpeſio. Habet hoc Plutarchus libro de ſera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis ſervavit Euſebius, Præparationis lib. XI. cap. 36. & Theodoretus ſermone XI.

f *Hac ideo eventura ut de ſui dogmatis veritate conſtaret.*] Vide Joh. xvii. Luc. xxiv. 46. 47.

VIII. Et hæc quidem ex factis ipſis veniunt argumenta: veniamus ad ea, quæ veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus eſt, quod nunquam ei in mentem veniet, qui & Deum eſſe, & curare res conditas credat, & hominem conſideret tum intellectu eximio, tum vi electrice boni malique moralis præditum, ac proinde ut præmii, ita & pœnæ in ipſo eſſe materiam: aut hæc admittenda religio, non tantum ob factorum teſtimonia, de quibus jam egimus, verum etiam ob ea, quæ religioni ſunt intrinſeca: cum nulla ex omnibus ſæculis ac nationibus proferri poſſit, aut præmio excellentior, aut præceptis perfectior, aut modo, quo propagari juſſa eſt, admirabilior. *Chriſtianam religionem præſtare aliis omnibus.*

IX. Nam ut à præmio, id eſt à fine homini propoſito, incipiamus, quia id, ut dici ſolet, in executione eſt ultimum, ſed intenditur primum,[a] Moſes in religionis Judaïcæ inſtitutione, ſi diſerta legis pacta reſpicimus, nihil promiſit ſupra hujus vitæ bona, terram uberem, penum copioſam, victoriam *Præmii propoſiti excellentia.*

riam de hoſtibus, longam & valentem ſenectam, poſteros cum bona ſpe ſuperſtites. Nam ſi quid eſt ultra, id umbris obtegitur, aut ſapienti ac difficili ratiocinatione colligendum eſt: quæ cauſa fuit, cur multi, qui legem Moſis ſequi ſe profiterentur, ut [b] Sadducæi, ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam adipiſcendis projicerent. Apud Græcos, ad quos eruditio uſque à Chaldæis & Ægyptiis perlata eſt, qui de vita poſt hujus conſpicuæ vitæ interitum ſpem habebant aliquam, [c] valde de ea re hæſitanter loquebantur, [d] ut ex Socratis diſſertationibus, ex ſcriptis [e] Tullii, [f] Senecæ, [g] aliorumque apparet. Et cum ad eam rem argumenta conquirerent, nihil ferme adferebant certi. Nam quæ adferunt, pleraque [h] nihil magis de homine, quam beſtiis, procedunt. Quod cum alii animadverterent, mirandum adeo non eſt, [i] ſi tranſitum animarum de hominibus in beſtias, de beſtiis in homines, commenti ſunt. Rurſum vero, cum hoc quoque nullis teſtimoniis, aut argumentis certis niteretur; & tamen negari non poſſet, quin homini finis aliquis eſſet propoſitus: eo perducti ſunt alii, ut dicerent,

[k] vir-

[k] virtutem ſibi eſſe præmium, & ſatis beatum eſſe ſapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed & hoc non ſine cauſa aliis diſplicuit, qui ſatis videbant, [l] in ea re, quæ ſecum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præſertim ſummam, non poſſe eſſe poſitam; niſi verborum ſonum ſine rerum ſenſu ſequi liberet: ideoque bonum ſupremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas ſenſibus perciperetur. Sed hæc quoque ſententia à plurimis, & quidem efficaciter, refutata eſt: ut quæ honeſtum omne, cujus ſemina quædam in animo condita habemus, extingueret, hominemque ad ſublimia erectum dejiceret in ſenſum pecudum, quæ pronæ nihil niſi terreſtre reſpiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cum Chriſtus veram finis cognitionem intulit, promittens ſectatoribus ſuis poſt hoc ævum vitam non modo ſine morte, ſine dolore ac moleſtia, verum etiam ſummo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id eſt, animo, de cujus ſperanda poſt hanc vitam felicitate partim conjectura, partim tradi-

tio aliqua exſtabat, verum etiam corpori: & id quidem juſtiſſime, ut corpus, quod ob legem divinam ſæpe incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repenſationis expers non eſſet. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia ſunt, [m] ut epulæ, quas poſt hanc vitam ſperant craſſiores Judæi, & [n] concubitus, quos ſibi promittunt Mahumetiſtæ: ſunt enim hæc caducæ vitæ propria mortalitatis remedia, illud quidem ad ſingulorum animantium conſervationem; hoc vero ad durationem generum: ſed in corporibus vigor perpetuus, & pluſquam ſiderea pulchritudo; in animo intellectio ſine errore, etiam Dei ac divinæ providentiæ, & ſi quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime in Dei conſpectu, admiratione laudibuſque occupata; in ſumma majora multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi poſſint.

ANNOTATA.

a *Moſes in religionis Judaicæ inſtitutione, ſi diſerta legis pacta reſpicimus, nihil promiſit ſupra hujus vitæ bona.*] Vide Deut. XI. cap. XXVIII. Hebr. VIII. 6.

b *Sadducæi, ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam*

vitam adipiſcendis projecerunt.] Matth. XXII. 23. Lucæ Act. XXIII. 8. Joſephus: Σαδδουκαῖοι τὰς ψυχὰς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι. Alibi: ψυχῆς δὲ τὴν διαμονὴν καὶ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι. Hieronymus de eiſdem: *Animam putabant interire cum corporibus.*

c *Valde ea de re haſitanter loquebantur.*] Notatum hoc Chryſoſtomo, 1 ad Cor. cap. 1. 25.

d *Ut ex Socratis diſſertationibus.*] In Platonis Phædone: Νῦν δὲ εὖ ἴστε ὅτι παρ' ἄνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς· καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διισχυρισαίμην. *Hoc ſcitis, ſpem mihi eſſe venturum me ad viros bonos: quod tamen non nimium affirmaverim.* Et poſtea: Εἰ μὲν τυγχάνει ἀληθῆ ὄντα ἃ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὴ ἔχει τὸ πεισθῆναι. εἰ δὲ μηδέν ἐστι τελευτήσαντι, ἀλλ' οὖν τοῦτόν γε τὸν χρόνον αὐτὸν τὸν πρὸ τοῦ θανάτου ἧττον τοῖς παροῦσιν ἀηδὴς ἔσομαι ὀδυρόμενος· ἡ δὲ ἄγνοιά μοι αὕτη οὐ ξυνδιατελεῖ (κακὸν γὰρ ἂν ἦν) ἀλλ' ὀλίγον ὕστερον ἀπολεῖται. *Si enim vera ſunt quæ dico, pulchrum eſt ea credere. Si verò mortuo nihil ſupereſt, hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor præſentibus: hic autem meus error non manebit, (id enim malum foret,) ſed paulò poſt interibit.* Tertullianus de Anima: *Adeo omnis illa tunc ſapientia Socratis de induſtria venerat conſultæ æquanimitatis, non de fiducia compertæ veritatis.* Idem in Socrate obſervat Parænesis quæ eſt inter opera Juſtini.

e *Tullii.*] Ut Tuſculanarum 1. *Expone igitur mihi, niſi moleſtum eſt, primùm animos, ſi potes, remanere poſt mortem: tum, ſi id minus obtinebis, (eſt enim arduum), docebis carere omni*

omni malo mortem. Deinde: *Præclarum autem neſcio quid adepti ſunt, quod didicerunt ſe, cùm tempus mortis veniſſet, totos eſſe perituros: quod ut ita ſit, (nihil enim pugno,) quid habet iſta res aut lætabile, aut glorioſum?* Poſtea: *Fac enim ſic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino poſt mortem ſenſus in corpore eſt? nemo id quidem dicit.* Citat ex eodem Cicerone hoc ejus poſt diſputationem de animo dictum Lactantius libro VII. cap. 8. *Harum ſententiarum quæ vera ſit, Deus aliquis viderit.*

f *Seneca.*] Epiſtola LXIV. *Et fortaſſe (ſi modò ſapientum vera fama eſt, recipitque nos locus aliquis,) quem putamus periſſe, præmiſſus eſt.*

g *Aliorumque*] Generaliter Juſtinus Martyr colloquio cum Tryphone: Οὐδὲν ἴσασι περὶ τούτων οἱ φιλόσοφοι, οὐδὲ γὰρ ὅ τί ποτέ ἐστι ψυχὴ, ἔχουσιν εἰπεῖν. *Nihil horum norunt Philoſophi: neque vel quid ſit anima, valent dicere.*

h *Nihil magis de homine quàm de beſtiis procedunt.*] Ut illud Socratis ſive Platonis: *quod ſe movet, æternum eſt.* Vide Lactantium dicto jam loco.

i *Si tranſitum animarum de hominibus in beſtias, de beſtiis in homines commenti ſunt.*] Ut Brachmanes olim, & nunc quoque: à quibus hauſit Pythagoras & ejus Schola.

k *Virtutem ſibi eſſe præmium, & ſatis beatum eſſe ſapientem, etiam in Phalaridis tauro.*] Vide Ciceronem Tuſculanarum II. & Lactantium lib. III Inſtitutionum cap. 27. ubi contra hanc ſententiam fortiter diſputat, ut & Auguſtinus epiſtola LII.

l *In ea re, quæ ſecum haberet pericula, incom-*

commoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præſertim ſummam, non poſſe eſſe poſitam.] Lactantius lib. III. cap. 12. *Virtus per ſeipſum beata non eſt, quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis ejus eſt.* Et mox cùm Senecæ adduxiſſet locum. *Sed & Stoïci, quos ſecutus eſt, negant ſine virtute effici quemquam beatum poſſe. Ergo virtutis præmium beata vita eſt, ſi virtus, ut rectè dictum eſt, beatam vitam facit. Non eſt igitur, ut aiunt, propter ſeipſam virtus expetenda, ſed propter vitam beatam, quæ virtutem neceſſario ſequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod eſſet ſummum bonum. Hæc autem vita præſens & corporalis beata eſſe non poteſt, quia malis eſt ſubjecta per corpus.* Bene Plinius Hiſtoriæ Naturalis lib. VII. cap. 7. *Mortalium nemo felix.*

m *Ut epulæ quas poſt hanc vitam ſperant craſſiores Judæi.*] Loca adducentur infra ad librum V.

n *Et concubitus quos ſibi promittunt Mahumetiſtæ.*] Alcoranus Azoara II. V. XLVII. LIV. LXV. LXVI.

X. Solet hic præter eam objectionem, cui jam ante reſpondimus, alia adferri, quaſi omnino fieri nequeat, ut quæ diſſoluta ſunt hominum corpora, in eandem compagem redeant: ſed hoc ratione nulla nititur. Cum enim inter pleroſque Philoſophos conſtet, rebus quantumcunque mutatis, manere materiam diverſarum ſpecierum capacem: quis dicat, aut Deum ne-

Solvitur obiter objectio inde ſumpta, quod diſſoluta corpora reſtitui nequeant.

neſcire, quibus in locis etiam longiſſime diſtantibus ſint materiæ ejus, quæ ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deeſſe ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idemque faciat in ſuo univerſo, quod in fornacibus, aut vaſis, facere Chymicos videmus, ut, quæ congenera ſunt, quamvis disjecta, colligant? Ut vero, ſpecie quantumvis mutata, res tamen ad originis ſuæ formam redeat, ejus & in rerum natura exempla ſunt, ut in arborum animantiumque ſeminibus. Neque inſolubilis eſt ille qui à multis nectitur nodus de humanis corporibus, quæ in ferarum aut pecudum alimenta tranſeunt, quibus ita paſtis homines iterum paſcantur. Nam eorum, quæ comeduntur, pars maxima non in corporis noſtri partem abit, ſed in excrementa, aut acceſſiones corporis; quales ſunt & pituita, & bilis: & de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuſo aëre multum abſumitur: quæ cum ita ſint, Deus qui etiam mutorum animantium genera ita curat, ut nullum eorum intereat, poteſt humanis corporibus ſingulari quadam cura proſpicere, ut quod inde

ad

ad aliorum hominum eſcam pervenit, non magis in ſubſtantiam eorum vertatur, quam ſolent venena, aut medicamenta; eoque magis, quod quaſi naturaliter conſtet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id ſi non ſit, & aliquid, quod poſteriori corpori aliunde acceſſerit, inde debeat decedere, non hoc tamen efficiet, ut non idem ſit corpus, [a] cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio: [b] imo & papilio inſit in verme, & herbarum ſubſtantia, aut vini in minimo aliquo, unde iterum inſtaurentur in veterem magnitudinem. Certe cum & hæc, & alia multa, non incommode poni poſſint, nulla eſt cauſa, cur inter impoſſibilia habeatur reſtitutio diſſoluti corporis, cum viri eruditi, [c] Zoroaſter apud Chaldæos, [d] Stoïci prope omnes, [e] & inter Peripateticos Theopompus, eam & fieri poſſe, & futuram crediderint.

ANNOTATA.

a *Cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio.*] Alfenus in l. Proponebatur. D. de Judiciis. *Quòd ſi quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut ex ejus ratione nos ipſi non iidem eſſemus, qui*

abbinc anno fuiſſemus: propterea quòd, ut Philoſophi dicerent, ex quibus particulis minimis conſtiterimus, hæ quotidie ex corpore noſtro decederent, aliaque extrinſecus in earum locum accederent. Seneca epiſtola LVIII. *Corpora noſtra rapiuntur fluminum more: quicquid vides, currit cum tempore: nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipſe, dum loquor mutari iſta, mutatus ſum.* Vide quæ pulchre hac de re diſſerit Methodius, cujus verba nobis ſervavit Epiphanius, ubi Origenianos refutat numeris XII. XIII. XIV. XV.

b *Imo & papilio inſit in verme.*] Ovidius ultimo Metamorphoſeon:

> *Quæque ſolent canis frondes intexere filis*
> *Agreſtes tineæ, res obſervata colonis,*
> *Ferali mutent cum papilione figuram.*

Addamus ex Plinio quædam Hiſtoriæ Naturalis lib. x. cap. 5. de Ranis: *Mirumque ſemeſtri vita reſolvuntur in limum nullo cernente, & rurſus vernis aquis renaſcuntur quæ fuere natæ.* Eodem libro cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans.* Libro XI. cap. 20. *Sunt qui mortuas, ſi intra tectum hyeme ſerventur, deinde ſole verno torreantur, ac figulneo cinere toto die foveantur, putent reviviſcere.* Ibidem cap. 22. de bombycibus. *Et alia horum origo è grandiore vermiculo, gemina protendens ſui generis cornua. Hi eruca ſunt. Fit deinde quod vocatur bombilis. ex ea necydalus. ex hoc in ſex menſibus bombyces.* Ibidem cap. 23. de bombyce Coa. *Fieri autem primo papiliones parvos nudóſque.* cap. 26. de cicadis. *Fit primò vermiculus, deinde ex eo quæ vocatur tettygometra, cujus cortice rupto circa ſolſtitia evolant.* cap. 30. *Muſcis humore exanimatis, ſi cinere condantur,*

redit

redit vita. cap. 32. *Multa autem inſecta & aliter naſcuntur. Atque Aſilus imprimis ex rore: inſidet hic raphani folio primo vere, & ſpiſſatus ſole in magnitudinem milii cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, & triduo mox eruca, quæ adjectis diebus creſcit immobilis, duro cortice, ad tactum movetur aranea. Hæc eruca, quam chryſalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.*

c *Zoroaſter apud Chaldæos.*] Vide Clementem Strom. v.

d *Stoici prope omnes.*] Clemens Strom. v. Οἶδεν γὰρ οὗτος ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοί· καθ' ὃν καὶ τὸν ἰδίως πόνον ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι· τοῦτ' ἐκεῖνο τὴν ἀνάστασιν περιέποντες. *Norat enim ille* (Heraclitus) *edoctus è barbara philoſophia Mundum à malis hominibus purgatum iri per ignem, quod* ἐμπύρωσιν *poſtea Stoïci dixere, qui & per eam hunc talem quemque revicturum docent, his vocibus obtegentes reſurrectionis rem.* Origenes libro IV. adverſus Celſum: Φασὶ δὴ οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς κατὰ περίοδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γενέσθαι, καὶ ἑξῆς αὐτῇ διακόσμησιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσαν. *Aiunt de porticu Philoſophi poſt ſæculorum circuitus fore incendium univerſi, deinde ejuſdem formationem quæ eadem omnia habeat.* Poſteà: κἂν μὴ ὀνομάζωσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα τὸ πρᾶγμά γε δηλοῦσιν· *quanquam igitur reſurrectionis non uſurpant vocabulum, rem tamen agnoſcunt.* Addit hic Origenes Ægyptios. Chryſippus de Providentia citatus Lactantio libro VII. Inſtitutionum, cap. 23. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς,

μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνων, εἰς ὃ νῦν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. *Hoc cum ita ſe habeat, apparet non eſſe impoſſibile, ut & nos poſt mortem, ſæculorum certis circuitibus evolutis, reſtituamur in eum in quo nunc ſumus ſtatum.* Vide ſi vacat Nathanaëlem Carpentarium Liberæ Philoſophiæ exercitatione XVI.

e *Et inter Peripateticos Theopompus.*] De quo Diogenes Laërtius initio libri. Καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὀγδόῃ τῶν Φιλιππικῶν, ὃς καὶ ἀναβιώσεσθαι κατὰ τοὺς μάγους φησὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἔσεσθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐταῖς ἐπικλήσεσι διαμενεῖν. *Theopompus verò etiam octavo Philippicorum, qui revicturos homines ex magorum ſententia tradit, immortaleſque futuros, & omnia in ſuis iiſdem ſemper manſura nominibus.*

Præceptorum eximia ſanctitate, circa Dei cultum.

XI. Secundum, quo Chriſtiana religio omnes alias, quæ aut ſunt, aut fuerunt, aut fingi poſſunt, exſuperat, eſt ſumma ſanctitas præceptorum, tum in iis, quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum ſacra ferme per totum orbem terrarum, ut late oſtendit [a] Porphyrius, & noſtri etiam ſæculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum ferme ubique, ut & humano ſanguine dii placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges ſuſtulerunt, aut apparet ex iis, [b] quæ de victimis fa-

ctis Baccho Omeſtæ apud Græcos, de Græco & Græca, [c] Gallo & Galla mactatis Jovi Latiari legimus. Myſteria autem illa ſanctiſſima, ſive Cereris, ſive Liberi patris, pleniſſima fuere omnis obſcœnitatis, ut apparuit, poſtquam ſemel perruptâ arcani religione, evulgari cœperunt: quod late exſequuntur [d] Clemens Alexandrinus, & [e] alii. Tum vero illi dies, qui deorum honori ſacrati erant, talibus ſpectaculis celebrabantur, [f] quibus intereſſe Catonem puduit. At Judaïca religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhoneſtum; ſed tamen [g] ne pronus ad idololatriam populus à vera religione deſciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem, nec malitiam habebant, oneratus eſt; qualia ſunt pecudum mactationes, circumciſio, exacta quies ſabbati, & ciborum aliquam multorum interdictio; quorum nonnulla mutuati ſunt Mahumetiſtæ, addita vini prohibitione. At Chriſtiana religio Deum, ut mentem puriſſimam, [h] pura mente colendum docet, [i] & iis operibus, quæ ſuapte natura etiam citra præceptum honeſtiſſima ſunt. Sic [k] non carnem vult circumcidi: ſed cupidi-

tates [l] non ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari: non pecudum ſanguinem, aut adipem Deo ſacrare, ſed, ſi opus ſit, [m] pro veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem: & [o] quæ de bonis noſtris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potuſve generibus abſtinere, ſed [o] utroque uti cum modo, qui ſanitati conveniat, [p] interdum & jejuniis ſubactum corpus animo addicere, quo is alacrior ad ſublimia feratur. Præcipua vero pars religionis ubique oſtenditur poſita [q] in pia fiducia, [r] qua compoſiti ad fidele obſequium [s] in Deum toti recumbimus, [t] ejuſque promiſſis non dubiam habemus fidem, [u] unde & ſpes exſurgit, [x] & verus amor, tum Dei, tum proximi, quo fit ut præceptis ipſius pareamus, [y] non ſerviliter pœnæ formidine, [z] ſed ut ipſi placeamus, [aa] ipſumque habeamus pro ſua bonitate patrem ac [bb] remuneratorem. [cc] Precari vero jubemur, non ut divitias, aut honores nanciſcamur, & quæ alia multum optata plurimis male ceſſerunt: ſed primum quidem ea, quæ Deo ſunt glorioſa, nobis vero de rebus caducis ea, quæ natura deſiderat, reliquum permittentes divinæ

pro-

providentiæ, utramcunque in partem res ceciderit ſecuri; ea vero, quæ ad æterna ducunt, omni ſtudio; nempe retro commiſſorum veniam, in poſterum auxilium Spiritus, quo firmati adverſus minas omnes atque illecebras in pio curſu perſtemus. Hic eſt Dei cultus in religione Chriſtiana, quo certe nihil excogitari poteſt Deo dignius.

ANNOTATA.

a *Porphyrius.*] De abſtinentia ab eſu animalium. Unde multa ſumpſit Cyrillus IV. contra Julianum.

b *De victimis factis Baccho Omeſtæ apud Græcos.*] Meminit Plutarchus Themiſtocle, & Pauſanias. Similia ſacra Meſſeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Lesbiorum, Phocæenſium habes apud Clementem Protreptico.

c *Gallo & Galla mactatis Jovi Latiali.*] Antiquum in Italia homines immolare docet nos libro I. Dionyſius Halicarnaſſenſis. Quamdiu id manſerit Plinius lib. XXVIII. cap. I. *Boario verò in foro Græcum Græcamve defoſſos, aut aliarum gentium cum quibus tum res eſſet, etiam noſtra ætas vidit.* Manſit mos ad Juſtini & Tatiani tempora. Juſtinus enim ſic Apologetico I. Romanos alloquitur. Τῷ παρ᾽ ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ, ᾧ οὐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα περιρραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ᾽ ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵμα-

αἵματος ποιούμενος. Ut ei quod vos colitis idolo, cui non tantùm ratione carentium animantium ſanguis aſpergitur, ſed & humanus, nobiliſſimo atque illuſtriſſimo veſtrûm, occiſorum hominum affundente ſanguinem. Tatianus verò: Εὗρον γὰρ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν αἵμασι τερπόμενον. *Cùm compererim apud Romanos Latialem Jovem humano cruore, & per homicidium fuſo ſanguine obiectari.* Porphyrius ad Adriani tempora manſiſſe talia ſacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio, & ex Plutarcho de Superſtitione diſcimus. Eum ſuſtulit inde Tiberius: memorante Plinio lib. XXX. cap. I. De Britannis eundem ibi Plinium vide, & Dionem Nerone, & Solinum. De Slavis verò Helmodum lib. I. cap. 3. Porphyrius libro de non eſu animantium ſecundo manſiſſe ad ſuam ætatem ait, & in Arcadia & Carthagine, imò & ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id eſt Romæ, ſacrum nominans Jovis Latialis.

d *Clemens Alexandrinus.*] In Protreptico.

e *Et alii.*] Maximè Arnobius.

f *Quibus intereſſe Catonem puduit.*] Martialis initio Epigrammatum I. Gellius X. 13. Valerius Maximus lib. II. cap. 10.

g *Ne pronus ad idololatriam populus à vera religione deſciſceret, multu præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem nec malitiam habent, oneratus eſt.*] Hanc cauſam talium præceptorum reddit & Maimonides, quem ſequitur Joſephus Albo.

h *Pura mente colendum docet.*] Joh. IV. 24.

i *Et iis operibus quæ ſuapte natura etiam*

citra

citra præceptum honeſtiſſima ſunt. Unde λογικὴ λατρεία dicitur, cultus rationi conſentiens. Rom. XII. 1. Adde Philipp. IV. 8.

k *Non carnem vult circumcidi, ſed cupiditates.*] Rom. II. 28. 29. Philipp. III. 3.

l *Non ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari.*] I Cor. V. 8.

m *Pro veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem.*] I Cor. X. 16. Hebr. XII. 4. I Petr. II. 21.

n *Quæ de bonis noſtris egentibus damus, Deo data credere.*] Matth. VI. 4. Luc. XII. 33. II Cor. IX. 7. Hebr. III. 6.

o *Utroque uti cum modo qui ſanitati conveniat.*] Luc. XXI. 34. Rom. XIII. 13. Eph. V. 18. Gal. V. 21. I Petr. IV. 3. I Tim. V. 3.

p *Interdum & jejuniis ſubactum corpus animo addicere.*] Matth. VI. 18. XVII. 21. I Cor. VII. 5.

q *In pia fiducia.*] Ut Joh. XII. 44.

r *Qua compoſiti ad fidele obſequium.*] Luc. XI. 28. Joh. XIII. 17. & ſequentibus. Rom. I. 5. I Petr. I. 2. I Cor. VII. 19.

s *In Deum toti recumbimus.*] Matth. XXI. 21 II Tim. I. 12.

t *Ejuſque promiſſis non dubiam habemus fidem.*] Rom. IV. 20. II Cor. VII. 1. Gal. III. 29.

u *Unde & ſpes exſurgit.*] Heb. VI. 11. Rom. VIII. 24. XV. 4.

x *Et verus amor tum Dei, tum proximi.*] Gal. V. 6. I Theſſ. III. 6.

y *Non ſerviliter pœnæ formidine.*] Rom. VIII. 15.

z *Sed ut ipſi placeamus.*] Hebr. XII. 28.

aa *Ipſum-*

aa *Ipſumque habeamus pro ſua bonitate patrem.*] Rom. VIII.

bb *Et remuneratorem.*] Coloſſ. III. 24. II Theſſ. I. 6.

cc *Precari verò jubemur.*] Matth. VI. 10.

Circa ea officia humanitatis, quæ proximo debemus, etiam laſi.

XII. Similia ſunt quæ adverſus proximum exiguntur officia. Mahumetis religio in armis nata, nihil ſpirat niſi arma, armis propagatur. Sic & Laconum inſtituta, quæ inter Græcanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo, tota ad vim bellicam fuiſſe directa, [a] notat, & in culpa ponit Ariſtoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit eſſe naturale, cum contra verum ſit, inter homines à natura amicitiam ac ſocietatem conſtitutam. [b] Quid enim iniquius, quam ſingulas cædes puniri, occiſarum gentium, velut glorioſum facinus, triumphis oſtentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana civitas, quo tantum nomen, niſi bellis, [c] ſæpe manifeſte injuſtis, [d] ut de bello in Sardiniam [e] & Cyprum ipſi fatentur, conſecuta eſt? Et certe generatim, ut à præclaris annalium conditoribus memoriæ proditum eſt, [f] latrocinia extra fines pleriſque gentibus nullam habebant infamiam. [g] Ultionis exactionem

nem Ariſtoteles, & Cicero, in virtutis parte ponunt. [h] Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum: [i] exponere liberos quotidianum. Apud Hebræos ſane lex melior, ſanctior diſciplina; ſed tamen in populo impotentis iræ diſſimulata quædam, aut etiam ipſis conceſſa: [k] ut vis in populos ſeptem id meritos; qua non contenti, [l] omnes à ſe diſſidentes crudeli odio ſunt perſecuti: [m] cujus ſigna nunc etiam in ipſorum precibus adverſus Chriſtianos conceptis apparent. At [n] dolorem ſuum talionis judicio exſequi, homicidam propinqui ſui privata manu occidere, lege ipſa permittebatur: Chriſti vero lex omnino [o] prohibet injuriam ſive verbis ſive rebus factam reponere, ne, quam in aliis improbamus malitiam, rurſum probemus imitando: bene fieri vult bonis quidem præcipue, ſed & malis, [p] ad Dei exemplum, à quo Solem, aſtra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quoſvis dona.

Anno-

ANNOTATA.

a *Notat & in culpa ponit Ariſtoteles.*] Polit. VII. cap. 14. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ οἱ ὕστερόν τινες γραψάντων ἀπεφήναντο τὴν αὐτὴν δόξαν. ἐπαινοῦντες γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τοῦ νομοθέτου τὸν σκοπὸν, ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐνομοθέτησεν. ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ἐστὶν εὐέλεγκτα, καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελήλεγκται νῦν. *Pari modo & qui poſteriùs ſcripſerunt, oſtenderunt ejuſdem ſe eſſe ſententiæ. Nam in laudatione Lacedamoniorum reipublicæ, admirantur propoſitum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriamque direxit: quod & ratione refelli facilè poteſt, & ipſis factu refutatum nunc apparet.* Euripides Andromacha Ariſtoteli præiverat:

——— εἰ δ' ἀπῆν δορὸς
Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγὼν,
Τ' ἄλλ' ὄντες ἴστε μηδενὸς βελτίονες.
——— *ſi vis Martia,*
Vobis Lacones abſit & ferri decus,
Spectatur ultra quod ſit eximium nihil.

b *Quid enim iniquius, quam ſingulas cædes puniri: occiſarum gentium velut glorioſum facinus triumphis oſtentari?*] Senſus ex Senecæ epiſtola 96. & de Ira lib. II. cap. 8. ex Cypriani epiſtola ſecunda.

c *Sæpe manifeſtè injuſtis.*] Petronius:
——— *ſi quis ſinus abditus ultra,*
Si qua foret tellus fulvum quæ mitteret aurum,
Hoſtis erat. ———

d *Ut de bello in Sardiniam.*] Vide Polybium Hiſtoriarum III.

e *Et Cyprum, ipſi fatentur.*] Florus lib. III. cap.

cap. 9. *Divitiarum tanta erat fama, nec falſò, ut inſtar gentium populus, & donare regna conſuetus, Publio Clodio tribuno duce ſocii vivique Regis confiſcationem mandaverit.* Meminit ejuſdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib. II Civilium, Dion lib. XXXVIII. Vide eundem Florum de bello Numantino & de Cretico.

f *Latrocinia extra fines pleriſque gentibus nullam habebant infamiam.*] Thucydides lib. I. Οἱ γὰρ Ἕλληνες τὸ πάλαι, καὶ τῶν βαρβάρων οἵ τε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὴ ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτράποντο πρὸς λῃστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς· καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις καὶ κατὰ κώμας οἰκουμέναις, ἥρπαζον καὶ τὸν πλεῖστον ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο· οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον· δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἠπειρωτῶν τινες ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, τὰς πύστεις τῶν πλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες, εἰ λῃσταί εἰσιν, ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι, οὐκ ὀνειδιζόντων· ἐλῄζοντο δὲ καὶ κατ' ἤπειρον ἀλλήλους, καὶ μέχρι τοῦδε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται, περί τε Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας καὶ Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας, καὶ τὴν ταύτῃ ἤπειρον. *Olim quippe Græci non minùs quàm barbari, tum qui in continente, tum qui per inſulas vivebant, poſtquam ſæpius alii ad alios navibus tranſire cœperunt, ad latrocinandum ſe contulerunt, ad quam rem viri illuſtres duces ipſis erant, partim quæſtus ſui cauſa, partim ut victum ſuppeditarent*

rent egentibus: adortique civitates mœnibus carentes, aut per vicos ſparſas, diripiebant eas, maximamque partem hinc ſe alebant, nondum infami eo vita genere, quin & nonnihil habente gloriæ. Manifeſtum id faciunt etiam nunc quidam continentis terræ habitatores, qui pro decoro habent ſtrenuè id facere, & vetuſti Poëtarum, apud quos frequentes ſunt interrogationes ad navigantium obvios, an prædones eſſent; nimirum quod nec defugituri id nomen illi eſſent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipſa quinetiam terra continente ſpoliabant alii alios, & nunc quoque magna portio Græcorum ſic vivit, apud Locros Ozolas, apud Ætolos, apud Acarnanas & vicina terrarum. Interrogatio illa cujus Thucydides meminit, eſt apud Homerum Odyſſeâ γ. ubi Scholiaſtes: οὐκ ἄδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ λῃστεύειν, ἀλλ' ἔνδοξον. *Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut & gloriæ duceretur.* Juſtinus lib. XLIII. cap. 3. de Phocenſibus. *Studioſius mare quàm terras exercuere, piſcando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloriæ habebatur) vitam tolerabant.* De Hiſpanis vide Plutarchum Mario: & Diodorum lib. V. de Tyrrhenis. Servium ad VIII & X Æneidos: de Germanis Cæſarem, Tacitum, Saxonem Grammaticum.

g *Ultionis exactionem Ariſtoteles & Cicero in virtutis parte ponunt.*] Ariſtoteles de moribus ad Nicomachum IV. 11. Δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι οὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός· τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδῶδες. *Videtur talis & ſenſu & dolore carere, & cùm non iraſcatur, vindictæ eſſe negligens. Servile, ſi contumelioſè*

melioſè tracteris, id tolerare. Cicero autem de Inventione II. inter ea quæ ad jus naturæ pertinent, ponit vindicationem, *per quam vim, aut contumeliam defendendo aut ulciſcendo propulſamus.* Ad Atticum: *Odi hominem & odero: utinam ulciſci poſſem.* In Antonium: *Sic ulciſcar facinora ſingula, quemadmodum à quibuſque ſum provocatus.*

h *Gladiatorum mutua dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum.*] Vide Lactantium libro II. Tertullianum de Spectaculis cap. 19.

i *Exponere liberos quotidianum.*] Juſtinus Apologetico ſecundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide & Lactantium lib. VI. Inſtitutionum cap. 20. & Terentii Hecyram.

k *Ut vis in populos ſeptem id meritos.*] Exodi XXXIV. 11. 12. Deut. VII. 1. 2.

l *Omnes à ſe diſſidentes crudeli odio ſunt perſecuti.*] Dandam operam ut eis damnum quovis modo inferatur, docet R. Levi ben Gerſon: non reddenda illis quæ furtis ſubducta ſunt, Bachai.

m *Cujus ſigna etiamnunc in precibus adverſus Chriſtianos conceptis apparent.*] Vide Libellum precum editum Venetiis forma minima, fol. 8. & librum Germanicum Antonii Margaritæ. Maimonidem ad XIII articulos, ubi perdendos ait, qui eis non credunt. Et dictum eſt in ore Judæorum: *Omnes ſectarii ſubito pereant.* Similia ſunt dicta R. Iſaaci in Bereſchith rabba: & Thalmud in Baba Kamma, & Baba Bathra.

n *Dolorem ſuum talionis judicio exſequi.*] Levit. XXIV. 20. Deut. XIX. 21.

o *Prohibet injuriam ſive verbis ſive rebus*

bus factam reponere.] Matth. v. 38. 44.

p *Ad Dei exemplum, à quo ſolem, aſtra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quoſvu dona.*] Matth. v. 45.

Circa conjunctionem maris & fœminæ.

XIII. Conjunctio maris cum fœmina, per quam propagatur genus humanum, digniſſima res eſt legum cura. Quam partem neglectui habitam à paganis haud mirum eſt, cum eorum, quos colerent, [a] Deorum ſtupra, & adulteria narrarentur. Quid quod & [b] concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, [c] poſtea Antinous; quod flagitium apud Mahumetiſtas quoque frequens eſt, apud Sinenſes, & gentes alias etiam pro licito: à Græciæ autem philoſophis in id laboratum videtur, [d] ut rei turpi honeſtum nomen imponeretur. Inter eoſdem Græciæ philoſophos præſtantiſſimi [e] communione mulierum laudata, quid aliud quam ex civitate tota unum fecerunt lupanar, [f] cum etiam inter muta animantia quædam ſit fœdus aliquod conjugale? quanto æquius ne ſanctiſſimum animal homo incerto ſemine naſcatur, extinctis etiam parentum & liberorum inter ſe affectibus?

bus? Lex Hebræa omnem quidem ſpurcitiem inhibet, ſed & [g] plures uni concedit uxores, [h] & marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris jus facit: quod & hodie uſurpant Mahumetiſtæ, & olim Græci, ac Latini, tanta licentia, ut & uxores ad tempus utendas aliis darent [i] Lacones, & Cato. At perfectiſſima Chriſti lex ad ipſas penetrat vitiorum radices, & eum, qui attentavit mulieris cujuſquam pudicitiam, vel oculis libavit, [k] reum habet, inſpectore cordis Deo judice concupiti nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua ſit & inſolubilis, [l] merito talem eam eſſe voluit, quæ cum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem: quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubie eſt utilius. Inter Paganos paucæ gentes una uxore contentæ fuerunt, ut Germani, & Romani. [m] Sequuntur & hoc Chriſtiani; ut ſcilicet animus ab uxore in ſolidum marito datus, [n] æquali retributione penſetur, [o] rectiuſque procedat ſub una præſide domeſticum regimen; neu diverſæ matres diſcordiam liberis inferant.

ANNOTATA.

a *Deorum ſtupra & adulteria.*] Euripides Ione.

——— νουθετητέος δέ μοι
Φοῖβος, τί πάσχει, παρθένους βίᾳ γαμῶν,
Προδίδωσι παῖδας ἐκτεκνούμενος λάθρα,
Θνήσκοντας ἀμελεῖ. μὴ σύ γ', ἀλλ' ἐπεὶ
 κρατεῖς,
Ἀρετὰς δίωκε. καὶ γὰρ ὅστις ὢν βροτῶν
Κακὸς πεφύκει, ζημιοῦσιν οἱ θεοί·
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν;
Εἰ δ' (οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι)
Δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεὺς θ' ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ,
Ναοὺς τίνοντες ἀδικίας κενώσετε.

——— *monendus, ſi tamen fas eſt, mihi*
Apollo: per vim virginum minuit decus,
Quoſque ipſe ſevit liberos, interfici
Clam patitur. ah ne tu iſta: ſed quando imperas,
Honeſta ſequere. Si quis eſt mortalium
Qui ſcelera patrat, exigunt pœnam Dii:
At nonne iniquum eſt, vos, ſuas leges quibus
Gens debet hominum, jure nullo vivere?
Si, quod futurum non erit, dicam tamen,
Hominibus æquo ſtupra lueretis modo,
Neptunus & tu, rexque ſupremi poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum domos.

Vide hæc fuſe tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro IV. Nazianzenum I. contra Julianum. Theodoretum ſermone III.

b *Concubitus marium cum maribus.*] Hæc quoque vide apud Clementem & Theodoretum dictis locis.

c *Poſtea*

c *Poſtea Antinous.*] Meminit Juſtinus Apologetico I I. Clemens Protreptico: Origenes libro contra Celſum tertio & octavo: Euſebius hiſtoriæ Eccleſiaſticæ IV. 8. Theodoretus octavo: & hiſtorici illorum temporum.

d *Ut rei turpi honeſtum nomen imponeretur.*] Ita ſanè cenſent non Lucianus tantùm libello de amoribus, ſed & Gregorius Nazianzenus oratione III. contra Julianum, & ad eum Elias Cretenſis & Nonnus. Cyrillus contra Julianum libro VI. & latè Theodoretus libro XIII. ad Græcos. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hîc omittere non poſſum è libro de vita contemplatrice. Τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὅλον σχεδὸν ἐστὶ περὶ ἔρωτος, οὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναιξὶν ἐπιμανέντων, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον· ἐπιθυλοῦνται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὗται νόμοις φύσεως· ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρσεσιν ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι· καὶ γὰρ εἴ τι περὶ ἔρωτος καὶ οὐρανίου Ἀφροδίτης κεκομψεῦσθαι δοκεῖ, χάριν ἀστεισμοῦ παρείληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus conſumitur, non virorum modo in mulieres, mulierum in viros inſanientium: tales enim cupiditates lege naturæ explentur: ſed virorum in ſexus ejuſdem ſola ætate diſpares: nam ſi quid ibi de Venere & Amore cœleſti ſpecioſe dici auditur, id honeſti obtentus cauſa aſſumitur.* Tertullianus de Anima, Chriſtianam ſapientiam præferens Socraticæ: *Nec nova inferens dæmonia, ſed vetera depellens, nec adoleſcentiam vitians, ſed omni bono pudoris informans.*

e *Communione mulierum laudata.*] Platonem vide tum alibi, tum maximè de Republica IV.

f *Cum etiam inter muta animantia quadam ſit fœdus aliquod conjugale.*] Plinius lib. x. cap. 33. *Ab his columbarum geſta ſpectantur maxime, ſimili ratione. Mores iidem, ſed pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria: conjugii fidem non violant.* De palumbium caſtitate conjugali vide Porphyrium de non eſu animantium tertio.

g *Plures uni concedit uxores.*] Apparet id Deut. XVII. 16. 17. XXI. 15. II Sam. XII. 8. Sic legem intelligunt Hebræi, & Chryſoſtomus I. ad Corint. XI. Auguſtinus de doctrina Chriſtiana libro III. cap. 12. & veterum alii. Joſephus legis peritiſſimus, Antiquitatum XVI. *πάτριον ἐν ταυτῷ πλείοσιν ἡμῖν συνοικεῖν. Mos nobis patrius eodem tempore plures habere uxores.*

h *Et marito dimittenda ob quaſvis cauſas uxoris jus facit.*] Deut. XXIV. 1. 2. 3. 4. Levit. XXI. 14.

i *Lacones & Cato.*] Vide Herodotum libro VI. Plutarchum Lycurgo & Catone Uticenſi.

k *Reum habet, inſpectore cordis Deo judice concupiti nec peracti criminis.*] Matth. V. 28.

l *Merito talem eam eſſe voluit, quæ eum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem.*] Matth. V. 32. IX. 9.

m *Sequuntur & hoc Chriſtiani.*] Paulus Apoſtolus I Corinth. VII. 4. Lactantius Inſtitutionum VI. 23. Hieronymus adverſus Oceanum.

n *Æquali retributione penſetur.*] Bene enim Salluſtius Jugurthino: *Apud eos qui plures uxores habent, levis iſta ducitur neceſſitudo, quod animus multitudine diſtractus nul-*

iam pro ſocia obtinet, omnes pariter viles ſunt. Ammianus de Perſis lib. XXIII. *Per libidines varias charitas diſperſa torpeſcit.* Claudianus bello Gildonico:

——— Connubia mille:
Non illis generis nexus, non pignora curæ,
Sed numero languet pietas.

o *Rectiuſque procedat ſub una præſide domeſticum regimen, neu diverſa matres diſcordiam liberis inferant.*] Utrumque recte concepit & expreſſit Euripides Andromacha.

XIV. Ad uſum eorum, quæ bona vulgo dicuntur, ut veniamus, furta videmus à gentibus paganis quibuſdam, [a] ut Ægyptiis & [b] Spartiatis, permiſſa: & qui privatis non permiſerunt, publice hoc ferme unum agebant, ut Romani: [c] quibus ad caſas redeundum dicebat Romanus orator, ſi ſuum cuique reddere deberent. Hebræis nihil quidem tale, ſed [d] fœnus tamen in extraneos permiſſum, ut eorum ingenio ſe lex aliquatenus aptaret, [e] quæ propterea legem ſervantibus inter cætera divitias pollicebatur. At [f] Chriſtiana lex non modo omne injuſtitiæ genus, & in quoſvis prohibet; [g] ſed & vetat nos ſtudium noſtrum rebus illis caducis impendere: quia ſcilicet non ſufficiat animus noſter ad duo ſedulo curanda,

Circa uſum bonorum temporalium.

quæ ſingula hominem totum requirant, & ſæpe in contraria conſilia nos trahant: deinde vero & in quærendis, & in ſervandis divitiis, [h] ſollicitudo ſervitutem quandam, & cruciatum ſecum ferat, quæ ipſam voluptatem, quæ ex divitiis ſperatur, corrumpant: [i] ea vero, quibus natura contenta eſt, & pauca ſint, & facile ſine magno labore aut impendio parentur. Quod ſi quid tamen Deus ultra indulſerit, non hoc in mare projicere jubemur, [k] ut Philoſophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; ſed ſupplere inde hominum aliorum inopiam, [l] ſive donando, [m] ſive dando mutuum id rogantibus, [n] ut decet eos, qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores ac diſpenſatores credant: bene enim locatum beneficium [o] theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum; in quem nec furum improbitati, nec caſuum varietati quicquam liceat. Cujus veræ, non fucatæ liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Chriſtianorum primi, [p] cum uſque ex Macedonia & Achaïa ea mitterentur, quæ Palæſtinorum egeſtatem ſublevabant: non aliter, quam ſi orbis totus una eſſet familia. Atque hic illa

illa quoque cautio in Chriſti lege additur, [q] ne qua repenſationis aut honoris ſpes beneficentiam defloret: [r] cujus apud Deum perit gratia, ſi aliud præter Deum reſpicit. Ac ne quis, ut fieri ſolet, obtendat tenacitati ſuæ velum, quaſi metuat, ne ipſe olim ſenex, aut à calamitate aliqua deprehenſus, ſuis rebus opus habeat, [s] promittit lex curam ſpecialem pro his qui illa præcepta ſervaverint, & quo magis confidant, in mentem illis revocat [t] conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis, floribuſque: rem vero fore indignam, ſi Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini non credamus ultra, quam dum pignori incumbimus.

ANNOTATA.

a *Ut Ægyptii.*] Diodorus Siculus hiſtoriarum libro 1.

b *Et Spartiatis.*] Plutarchus Licurgo.

c *Quibus ad caſas redeundum eſſe dicebat Romanus orator, ſi ſuum cuique reddere deberent.*] Verba hunc in ſenſum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in epitome cap. 1.

d *Fœnus tamen in extraneos permiſſum.*] Deut. XXIII. 19.

e *Quæ propterea legem ſervantibus inter ca-*

cætera divitias pollicebatur.] Levit. xxvi. 5. Deut. xxviii. 4. 5. 6. 7. 8. 11. 12.

f *Chriſtiana Lex non modo omne injuſtitiæ genus & in quoſvis prohibet.*] Matth. vii. 12. Epheſ. v. 3.

g *Sed & vetat nos ſtudium noſtrum rebus illis caducis impendere.*] Matth. vi. 24. & ſequentibus. xiii. 22. Luc. viii. 14. 1 Tim. vi. 9.

h *Sollicitudo ſervitutem quandam & cruciatum ſecum ferat.*] Matth. vi. 34. Philip. iv. 6.

i *Ea verò quibus natura contenta eſt, & pauca ſint, & facile ſine magno labore aut impendio parentur.*] 1 Tim. vi. 7. 8.

k *Ut Philoſophi quidam imprudenter fecerunt.*] Habet hoc de Ariſtippo Laërtius & Suidas, de Cratete Philoſtratus.

l *Sive donando.*] Matth. v. 42.

m *Sive dando mutuum id rogantibus.*] Matth. ibidem. Luc. vi. 35.

n *Ut decet eos qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores & diſpenſatores credant.*] 1 Tim. vi. 17. 18.

o *Theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum, in quem nec furum improbitati, nec caſuum varietati quicquam liceat.*] Matth. vi. 20.

p *Cum uſque ex Macedonia & Achaïa ea mitterentur, quæ Palæſtinorum egeſtatem ſublevarent.*] Rom. xv. 25. 26. & ſequentibus. ii Cor. ix. 1. 2. 3. 4. Philip. iv. 18.

q *Ne qua repenſationis aut honoris ſpes beneficentiam defloret.*] Matth. vi. 1. 2. Luc. xiv. 12.

r *Cujus apud Deum perit gratia, ſi aliud præter Deum reſpicit.*] Matthæus dicto jam loco.

s *Pro-*

s *Promittit lex curam ſpecialem pro his qui illa præcepta ſervaverint.*] Matth. VI. 32. Luc. XII. 7. XXI. 18.

t *Conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis floribuſque.*] Matth. VII. 26. 28.

XV. Perjurium vetant leges aliæ; [a] hæc vero etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino vult abſtineri, & ita coli veracitatem in quovis ſermone, [b] ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem. *Circa jusjurandum.*

ANNOTATA.

a *Hæc verò etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino vult abſtineri.*] Matth. v. 33. 34. 35. 36. 37. Jac. v. 12.

b *Ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem.*] Matth. dicto jam loco.

XVI. Ac plane nihil egregium reperiri poteſt, aut in Græcorum philoſophicis ſcriptis, aut in ſententiis Hebræorum, aliarumve gentium, quod non hic contineatur, & quidem ut ſancitum divina auctoritate: puta [a] de modeſtia, [b] temperantia, de [c] bonitate, [d] de morum honeſtate, de [e] prudentia, [f] de officio magiſtratuum & ſubditorum, [g] parentum & liberorum, [h] dominorum & ſervorum, [i] item conjugum inter ſe, maxime vero de *Circa facta alia.*

vitandis vitiis, quæ ſpecie quadam honeſti plurimis Græcis Romaniſque impoſuerunt, [k] cupiditatibus ſcilicet honorum ac gloriæ. Summa vero præceptorum ſolida brevitate admirabilis, [l] ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos, [m] id eſt, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri. Opponat forte aliquis contra dogmatum Chriſti excellentiam, quam prædicamus, magnam opinionum inter Chriſtianos diſcrepantiam, unde orta ſit & ſectarum multitudo.

ANNOTATA.

a *De modeſtia.*] 1 Petr. III. 3.

b *Temperantia.*] Tit. II. 12. 1 Tim. II. 9.

c *Bonitate*] II Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloſſ. III. 12. 1 Cor. XIII. 4.

d *De morum honeſtate.*] Philipp. IV. 8. 1 Timoth. II. 2. III. 4. Tit. II. 7.

e *De prudentia.*] Matth. X. 16. Epheſ. I. 8.

f *De officio magiſtratuum & ſubditorum.*] 1 Tim. II. 2. Rom. XIII. 1 Petri II. 13. 17.

g *Parentum & liberorum.*] Coloſſ. III. 20. 21. Epheſ. VI. 1. 2. 3. 4.

h *Dominorum & ſervorum.*] Epheſ. VI. 5. 6. 7. 8. 9. 10. Coloſſ. III. 22. 23. 24. 25.

i *Item conjugum inter ſe.*] Eph. V. 22. 23. 24. 25. 28. 33. Coloſſ. III. 18. 19. 1 Tim. II. 12.

k *Cupiditatibus ſcilicet honorum & gloriæ.*] Matth.

Matth. XVIII. 4. XXIII. 12. Luc. XIV. 11. XVIII. 14. Joh. V. 44. Eph. IV. 2. Coloſſ. II. 18. III. 23. 1 Joh. II. 16. Philip. II. 3. 1 Theſſal. II. 6. 1 Petr. I. 24. V. 5.

l *Vt Deum amemus ſupra omnia, proximum verò juxta nos ipſos.*] Matth. IX. 18. XXII. 37. 39. Luc. X. 27. Rom. XIII. 9. 10. 11. Gal. V. 14. Jac. II. 8.

m *Id eſt, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri.*] Matth. VII. 12. Luc. VI. 31. Laudabat Imperator Alexander. Vide Dionem & qui Latine vitam ejus Imperatoris ſcripſit.

XVII. Sed parata reſponſio, idem in omnibus ferme artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenii, partim quod ſtudiis judicium impeditur: ſed ſolent iſtæ opinionum varietates conſiſtere intra certos terminos, de quibus convenit, & unde ad ambigua argumentum petitur: ſicut in Mathematicis, an quadrari circulus poſſit diſputatur, non item an, ſi æqualibus æqualia demantur, quæ remanent ſint æqualia; idemque in Phyſicis, Medicina, & aliis artibus, videre eſt. Sic & diſcrepantia illa opinionum inter Chriſtianos impedire nequiit, quominus de præcipuis, id eſt de præceptis illis, ex quibus Chriſtianam religionem maxime commendavimus, ſatis conſtet: eorumque certitudo hoc ipſo

Solvitur objectio ſumta ex controverſiis, quæ ſunt inter Chriſtianos.

ipſo emicat, quod qui odiis inter ſe inflammati quærunt diſſidendi materiam, eo progredi non auſint, ut hæc negent à Chriſto imperata, ne illi quidem ipſi, qui vitam ſuam ad eam normam nolunt componere. Quod ſi quis etiam his velit contradicere, par habendus ſit Philoſophis, qui nivem albam negarunt. Nam ut hi ſenſu refelluntur, ita illi conſenſu omnium gentium Chriſtianarum, & librorum, quos ſcripſerunt Chriſtianæ religionis primi, ac primis proximi, & deinceps ſecuti doctores, etiam illi, qui ſuam in Chriſtum fidem morte teſtati ſunt. Nam quod hi omnes ut Chriſti dogma agnoſcunt, id omnino pro tali habendum eſt ab æquo rerum judice: ſicut Platoni, Xenophonti, aliiſque Socraticis credimus de dogmatibus Socratis, Stoïcorum ſcholæ de his, quæ Zeno tradidit.

Probatur amplius præſtantia Chriſtianæ religionis, ex præſtantia ipſius magiſtri.

XVIII. Tertium, quo Chriſtianam religionem omnibus aliis, quæ ſunt, aut fingi poſſunt, præſtare diximus, eſt ipſe modus, quo tradita fuit ac propagata: qua in parte prima eſt inſpectio de ipſo dogmatis auctore. Græcæ ſapientiæ auctores nihil ferme certi ſe adferre ipſi fatebantur: quippe

ve-

[a] veritatem velut in puteo demerſam, & [b] mentem noſtram non minus caligare ad divina, quam oculos noctuæ ad lumen ſolis. Ipſorum præterea [c] nemo non aliquo vitio obſitus, [d] alii Regum adulatores, [e] alii ſcortorum amoribus addicti, [f] alii caninæ impudentiæ. Invidiæ vero omnium inter ſe magnum argumentum, [g] rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus, frigoris verò in Dei cultu, quod & qui Deum unum crediderunt, tamen illo ſepoſito, aliis, & quidem quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, [h] religionis normam ſtatuentes id, quod receptum eſſet publice. De præmio quoque pietatis nihil aſſeverabant certi, [i] quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet. Mahumetes, latè ſparſæ religionis auctor, [k] projectus ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur. Tum verò nullam fidem dedit, qua conſtare poſſit, quod ipſe promiſit præmium, in epulis & Venere poſitum, id vere exſtiturum, cum ipſius in corpus vitam [illegible]diiſſe ne dicatur quidem, imo in h[illegible] diem Medinæ ſitum ſit. At Hebrææ legis conditor Moſes, vir exi-

mius, non tamen ab omni culpa liberatur, [l] cum & legationem ad regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit, [m] & ad pollicitum Dei de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit, ut Hebræi fatentur. Eorum vero, quæ per legem ſuis promiſit, præmiorum vix quicquam ipſe conſecutus eſt, deſertis in locis [n] jactatus perpetuis ſeditionibus, [o] neque ingreſſus in terram illam felicem. At Chriſtus [p] peccati omnis expers à ſuis deſcribitur, [q] nec ab aliis ullius commiſſi allatis teſtimoniis arguitur. Tum verò [r] quicquid præſcripſit aliis, id præſtitit ipſe. Quæ enim ſibi à Deo mandata erant implevit fideliter, [s] in vita omni ſimpliciſſimus, [t] injuriarum ac cruciatuum patientiſſimus, quod in ipſo crucis ſupplicio oſtendit, amantiſſimus hominum etiam inimicorum, etiam à quibus ad mortem actus fuerat, [u] ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autem ſuis promiſit præmium, ejus ipſe compos factus excellentiſſimo modo & perhibetur, & certa fide comprobatur. In vitam enim redditum [x] viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: [y] in cœlum

lum evectus eſt ſpectantibus duodecim: ibi poteſtatem, quæ ſuprema eſt, conſecutus oſtenditur eo, quòd ſuos ſectatores, & [z] linguarum, quas non didicerant, loquelâ, [aa] & aliis mirificis virtutibus donavit, [bb] ita ut facturum ſe diſcedens promiſerat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia ejus ad retribuendum nobis id, quod pollicitus eſt, præmium, dubitare ullo modo liceat. Ac ſic collegimus, hanc religionem in hoc quoque eminere ſupra cæteras, quod ejus magiſter, quæ juſſit ipſe, præſtitit; quod promiſit, ipſe eſt conſecutus. Videamus jam etiam effectus allati ab ipſo dogmatis; qui profecto, ſi recte animadvertantur, tales ſunt, ut ſi Deo ulla eſt cura rerum humanarum, non poſſit hoc dogma non divinum credi. Conveniebat divinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum eſſet, pateret quam latiſſime. Id autem contigit religioni Chriſtianæ, quam ipſi videmus per Europam omnem, [cc] ne Septentrionis quidem receſſibus excluſis, doceri: [dd] nec minus per Aſiam omnem, [ee] etiam ejus inſulas in Oceano, [ff] per Ægyptum quoque, [gg] per Æthiopiam, [hh] & alias aliquot Afri-

Ex admirabili propagatione iſtius religionis.

cæ partes: [ii] poſtremo & per Americam. Neque id nunc tantum fieri, ſed & olim factum, oſtendunt omnium temporum hiſtoriæ, libri Chriſtianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conſervata de itineribus ac miraculis Thomæ, [ll] Andreæ, aliorumque Apoſtolorum. Jam ſuis temporibus quam late Chriſti nomen celebraretur apud Britannos, Germanos, aliaſque ultimas gentes, [mm] notant Clemens, [nn] Tertullianus, [oo] & alii. Quæ eſt religio, quæ cum tam lata poſſeſſione poſſit contendere? nam ſi paganiſmum dixeris, nomen unum dixeris, non religionem unam. Nam nec idem adorabant: alii enim aſtra, alii elementa, alii pecudes, alii res non ſubſiſtentes, nec eadem ex lege, nec ullo communi magiſtro. Judæi ſparſi quidem, ſed gens una, nec poſt Chriſtum eorum religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipſorum magis per Chriſtianos, quam per ipſos innotuit. Mahumetiſmus ſatis multas terras inſidet, ſed non ſolus. Nam per eaſdem terras colitur & Chriſtiana religio, aliquibus in locis numero majore: cum contra Mahumetiſtæ non reperiantur in

parti-

ibus pleriſque, ubi ſunt Chriſtia-
Sequitur & hoc videamus, quibus *Conſide-*
rumentis progreſſus fecerit Chri- *rata in-*
na religio, ut hac quoque parte *firmitate*
aliis contendatur. Videmus ita *ac ſim-*
oſque homines comparatos eſſe, *plicitate*
regum & potentum exempla fa- *eorum*
ſequantur: eoque magis ſi lex e- *qui eam*
& coactio adſit. Hinc pagani- *primis*
m religionum, hinc Mahumeti- *tempori-*
incrementa. At qui Chriſtianam *bus do-*
gionem primi docuerunt, non mo- *cuerunt.*
ine imperio omni fuerunt, ſed &
unæ humilis, piſcatores, textores,
quid his ſimile. Et horum tamen
râ dogma illud intra annos tri-
a, aut circiter, PP non tantum
omnes Romani imperii partes,
ad Parthos quoque & Indos per-
t. Nec tantum ipſo initio, ſed per
ferme ſæcula, privatorum opera,
minis ullis, ſine ullis invitamen-
imo renitente quam maxime eo-
vi, qui imperia obtinebant, pro-
a eſt hæc religio, qq ita ut ante-
n Conſtantinus Chriſtianiſmum
iteretur, hæc pars Romani orbis
e major eſſet. Apud Græcos, qui
um præcepta tradiderunt, aliis
l artibus reddebant ſe commen-
dabiles,

dabiles, ut geometriæ ſtudio Platonici, Peripatetici animantium ac plantarum hiſtoria, Stoïci dialectica ſubtilitate, numerorum & concentuum cognitione Pythagorici; multis adfuit & admirabilis quædam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophraſto. At primis Chriſtianiſmi doctoribus ars talis nulla, [rr] ſermo ſimpliciſſimus & ſine illecebris, ſola præcepta, promiſſa, minas nuda oratione proferens: quæ cum per ſe non habeant efficaciam parem tantis progreſſibus, omnino neceſſe eſt ſtatuamus, aut miracula adfuiſſe, aut arcanam Dei actionem adſpirantem negotio, aut utrumque.

ANNOTATA.

a *Veritatem velut in puteo demerſam.*] Democriti eſt ἐν βυθῷ ἀλήθεια, memoratum & aliis & Ciceroni in Academicis.

b *Mentem noſtram non minùs caligare ad divina, quàm oculos noctuæ ad lumen Solis.*] Ariſtoteles Metaphyſicorum II. cap. I. Ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Sicut enim veſpertilionum oculi ad lumen diei ſe habent, ita & animi noſtri mens ad ea quæ omnium ſunt clariſſima.*

c *Nemo non aliquo vitio obſitus.*] Maximo.

mo conſenſu omnium laudatur Socrates. At ejus ſummam iracundiam quæ in dictis & factis ſe oſtenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus ſexto adverſus Julianum.

d *Alii Regum adulatores.*] Plato, Ariſtippus.

e *Alii ſcortorum amoribus addicti.*] Marium Zeno Stoïcæ ſectæ princeps. Feminarum prope omnes, Plato, Ariſtoteles, Epicurus, Ariſtippus. Athenæus libro III. & XIII. Laërtius, Lactantius, teſtes. Theognis ipſe de ſe multis in locis.

f *Alii canina impudentia.*] Dicti inde Cynici.

g *Rixa de verbis aut nullius momenti rebus.*] Bene id notatum Timoni Phliaſio:

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέ-
ρες οἶον,
Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων πε-
πλάνεσθε,
Ἄνθρωποι, κενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἀσκοί.
*Mortales miſeri, probra peſſima, nii niſi ven-
tres,*
Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lites,
O homines, tumidis inflati faſtibus utres.

Item:

Φοιτᾷ δὲ βροτολοιγὸς ἔρις κενὸν λελα-
κῦα,
Νείκης ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη καὶ ἔριθος,
Ἥτ' ἀλαὴ περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτὰρ
ἔπειτα
Ἔς τε βροτοὺς στήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα
βάλλει.
*Aſpera lis quædam provenit inania cla-
mans,*
Incenſi in cædes odii ſoror atque miniſtra,

Quæ

Quæ cæca huc illuc circumque voluta, ſupremùm
Mortales capite incurrit, ſpemque injicit illis.

Item:

Τίς δ' ἄρ τοὺς δ' ὀλοῇ ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
Ἠχοῦς σύνδρομος ὄχλος· ὁ γὰρ σιγῶσι χολωθεὶς·
Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὦρσε λάλον· ὀλέκοντο δὲ πολλοί.

Ecquis eos tanto pugnæ inflammavit amore?
Ad ſtrepitum accurrens plebs atque exoſa ſilentes:
Vnde loquax morbus multa cum peſte cucurrit.

Invenies hæc apud Clementem Strom. v. apud Euſebium in fine præparationis, & apud Theodoretum Sermone xi.

h *Religionis normam ſtatuentes id quod receptùm eſſet publicè.*] Xenophon memorabilium v. oraculum recitat, quo jubentur dii coli ex lege cujuſque civitatis. Repete hîc Senecæ verba, quæ ex Auguſtino ſuprà citavimus: poſt quæ ſic Auguſtinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat.* Nimirum, ut Plato dixit in Timæo, & alibi, & Porphyrius loco qui eſt apud Euſebium Præparat. lib. iv. cap. 8. periculo non caret vera de rebus divinis apud vulgus diſſerere. Ejus autem periculi metum Græca & Latina & barbara philoſophia pluris fecit, quàm veri ſinceram profeſſionem: quod vel unum ſufficit, nequis tales ſibi per omnia ſequendos putet. Notat hoc in Platone Juſtinus martyr parænesi ad Græcos.

i *Quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet.*] Vide quæ attulimus ſupra.

k *Projectus ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur.*] Vide quæ dicentur libro VI.

l *Cum & legationem ad Regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit.*] Exodi IV. 2. 10. 13. 14.

m *Et ad pollicitum Dei de aqua ex rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit.*] Num. XX. 12.

n *Jactatus perpetuis ſeditionibus.*] Exodi XXII. Num. XI. XII. XIV. XVI. XX. XXV.

o *Neque ingreſſus in terram illam felicem.*] Num. XX. 12. Deut. XXXIV. 4.

p *Peccati omnis expers à ſuis deſcribitur.*] Joh. VIII. 46. X. 32. II Cor. V. 21. I Petri II. 22. Hebr. IV. 15. Pietatem ejus etiam oraculo apud Gentes auctoritatem habente laudatam oſtendemus ad lib. IV.

q *Nec ab aliis ullius commiſſi allatis teſtimoniis arguitur.*] Notatum id Origeni libro III. contra Celſum.

r *Quicquid praſcripſit aliis, id praſtitit ipſe.*] Bene Lactantius fine Inſtitutionum: *Nec monſtravit tantùm, ſed etiam præceſſit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.*

s *In vita omni ſimpliciſſimus.*] I Petri II. 22.

t *Injuriarum ac cruciatuum patientiſſimus.*] Matth. XXVI. 50. 52. Joh. VIII. 23. Act. VIII. 32.

u *Ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur.*] Luc. XXIII. 34.

x Vi-

x *Viderunt multi, audierunt, palparunt etiam.*] Joh. xx. 27. 28. 29. Joh. 1. Ep. 1. 1. Matth. XXVIII. Marci XVI. Luc. XXIV. 1 Cor. XV. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

y *In cœlum evectus eſt ſpectantibus duodecim.*] Marc. XVI. 19. Luc. XXIV. 51. 52. Actor. 1. 9. 10. 11. Adde Actor. VII. 55. IX. 3. 4. 5. XXII. 6. 1 Cor. XV. 8.

z *Linguarum quas non didicerant loquela.*] Act. 11. 3. 4. X. 46. XIX. 6. 1 Cor. XII. 10. 28. 30. XIII. 1. 8. XIV. 2. 4. 5. 6. 9. 13. 14. 18. 19. 22. 23. 26. 27. 39.

aa *Et aliis mirificis virtutibus donavit.*] Act. III. V. VIII. IX. X. XI. XIII. XIV. XVI. XIX. XX. XXI. XXVII. Rom. XV. 19. 11 Cor. XII. 12. Heb. 11. 4. Oſtendunt hujus rei veritatem & Juſtinus cum Tryphone diſputans, & Irenæus libro 11. Tertullianus Apologetico: Origenes adverſus Celſum VII. Lactantius, & alii.

bb *Ita ut diſcedens facturum ſe promiſerat.*] Joh. XIV. 12. XVII. 28. Marci XVI. 17.

cc *Ne Septentrionis quidem receſſibus excluſis.*] Vide Adamum Bremenſem, & Helmoldum, & qui de Iſlandia ſcripſere.

dd *Nec minus per Aſiam omnem.*] Vide Acta Conciliorum univerſalium.

ee *Etiam ejus inſulas in Oceano.*] Vide Oſorium in Luſitanicis.

ff *Per Ægyptum quoque*] Apparet ex Actis Conciliorum Univerſalium, ex hiſtoria Eccleſiaſtica vetere, ac nominatim Euſebio VI. 34. ex liturgia Coptitarum.

gg *Per Æthiopiam.*] Vide Franciſcum Alvareſium.

hh *Et alias aliquot Africæ partes.*] Vide Tertullianum, Cyprianum, Auguſtinum,

&

& Conciliorum per Africam acta, præcipuè ejus concilii quod Cypriani operibus ſubtexitur.

ii *Poſtremo & per Americam.*] Vide Acoſtam & alios de rebus Americanis.

kk *De itineribus ac miraculis Thomæ*] Vide Abdiam libro IX. Euſebium hiſtoriæ Eccleſiaſticæ lib. I. in fine, & libro II. capite primo: & initio libri III. Ruffinum libro x. cap. 9. Adde Oſorium & Linſchotium de rebus Indiæ Orientalis, & Freitam de imperio Luſitanorum Aſiatico. Sepulchrum ejus Apoſtoli in terra Coromandel etiam nunc monſtratur.

ll *Andreæ.*] Euſebius dicto libro III, initio, & Origenes ad Geneſim.

mm *Notant Clemens.*] Chriſtum is dicit omnibus notum gentibus. Strom. v.

nn *Tertullianus*] Adverſus Judæos I. *In quem enim alium univerſæ gentes crediderunt, niſi in Chriſtum, qui jam venit? cui enim & aliæ gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitant Meſopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum & Aſiam & Pamphyliam: immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ eſt trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tunc & in Hieruſalem Judæi & cæteræ gentes: ut jam Getulorum varietates & Maurorum multi fines, Hiſpanorum omnes termini, & Galliarum diverſæ nationes, & Britannorum inacceſſa Romanis loca, Chriſto vero ſubdita: & Sarmatarum & Dacorum: & Germanorum & Scytharum, & abditarum multarum gentium, & provinciarum & inſularum multarum nobis ignotarum; & quæ enumerare minus poſſumus, in*

quibus omnibus locis Chriſti nomen, qui jam venit, regnat. Mox oſtendit quanto latius Chriſti regnum ſuis temporibus, id eſt, fine ſæculi ſecundi, patuerit quàm olim Nabuchodonoſoris, & Alexandri aut Romanorum. *Chriſti autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur ab omnibus gentibus ſuprà enumeratis* (numeraverat autem Babylonicos, Parthos, Indiam, Æthiopiam, Aſiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Getulos, Romanos;) *colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.*

o o *Et alii*] Irenæus Tertulliano vetuſtior, lib. 1. cap. 3. *Nam etſi in Mundo loquelæ diſſimiles ſunt, virtus traditionis una & eadem eſt. Et neque hæ quæ in Germania ſunt fundatæ Eccleſiæ aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Iberis ſunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi ſunt conſtitutæ: ſed ſicut Sol creatura Dei in univerſo mundo unus & idem eſt, ſic & lumen, prædicatio veritatis ubique lucet, & illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire.* Origenes Homilia ad Ezechielem IV. *Confitentur & miſerabiles Judæi hæc de Chriſti præſentia prædicari: ſed ſtultè ignorant perſonam, cùm videant impleta quæ dicta ſunt. Quando enim terra Britanniæ ante adventum Chriſti in unius Dei conſenſit religionem? quando terra Maurorum? quando totus ſemel orbis?* Arnobius libro II. *Virtutes ſub oculis poſitæ, & inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipſo fiebat palam, vel ab ejus præconibus celebrabatur in orbe toto, eas ſubdidit appetitionum flammas, & ad unius credulitatis aſſenſum mente una*

con-

concurrere gentes & populos fecit, & moribus diſſimillimas nationes. Enumerari enim poſſunt atque in uſum computationis venire ea quæ in India geſta ſunt apud Seras; Perſas, & Medos: in Arabia, Ægypto, in Aſia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaïa, Macedonia, Epiro: in inſulis & provinciis omnibus quas Sol oriens atque occidens luſtrat: ipſam denique apud dominam Romam. Athanaſius in epiſtola Synodica quæ apud Theodoretum eſt libro IV. cap. 3. Eccleſias Chriſtianas commemorat Hiſpaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Myſiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardiniæ, Cypri, Cretæ, Pamphyliæ, Lyciæ, Iſauriæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodoretus adverſus Græcos ſermone VIII. de Apoſtolis ſic loquitur: Ἡνίκα μὲν γὰρ μετὰ τῶν σωμάτων ἐπολιτεύοντο, νῦν μὲν παρὰ τούτους, νῦν δὲ παρ' ἐκείνους ἐφοίτων, καὶ ἄλλοτε μὲν Ῥωμαίοις, ἄλλοτε δὲ Ἱσπανοῖς, ἢ Κελτοῖς διελέγοντο· ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἐξεδήμησαν ὑφ' οὗ μετεπέμφθησαν, ἅπαντες αὐτῶν ἐνδελεχῶς ἀπολαύουσιν, οὐ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοι γε τὸν τούτων ἀγαπῶσι ζυγὸν, καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, καὶ Σκύθαι, καὶ Μασσαγέται, καὶ Σαυρομάται, καὶ Ἰνδοὶ, καὶ Αἰθίοπες, καὶ ξυλλήβδην εἰπεῖν, ἅπαντα τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα. *Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant, modò Romanis loquentes, modò Hiſpanis aut Gallis: at poſtquam ad eum iverunt à quo miſſi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantùm, & qui Romana amant imperia, & ab ipſis reguntur; ſed & Perſæ, & Scythæ, & Maſſagetæ, & Sauromatæ, & Indi, & Æthiopes, &, ut ſummatim rem elo-*

eloquar, omnes qui ſunt intra oras habitabiles. Idem lib. IX. converſis gentibus annumerat Perſas, Maſſagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caſpios, Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Chriſtianis annumerat Indos, Perſas, Gothos, Ægyptios, Beſſos, & pellitos populos: in epiſtola ad Lætam Indos, Perſas, Æthiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in Orthodoxi & Luciferiani Dialogo Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas. Chryſoſtomus Homilia VI. ad priorem ad Corinthios: Πῶς δ᾽ ἂν τὰ γραφέντα καὶ εἰς τὴν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν Ἰνδῶν καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ Ὠκεανοῦ τὰ πέρατα ἀφίκετο, οὐκ ὄντων τῶν λεγόντων ἀξιοπίστων; *Quomodo vero quæ ab iis ſcripta ſunt, ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipſos denique fines Oceani perveniſſent, niſi auctores illi fide digni fuiſſent?* Idem poſteriore Homilia in Pentecoſten: Ἔρχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει γλωσσῶν, ἑκάστῳ μερίζον τὰ κατὰ οἰκουμένην διδασκαλίας τὰ κλίματα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, καθάπερ δέλτῳ τινὶ, γνωρίζον ἑκάστῳ τῆς ἐμπιστευθείσης ἀρχῆς τε καὶ διδασκαλίας τὸν ὅρον. *Venit Spiritus ſanctus in linguarum ſpecie, dividens unicuique orbis regiones quas inſtituerent, & per conceſſum linguæ donum velut codicillis quibuſdam definiens terminos mandati ipſis magiſtralis imperii.* Idem oratione egregia, Chriſtum eſſe Deum. Εὕρομεν ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου ψιλοῦ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκουμένην καὶ γῆν καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πράγμασιν οὕτω, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπου συνηθείας προκατειλημμένους ἀνθρώπους, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὅμως

ἴσχυσε

ἴσχυσε τούτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, οὐχὶ Ῥωμαίους μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέρσας καὶ ἁπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. *Non eſt meri hominis, tantum orbis brevi ſpatio peragrare, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala conſuetudine occupatos, imò à tanta malitia poſſeſſos; Et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantùm, ſed & Perſas, & omnes barbarorum gentes.* Vide & quæ ſequuntur lectu digniſſima.

p p *Non tantùm per omnes imperii Romani fines.*] Rom. xv. 19.

q q *Ita ut antequam Conſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major eſſet.*] Jam ſuo ævo Tertullianus dixerat 11. Apologetico. *Heſterni ſumus, & veſtra omnia implevimus, urbes, inſulas, caſtella, municipia, conciliabula, caſtra ipſa, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.*

r r *Sermo ſimpliciſſimus.*] Prudenter id notatum Chryſoſtomo 1 ad Cor. 1. 17. & Theodoreto poſt recitata jam verba.

Et maximis impedimentis quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profitenda deterrerent.

XXII. Cui conſiderationi & hæc addenda eſt, quod qui Chriſtianiſmum illis docentibus receperunt, animum non habebant à certa norma Religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui paganica ſacra, & Mahumetis legem primi ſuſceperunt, multoque minus antecedente quadam inſtitutione præparatum, ſicut Hebræi circumciſione & unius Dei cognitione ad le-

gem Moſis acceptandam idonei erant redditi; ſed contra impletum opinionibus & conſuetudine, quæ velut altera natura eſt, repugnante cum iſtis novis inſtitutis, educati ſcilicet, legumque & parentum auctoritate confirmati in ſacris paganicis, aut Judaïcis ritibus. Huic obſtaculo accedebat non minus alterum; graviſſima ſcilicet mala, quæ Chriſtianiſmum ſuſcipientibus eam ob cauſam ferenda aut metuenda conſtabat. Cum enim à malis talibus abhorreat humana natura; ſequitur, ut, quæ eorum malorum cauſæ ſunt, non niſi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu Chriſtiani, acceſſerunt mulctæ, & bonorum publicationes, & exilia: ſed levia hæc; damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: ſupplicia vero ad mortem tam frequentia, ut teſtentur illorum temporum ſcriptores, nulla fame, nulla peſtilentia, nullo bello plus hominum uno tempore abſumptum. Nec vulgaria erant mortium genera, ſed [a] vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ, quæ ſine maximo horrore legi aut cogitari non poſſunt: atque hæc ſævitia,

quæ

quæ non longis interpoſitis ſpiramentis, & his ipſis non ubique, ad Conſtantini fermè tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra ſanguis eorum ſemen eſſe diceretur: ita recisis plures ſuccreſcebant. Comparemus hic quoque cum Chriſtianiſmo religiones alias. Græci, paganique cæteri, ſoliti ſua in majus attollere, paucos numerant, qui dogmatis cauſa mortem toleraverint, Gymnoſophiſtas aliquos, Socratem, haud multo plures: ſed his viris notiſſimis quin aliqua ineſſe potuerit famæ ad poſteritatem tranſmittendæ cupiditas, vix eſt ut negetur. At inter Chriſtianos mortem ob ſuum dogma perpeſſos fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis ſuis cogniti, mulieres, virgines, adoleſcentes, quibus nec appetitus inerat, nec ſpes probabilis duraturi nominis; ſicut & pauci ſunt quorum nomina in Martyrologiis exſtant [b] præ numero eorum, qui eam ob cauſam ſupplicium tolerarunt: & tantum in cumulum recenſentur. Accedit, quod levi aliqua ſimulatione, puta thuris jactu in aram, plerique ſe liberare à tali pœna potuerunt; quod de illis di-

ci non poteſt, qui qualemcumque ſenſum in corde premerent, certe in factis conſpicuis ad vulgi mores ſe aptaverant: ita ut prope ob Dei honorem mortem ſubiiſſe non aliis tribui poſſit, quam Judæis, & Chriſtianis: ac ne Judæis quidem poſt Chriſti tempora: ante ea vero paucis, ſi cum Chriſtianis comparentur, quorum plures in una aliqua provincia pro Chriſti lege ſupplicium tolerarunt, quam unquam Judæi, quorum omnis patientia ejus generis ferme ad Manaſſis & Antiochi tempora redigitur. Quare cum Chriſtiana religio hac quoque in parte tam in immenſum cæteras excellat, merito aliis anteponenda eſt. Ex illa tanta multitudine omnis generis ſexuſque hominum tot locis ac ſæculis diſtinctorum, qui pro hac religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantæ conſtantiæ fuiſſe cauſam, quæ alia cogitari non poteſt, quam lux veritatis, & Dei Spiritus. Si quis allatis hactenus argumentis pro Chriſtiana religione ſatis ſibi factum non putet, ſed magis urgentia deſideret, ſcire debet, [c] pro rerum diverſitate, diverſa quoque eſſe probandi genera, alia in

Reſpondetur his qui plura & validiora argumenta requirunt.

in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti eſt quæſtio; in quo genere ſane ſtandum eſt nulla ſuſpicione laborantibus teſtimoniis: quod ni admittitur, non modò omnis hiſtoriæ uſus periit, medicinæ quoque pars magna; ſed & omnis, quæ inter parentes liberoſque eſt, pietas, [d] ut quos haud aliter noſcamus. Voluit autem Deus id, quod credi à nobis vellet, ſic ut illud ipſum credere tanquam obedientiam à nobis acceptaret, non ita evidenter patere, ut quæ ſenſu aut demonſtratione percipiuntur; ſed quantum ſatis eſſet ad fidem faciendam, remque perſuadendam homini non pertinaci: ut ita ſermo Evangelii tanquam lapis eſſet Lydius, ad quem ingenia ſanabilia explorarentur. Nam cum ea, quæ diximus, argumenta tam multos probos, eoſdemque ſapientes in aſſenſum traxerint, hoc ipſo liquet apud cæteros incredulitatis cauſam non in probationis penuria eſſe poſitam, ſed in eo; [e] quod nolint verum videri id, quod adfectibus ſuis adverſatur; quod ſcilicet durum illis ſit honores & alia commoda parvi ducere, quod faciendum ſit, ſi

ea recipiant, quæ de Chriſto narrantur, ac propterea etiam Chriſti præceptis obtemperandum putent. Idque eo ipſo detegitur, quod multas alias narrationes hiſtoricorum pro veris habeant; quas tamen veras eſſe ſola auctoritate conſtet, non etiam manentibus in hunc diem veſtigiis; qualia habet Chriſti hiſtoria, partim confeſſione Judæorum, qui nunc ſuperſunt, partim iis, qui ubique reperiuntur Chriſtianorum cœtibus; quorum omnino cauſam aliquam exſtitiſſe oportuit. Cumque illa religionis Chriſtianæ tam diuturna continuatio, & tam late diffuſa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri poſſit: ſequitur, ut tribuenda ſit miraculis, aut ſi quis miraculis neget id factum, [f] hoc ipſum, quod ſine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum eſt omni miraculo.

ANNOTATA.

a *Vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ.*] Domitius Ulpianus nobilis Juriſconſultus libros ſeptem ſcripſit, quibus pœnis affici deberent Chriſtiani. Lactantius meminit libro quinto capite 11.

b *Pro numero eorum qui eam ob cauſam* ſup-

ſupplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recenſentur.] Ut Maſſa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano XXIV. Auguſti: Plurimi in Africa ſub Severo: ſub Valeriano, Antiochiæ & in Arabia, Cappadocia, & Meſopotamia: in Phrygia, in Ponto ſub Maximino: Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaïde, Tyro, Treveris ſub Diocletiano: in Perſide ſub Cabada, Sapore: quorum ſine nominibus mentio in Martyrologio.

c *Pro rerum diverſitate diverſa quoque eſſe probandi genera.*] Ariſtoteles Ethicorum ad Nicomachum lib. I. Λέγοιτο δ' ἂν ἱκανῶς εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθείη· τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ' ὁμοίως ἐν ἅπασι τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. *Satis de re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quærenda eſt.* Metaphyſicorum I. parte poſteriore capite ultimo. Τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον. *Certitudo mathematica non in omnibus rebus quærenda eſt.* Chalcidius ad Timæum ex Platonis ſententia: *Credulitatem omnes doctrinas præcedere, maxime cum non quorumlibet, ſed magnorum & prope divinorum virorum ſit aſſertio.*

d *Ut quos aliter haud noſcamus.*] Homerus:

Οὐ γάρ πώ τις ἑὸν γόνον αὐτὸς ἀνέγνω.
-- Generis nemo ſibi conſcius ipſe eſt.

Exactiſſimo ſcilicet ſciendi genere.

e *Quod nolint verum videri id quod affectibus ſuis adverſatur.*] Tractat hoc pulchre Chryſoſtomus I Corinth. cap. III. in principio.

cipio. Idem ad Demetrium : Τὸ ἀπιϛεῖν ταῖς ἐντολαῖς ἐκ τοῦ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκλελῦσθαι τῶν ἐντολῶν γίνεται. *Quod præceptis non creditur, ex inertia ad implenda quæ præcepta ſunt, venit.*

f *Hoc ipſum quod ſine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum eſt omni miraculo.*] Tractat hoc argumentum Chryſoſtomus 1 ad Corinth. cap. 1. in fine : & Auguſtinus de Civitate Dei libro XXII. cap. 5.

HU-

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER TERTIUS.

I. QUi jam his, quæ allata ſunt, argumentis, aut ſi qua præter hæc ſunt alia, perſuaſus, eam quam Chriſtiani profitentur, religionem veram optimamque crediderit, ut partes ejus omnes ediſcat, mittendus eſt ad libros antiquiſſimos eam religionem continentes, quos novi Teſtamenti aut Fœderis potius libros dicimus. Inique enim faciat, ſi quis neget illis libris eam religionem contineri, ſicut Chriſtiani omnes affirmant, cum omni ſectæ, ſive bonæ, ſive malæ, æquum ſit credi in eo, quod aſſerunt, hoc aut illo libro ſua dogmata contineri; ſicut Mahumetiſtis credimus, *Pro auctoritate librorum novi fœderis.*

Mahumetis religionem contineri Alcorano. Quare cum ſupra jam probata ſit veritas religionis Chriſtianæ; ſimulque conſtet eam ipſam his libris contineri, ſatis vel hoc ſolo adſtruitur illis libris ſua auctoritas. Si quis tamen eam magis ſpeciatim ſibi monſtrari poſtulet, primum illam ponemus uſitatam apud æquos omnes judices regulam, ut qui impugnare velit ſcriptum aliquod multa per ſæcula receptum, [a] ei incumbat onus adferendi argumenta fidem ſcripto derogantia: quod ſi id facere nequeat, defendendum librum velut in poſſeſſione ſuæ auctoritatis.

ANNOTATA.

a *Ei incumbat onus adferendi argumenta ſcripto fidem derogantia.*] Baldus in rubrica de Fide inſtrumentorum. Vide & Gailium lib. II. obſ. CXLIX. num. 6. & 7. & quos ibi profert.

Libros qui nomina præſcripta habent, eorum eſſe, quorum nomen præferunt.

II. Dicimus ergo, ſcripta, de quibus dubitatum inter Chriſtianos non eſt, quæque certum nomen præferunt, ejus eſſe ſcriptoris cujus titulo inſigniuntur: quia ſcilicet primi illi, puta Juſtinus, Irenæus, Clemens, ac deinceps alii ſub his ipſis nominibus eos libros

bros laudant: cui accedit, quod [a] Tertullianus aliquot librorum ipſa archetypa ſuo adhuc tempore ait exſtitiſſe: quodque omnes Eccleſiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti eſſent, receperunt: neque aut Pagani, aut Judæi unquam controverſiam moverunt, quaſi non eorum eſſent opera, quorum dicebantur: [b] Julianus vero aperte etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, eſſe ea, quæ Chriſtiani legunt iiſdem nominibus inſcripta. Homeri aut Virgilii eſſe, quæ eorum dicuntur, nemo ſanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum teſtimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus ſtandum eſt teſtimonio prope omnium quotquot per orbem ſunt gentium?

De libris olim dubitatis ſublatam dubitationem.

III. Sunt ſane in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti, ut Petri altera, ea quæ Jacobi eſt, & Judæ, duæ ſub nomine Joannis presbyteri, Apocalypſis, & ad Hebræos epiſtola: ſed ita tamen, ut à multis Eccleſiis ſint agniti, quod oſtendunt Chriſtiani antiqui, cum illorum teſtimoniis tanquam ſa-

cris utuntur: unde credibile eſt, Eccleſias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignoraſſe, aut de iis dubitaſſe: poſtea autem de rei veritate edoctas, ad cæterarum exemplum iis libris uti cœpiſſe, ut nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque vero cauſa idonea fingi poteſt, cur illos libros quiſquam ſuppoſuerit, cum nihil inde colligi poſſit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

ANNOTATA.

a *Tertullianus.*] De præſcriptione adverſus hæreticos. *Age jam qui voles curioſitatem melius exercere in negotio ſalutis tuæ, percurre Eccleſias Apoſtolicas, apud quas ipſe adhuc cathedræ Apoſtolorum ſuis locis præſident, apud quas ipſæ authenticæ literæ eorum recitantur* Quidni ipſa manus Apoſtolorum tum exſtiterit, cum Quintilianus dicat ſuo tempore exſtitiſſe manum Ciceronis, Gellius Virgilii ſuo tempore?

b *Julianus vero aperte etiam fatetur Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ eſſe ea quæ Chriſtiani legunt iiſdem nominibus inſcripta.*] Extat locus libro Cyrilli decimo.

Libris ſine nomine conſtare auctoritatem ex IV. Non eſt etiam, quod fidem quis detrahat epiſtolæ ad Hebræos eo ſolo nomine, quod neſciatur ejus ſcriptor, ac ſimiliter duabus epiſtolis Johannis, & Apocalypſi, quod dubitent nonnulli,

nulli, an earum ſcriptor Johannes ſit Apoſtolus, an alius quis ejus nominis. In ſcriptoribus enim qualitas magis, quam nomen attenditur. Itaque multos libros hiſtoricos recipimus, quorum ſcriptores neſcimus; ut de bello Alexandrino Cæſaris; nempe quia videmus eum, quiſquis fuit, & illis vixiſſe temporibus, & rebus interfuiſſe. Sic etiam cum, qui libros ſcripſerunt, de quibus nunc agimus, & prima ætate ſe vixiſſe teſtentur, & donis Apoſtolicis fuiſſe præditos, ſufficere id nobis debet. Nam ſi quis dicat potuiſſe fingi has qualitates, item in aliis ſcriptis etiam nomina; rem dicat minime credibilem: eos ſcilicet, qui ubique veritatis ac pietatis ſtudium inculcant, nulla de cauſa voluiſſe ſe crimine falſi obſtringere; quod non tantum apud bonos omnes deteſtabile eſt, ſed [a] Romanis etiam legibus capite puniebatur. *qualitate ſcriptorum.*

ANNOTATA.

a *Romanis etiam legibus capite puniebatur.*] L. Falſi nominis. D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. tit. xxv. §. 10. & 11. Pœnæ exempla vide apud Valerium Maximum librorum ejus fine, & apud Capitolinum in Pertinace.

Hos ſcriptores vera ſcripſiſſe, quia notitiam habebant eorum, quæ ſcribebant.

V. Conſtare ergo debet, libros novi fœderis ſcriptos ab illis quorum nomina præferunt, aut à talibus, quales ipſi ſe teſtantur: quibus ſi accedat, ut itidem conſtet illis & nota fuiſſe quæ ſcriberent, neque ſtudium fuiſſe mentiendi, ſequetur, ut quæ ſcripſerunt, vera ſint, cum omne falſum aut ab ignorantia, aut à mala voluntate debeat proficiſci. Matthæus, Johannes, Petrus, Judas, ex ſodalitio illorum duodecim fuere, quos Jeſus vitæ ſuæ ac dogmatum teſtes elegerat, [a] ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deeſſe non potuerit. Idem de Jacobo dici poteſt, qui aut Apoſtolus fuit, aut, ut alii volunt, [b] proximus conſanguineus Jeſu, & ab Apoſtolis conſtitutus Hieroſolymorum Epiſcopus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quæ ſibi ab ipſo Jeſu in cœlo regnante revelata profitetur; neque magis circa res à ſe geſtas falli ipſe potuit, aut etiam Lucas, [c] individuus ei itinerum comes. Idem Lucas, quæ de vita ac morte Jeſu ſcripſit, facile ſcire potuit, natus in locis proximis, per ipſam Palæſtinam peregrinatus, [d] ubi & locutum ſe ait cum iis, qui oculati rerum teſtes fuerant. Haud dubie

bie præter Apoſtolos, quibuſcum amicitiam habuit, alii quoque multi tum vivebant ab Jeſu ſanati, & qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito & Suetonio credimus de iis, quæ multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligenti inquiſitioni confidamus: quanto huic ſcriptori æquius eſt credi, qui ſe omnia ab ipſis, qui inſpexerant, hauſiſſe dicat? [c] Marcum conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem, ita ut, quæ ſcripſit ille, habenda ſint quaſi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipſe dictaſſet: præter quod, quæ ille ſcribit, etiam in Apoſtolorum ſcriptis reperiuntur pœne omnia. Neque falli potuit Apocalypſeos ſcriptor in iis viſis, [f] quæ ſibi divinitus immiſſa dicit, [g] aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur ſe, aut à Dei Spiritu, aut ab Apoſtolis ipſis didiciſſe.

ANNOTATA.

a *Ita ut notitia illis eorum quæ narrant deeſſe non potuerit.*] Joh. xv. 27. Idem 1. epiſtola 1. 1 Actor. 1. 21. 22.

b *Proximus conſanguineus Jeſu.*] Ita & alii ſentiunt non pauci, & ubique Chryſoſtomus. Vide & Joſephum.

c *Individuus ei itinerum comes.*] Vide Act.

Act. x x. & ſequentia. Coloſſ. i v. 14. I I Tim. i v. 11. Philem. 24.

d *Ubi & locutum ſe ait cum iis qui oculati rerum teſtes fuerant.*] In prooemio Evangelicæ hiſtoriæ.

e *Marcum conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem.*] Irenæus lib. i i i. c. i. Clemens in Hypotypoſeon libris citatus in Eccleſiaſtica Euſebii hiſtoria.

f *Quæ ſibi divinitus immiſſa dicit.*] Apoc. i. i. 2. i v. i. & ſequentibus. xx i i. 18. 19. 20. 21.

g *Aut ille ad Hebræos, in iis; quæ profitetur ſe, aut à Dei ſpiritu, aut ab Apoſtolis ipſis didiciſſe.*] Hebr. ii. 4. v. 14. xiii. 7. 8. 23.

Et quia mentiri nolebant.

V I. Alterum, quod diximus, non fuiſſe ipſis mentiendi voluntatem, connexum eſt cum eo, quod ſupra tractavimus, cum generatim Chriſtianæ religionis, & hiſtoriæ reſurrectionis Chriſti, fidem adſtrueremus. Qui teſtes ex parte voluntatis refellunt, neceſſe eſt aliquid adferant, quo voluntatem credibile ſit à vero dicendo diverti. Id autem hic dici non poteſt. Nam ſi quis objiciat ipſorum cauſam agi, videndum erit, cur ipſorum ſit hæc cauſa, non ſane commodi conſequendi, aut vitandi periculi alicujus gratia, cum hujus profeſſionis cauſa, & commoda omnia amitterent, & nulla non adirent pericula. Cauſa ergo hæc ipſorum non fuit, niſi ob Dei reve-

reverentiam, quæ certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio, unde humani generis æterna ſalus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, & [a] dogmata pietatis ubique pleniſſima, & vita ipſorum nunquam ullius mali facinoris accuſata, ne ab inimiciſſimis quidem, qui ſolam illis imperitiam objiciunt, quæ non eſt nata falſimoniam parere. Quod ſi vel minimum quid in ipſis fuiſſet malæ fidei, non ipſi ſuas culpas æternæ memoriæ prodidiſſent, [b] ut de omnium fuga in Chriſti periculo, [c] de Petro ter negatore.

ANNOTATA.

a *Dogmata pietatis ubique pleniſſima.*] Et mendacio infeſta: Johan. XIV. 17. XV. 26. XVI. 13. XVII. 17. 19. XVIII. 37. Act. XXVI. 25. Rom. I. 25. II Theſſ. II. 20. I Joh. I. 6. 8. II. 4. 21. II Corinth. VI. 8. Eph. IV. 15. 25. Coloſſ. III. 9. Apocal. XXII. 15. II Cor. II. 31. Gal. I. 20. Vide quam ſollicite Paulus diſtinguat quæ à ſe ſunt, & quæ à Domino, I Cor. VII. 10. 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore an extra corpus viderit. II Cor. XII. 2.

b *Ut de omnium fuga in Chriſti periculo.*] Matth. XXVI. 31. 56.

c *De Petro ter negatore.*] Matth. XXVI. 69. & ſequentibus. Marc. XIV. 66. & ſequentibus. Luc. XXII. 54. & ſequentibus.

VII. Con-

Adſtruitur ſcriptoribus fides inde, quod miraculis illuſtres fuerint.

VII. Contra vero bonæ ipſorum fidei Deus ipſe teſtimonia illuſtria reddidit, editis prodigiis; [a] quæ cum magna fiducia ipſi, ipſorumve diſcipuli, publice aſſeverarunt, additis perſonarum, locorumque nominibus & circumſtantiis cæteris, ita ut facillime poſſet à Magiſtratibus inquiſitione facta, veritas aut falſitas aſſeverationis detegi, inter quæ dignum obſervatione eſt, quod & [b] de linguarum quas non didicerant uſu apud multa hominum millia, & de ſanatis ſubito corporum vitiis in populi conſpectu conſtantiſſime prodiderunt. Neque eos deterruit, quod ſcirent, iis temporibus Judæos magiſtratus ſibi eſſe infeſtiſſimos, & Romanos iniquos admodum: qui nullam omiſſuri eſſent, ipſos, tanquam novæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque vero aut Judæi, aut Pagani, unquam negare proximis illis temporibus auſi ſunt, prodigia ab his viris edita: [c] imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus ſuis commemoravit: & ipſi Chriſtiani in his libris, quibus fidei ſuæ rationem Imperatoribus, Senatui, præſidibus reddunt, [d] facta hæc tanquam notiſſima,

ſima, & de quibus dubitari non poſſet, affirmant, imo & apud ſepulchra eorum vim mirificam duraſſe per aliquot ſæcula, aperte prædicant, cum non neſcirent, ſi id falſum eſſet, facillime à magiſtratibus cum ipſorum pudore ac ſupplicio revinci poſſe. Fuit vero prodigiorum apud ſepulcra quæ dixi editorum tanta frequentia, tot eorum teſtes, [e] ut etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint. Sufficere quidem hæc debent, quæ diximus; ſed & alia ſuppetunt in cumulum argumenta, quæ fidem librorum illorum nobis commendant.

Annotata.

a *Quæ cum magna fiducia ipſi ipſorumve diſcipuli publice aſſeverarunt.*] Vide tota Acta Apoſtolica, II Cor. XXI. 12.

b *De linguarum, quas non didicerant, uſu.*] Loca ſupra producta ſunt.

c *Imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus ſuis commemoravit.*] Libro XIII. Teſtis Origenes contra Celſum II. Eſt autem hic ipſe Phlegon, cujus reliquias de Mirabilibus rebus & de hominibus longævis habemus.

d *Facta hæc tanquam notiſſima, & de quibus dubitari non poſſet, affirmant.*] Loca ſunt plurima, maxime apud Origenem. Vide totum cap. VIII Auguſtini, libro XXII de Civitate Dei.

e *Ut*

c *Ut etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint.*] Vide Cyrillum lib. x. contra Julianum, & Hieronymum adverſus librum Vigilantii.

Et ſcriptis inde, quod ibi multa ſint quæ eventus comprobavit divinitus revelata.

VIII. Multa enim in illis prædicta apparent de rebus, quas homines ſuapte vi noſſe non quirent, quæ ipſo eventu mire ſunt confirmata: [a] ut de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione, [b] de duratione ejus perpetua, [c] de ea rejicienda à Judæis pleriſque, [d] amplectenda vero ab extraneis, [e] de odio Judæorum in profitentes hanc religionem, [f] de ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis, [g] de obſidione & excidio Hieroſolymorum ac templi, [h] ſummiſque Judæorum calamitatibus.

ANNOTATA.

a *Ut de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione.*] Matth. XIII. 33. & ſequentibus. Luc. x. 18. Joh. XII 32.

b *De duratione ejus perpetua.* Luc. I. 33. Matth. XXVIII. 20. Joh. XIV. 16.

c *De ea rejicienda à Judæis pleriſque.*] Matth. XXI. 33. & ſequentibus. XXII. in principio. Luc. XV. 11. & ſequentibus.

d *Amplectenda vero ab extraneis.*] Iiſdem in locis, ac præterea Matth. VIII. 11. XII. 21. XXI. 43.

e *De odio Judæorum in profitentes hanc religionem.*] Matth. x. 17.

f *De*

f *De ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis.*] Matth. x. 21. 39. xxiii. 34.

g *De obſidione & excidio Hieroſolymorum ac Templi.*] Matth. xxiii. 38. xxiv. 16. Luc. xiii. 34. xxi. 24.

h *Summiſque Judæorum calamitatibus.*] Matth. xxi. 33. & ſequentibus. xxiii. 34. xxiv. 20.

IX. Ad hæc addo, quod ſi recipimus, curare Deum res humanas, & maxime eas, quæ ad honorem ſuum cultumque pertineant: non poteſt fieri, ut is tantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propoſitum erat, quam Deum pie colere, paſſus ſit falli mendacibus libris. Jam vero quod, poſt ſubortas tot in Chriſtianiſmo ſectas, vix ulla reperta fuit, quæ non hos libros, aut omnes, aut pleroſque, exceptis paucis, qui nihil ſingulare continent, amplecteretur, magnum eſt argumentum, quo credatur, nihil illis libris potuiſſe opponi, cum illæ ſectæ tantis in ſe odiis exarſerint, ut quicquid his placuiſſet, aliis ob id ipſum diſpliceret. *Tum etiam ex cura quam decebat à Deo ſuſcipi, ne falſa ſcripta ſubjicerentur.*

X. Fuerunt ſane inter eos, qui Chriſtiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes rejicerent, quos ſuo peculiari dogmati videbant adverſari: puta qui aut Judæorum *Solutio objectionis, quod multi libri à quibuſdam rejecti fuerint.*

rum odio, [a] Deum Judæorum mundi opificem & legem maledictis inſectabantur, aut contra formidine malorum, quæ Chriſtianis erant ſubeunda, [b] latere volebant ſub nomine Judæorum, [c] quibus impune licebat ſuam religionem profiteri. Sed hi ipſi [d] ab omnibus aliis, qui ubique erant, Chriſtianis abdicati ſunt [e] illis temporibus, cum adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia ex Apoſtolorum præſcripto tolerarentur. Horum Chriſtianiſmi adulteratorum prius illud genus ſatis refutatum arbitror ſupra, cum oſtendimus, unum eſſe verum Deum, cujus opificium ſit mundus: & ſane ex ipſis etiam libris, quos illi, ut Chriſtiani aliquo modo videantur, recipiunt, [f] quale eſt imprimis Lucæ Evangelium, ſatis patet, eundem Deum quem Moſes & Hebræi coluerunt, à Chriſto prædicatum. Genus alterum tum oportune refellemus, cum eos, qui Judæi & ſunt, & dici volunt, oppugnabimus. Interim hoc dicam, miram eſſe eorum inverecundiam, qui Pauli auctoritatem elevant, cum nemo fuerit Apoſtolorum, qui plures Eccleſias inſtituerit; & cujus tot miracula narrata ſint jam-

co

eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis eſſet facti inquiſitio. Quod ſi miracula edidit, quid cauſæ eſt, cur non & de viſis cœleſtibus, acceptaque à Chriſto inſtitutione ipſi credamus? Quod ſi Chriſto tam charus fuit; ut quicquam doceret Chriſto ingratum, id eſt falſum, fieri non poteſt. Quodque unum in illo culpant, dogma nempe de libertate Hebræis parta à ritibus per Moſem olim imperatis; ejus docendi præter veritatem nulla ei cauſa fuit, [g] cum & circumciſus eſſet ipſe, [h] & pleraque legis ultro obſervaret; [i] religionis autem Chriſtianæ cauſa multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occaſione habebat exſpectandum; [k] atque eadem & faciendi & ferendi auctor eſſet diſcipulis ſuis; quo apparet, nihil ipſum dediſſe auribus aut commodis auditorum, qui pro ſabbato [l] ſingulos dies divino cultui impendere docebantur, pro exiguis ſecundum legem impendiis [m] bonorum omnium ferre jacturam, [n] & pro pecudum ſanguine ſuum ipſorum Deo conſecrare. Jam vero palam affirmat ipſe Paulus, [o] ſibi à Petro, Johanne, & Jacobo in ſignum conſenſus datas dexteras: quod
 ni

ni verum fuiſſet, nunquam auſus eſſet dicere, cum ab ipſis adhuc viventibus mendacii potuiſſet argui. His ergo, quos dixi, excluſis, qui vix Chriſtianorum nomine cenſeri poſſunt, tot reliquorum cœtuum manifeſtiſſimus in recipiendis his libris conſenſus, ſupra ea, quæ modo diximus de miraculis, quæ ſcriptores ediderunt, & de ſingulari Dei curatione circa res hujus generis, æquis omnibus ſufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum aliis quibuſvis hiſtoricorum libris, quibus nulla ejus generis adſunt teſtimonia, credi ſoleat, niſi valida ratio in contrarium adferatur, quæ hic certe nulla eſt.

ANNOTATA.

a *Deum Judæorum mundi opificem & legem maledictis inſequebantur.*] Vide Irenæum lib. 1. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem, Epiphanium de eodem.

b *Latere volebant ſub nomine Judæorum.*] Vide Gal. I I. 11. V I. 13. 14. Philip I I I. 18. Irenæum lib. 1. cap. 28. Epiphanium de Ebionæis.

c *Quibus impune licebat ſuam religionem profiteri.*] Actor. IX. 20. X I I I. & eo libro ſæpe. Philo contra Flaccum, & de legatione. Joſephus paſſim. Addidit L. Generaliter. D. de decurionibus. L. 1. C. de Judæis.

Ter-

Tertullianus Apologetico. *Sed & Judæi palam lectitant; vectigalis libertas vulgo aditur ſabbatis omnibus.*

d *Ab omnibus aliis, qui ubique erant, Chriſtianis abdicati ſunt.*] Tertullianus adverſus Marcionem I. *Nullam Apoſtolici cenſus Eccleſiam invenias quæ non in creatore Chriſtianizet.*

e *Illis temporibus cum adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia ex Apoſtolorum præſcripto, tolerarentur.*] Vide quæ hac de re dicentur ad finem libri VI. Adde Irenæi epiſtolam ad Victorem, & quod de ea in Catalogo ſcribit Hieronymus. Cyprianus Concilio Africano: *Neminem judicantes, aut à jure communionis aliquem, ſi diverſum ſenſerit, amoventes.*

f *Quale eſt imprimis Lucæ Evangelium.*] Oſtendit id manifeſtiſſime Tertullianus adverſus Marcionem libro IV.

g *Cum & circumciſus eſſet ipſe.*] Philippenſ. III. 5.

h *Et pleraque legis ultro obſervaret.*] Actor. XVI. 3. XX. 6. XXI. & ſequentibus.

i *Religionis autem Chriſtianæ cauſa multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quàm lex imperabat, aut legis occaſione habebat exſpectandum.*] II Cor. XI. 23. & ſequentibus, & paſſim in Actis. Vide & I Cor. II, 3. II Cor. XI. 30. XII. 10.

k *Atque eadem & faciendi & ferendi auctor eſſet diſcipulis ſuis.*] Actor. XX. 29. Rom. V. 3. VIII. XII. 12. II Cor. I. 4. 8. II. 4. VI. 4. I Theſſ. I. 6. II Theſſ. I. 6.

l *Singulos dies divino cultui impendere docebantur.*] Actor. II. 46. V. 42. I Tim. V. 5. II Tim. I. 3.

m *Bonorum omnium ferre jacturam.*] II Cor. VI. 4. XII. 10.

n *Et pro pecudum ſanguine ſuum ipſorum Deo conſecrare.*] Rom. VIII. 36. II Cor. IV. II. Philipp. I. 20.

o *Sibi à Petro, Johanne & Jacobo in ſignum conſenſus datas dexteras.*] Gal. II. 9. Adde I Corinth. XV. II. II Cor. XI. 5. XII. II.

Solutio objectionis quaſi his libris contineantur impoſſibilia.

XI. Nam ſi quis dicat, quædam in his libris narrari, quæ fieri non poſſint, [a] cum jam ſupra oſtenderimus, eſſe quædam, quæ ab hominibus præſtari non poſſint, à Deo autem poſſint, quæ ſcilicet nullam in ſe repugnantiam includunt, atque earum rerum in numero eſſe etiam illas, quas maxime miramur, prodigioſas virtutes, & mortuorum in vitam revocationem, evaneſcit iſta objectio.

ANNOTATA.

a *Cum jam ſupra oſtenderimus.*] Libro II.

Aut à ratione diſſona.

XII. Neque magis audiendi ſunt, ſi qui dicant, dogmata quædam in his libris reperiri, quæ à recta ratione diſſonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudine virorum ingenio, eruditione, ſapientia valentium, qui horum librorum auctoritatem ſecuti ſunt, jam inde à primis temporibus. Tum

Tum vero quæcunque in primo libro oſtenſa ſunt congruere rectæ rationi, puta Deum eſſe, & quidem unicum, perfectiſſimum, immenſæ virtutis, vitæ, ſapientiæ, bonitatis; facta ab ipſo quæcunque ſubſiſtunt; curam ejus ad opera omnia, præſertim ad homines, pertingere; poſſe eum etiam poſt hanc vitam præmia reddere ſibi obtemperantibus; frænum injiciendum ſenſuum cupiditatibus, cognationem eſſe inter homines, ac proinde æquum ut alii alios diligant; omnia hæc in his libris apertiſſime tradita reperias. Ultra hæc pro comperto aliquid affirmare, aut de Dei natura; aut de ejus voluntate, [a] ſolo ductu humanæ rationis, quam ſit intutum ac fallax, docent tot diſſonantia non ſcholarum modo inter ſe, ſed & ſingulorum philoſophorum placita. Neque vero id mirum. Nam ſi [b] de mentis ſuæ natura differentes in longiſſime diſtantes opiniones dilabuntur: quanto magis neceſſe fuit id accidere de ſuprema illa, tantoque ſupra nos poſita mente definire aliquid cupientibus? [c] Si Regum conſilia indagare rerum prudentes periculoſum aiunt, nec ideo nos aſſequi; quis eſt, qui ita ſit ſagax, ut quid Deus

velit ex earum rerum genere, quas libere velle poteſt, id ſuapte conjectura ſperet ſe poſſe deprehendere? Quare optime Plato [d] horum nihil ſciri poſſe dicebat ſine oraculo. Jam vero nullum proferri poteſt oraculum, quod tale revera eſſe majoribus teſtimoniis conſtet, quam ea ſunt, quæ in libris novi fœderis continentur. Tantum abeſt, ut probetur, ne aſſeritur quidem, Deum quicquam de natura ſua hominibus prodidiſſe, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipſius ulla poteſt proferri, quæ credibilis ſit, poſterior ſignificatio. Nam ſi quid in eo genere rerum, quæ aut plane ſunt mediæ, aut certe non omnino per ſe debitæ, nec plane turpes, ante Chriſti tempora aliter imperatum aut permiſſum fuit, id his libris non obſtat, [e] cum in talibus leges poſteriores prioribus derogent.

ANNOTATA.

a *Solo ductu humanæ rationis quam ſit intutum ac fallax.*] Matth. XI. 27. Rom. XI. 33. 34. 35. 1 Cor. II. 11. 16.

b *De mentis ſuæ natura differentes in longiſſime diſtantes opiniones dilabuntur.*] Vide in operibus Plutarchi librum I V. de Placitis Philoſophorum. Stobæum in phyſicis capite XI.

c *Si*

c *Si Regum conſilia indagare rerum pruden-tes periculoſum aiunt, nec ideo nos aſſequi.*] Habet id Tacitus Annalium VI.

d *Horum nihil ſciri poſſe dicebat ſine oraculo.*] Locus eſt Phædone. Paria in Timæo. Bene Ambroſius: *Cui magis de Deo, quam Deo credam?*

e *Cum in talibus legibus poſteriores prioribus derogent.*] Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν. *Conſtitutiones tempore poſteriores plus valent prioribus.* Dictum eſt Modeſtini l. ultima. D. de conſtitutionibus principum. Tertullianus: *Puto autem etiam humanas conſtitutiones atque decreta poſteriora priſtinis prævalere.* Idem Apologetico: *Veterem & ſquallentem ſilvam legum novis principalium reſcriptorum & edictorum ſecuribus truncatis & ceditis.* Et de Baptiſmo: *In omnibus poſteriora concludunt, & ſequentia antecedentibus prævalent.* Plutarchus Symp. IX. Ἔν τε δόγμασι καὶ νόμοις, ἔν τε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν προτέρων. *Et in decretis & in legibus & in contractibus ac pactis poſteriora prioribus validiora ac firmiora habentur.*

XIII. Solet à nonnullis objici, eſſe quandam in his libris interdum ſenſuum diſcrepantiam. Sed contra quiſquis hanc rem æquis animis volet dijudicare, reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate poſſe adjici, quod in rebus, quæ aliquod dogmatis aut hiſtoriæ momentum in ſe habent, manifeſtiſſima eſt ubique

Solutio objectionis, quod his libris quædam inter ſe repugnantia continentur.

conſenſio, qualis nulla alibi inter ejuſdem ſectæ ſcriptores reperiatur, [a] ſive Judæos ſumas [b] ſive Græcos Philoſophos, [c] aut Medicos, [d] ſive Romanos Juriſconſultos: in quibus omnibus ſæpiſſime reperias non modo pugnare inter ſe, qui ſectæ ſunt ejuſdem, [e] ut Platonem & Xenophontem, ſed & [f] eundem ſæpe ſcriptorem nunc hoc, nunc illud, velut ſui oblitum, aut quid ſtatuat incertum, aſſeverare. At hi, de quibus agimus, ſcriptores, credenda eadem inculcant, eadem dant præcepta, etiam de Chriſti vita, morte, reditu in vitam: ſumma ubique eſt eadem. Quod vero ad exiguas aliquas circumſtantias, & ad rem nihil facientes attinet, facillime fieri potuit, ut non deſit commoda conciliatio, ſed nos lateat, ob res ſimiles diverſis temporibus geſtas, nominum ambiguitatem, aut hujus hominis, aut loci plura nomina, & ſi quid his ſimile eſt. Imo hoc ipſum ſcriptores illos ab omni doli ſuſpicione liberare debet; [g] cum ſoleant, qui falſa teſtantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in ſpeciem quidem quicquam diverſum appareat. Quod ſi ex levi aliqua diſcrepantia, etiam quæ conciliari nequiret, totis libris

bris

bris fides decederet, jam nulli libro, præſertim hiſtoriarum, credendum eſſet: cum tamen & Polybio, & Halicarnaſſenſi, & Livio, & Plutarcho, in quibus talia deprehenduntur, ſua apud nos de rerum ſumma conſtet auctoritas: quo magis æquum eſt, ut nihil tale eorum fidem deſtruat, quos videmus ex ipſorum ſcriptis pietatis & veri ſemper fuiſſe ſtudioſiſſimos? Alius reſtat modus teſtimonia refellendi ex contrariis extrinſecus teſtimoniis.

ANNOTATA.

a *Sive Judæos ſumas.*] Quorum diverſiſſimas ſententias tum alibi videas, tum apud illarum literarum doctiſſimum Manaſſem Iſraëlis filium, libris de Creatione & reſurrectione.

b *Sive Græcos Philoſophos.*] Vide dictum modo librum de placitis philoſophorum.

c *Aut medicos.*] Vide Galenum de Sectis, & de Secta optima; & Celſum initio de re medica. Tum vero Spagiricos adde.

d *Sive Romanos Juriſconſultos.*] Nota olim diſcordia Sabinianorum & Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum & ſequentes eum, quique Cujacium & alios literatiores ſequuntur. Vide & Gabrielii ſententias communes, communiores, communiſſimas.

e *Ut Platonem & Xenophontem.*] Vide epiſtolam Xenophontis ad Æſchinem Socraticum:

ticum: Athenæum XI. Laërtium Platonis vita, Gellium libro XIV.

f *Eundem ſæpe ſcriptorem nunc hoc, nunc illud, velut ſui oblitum, aut quid ſtatuat incertum, aſſeverare.*] Oſtendere id multi in Ariſtotele: in Romanis Juriſconſultis alii.

g *Cum ſoleant qui falſa teſtantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in ſpeciem quidem quicquam diverſum appareat.*] Hoc eſt quod dicit Imperator Adrianus, videndum in teſtibus utrum unum eundemque meditatum ſermonem attulerint. L. teſtium. D. de Teſtibus. Speculator lib. I. parte IV. de Teſte. in pr. n. 81. Exactiſſima circumſtantiarum omnium notitia in teſte non eſt neceſſaria. Vide Luc. I. 56. III. 23. Joh. II. 6. VI. 10. 19. XIX. 14.

Solutio objectionis ex teſtimoniis extrinſecis: & oſtenſum ea magis eſſe pro his libris.

XIV. At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, niſi forte eo referre quis velit dicta multo poſt natorum, & quidem talium, qui inimicitias adverſus Chriſtianum nomen profeſſi, ſub teſtium nomine non veniunt. Imo contra, quanquam eo opus non eſt, multa habemus teſtimonia, quæ hiſtoriæ iſtis libris traditæ partes aliquot confirmant. Sic Jeſum cruci affixum, ab ipſo & diſcipulis ejus miracula patrata, & Hebræi, & Pagani, memorant. De Herode, Pilato, Feſto, Felice, de Johanne Baptiſta, de Gamaliele, de Hieroſolymorum excidio exſtant ſcripta luculentiſſima Joſephi,

phi, edita paulo poſt annum à Chriſti abitu quadrageſimum: cum quibus conſentiunt ea quæ apud Thalmudicos de iiſdem temporibus leguntur. Neronis ſævitiam in Chriſtianos Tacitus memoriæ prodidit. Exſtabant olim & libri, tum privatorum, [a] ut Phlegontis, [b] tum & acta publica, ad quæ Chriſtiani provocabant, quibus conſtabat [c] de eo ſidere, quod poſt Chriſtum natum apparuit, de terræ motu, & ſolis deliquio contra naturam, pleniſſimo lunæ orbe, circa tempus, quo Chriſtus crucis ſupplicio affectus eſt.

Annotata.

a *Ut Phlegontis.*] Libro XIII Chronicorum ſive Olympiadum, his verbis: Τῷ δ´ ἔτει τῆς CB Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον· καὶ νὺξ ὥρᾳ ϛ´ τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι. *Quarto autem anno* CCII *Olympiadis magna & excellens inter omnes quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora ſexta ita in tenebroſam noctem verſus, ut ſtellæ in cœlo viſæ ſint, terræque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes ſubverterit.* Habes hæc in Chronico Euſebii & Hieronymi. Sed & Origenes meminit tract. XXXV. ad Matthæum, & adverſus Celſum II.

b *Tum & acta publica.*] Tertullianus Apologetico CXXI. *Eum mundi caſum relatum in arcanis veſtris habetis.*

c *De eo ſidere quod poſt Chriſtum natum apparuit.*] Chalcidius Platonicus in commentario ad Timæum. *Eſt quoque alia ſanctior & venerabilior hiſtoria, quæ perhibet ortu ſtellæ cujuſdam non morbos morteſque denunciatas, ſed deſcenſum Dei venerabilis ad humanæ conſervationis, rerumque mortalium gratiam: quam ſtellam cum nocturno itinere inſpexiſſent Chaldæorum profecto ſapientes viri, & conſideratione rerum cœleſtium ſatis exercitati, quæſiſſe dicuntur recentem ortum Dei, repertaque illa majeſtate puerili veneratos eſſe, & vota Deo tanto convenientia nuncupaſſe.*

Solutio objectionis de mutata ſcriptura.

XV. Quid amplius opponi his libris poſſit, ſane non video: niſi forte non tales manſiſſe, quales ab initio fuerant. Fatendum eſt, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuiſſe, accidiſſe etiam, ut ex ſcriptorum incuria, aut perverſa cura, literæ quædam, ſyllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed iniquum eſt, ob talem, quæ per multa tempora non poteſt non accidere exemplorum diverſitatem, tali inſtrumento aut libro moveri controverſiam, cum & mos poſtulet, & ratio, ut quod plurima, & antiquiſſima exempla oſtendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo, aut alio quovis modo omnia exempla vitiata, & quidem in iis, quæ ad dogma, aut inſigne aliquod hiſtoriæ caput pertinerent,

nerent, nunquam probabitur: neque enim aut inſtrumenta ſunt, quæ id doceant, neque teſtes illorum temporum: quod ſi quid, ut jam modo dicebamus, ſerius multo dictum eſt ab iis, qui in horum librorum diſcipulos atrociſſima odia exercebant, id pro convitio, non pro teſtimonio habendum eſt. Et ſufficere quidem hæc, quæ diximus, poſſent adverſus eos, qui Scripturæ mutationem objiciunt, [a] cum qui id affirmet, præſertim adverſus ſcripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipſe debeat: at nos, quo magis pateſcat illius objectionis vanitas, oſtendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum eſſe, nec potuiſſe fieri. Evicimus ſupra libros eorum eſſe ſcriptorum, quorum nomina præferunt: quo poſito, ſequitur, non eſſe alios libros pro aliis ſuppoſitos. Pars quoque aliqua inſignis mutata non eſt. Nam cum ea mutatio aliquid ſibi deberet habere propoſitum, ea pars à cæteris partibus libriſque non itidem mutatis notabiliter diſcreparet, quod nunc nuſquam conſpicitur; imo ut diximus, admirabilis eſt ubique ſenſuum conſonantia. Tum vero ut primum Apoſtolorum aliquis,

aut virorum Apoſtolicorum aliquid edidit, dubium non eſt, quin Chriſtiani magna diligentia, ut ipſorum pietatem & ſtudium conſervandæ propagandæque ad poſteros veritatis decebat, exempla ſibi inde plurima ſumſerint, quæ proinde ſparſa ſint, quam late patebat Chriſtianum nomen per Europam, Aſiam, & Ægyptum, quibus in locis Græcus ſermo vigebat: imo & archetypa nonnulla, ut jam ante diximus, ad annum uſque ducenteſimum ſervata ſunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffuſus, cuſtoditus non privata tantum ſingulorum, ſed & communi Eccleſiarum diligentia, falſariam manum recipere. Adde jam, quod proximis ſtatim ſæculis verſi ſunt hi libri in ſermonem Syriacum, Æthiopicum, Arabicum, Latinum, quæ verſiones etiamnum exſtant, & à Græcis libris in nulla alicujus momenti re diſcrepant. Jam vero habemus & ſcripta eorum, qui ab Apoſtolis ipſis, aut ab eorum diſcipulis inſtituti fuerunt, qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, ſenſu. Neque vero quiſquam fuit in Eccleſia tantæ auctoritatis per illa tempora, cui mutare quicquam volen-

volenti paritum fuiſſet; quod ſatis oſtendunt Irenæi, Tertulliani, & Cypriani liberæ diſſenſiones ab iis, qui in Eccleſia maxime eminebant. Poſt hæc, quæ dixi, tempora ſecuti ſunt alii multi magnæ eruditionis, magnique judicii, qui poſt diligentem inquiſitionem hos libros, ut in originaria ſua puritate perſtantes, receperunt. Jam & illud, quod de diverſis Chriſtianorum ſectis modo dicebamus, huc quoque aptari poteſt, illas omnes, ſaltem quæ Deum mundi opificem, & Chriſtum legis novæ auctorem agnoſcunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod ſi qui inſtituiſſent partem aliquam interpolare, eos tanquam falſarios cæteri detuliſſent. Neque vero ullam ſectam id unquam habuiſſe licentiæ, ut hos libros mutando ad ſua placita aptaret, vel inde ſatis colligas, quod omnes ſectæ & adverſus omnes hinc ſibi argumenta depromunt. Tum quod de divina providentia attigimus, ad partes præcipuas non minus, quam ad totos libros pertinet, ei non convenire, ut ſiverit Deus tot millia hominum pietatis ſtudioſa, & æternam ſalutem ſincero propoſito quærentia, induci in eum errorem, quem vitare

omni-

omnino non poſſent. Et hæc quidem pro novi fœderis libris dicta ſunto, qui ſi ſoli exſtarent, ſatis eſſet, unde veram religionem diſceremus.

ANNOTATA.

a *Cum qui id affirmet, præſertim adverſus ſcripturam diu latéque receptam, is, quod intendit, probare ipſe debeat.*] L. ult. C. de Ed. Divi Adriani tollendo.

Pro auctoritate librorum veteris fœderis.

XVI. Nunc cum Deo viſum fuerit etiam Judaïcæ religionis, quæ vera olim fuit, & Chriſtianæ non exigua teſtimonia præbet, inſtrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem ſuam adſtruere. Eſſe autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo conſtat, quo id de noſtris libris probavimus. Hi autem quorum nomina præferunt, aut Prophetæ fuerunt, aut viri fide digniſſimi; qualis & Eſdras, qui eos in unum volumen collegiſſe creditur, quo tempore adhuc Prophetæ vivebant Aggæus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quæ in Moſis commendationem dicta ſunt ſupra. Neque vero pars tantum illa prima à Moſe tradita, ut primo libro oſtendimus, ſed & recentior hiſtoria multos Paganorum habet adſtipula-

pula-

pulatores. Sic [a] Davidis & Salomonis nomina, & fœdera cum Tyriis, præferebant Phœnicum Annales.[b] Nabuchodonoſori, [c] & aliorum Chaldæorum Regum Beroſus non minus, quam Hebræi libri, meminerat.[d] Qui Vaphres Ægypti Rex Jeremiæ, [e] Apries eſt Herodoto. Jam [f] Cyri, & ſucceſſorum ejus [g] ad Darium uſque pleni Græcorum libri. Multaque alia ad Judæorum gentem pertinentia adfert Joſephus in libris contra Appionem; quibus jungi poſſunt, [h] quæ ex Strabone, & Trogo ſupra attigimus. Nos vero, qui Chriſtiani ſumus, omnino non eſt, quod de eorum librorum fide dubitemus, cum ex illis pene ſingulis teſtimonia exſtent in libris noſtris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Chriſtus, cum plurima in legis doctoribus, & temporis ſui Phariſæis reprehenderet, unquam eos accuſavit falſimoniæ in libros Moſis aut Prophetarum commiſſæ, aut quod ſuppoſitis mutatiſve libris uterentur. Poſt Chriſti tempora Scripturam in iis, quæ momentum habent, vitiatam, neque probari poteſt, neque vero credibile fiet, ſi quis recte cogitaverit, quam longe late-

lateque ſparſa eſſet per orbem terrarum gens Judæorum illos ubique libros cuſtodientium. Nam primum ab Aſſyriis abductæ in Mediam decem tribus, duæ poſtea: & ex his quoque poſt conceſſum à Cyro reditum multi in terris exteris ſubſederunt. [i] Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt. Antiochi ſævitia, Aſmonæorum civilia arma, externa Pompeii, & Soſſii, multos disjecerunt: plena Judæis erat [k] Cyrenaïca: plenæ [l] urbes Aſiæ, [m] Macedoniæ, [n] Lycaoniæ, etiam inſulæ [o] Cyprus, [p] Creta, atque aliæ. Jam [q] Romæ numerus eorum ingens vel [r] ex Horatio, [s] Juvenali & [t] Martiali diſcatur. Tam diſſitis inter ſe cœtibus imponi nulla arte potuit: nec magis ipſi in falſum convenire. Adde quod [u] trecentis ferme ante Chriſtum annis cura Ægypti regum, Hebræorum libri in Græcum ſermonem ab his, qui LXX dicuntur, verſi ſunt, ita ut jam & à Græcis, ſermone quidem alio, at ſenſu in ſummam eodem poſſiderentur: eoque minus mutationem reciperent. Quin & in Chaldaïcum, & in Hieroſolymitanum, id eſt Semiſyriacum, tranſlati ſunt iidem libri, [x] partim

tim

tim paulo ante, [y] partim non multo poſt Chriſti tempora. Secutæ deinde verſiones in Græcum aliæ, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum LXX Origenes contulit, & poſt eum alii, nulla hiſtoriæ, aut rerum pondus habentium diverſitate. Philo Caligulæ ævo floruit, Joſephus ad Veſpaſianorum tempora provixit. Uterque ex Hebræorum libris ea adferunt, quæ nos hodieque legimus. His autem ipſis temporibus magis magiſque ſpargi cœpit Chriſtiana Religio, quam profitentium [z] multi Hebræi erant, [aa] multi Hebræas literas addidicerant, quibus proinde promptum fuit, ſi quid à Judæis falſi fuiſſet admiſſum, in parte inquam inſigni, id ipſum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertumque facere. At non modo id non faciunt, ſed etiam plurima adducunt ex veteri fœdere teſtimonia plane in eum ſenſum, quo apud Hebræos exſtant: quos ſane Hebræos cujuſvis potius criminis, quam non dicam falſi, ſed vel negligentiæ circa hos libros convincas, [bb] cum eos ſumma religione deſcribere ac conferre ſoleant, etiam ut literas quoties quæque occurrat numeratas habeant.
Ad-

Addatur ultimo loco & hoc minime ſpernendum non mutatæ per Judæos de induſtria Scripturæ argumentum, quod Chriſtiani ex iis ipſis, quos Judæi legunt, libris evincunt, & quidem, ut confidunt, valide, ſuum magiſtrum Jeſum eſſe illum ipſum Meſſiam, qui Judæorum majoribus jam olim ſit promiſſus. Quod vel maxime ne fieri poſſet, caviſſent Judæi poſt ortum inter ipſos & Chriſtianos certamen, ſi unquam in eorum poteſtate fuiſſet mutare quæ vellent.

Annotata.

a *Davidis & Salomonis nomina & fœdera cum Tyriis præferebant Phœnicum annales.*] Vide quæ ex iis recitat Joſephus Antiquæ hiſtoriæ lib. VIII. c. 2. ubi addit volentem exempla habere epiſtolarum, quas inter ſe ſcripſere Salomo & Iromus, petere ea poſſe à publicis Tyri archivorum cuſtodibus. De Davide locus eſt inſignis ex IV hiſtoriarum Damaſceni, Joſepho citatus Antiquæ hiſtoriæ lib. VII. c. 6. μετὰ δὲ ταῦτα πολλῷ χρόνῳ ὕστερον τῶν ἐγχωρίων τις Ἄδαδος ὄνομα πλεῖον ἰσχύσας, Δαμασκοῦ τε καὶ τῆς ἄλλης Συρίας ἔξω Φοινίκης ἐβασίλευσε. πόλεμον δ' ἐξενέγκας πρὸς Δαβίδην βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, καὶ πολλαῖς μάχαις κριθεὶς, ὑστάτῃ τε παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐν ᾗ ἡττᾶτο, ἄριστος ἔδοξεν εἶναι βασιλέων ῥώμῃ τε καὶ ἀνδρείᾳ. τελευτήσαντος δ' ἐκείνου, ἀπόγονοι ἐπὶ δέκα γενεὰς ἐβασίλευον,

λδυον, ἑκάστου παρὰ τῶ πατρὸς ἅμα τῇ ἀρχῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκδεχομένου, ὥσπερ οἱ Πτολεμαῖοι ἐν Αἰγύπτῳ. μέγιστον δὲ πάντων δυνηθεὶς ὁ τρίτος, ἀναμάχεσθαι βουλόμενος τὴν τῶ προπάτορος ἧτταν, στρατεύσας ἐπὶ Ἰουδαίοις ἐπόρθησε τὴν νῦν Σαμαρεῖτιν καλουμένην. *Multo poſt hæc tempore indigenarum quidam Adadus nomine præpollens factus, & Damaſcum & Syriæ, præter Phœnicen, cætera regno tenuit. Sed ſuſcepto in Davidem Judææ regem bello, cum multis præliis concurriſſet, poſtremo ad Euphratem commiſſo victus eſt, præſtantiſſimus regum habitus animi virtute & roboris excellentia. Eo mortuo poſteri ejus in decem ſtirpes regnarunt, ſimulque cum paterno imperio nomen ejus acceperunt, quomodo Ægypti reges Ptolemæi dicuntur. Tertius horum cum multum invaluiſſet, reparare volens novo decore avi cladem, in Judæos profectus Samaritidem populatus eſt.* Priorem hiſtor. hujus partem habes 1 Sam. VIII. 5. 1 Chron. XVIII. poſteriorem 1 Reg. XX. ubi Joſeph. vide. Adadus ille Joſepho Ader dicitur, Adores Juſtino ex Trogo. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Euſeb. Præparat. Evang. lib. IV. c. 30. Idem Joſeph. eodem cap. & priore contra Appionem hunc locum profert ex Dii hiſt. Phœnicia. Ἀβιβάλου τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος ἐβασίλευσεν. οὗτος τὰ πρὸς ἀνατολὰς μέρη τῆς πόλεως προσέχωσεν, καὶ μεῖζον τὸ ἄστυ πεποίηκεν, καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τὸ ἱερὸν καθ' ἑαυτὸ ὂν ἐν νήσῳ, χώσας τὸν μεταξὺ τόπον, συνῆψε τῇ πόλει, καὶ χρυσοῖς ἀναθήμασιν ἐκόσμησεν. ἀναβὰς δὲ εἰς τὸν Λίβανον ὑλοτόμησεν πρὸς τὴν τῶν ναῶν κατασκευήν· τὸν δὲ τυραννοῦντα Ἱεροσολύμων Σολομῶνα πέμψαι φασὶ πρὸς τὸν Εἴρωμον

ερμον αἰνίγματα καὶ παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ἀξιοῦν· τὸν δὲ μὴ δυνηθέντα λῦσαι τὰ αἰνίγματα πολλὰ τῶν χρημάτων εἰς τὸ ἐπιζήμιον ἀναλῶσαι· εἶτα δὴ Ἀβδήμονόν τινα Τύριον ἄνδρα τὰ προτεθέντα λῦσαι, καὶ αὐτὸν ἄλλα προβαλεῖν, ἃ μὴ λύσαντα τὸν Σολομῶνα, πολλὰ τῷ Εἱρώμῳ προσαποτίσαι χρήματα. *Abibalo mortuo regnavit filius ejus Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipſamque urbem veterem fecit majorem: etiam Jovis Olympii templum, quod ſeorſim in inſula erat, aggerato quod intercedebat ſpatio, urbi annexuit, ornavitque donariis aureis. Aiunt & qui Hieroſolymis tunc regnabat Solomonem ad Iromum ænigmata miſiſſe quædam, & cupiiſſe ab ipſo alia accipere. Sed Iromum cum ænigmata illa ſolvere nequiret, magnam pecuniæ vim pro mulcta pependiſſe: poſtea vero Abdemonum hominem Tyrium ſolviſſe ea quæ propoſita fuerant, ac propoſuiſſe viciſſim alia, quæ cum ſolvere Solomon nequiſſet, Iromo ab eo magnas pecunias perſolutas.* Addit deinde Menandri Epheſii, qui regum tam barbarorum quam Græcorum res perſcripſit, locum illuſtrem: Τελευτήσαντος δ' Ἀβιβάλου, διεδέξατο τὴν βασιλείαν υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος, βιώσας ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα. οὗτος ἔχωσε τὸν εὐρύχωρον, τόν τε χρυσοῦν κίονα τὸν ἐν τοῖς τοῦ Διὸς ἀνέθηκεν. ἔπειτα ὕλην ξύλων ἀπελθὼν ἔκοψεν, ἀπὸ τοῦ λεγομένου ὄρους Λιβάνου, κέδρινα ξύλα εἰς τὰς τῶν ἱερῶν στέγας, καθελών τε τὰ ἀρχαῖα ἱερά, καινοὺς ναοὺς ᾠκοδόμησεν. τότε τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Ἀστάρτης τέμενος ἀνιέρευσεν. πρῶτός τε τοῦ Ἡρακλέους ἔγερσιν ἐποιήσατο ἐν τῷ Περιτίῳ μηνί, εἶτα τὸ τῆς Ἀστάρτης, ὁπότε Τιτυοῖς ἐπεστράτευσεν, μὴ ἀποδιδοῦσι τοὺς φόρους, οὓς καὶ ὑποτάξας ἑαυτῷ πάλιν ἀνέστρεψεν. ἐπὶ τούτων δέ τις ἦν Ἀβδήμουνος, παῖς νεώτερος, ὃς ἐνίκα τὰ

προ-

προβλήματα, ἃ ἐπέταξε Σολομὼν ὁ Ἱεροσολύμων βασιλεύς. ψηφίζεται δὲ ὁ χρόνος ἀπὸ τούτου τοῦ βασιλέως ἄχρι τῆς Καρχηδόνος κτίσεως οὕτως. τελευτήσαντος Εἰρώμου διεδέξατο τὴν βασιλείαν Βαλεάζαρος ὁ υἱός, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα τρία, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑπτά· μετὰ τοῦτον Ἀβδάστρατος ὁ τούτου υἱὸς βιώσας ἔτη εἴκοσι ἐννέα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα· τοῦτον οἱ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ υἱοὶ τέσσαρες ἐπιβουλεύσαντες ἀπώλεσαν. ὧν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη δεκαδύο. μεθ' οὓς Ἄσταρτος ὁ Δελαιαστάρτου, ὃς βιώσας ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα, ἐβασίλευσεν ἔτη δώδεκα. μετὰ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀσέρυμος βιώσας ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. οὗτος ἀπώλετο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Φέλητος. ὃς λαβὼν τὴν βασιλείαν ἦρξεν μῆνας ὀκτὼ, βιώσας ἔτη πεντήκοντα. τοῦτον ἀνεῖλεν Εἰθώβαλος ὁ τῆς Ἀστάρτης ἱερεὺς, ὃς βασιλεύσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβίωσεν ἔτη ἑξήκοντα ὀκτώ. τοῦτον διεδέξατο Βαδέζωρος υἱός, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαρακονταπέντε, ἐβασίλευσεν ἔτη ἕξ. τούτου διάδοχος γέγονε Μάτγηνος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. τούτου διάδοχος γέγονε Φυγμαλίων. βιώσας δὲ ἔτη πεντήκοντα ἕξ, ἐβασίλευσεν ἔτη τεσσαράκοντα ἑπτά. ἐν δὲ τῷ ἐπ' αὐτοῦ ἑβδόμῳ ἔτει ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ φυγοῦσα ἐν τῇ Λιβύῃ πόλιν ᾠκοδόμησε Καρχηδόνα. *Mortuo Abibalo ſucceſſit in regnum filius ejus Iromus, qui vixit annos* XXXIV. *Hic aggeravit latam quæ dicitur regionem: idem auream columnam poſuit quæ in Jovis eſt templo. Deinde materiam excidit è monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta, templiſque veteribus dejectis fecit nova. Etiam Herculis & Aſtartes delubra ſacravit. Sed Herculis prius menſe Peritio, deinde Aſtartes, quo tempore Tityis arma intulit, tributa non ſolventibus, eoſque ſibi*

ſibi cum ſubjeciſſet reverſus eſt. Hac ætate Abdemonus vixit juvenis, qui victor fuit explicando problemata miſſa à Solomone Hieroſolymorum Rege. Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem ſic putatur. Mortuo Hiromo regnum ejus accepit filius ejus Baleazarus, qui vixit annos XLIII. *regnavit* VII. *Poſt hunc Abdaſtratus ejus filius annos vixit* XXIX. *regnavit* IX. *Hunc nutricis ipſius filii quatuor de inſidiis interfecere: quorum qui maximus natu erat, regnavit annos* XII. *poſt quos Aſtartus Delæaſtarti filius, qui vixit annos* LIV. *regnavit* XII. *Poſt hunc frater ejus Aſerymus vixit annos* LIV. *regnavit* IX. *Hic à fratre Phelete occiſus fuit: qui accepto regno imperavit menſes* VIII. *vixit annos* L. *Hunc interemit Ithobalus Sacerdos Aſtartes, regnavitque annos* XXXII. *vixit* LXVIII. *Succeſſit ei filius Badezorus, qui vixit annos* XLV. *regnavit* VI. *Hujus ſucceſſor fuit filius Matgenus: vixit is annos* XXXII. *regnavit* IX. *Excepit hunc Phygmalion, vixit annos* LVI. *regnavit* XLVII. *Septimo hujus anno ſoror ipſius profuga urbem in Africa ſtruxit Carthaginem.* Locum hunc Menandri, ſed contractiorem poſuit Theophilus Antiochenus libro ad Autolycum tertio. Tertullianus Apologetico capite 19. *Reſeranda antiquiſſimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum, per quos notitia ſubminiſtrata eſt, aliqui Manethon Ægyptius & Beroſus Chaldæus, ſed & Iromus Phœnix Tyri rex: ſectatores quoque eorum Mendeſius Ptolemæus, & Menander Epheſius, & Demetrius Phalereus, & Rex Juba, & Appion, & Thallus.* Iromi illius & Solomonis ei coævi mentionem etiam apud Alexandrum Polyhiſtorem,

rem,

rem, Menandrum Pergamenum, & Lætum in Phœnicicis exſtitiſſe ait Clemens Strom. I. unde corrigendus Tatianus apud quem Χαῖτος, pro Λαῖτος ſcribitur, diciturque is in Græcum tranſtuliſſe quæ Phœnices Theodotus, Hypſicrates & Mochus ſcripſerant. Azaëlis Syriæ Regis, qui nominatur I Reg. XIX. 15. II Reg. VIII. II. XII. 17. XIII. 3. 24. memoria Damaſci divinis honoribus conſervata, tradente Joſepho antiquæ hiſtoriæ libro IX. cap. 2. Eſt idem nomen apud Juſtinum ex Trogo. De Salmanaſare qui decem tribus in ſervitutem avexit, ut narratur II Reg. XVII. 3. & ſequentibus; & Samariam cepit, II Regum XVIII. 9. locus eſt Menandri quem diximus Epheſii apud Joſephum libro eodem nono capite XIV. Καὶ Ἐλουλαῖος ὄνομα ἐβασίλευσεν ἔτη τριάκοντα ἕξ. οὗτος ἀποστάντων Κιτιαίων ἀναπλεύσας, προσηγάγετο αὐτοὺς πάλιν. ἐπὶ τούτους πέμψας ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, ἐπῆλθε Φοινίκην πολεμῶν ἅπασαν. ὅστις σπεισάμενος εἰρήνην μετὰ πάντων ἀνεχώρησεν ὀπίσω. ἀπέστη τε Τυρίων Σιδὼν καὶ Ἄρκη καὶ ἡ Παλαίτυρος καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις, αἳ τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἑαυτὰς βασιλεῖ παρέδοσαν. διὸ Τυρίων οὐχ ὑποταγέντων, πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐπ' αὐτοὺς ὑπέστρεψε, Φοινίκων συμπληρωσάντων αὐτῷ ναῦς ἑξήκοντα καὶ ἐπικώπους ὀκτακοσίους. αἷς ἐπιπλεύσαντες Τύριοι ναυσὶ δεκαδύο, τῶν νεῶν τῶν ἀντιπάλων διασπαρεισῶν, λαμβάνουσιν αἰχμαλώτους ἄνδρας εἰς πεντακοσίους. ἐπετάθη δὴ πάντων ἐν Τύρῳ τιμὴ διὰ ταῦτα. ἀναζεύξας δ' ὁ τῶν Ἀσυρίων βασιλεὺς, κατέστησε φύλακας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τῶν ὑδραγωγιῶν οἳ διακωλύσωσι Τυρίους ἀρύσασθαι, καὶ τοῦτο ἔτεσι πέντε γενόμενον,

ἐκαρτέρησαν πίνοντες ἐκ φρεάτων ὀρυκτῶν. *Elulaus nomine apud Tyrios regnavit annos* XXXVI. *Hic Cittaos qui ab imperio ſuo deſecerant claſſe eo vectus ad obſequium reduxit. Sed in hos miſit Rex Aſſyriorum, Phœnicemque omnem bello incurſavit: mox tamen pace cum omnibus facta rediit retro. Verùm deſcivere à Tyriorum imperio Sidon, Arce, Palætyrus, multæque urbes aliæ, quæ ſe Ægyptio Regi dediderunt. Cùm tamen non ob id ſe dederent Tyrii, Aſſyriorum Rex bellum eis rurſus intulit, cum accepiſſet à Phœnicibus naves ſexaginta, remiges octingentos. In quas invecti Tyrii navibus duodecim, dujectu hoſtium navibus, homines fecere captivos quingentos, aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cum abiret Rex Aſſyriorum, conſtituit cuſtodes ad flumina & aquæductus, qui Tyrios ab aqua hauſtu arcerent. Toleratumque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant.* Addit Joſephus eodem loco ipſum hujus regis nomen Salmanaſarum exſtitiſſe ad ſua tempora in Tyriorum archivis. Sennacheribi, qui Judæam prope omnem, exceptis Hieroſolymis, ſubegit, ut narratur II Reg. XVIII. 13. II Paral. XXXII. 1. Eſai. XXXVI. 1. & nomen & expeditiones in Aſiam & Ægyptum in Beroſi Chaldaïcis repertas teſtatur idem ille Joſephus lib. X. cap. 1. Ejuſdem Σαναχαρίβου Sennacheribi meminit & Herodotus libro II. vocatque Arabum & Aſſyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum regis mentio eſt II Reg. XX. 12. & Eſaiæ XXXIX. Ejuſdem nomen in Beroſi Babylonicis exſtitiſſe teſtatur Joſephus Antiquæ hiſtoriæ lib. X. cap. 3. Herodotus prælii illius in Mageddo, quo Nechao Rex

Ægy-

Ægypti Judæos vicit, quæ hiſtoria eſt II Paral. XXXV. 22. Zach. XII. I, meminit dicto libro II. his verbis: Καὶ Σύροισι πεζῇ ὁ Νεκὼς συμβαλὼν ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. *Et cum Syris* (ita ſemper Judæos vocat Herodotus, ut & alii) *Necos congreſſus in Magdolo eos vicit.*

b *Nabuchodonoſori.*] De hoc Beroſi locum nobis ſervavit Joſephus Antiquæ hiſtoriæ X. adverſus Appionem libro I. conferendus cum Euſebio, qui & in Chronico circa hæc tempora, & Præparationis libro IX. cap. 40. & 41. hunc; & qui ſequetur Abydeni locum, producit: Ἀκούσας δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ναβοπαλλάσσαρος ὅτι ὁ τεταγμένος Σατράπης ἔν τε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Συρίαν τὴν κοίλην, καὶ τὴν Φοινίκην τόποις ἀποστάτης γέγονεν, οὐ δυνάμενος αὐτὸς ἔτι κακοπαθεῖν, συστήσας τῷ υἱῷ Ναβουχοδονοσόρῳ ὄντι ἔτι ἐν ἡλικίᾳ μέρη τινὰ τῆς δυνάμεως, ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτόν. συμμίξας δὲ Ναβουχοδονόσορος τῷ ἀποστάτῃ, καὶ παραταξάμενος, αὐτοῦ τε ἐκυρίευσε, καὶ τὴν χώραν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἐποίησε. τῷ τε πατρὶ αὐτοῦ συνέβη Ναβοπαλλασσάρῳ κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἀρρωστήσαντι ἐν τῇ Βαβυλωνίων πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον ἔτη βεβασιλευκότι εἰκοσιεννέα. αἰσθόμενος δὲ μετ' οὐ πολὺ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβουχοδονόσορος, καταστήσας τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράγματα, καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων μετὰ τῆς δυνάμεως. καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας ἀνακομίζειν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοστὸς παρεγένετο διὰ τῆς ἐρήμου εἰς Βαβυλῶνα. καταλαβὼν δὲ τὰ πράγματα διοικούμενα ὑπὸ

Χαλδαίων, καὶ διατηρουμένην τὴν βασιλείαν ὑπὸ τοῦ βελτίστου αὐτῶν, κυριεύσας ἐξ ὁλοκλήρου τῆς πατρικῆς ἀρχῆς, τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις παραγινομένοις, συνέταξεν αὐτοῖς ἀποικίας ἐν τοῖς ἐπιτηδειοτάτοις τῆς Βαβυλωνίας τόποις ἀποδεῖξαι. αὐτὸς δ' ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου λαφύρων, τό, τε Βήλου ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήσας φιλοτίμως, τήν τε ὑπάρχουσαν ἐξ ἀρχῆς πόλιν καὶ ἑτέραν ἔξωθεν προσχαρισάμενος· καὶ ἀνακαινίσας πρὸς τὸ μηκέτι δύνασθαι τοὺς πολιορκοῦντας, τὸν ποταμὸν ἀναστρέφοντας ἐπὶ τὴν πόλιν κατασκευάζειν, περιεβάλετο τρεῖς μὲν τῆς ἔνδον πόλεως περιβόλους, τρεῖς δὲ τῆς ἔξω τούτων, τοὺς μὲν ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου, τοὺς δὲ ἐξ αὐτῆς πλίνθου. καὶ τειχίσας ἀξιολόγως τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας κοσμήσας ἱεροπρεπῶς, προσκατεσκεύασε τοῖς πατρικοῖς βασιλείοις ἕτερα βασίλεια ἐχόμενα ἐκείνων, ὑπεραίροντα ἀνάστημα καὶ τὴν πολλὴν πολυτέλειαν. μακρὰ δ' ἴσως ἔσται, ἐάν τις ἐξηγῆται. πλὴν ὄντα γ' ὑπερβολὴν ὡς μεγάλα καὶ ὑπερήφανα συνετελέσθη ἡμέραις δεκαπέντε. ἐν δὲ τοῖς βασιλείοις τούτοις ἀναλήμματα λίθινα ὑψηλὰ ἀνοικοδομήσας, καὶ τὴν ὄψιν ἀποδοὺς ὁμοιοτάτην τοῖς ὄρεσι, καταφυτεύσας δένδρεσι παντοδαποῖς ἐξειργάσατο, καὶ κατασκευάσας τὸν καλούμενον κρεμαστὸν παράδεισον, διὰ τὸ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐπιθυμεῖν τῆς ὀρείας διαθέσεως, ὡς τεθραμμένην ἐν τοῖς κατὰ Μηδίαν τόποις, μετὰ τὸ ἄρξασθαι τοῦ προειρημένου τείχους, ἐμπεσὼν εἰς ἀρρωστίαν, μετηλλάξατο τὸν βίον, βεβασιλευκὼς ἔτη τεσσαράκοντα τρία. *Cùm audiſſet pater ejus Nabopallaſarus eum qui in Ægypto Syriaque Cœle & Phœnice præpoſitus fuerat Satrapen defeciſſe, ipſe ferendis laboribus per ætatem impar, filio Nabuchodonoſoro adhuc juveni tradidit*

didit

didit partem exercitus, ut deſertorem bello peteret. Hic autem cum eum aggreſſus eſſet prælio, ipſum cœpit, regionemque omnem iterum ſub imperium redegit. Sub id tempus evenit ut pater Nabopallaſarus, cum morbum contraxiſſet, in urbe Babylone de vita decederet, poſtquam regnarat annos XXIX. *Nabuchodonoſor poſt id, ſimul patris morbum intellexit, rebus Ægypti vicinarumque gentium bene ordinatis, amico cuidam commiſit captivos ex Judæis, Phœnicibus, ac Syris, & ex Ægypti populis, una cum exercitu rebuſque aliis ſervari dignis, reportandos Babylonem. Ipſe cum comitibus paucis breviore per deſertum via Babylonem ſe contulit. Ibi cum reperiſſet res à Chaldæis adminiſtrari, & ipſum regnum aſſervari ab eorum potiſſimo, totum patris quod fuerat imperium adeptus eſt, captiviſque conſpectis juſſit illis idoneas per Babylonicum imperium colonias aſſignari. Ipſe vero de belli manubiis Beli aliaque templa ornavit, urbemque Babylonis quæ jam erat, nova altera addita, inſtauravit eum in modum, ne poſſent poſthac qui ad obſidendam venirent urbem abacto flumine eam aggredi, ternaque mœnia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere & bitumine, partim ex latere ſolo. Bene munita urbe, portiſque magnifice ornatis, ad paternam regiam novam adjecit, ſupereminentem & altitudine & omni ſplendore quem longum ſit exſequi. Suffecerit dicere hoc opus & magnitudine & omni rerum paratu eximium intra dies perfectum eſſe quindecim. In hac regia ex lapide ſublimia extulit ambulacra, ſpeciemque dedit montibus perſimilem, omnis etiam generis arboribus ibi conſitis, addito & paradiſo penſili, quod uxor ejus in Mediæ locis educata mon-*

tium aſpectu delectaretur. Sed inter hæc opera morbo implicitus mox de vita exceſſit, cum regnaſſet annos XLIII. Uxor illa Nabuchodonoſori eſt Nitocris Herodoto, libro ejus primo, ut docuit magnus Scaliger in præclara temporum Emendatorum appendice. Interpretatur hæc Curtius libro V. quem vide. partim & Strabo libro XV. & Diodorus libro II. Beroſus, ex quo hæc & alia ſupra protulimus, Beli Sacerdos fuit poſt Alexandri Magni tempora, cui ob divinas prædictiones Athenienſes publico in gymnaſio ſtatuam inaurata lingua ſtatuêre, memorante Plinio Hiſtoriæ Naturalis libro VII. capite 37. Librum ejus Babylonica vocat Athenæus XV. Tatianus, qui & ipſe Nabuchodonoſori Beroſum meminiſſe affirmat, & Clemens, Chaldaïca. Ex iis Rex Juba profitebatur accepiſſe ſe quæ de rebus Aſſyriis ſcripſit, ut notat Tatianus. Meminere ejus & Vitruvius & Tertullianus Apologetico, & ſcriptor Chronici Alexandrini. Nabuchodonoſori mentionem alteram ex Abydeno Aſſyriorum ſcriptore nobis tradidit Euſebius tum in Chronico tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc ſunt: Μεγασθένης δὲ φησὶ Ναβουκοδρόσορον Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι· ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀπόδασμον αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ πόντου κατοικῆσαι. μετὰ δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς ἀναβὰς ἐπὶ τὰ βασιλήϊα κατασχεθείη θεῷ ὅτεῳ δή. φθεγξάμενος δὲ εἶπε οὕτως· Ἐγὼ Ναβουκοδρόσορος, ὦ Βαβυλώνιοι, τὴν μέλλουσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορήν, τὴν οὔτε Βῆλος ἐμὸς πρόγονος, οὔτε βασίλεια Βῆλτις ἀποτρέψαι μοίρας πεῖσαι σθένουσι. ἥξει Πέρσης ἡμίο-

ἡμίονος τοῖσι ὑμετέροισι δαίμοσι χρεώμενος συμμάχοισι, ἐπάξει δὲ δουλοσύνην, οὗ δὴ συναίτιος ἔσται Μήδης τὸ Ἀσσύριον αὔχημα. ὡς εἴθε μιν, πρόσθεν ἢ δοῦναι τοὺς πολιήτας, Χάρυβδίν τινα ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην ἀϊστῶσαι πρόρριζον, ἢ μιν ἄλλας ὁδοὺς στραφέντα φέρεσθαι διὰ τῆς ἐρήμου, ἵνα οὔτε ἄστεα, οὔτε πάτος ἀνθρώπων, θῆρες δὲ νόμον ἔχουσι καὶ ὄρνιθες πλάζονται, ἔν τε πέτρῃσι καὶ χαράδρῃσι μοῦνον ἀλώμενον, ἐμέ τε, πρὶν ἐς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλεος ἀμείνονος κυρῆσαι, ὁ μὲν θεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνιστο. *Megaſthenes auctor eſt Nabucedroſorum Hercule ipſo fortiorem fuiſſe, belloque uſque in Africam & Hiſpaniam illato quos inde deportaverat collocaſſe ad dextram Ponti oram. Præterea vero narrant de eo Chaldæi, quondam cum conſcendiſſet, numine aliquo afflatum eum hæc prædixiſſe. Ego Nabucodroſorus, ô Babylonii, imminentem vobis prænuncio calamitatem, quam ut arceant Parcæ nunquam eas aut Belus generis noſtri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Perſicus veniet mulus, qui veſtris Diis auxiliantibus ſervitium imponet. Hujus mali adjutor erit Medus, Aſſyriorum gloriatio. Utinam eum, antequam cives prodat, Charybdis aut mare abſorptum funditus intcrimat, aut ipſe alio raptus erret per ſolitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla ſint veſtigia, ubi feræ paſcantur, circumvolentque libere aves, ut ibi inter rupes fauceſque ſolus vagetur: utinamque & ego felicem exitum ſortitus fuiſſem, priuſquam hæc animo meo obſervarentur. Hæc ubi effatus erat, ſtatim diſparuit.* Confer hæc poſtrema cum iis quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonoſoro habemus. Prima illa ex Megaſthene etiam Joſephus ha-

habet libro x Antiquæ hiſtoriæ cap. 11. & ait exſtare Indicorum iv. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonoſoro Euſebius: Λέγεται δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι, θάλασσαν καλεομένην. Βῆλον δὲ σφέα παῦσαι, χώρην ἑκάστῳ ἀπονείμαντα καὶ Βαβυλῶνα τεῖχος περιβαλεῖν· τῷ χρόνῳ δὲ ἱκνουμένῳ ἀφανισθῆναι. τειχίσαι δὲ αὖθις Ναβουχοδονόσορον, τὸ μέχρι τῆς Μακεδονίων ἀρχῆς διαμεῖναν, ἐὸν χαλκόπυλον. *Fama eſt ubi nunc eſt Babylon omnia aquam fuiſſe, dictam Mare. Id ſuſtuliſſe Belum, agroſque diſtribuiſſe viritim, & mœnia circumjeciſſe Babyloni, quæ tempus aboleverit. Nova autem mœnia ſtructa à Nabuchodonoſoro, eaque manſiſſe ad imperii Macedonum tempora, portis æneis.* Poſtea. Ναβουχοδονόσορος δὲ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῷ περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέρῃσι, τόν τε Ἀρμακάλην ποταμὸν ἐξήγαγεν, ἐόντα κέρας Εὐφράτεω τόν τε Ἀκράκανον. ὑπὲρ δὲ τῆς Σιππαρηνῶν πόλιος λάκκον ὀρυξάμενος, περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα παρασαγγέων, βάθος δὲ ὀργυϊέων εἴκοσι, πύλας ἐπέστησε, τὰς ἀνοίγοντες ἄρδεσκον τὸ πεδίον. καλέουσι δ' αὐτὰς ὀχετογνώμονας. ἐπετείχισε δὲ τῆς ἐρυθρῆς θαλάσσης τὴν ἐπίκλυσιν, καὶ Τερηδόνα πάλιν ἔκτισεν, κατὰ τὰς Ἀράβων εἰσβολάς. τά τε βασιλήϊα δένδροις ἤσκησε, κρεμαστοὺς παραδείσους ὀνομάσας. *Nabuchodonoſorus, ubi in imperium ſucceſſerat, Babylona munivit trinis mœnibus, intra dies quindecim, & Narmalcam amnem, qui divergium eſt Euphratis, ſimulque Acracanum amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparenorum, foſſam effecit, quæ in ambitu haberet paraſangas* XL, *in altum vicies quantum patent ſparſa manus, ap-*

poſuitque ſepta quibus apertis irrigaretur ager. Ea ſepta appellant aquæductuum normas. Maris quoque rubri eluvionem operibus circumdatis repreſſit, Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regiam præterea inſtruxit arboribus, quas paradiſos penſiles vocant. Confer Danielem IV. 27. Strabo libro XV. ex eodem Megaſthene hoc adfert: Ναβουχοδρονόσορον δὲ τὸν παρὰ Χαλδαίοις εὐδοκιμήσαντα Ἡρακλέους μᾶλλον, καὶ ἕως στηλῶν ἐλάσαι. *Nabuchodronoſorum, cujus apud Chaldæos fama Herculem vincit, ad columnas veniſſe cum exercitu.* Fuere & alii qui ejus regis hiſtoriam attigere, ſed quorum nunc nomina tantum ſuperſunt, Diocles Perſicorum ſecundo, Philoſtratus tum in Indicis, tum in Phœnicicis, qui Tyrum ab eo obſeſſam ait per annos XIII. ut Joſephus nos docet, tum Antiquæ hiſtoriæ dicto jam loco, tum adverſus Appionem priore, ubi ex Phœnicum Actis publicis hæc profert: Ἐπὶ Εἰθωβάλου τοῦ βασιλέως ἐπολιόρκησε Ναβουχοδονόσορος τὴν Τύρον ἔτη τρία καὶ δέκα. μετὰ τοῦτον ἐβασίλευσε Βαὰλ ἔτη δέκα. μετὰ τοῦτον δικασταὶ κατεστάθησαν καὶ ἐδίκασαν αὐτοί, Ἐκνίβαλος Βασλάχου μῆνας δύο, Χέλβης Ἀβδαίου μῆνας δέκα, Ἄββαρος ἀρχιερεὺς μῆνας τρεῖς, Μύτγονος καὶ Γεράστρατος τοῦ Ἀβδηλίμου δικασταὶ ἔτη ἕξ, ὧν μεταξὺ ἐβασίλευσε Βαλάτορος ἐνιαυτὸν ἕνα. τούτου τελευτήσαντος, ἀποστείλαντες μετεπέμψαντο Κέρβαλον ἐκ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου τελευτήσαντος μετεπέμψαντο τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εἴρωμον, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσιν. ἐπὶ τούτου Κῦρος Περσῶν ἐδυνάστευσεν. *Ithobalo apud Tyrios regnante Nabuchodonoſorus Tyrum obſedit per annos XIII. Poſt hunc regnavit Baal annos X. Poſt hunc judices conſtituti ſunt qui*

Tyrum rexere. Ecnibalus Baſlachi menſes duos, Chelbes Abdai menſes decem, Abbarus Sacerdos ſummus menſes tres, Mytgonus & Geraſtratus Abdelimi judices fuere per annos ſex, ſed medio inter hos tempore annum unum cum poteſtate regia Tyro præfuit Balatorus. Quo mortuo miſere Tyrii qui ex Babylone Merbalum advocarent. regnavit is annos IV. *Hoc quoque mortuo advocarunt fratrem ejus Iromum, qui regnavit annos* XX. *Hujus temporibus Cyrus apud Perſas potens fuit.* Hæc ſupputatio quam pulchre cum ſacris libris congruat, vide Joſephum dicto contra Appionem libro. Sequitur ibidem apud Joſephum de Hecatæo: Πολλὰς μὲν γὰρ ἡμῶν, φησὶν, ἀνασπάστους εἰς Βαβυλῶνα Πέρσαι πρότερον αὐτῶν ἐποίησαν μυριάδας. *Noſtrorum ille multa millia ait à Perſis Babylonem tranſlata.* Et de bello Senacheribi, & de deportatione per Nabuchodonoſorum facta, vide Demetrii locum apud Clementem Strom. I.

c *Et aliorum Chaldæorum Regum.*] Apud Beroſum poſt modo prolata hæc ſequebantur, Joſepho duobus quos indicavimus locis id referente: Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐιλμαράδουχος. οὗτος προστὰς τῶν πραγμάτων ἀνέμως καὶ ἀσελγῶς, ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τοῦ τὴν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτοῦ Νηριγλισσοόρου ἀνῃρέθη, βασιλεύσας ἔτη δύο. μετὰ δὲ τὸ ἀναιρεθῆναι τοῦτον, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβουλεύσας αὐτῷ Νηριγλισσόορος ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου υἱὸς Λαβοροσοάρχοδος ἐκυρίευσε μὲν τῆς βασιλείας παῖς ὢν μῆνας ἐννέα, ἐπιβουλευθεὶς δὲ διὰ τὰ πολλὰ ἐμφαίνειν κακοήθη, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη· ἀπολομένου δὲ τούτου, συνελθόντες οἱ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ, κοινῇ τὴν βασιλείαν περιέθηκαν Ναβοννή-

δῳ

δῷ τινὶ τῶν ἐκ Βαβυλῶνος, ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυστάσεως. ἐπὶ τούτου, τὰ περὶ τὸν ποταμὸν τείχη τῆς Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου κατεκοσμήθη. οὔσης δὲ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ἔτει, προεξεληλυθὼς Κῦρος ἐκ τῆς Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καὶ καταστρεψάμενος τὴν λοιπὴν Ἀσίαν ἅπασαν, ὥρμησεν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας. αἰσθόμενος δὲ Ναβόννηδος τὴν ἔφοδον αὐτοῦ, ἀπαντήσας μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ παραταξάμενος, ἡττηθεὶς τῇ μάχῃ καὶ φυγὼν ὀλιγοστὸς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βορσιππηνῶν πόλιν. Κῦρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος καὶ συντάξας τὰ ἔξω τῆς πόλεως τείχη κατασκάψαι, διὰ τὸ λίαν αὐτῷ πραγματικὴν καὶ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέζευξεν ἐπὶ Βόρσιππον, ἐκπολιορκήσων τὸν Ναβόννηδον. τοῦ δὲ Ναβοννήδου οὐχ᾽ ὑπομείναντος τὴν πολιορκίαν, ἀλλ᾽ ἐγχειρίσαντος αὑτὸν πρότερον, χρησάμενος Κῦρος φιλανθρώπως, καὶ δοὺς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν, ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβόννηδος μὲν οὖν τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διαγενόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διέστρεψε τὸν βίον. *Regnum accepit filius ejus Evilmaradochus. Hic cum inique ac per malam libidinem res adminiſtraret, potitus inſidiis Nerigliſſoroori, qui ſororem ejus in matrimonio habebat, interiit, poſtquam per annos regnaverat decem. Eo ſublato regni compos factus interfector ejus Nerigliſſoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Hujus filius Laboroſoarchodus puer adhuc regnum tenuit menſes novem: ſed quia pravæ in illo indolis multa ſigna apparerent, inſidiis amicorum trucidatus eſt. Hoc mortuo cum inter ſe coiiſſent ejus facinoris participes, communi conſenſu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui & ipſe in eadem conjuratione fuerat. Hoc regnante meliora facta ſunt ea quæ ad*

amnem erant ex latere & bitumine Babylonis mœnia. Cum vero regni ejus annus ageretur decimus & ſeptimus, venit ex Perſide multo cum exercitu Cyrus, reliquaque Aſia ſubacta ad Babylonem perrexit. Adventu ejus cognito Nabonnidus occurrit magno & ipſe exercitu, prælioque facto victus, cum paucis fugit, concluſitque ſe in urbem Borſippenorum. Cyrus autem Babylone capta conſtituit exteriora ejus munimenta diruere, quod civitatem videret ad res novas mobilem, urbem vero capi difficilem: inde in Borſippum proficiſcitur ad obſidendum Nabonnidum. Verum is obſidionis non tolerans ſe dedidit. Cyrus benigne exceptum à Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam juſſit. Atque ibi Nabonnidus tranſacto vita cætero diem ſuum obiit. Abydeni, poſt ea quæ modo attulimus de Nabuchodonoſoro verba, hæc nobis ſervavit Euſebius dicto loco: Ὁ δὲ οἱ παῖς Εὐιλμαλουρουχὸς ἐβασίλευσε· τὸν δὲ ὁ κηδεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλισάρης, λεῖπε παῖδα Λαβοσσοάρασκον· τούτου δὲ ἀποθανόντος βιαίῳ μόρῳ Ναβαννίδαχον ἀποδεικνῦσι βασιλέα, προσήκοντά οἱ οὐδέν· τῷ δὲ Κῦρος ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἡγεμονίην δωρέεται. *Poſt hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Hujus interſector, qui affinis ipſi fuerat, Neriglissares, filium reliquit Laboſſoaraſcum. Hoc violenta morte exſtincto, Babylonii Nabannidachum regem faciunt cum rege mortuo nullo junctum ſanguine. Cyrus hunc, cum Babylona cepiſſet, Carmaniæ præfecit.* Evilmaraduchus iſte nominatur II Reg. xxv. 27. De cæteris vide Scaligerum. Iſta de Babylone à Cyro capta congruunt cum iſtis Herodoti. Οὕτω Κῦρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα. οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευσάμενοι ἔμενον αὐτόν. ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος, συνέβαλόν τε οἱ Βα-

Βυ-

βυλώνιοι, καὶ ἑσσωθέντες τῇ μάχῃ κατειλήθησαν εἰς τὸ ἄστυ. Sic Cyrus in Babylonem movit. Babylonii autem educto contra exercitu eum exſpectarunt. At poſtquam Cyrus urbi appropinquavit, pugnarunt cum eo Babylonii, ſed prælio victi in intima urbis ſe receperunt. Cum quibus confer Jeremiam LI. 20.30.31. de fuga ad Borſippa eundem Jeremiam LI. 30. de exſiccato amnis alveo Herodotus conſentit Jeremiæ LI. 32. Verba Herodoti: Τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυχι εἰσαγαγὼν εἰς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἕλος, τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοστήσαντος τοῦ ποταμοῦ. *Amnem diffidit, parte ejus in lacum paluſtrem deducta, ac ſic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata.* An ea quæ de Beleſi Chaldæo narrat Diodorus lib. II. ad Danielem poſſint referri, cui nomen Chaldæum fuit בלטשאצר Dan. I. 7. cogitemus.

d *Qui Vaphres Ægypti Rex Jeremiæ.*] Ita Septuaginta & Euſebius vertunt quod in Hebræo Jeremiæ XLIV. 3. eſt חפרע. Fuit is Nabuchodonoſoro coævus.

e *Apries eſt Herodoto.*] Lib. II.

f *Cyri.*] Vide loca jam allata. Diodorum Siculum libro II. Cteſiam Perſicis, Juſtinum libro IV. cap. 5. & ſequentibus. Sub Cyro jacta Templi Hieroſolymitani fundamenta, ſub Dario conſummatum opus Beroſo teſte probat Theophilus Antiochenus.

g *Ad Darium uſque.*] Codomannum. Vide eoſdem & Æſchylum Perſis, & ſcriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario ſummus Hebræorum Sacerdos fuit Jaddus, Nehem. XII. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam, narrante Joſepho Antiquæ hiſtoriæ libro I. 8. His ipſis temporibus vixit Heca-

 tæus,

tæus Abderita celebratus Plutarcho libro de Iſide, & Laërtio in Pyrrhone. Is de Judæis librum ſcripſit ſingularem, unde egregiam & urbis Hieroſolymorum & Templi deſcriptionem depromſit Joſephus adverſus Appionem libro priore, quem locum habet & Euſebius Præparationis Evangelicæ lib. IX. cap. 9. Uterque horum etiam Clearchi habent locum, qui Ariſtotelis verbis Judaïcam ſapientiam commendat. Laudatores etiam Judæorum rerumque Judaïcarum teſtes Joſephus dicto libro nominat Theophilum, Theodoretum, Mnaſeam, Ariſtophanem, Hermogenem, Evemerum, Cononem, Zopyrionem & alios.

h *Quæ ex Strabone & Trogo ſupra attulimus.*] Libro 1.

i *Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt.*] Hecatæus Joſepho deſcriptus in libro priore contra Appionem, de Judæis loquens: Οὐκ ὀλίγαι δὲ (nempe μυριάδες, ex præcedentibus) καὶ μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰς Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν, διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ στάσιν. *Non pauca etiam millia poſt Alexandri mortem in Ægyptum & Phœnicen migrarunt ob exortas in Syria ſeditiones.* Adde Philonem in Flaccum: Ὅτι οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας· *Non minus decies centenis millibus Judæos in Alexandria & regione circumſita habitare ab Africa deſcenſu ad fines Æthiopiæ.* Adde Joſephum libro XII. cap. 2. 3. & ſequentibus. Libro XIII. cap. 4. 5. 6. 7. 8. XVIII. 10. Et habebant Judæi Alexandriæ jus civitatis. Joſephus XIV. 17.

k Cy-

k *Cyrenaïca.*] Joſephus Antiquæ hiſtoriæ libro xvi. 10. & alibi. Actor. vi. 9. xi. 20.

l *Urbes Aſiæ.*] Joſephus xii. 3. xiv. 17. xvi. 4. Actor. xix.

m *Macedonia.*] Act. xvii.

n *Lycaonia.*] Act. xiv. 18.

o *Cyprus.*] Act. xiii. 5.

p *Creta.*] Actor. ii. 11.

q *Roma.*] Joſephus xviii hiſtoriæ Antiquæ cap. 5. Actor. xviii. 2. xxviii. 17.

r *Ex Horatio.*] Lib. 1. Sat. iv.

—— numero plures ſumus: ut te
Judæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. v.

—— credat Judæus Apella.

Sat. ix.

—— hodie triceſima ſablata, &c.

s *Juvenali.*]

Quidam ſortiti metuentem ſabbata patrem.

Et quæ ſequuntur Sat. xiv.

t *Martiali.*] iii. 4.

Quod jejunia ſabbatariorum.

Et alibi: ut vii. 29. & 34. xi. 97. xii. 57. Adde Rutilium itinerarii libro 1.

Atque utinam nunquam Judæa ſubacta fuiſſet
Pompeii bellis, imperioque Titi.
Latius exciſa peſtis contagia ſerpunt,
Victoreſque ſuos natio victa premit.

Quod ex Seneca deſumtum, qui dixerat de iiſdem Judæis: *Cum interim uſque eo ſceleratiſſimæ gentis conſuetudo convaluit, ut per omnes terras recepta ſit. Victi victoribus leges dederunt.*

Locus

Locus eſt apud Auguſtinum de Civitate Dei libro VI. cap. 11. Sceleratiſſimam gentem vocat tantum ob legum quæ Dei unius cultum damnabant neglectum, ut ſupra notavimus, quo nomine & Socratem culpabat major Cato. Adde latiſſime ſparſi Judæi nominis teſtem Philonem in legatione: Ὅσον ἐστὶν ἐν πολυανθρωπίᾳ, ὅπερ οὐκ ἐξεδέξατο καθάπερ τῶν ἄλλων ἕκαστον μιᾶς χώρας τῆς ἀποκεκληρωμένης αὐτῷ μόνῳ περίβολος, ἀλλ' ὀλίγου δέω φάναι πᾶσα ἡ οἰκουμένη. κέχυται γὰρ ἀνά τε τὰς ἠπείρους καὶ νήσους ἁπάσας ὡς τῶν αὐθιγενῶν μὴ πολλῷ τινι δοκεῖν ἐλαττοῦσθαι. *Quanta illa gens eſt hominum numero, quam non ut cæteras una continet attributa regio, ſed paullo minus terra tota. Diffuſa enim eſt per terras continentes perque inſulas omnes, ita ut videri poſſit ipſis indigenis non multo minor.* Dion Caſſius libro XXXVI de Judæorum genere: Κολουσθὲν μὲν πολλάκις, αὐξηθὲν δὲ ἐπὶ πλεῖστον, ὥστε καὶ εἰς παῤῥησίαν τῆς νομίσεως ἐκνικῆσαι. *Cohibita ſæpe, nihilominus aucta plurimum: ita ut & libertatem Inſtitutorum ſuorum evicerit.*

u *Trecentis ferme ante Chriſtum annis.*] Vide Ariſtæam & Joſephum libro XII. 2.

x *Partim paulo ante.*] Ut ab Onkeloſo, forte & ab Jonathane.

y *Partim non multo poſt.*] Ut à ſcriptore Thargumi Hieroſolymitani, & Joſepho cæco, aut quiſquis ille eſt qui Jobum, Pſalmos, Proverbia, & quæ Hagiographa dicuntur, vertit, unus ſive plures.

z *Multi Hebræi erant.*] Aut vicini Hebræis, ut Juſtinus qui fuit Samarita.

aa *Multi Hebræas literas addidicerant.*]

Ut

Ut Origenes, Epiphanius, maxime vero Hieronymus.

b b *Cum eos ſumma religione deſcribere ac conferre ſoleant.*] Joſephus priore contra Appionem: Δῆλον δ' ἐστιν ἔργῳ πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιστεύκαμεν. τοσούτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳχηκότος, οὔτε προσθεῖναί τις οὐδὲν, οὔτε ἀφελεῖν αὐτῶν, οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν. *Quantam vero fidem nos ſcriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipſis apparet. Cum enim tot ſæcula tranſierint, nemo aut addere quicquam, aut demere, aut mutare aliquid eſt auſus.* Vide legem Deut. IV. 1. Thalmudem titulo Schebuoth.

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUARTUS.

Refutatio ſpecialiter Religionum à Chriſtiana diſcrepantium.

I. Quartus liber, initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex ſpectaculo alieni periculi, cum ipſi extra periculum poſiti ſunt, oſtendit ſummam Chriſtiani hominis in hac vita eam eſſe debere, ut non modo de reperta veritate ſibi gratuletur, ſed & aliis, qui in variis errorum anfractibus palabundi verſantur, opem ferat, & eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conati ſumus facere libris prioribus, quia veri demonſtratio in ſe contineat erroris refutationem; ſed tamen, cum ſingula religionum genera, quæ ſe Chriſtianis opponunt,

Paga-

Paganiſmus puta, Judaïſmus & Mahumetiſmus, præter id quod inter ſe habent commune, proprios quoſdam errores habent, & peculiaria quædam argumenta, quæ nobis ſoleant opponere, non abs re fore credimus, ſi ſpecialem adverſus hæc ſingula diſputationem inſtituamus, rogatis lectoribus, ut & à ſtudiis, & à longa conſuetudine, tanquam bonæ mentis impedimentis, judicium liberent, quo æquiore animo de iis, quæ dicenda ſunt, cognoſcant.

Ac primum Paganiſmi.

II. Ac primum adverſus Paganos dicimus, ſi plures Deos ſtatuant æternos & æquales, id jam primo libro ſatis refutatum, cum docuimus, unum duntaxat eſſe Deum rerum omnium cauſam. Quod ſi Deorum nomine vocent mentes creatas homine ſuperiores, eas aut bonas eſſe aut malas. Si bonas dicant, primum conſtare ipſis deberet hoc, an bonæ ſint, [a] ne forte periculoſe labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes: tum vero rationem exigere, ut evidens aliquod in ipſo cultu diſcrimen ſit inter Deum ſummum, & has mentes: deinde ſciendum eſſet, quis inter eas mentes ſit ordo, quid à quaque boni

Unum tantum eſſe Deum.

Mentes creatas bonas eſſe, aut malas.

Bonas non colendas, niſi ad præſcriptum ſummi Dei.

exſpe-

exſpectari poſſit, quo quamque honore affici velit rex ſummus: quæ omnia cum deſint in ipſorum religione, ſatis hinc apparet, quam ea nihil in ſe certi habeat: quantoque facerent tutius, ſi ad unius Dei ſummi cultum ſe transferrent; quod ſapientis hominis eſſe officium, [b] etiam Plato dixit; eoque magis, quia cum bonæ mentes Dei ſummi miniſtræ ſint,. [c] non poſſit eas non ſibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.

ANNOTATA.

Ne forte periculoſe labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes.] II Cor. XII. 14. Porphyrius ſecundo de abſtinendo ab animatis. Διὰ μὲν τοι τῶν ἐναντίων καὶ ἡ ἅπασα γοητεία ἐκτελεῖται, τούτους γὰρ μάλιστα καὶ τὸν προεστῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες. οὗτοι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τῆς τερατουργίας ἀπατῆσαι. δι' αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες· ἀκολασία γὰρ πᾶσα καὶ πλούτων ἐλπὶς καὶ δόξης διὰ τούτων, καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη· τὸ γὰρ ψεῦδος τούτοις οἰκεῖον. βούλονται γὰρ εἶναι θεοὶ, καὶ ἡ προεστῶσα δύναμις αὐτῶν δοκεῖν θεὸς εἶναι. *Per illos oppoſitos diis omnis ars maleſica perſicitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere ſtudent, illos ſpiritus & eorum præſidem maxime colunt: poſſunt enim hi prodigiorum ſpecie imponere. Per hos philtra & alia ad amores pertinentia miſeri homi-*

homines ſibi quærunt. Omnis enim mala libido & opum ſpes & gloria ab his maxime ſpiritibus, præcipue vero fraudes. Mendacium enim his proprium. Dii ſiquidem eſſe volunt, & qui eorum princeps eſt, Deus ipſe haberi. Deinde de Ægyptiis Sacerdotibus: Οἱ δὲ εἶναι μὲν ἔξωθεν τιθέντες τὸ ὑπήκοον γένος ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον, καὶ θεοὺς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθνηκότων, καὶ διὰ τοῦτο πάντα δύνασθαι τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι, ἐπεὶ εἰς τά γε ὄντως ἀγαθά. ἅπερ εἰσὶ κατὰ ψυχὴν; μηδὲν καθάπαξ συμβαλέσθαι δύνανται, μηδὲ εἰδέναι ταῦτα, ἀλλὰ κακοσχολεύεσθαι καὶ τωθάζειν, καὶ ἐμποδίζειν πολλάκις τοῖς εἰς ἀρετὴν ἀφικνουμένοις· πλήρεις τε εἶναι τύφου καὶ χαίρειν ἀτμοῖς καὶ θυσίαις. *Illi vero illud quidem extra controverſiam ponunt, eſſe genus quoddam ſpirituum omni fraudulentiæ inſerviens, multiforme, verſutum, quod modo deos ſimulat, modo dæmonas, modo mortuorum animas, eoque modo omnia eos poſſe immittere quæ bona quæque mala habentur. Ad vera autem bona quæ in animo conſiſtunt, nihil eos poſſe, neque eorum eos habere notitiam, ſed male uti otio, ludificari & impedire eos qui in via ſunt ad virtutem, plenos eſſe faſtus, gaudentes nidoribus ac victimis.* Arnobius libro IV adverſus Nationes: *Sic Magi haruſpicum fratres ſuis in actionibus memorant antitheos ſæpe obrepere pro veris: eſſe autem hos quoſdam materiis ex craſſioribus ſpiritus, qui Deos ſe fingunt.* Idem ſenſus eſt, ne nimium multa tranſcribam, apud Iamblichum de myſteriis Ægyptiorum lib. III. cap. 32. & libro IV. cap. 17.

b *Etiam Plato dixit.*] Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς· ἄλλοι δὲ μετ᾽ ἄλλων δαιμόνων· *Cum Jove*

nos:

nos: cum aliis diis alii. Citat Origenes contra Celſum VIII.

c *Non poſſit eas non ſibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.*] Pulchre hoc exſequitur Arnobius libro III.

Malos ſpiritus adoratos à paganis probatur, & oſtenditur quam id ſit indignum.

III. At vero non bonas, ſed malas fuiſſe mentes, quibus paganorum cultus impendebatur, non levibus conſtat argumentis. Primum, a quod cultores ſuos non rejecerunt ad cultum ſummi Dei, imo eum cultum, quantum poterant, ſuſtulerunt, aut ſaltem omnibus modis ſe ſummo Deo in cultu æquari voluerunt. Secundo, quod unius ſummi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipſorum pœnas magiſtratibus & populis. Nam cum poëtis impune liceret Deorum parricidia & adulteria canere, & Epicureis divinam providentiam è rebus tollere, neque ulla eſſet religio alia tam ritibus diſſona, quæ non in ſocietatem admitteretur, ut Ægyptiaca, Phrygia, Græca, Thuſca ſacra Romæ: ſoli Judæi paſſim b deridiculo erant, ut ex ſatyris & epigrammatis apparet, c interdum & relegabantur: d Chriſtiani vero præterea etiam atrociſſimis afficiebantur ſuppliciis, cujus rei non alia poteſt reddi cauſa, quam quod

quod hæ duæ ſectæ unum Deum venerarentur, cujus honori recepti dii adverſabantur, non tam inter ſe, quam illius æmuli. Tertio ex modo cultus, qui bonam honeſtamque mentem non deceat, [e] per ſanguinem humanum, [f] per nudorum hominum in templis curſationem, per ludos [g] & ſaltationes plenas ſpurcitiæ, qualia nunc etiam conſpiciuntur apud Americæ & Africæ populos paganiſmi tenebris obſitos. Imo quod eſt amplius, & olim fuerunt, & nunc ſunt populi, qui malas mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur, [h] ut Arimanium Perſæ, Græci Cacodæmonas, [i] Vejoves Latini, & nunc alios Æthiopum & Indorum quidam: quo nihil poteſt magis impium excogitari. Nam cultus religioſus quid eſt aliud, quam teſtimonium ſummæ bonitatis, quam agnoſcas in eo, quem colas? qui ſi malo ſpiritui impenditur, falſus eſt ac mendax, & in ſe continet rebellionis crimen, cum debitus regi honos non modo ei ſubtrahitur, ſed & in deſertorem ejus atque hoſtem transfertur. Stulta autem eſt perſuaſio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id à bonitate alienum eſſet. Nam

[k] cle-

k clementia, ut juſta ſit, ſuos habet limites, & ubi ſcelera modum excedunt, pœnam juſtitia ex ſe quaſi neceſſario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos ſe dicant malis mentibus præſtare obſequium: cum is qui ſumme bonus eſt, ſit etiam ſumme communicativus, ac proinde etiam naturarum cæterarum productor. Quod ſi eſt, ſequitur, ut in naturas omnes, tanquam opificia ſua, jus ſupremum habeat, ita ut ab earum nulla aliquid poſſit fieri, quod ipſe plane impedire cupiat: quibus poſitis, facile colligitur, ei qui Deum ſummum ac ſumme bonum faventem habeat, malos ſpiritus non amplius nocere poſſe, quam Deus ille boni alicujus cauſa velit pati ut fiat. Neque vero à malis ſpiritibus quicquam impetrari poteſt, quod non rejiciendum ſit, quia [l] malus bonum cum ſimulat, tunc eſt peſſimus, [m] & hoſtium munera inſidiæ ſunt.

ANNOTATA.

a *Quod cultores ſuos non rejecerunt ad cultum ſummi Dei.*] Bene hoc exſequitur Auguſtinus de Civitate Dei libro x. cap. 14. 16. 19.

b *Deridiculo erant.*] Ut curti, recutiti, ſab-

ſabbatarii, nubium & cœli adoratores, clementes in porcos.

c *Interdum & relegabantur.*] Joſ. xviii. 5. Tacitus Annalium ii. Seneca epiſtola cix. Actor. xviii. 1. Suetonius Tiberio c. xxxvi.

d *Chriſtiani vero præterea etiam atrociſſimis afficiebantur ſuppliciis.*] Tacitus Annalium xv. quo & illa pertinent Juvenalis:

—— tædæ lucebis in illa
Qua ſtantes ardent, qui fixo gutture fumant,
Et latus mediam ſulcus diducit arenam.

e *Per ſanguinem humanum.*] Vide quæ hac de re dicta libro ii.

f *Per nudorum hominum in templis curſationem.*] Ut in Lupercalibus. Livius libro i. Plutarchus Antonio, & alii.

g *Et ſaltationes plenas ſpurcitiæ.*] Ut in Floralibus. Ovidius quarto Faſtorum. Adde Tatianum, Origenem octavo contra Celſum.

h *Ut Arimanium Perſæ.*] Plutarchus de Iſide & Oſiride: Diogenes Laërtius in præfatione.

i *Vejoves Latini.*] Cicero iii de natura deorum.

k *Clementia ut juſta ſit, ſuos habet limites.*] *Quomodo diliges, niſi times non diligere?* Tertullianus adverſus Marcionem i.

l *Malus bonum cum ſimulat, tunc eſt peſſimus.*] Syri mimi verſus.

m *Hoſtium munera inſidiæ ſunt.*] Sophocles:

Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κ' οὐκ ὀνήσιμα.
Damnoſa ab hoſte dona, quin nec dona ſunt.

Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in paganiſmo.

IV. Fuerunt & pagani, & ſunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere ſe aiunt: ſed primum hic quoque cultus diſtinguendus notis conſpicuis fuerat à ſummi Dei cultu: tum vero inanes ſunt ad illos preces, niſi ab illis animis aliquid nobis tribui poſſit; de quo nihil cultoribus conſtat, nec quicquam eſt, cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero peſſimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ii comperiuntur magnis vitiis fuiſſe inſignes. Ebrioſus Bacchus, mulieroſus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Jupiter: ita ut illorum honos ad Dei veri & probitatis ipſi placentis ignominiam redundet, [a] dum vitiis ſatis per ſe abblandientibus addit ex religione commendationem.

Annotata.

a *Dum vitiis ſatis per ſe abblandientibus addit ex religione commendationem.*] Exemplum vide in Eunucho Terentiana Actu III. Scena V. Cyprianus epiſtola II. *Deos ſuos quos venerantur, imitantur. Fiunt miſeris & religioſa delicta.* Auguſt. Epiſt. CLII. *Nihil homines tam inſociabiles reddit vitæ perverſitate, quam illorum deorum imitatio, quales*

les commendantur & deſcribuntur literis eorum. Chalcidius in Timæo: *Itaque factum ut pro gratia quæ ab hominibus debetur divinæ providentiæ, origo & ortus ſacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

V. Vetuſtior iſto fuit cultus aſtrorum, & quæ elementa dicimus, ignis, aquæ, aëris, terræ: nec ipſe quidem magno vacans errore. Nam cultus religioſi pars maxima ſunt preces, quæ adhiberi, niſi ſtulte, non poſſunt niſi apud naturas intelligentes. Tales autem non eſſe eas, quæ elementa dicimus, ſenſu quodammodo apparet. De aſtris ſi quis aliud affirmaverit, nihil habebit, quo id probet, cum ex aſtrorum operationibus, quæ naturarum ſunt indices, nihil tale poſſit colligi, imo contrarium ſatis aperte colligitur ex motu non vario, qualis eſt eorum quæ voluntatem habent liberam, [a] ſed rato atque præſcripto. Jam vero alibi oſtendimus, aſtrorum curſus ad hominum uſus eſſe temperatos: unde homo agnoſcere debuit, ſe Deo & ſimiliorem, parte ſui potiore, & cariorem eſſe, ac proinde nobilitati ſuæ injuriam ſe facere, ſi ſe iis rebus ſubjiciat, quas Deus ipſi donaverit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat,

Contra cultum exhibitum aſtris & elementis.

beat, quod ipſæ pro ſe non poſſunt, aut poſſe non docentur.

ANNOTATA.

a *Sed rato atque præſcripto.*] Quo argumento motus quidam rex Peruanus negabat ſolem eſſe poſſe Deum. Vide hiſtoriam Incharum.

Contra cultum animantibus mutis exhibitum.

VI. Illud vero indigniſſimum, quod & [a] ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii præſertim. Quanquam enim in quibuſdam aliqua ſe oſtendit quaſi umbra intelligentiæ; ea tamen ipſa nihil eſt, ſi ad hominem ſpectetur, cum nec internos conceptus diſtinctis vocibus ſcripturaque explicent: neque opera diverſorum generum faciant, neque ejuſdem generis opera diverſo modo, multo minus numerorum, dimenſionum, cæleſtiumque curſuum cognitionem aſſequantur. [b] Contra vero homo validiſſima quæque animantia, feras, aves, piſces capit ſolertia ingenii ſui, partim etiam ſub leges ſuas ſubigit: ut elephantas, leones, equos, boves: ex iis, quæ maxime ſunt noxia, utilitates ſibi deducit, ut medicamenta ex ſerpentibus: hunc certe uſum ex omnibus habet, quem ipſæ ignorant, quod corporum com-

compagem ſitumque partium ſpeculatur, & tum ſpecies, tum genera inter ſe comparans, hic quoque ſuam dignitatem diſcit, quanto humani corporis perfectior cæteris, nobiliorque ſtructura eſt: quæ ſi quis recte conſideret, tantum abeſt, ut pro diis animantia colat cætera, potius ſeſe illorum quaſi Deum quendam ſub ſummo Deo conſtitutum arbitrabitur.

ANNOTATA.

a *Ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii maxime.*] De quibus Philo in legatione: *οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ θεοπλαστοῦντες. Qui canes, leones, lupos, crocodilos, aliaque aquatica, terreſtria, volucria animantium pro diis habent.* Adde longam ea de re diſſertationem lib. 1. Diodori Siculi.

b *Contra vero homo validiſſima quæque animantia, feras, aves, piſces capit ſolertia ingenii ſui.*] Euripides Æolo.

Βραχύ τοι σθένος ἀνέρος,
Ἀλλὰ ποικιλίαις πραπίδων
Δαμᾷ φῦλα πόντου,
Χθονίων τ' ἀερίων τε παιδεύματα.
Vis exigua eſt, quamcumque homini
Natura dedit: ſed conſiliis
Variis artes, quæ nata mari
Et quæ terra cœloque domant.

Antiphon:

Τέχνῃ κρατοῦμεν ὧν φύσει νικώμεθα.
Natura quorum ſuperat, arte hæc vincimus.

Non male hinc explices quod eſt Gen. 1. 26. & Pſal. VIII. 8. Latiorem hac de re diſſertationem qui deſiderat, videat Oppianum initio quinti de Piſcatu, & Baſilium in Hexaëmeron Homilia X. Origenes contra Celſum libro IV. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὁρᾷς τίνα τρόπον ἡ σύνεσις μέγα βοήθημα ἡμῖν δέδοται καὶ παντὸς ὅπλου κρεῖττον οὗ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. ἡμεῖς γοῦν οἱ πολλῷ τῷ σώματι τῶν ζώων ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατοῦμεν διὰ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τοὺς τηλικούτους ἐλέφαντας θηρεύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα τιθασσεύεσθαι, ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ· κατὰ δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν χρείαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, οὕτω μετὰ τῆς ἡμετέρας ἱστάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε ὅτε μὲν βουλόμεθα ἔχομεν τὰ τοιαῦτα θηρία κατακεκλεισμένα· ὅτε δὲ χρήζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, οὕτως αὐτὰ ἀναιροῦμεν ὡς καὶ τὰ μὴ ἄγρια τῶν ζώων. δοῦλα οὖν πάντα τοῦ λογικοῦ ζώου καὶ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συνέσεως κατεσκεύασεν ὁ δημιουργός. *Vel hinc videas quam validum nobis auxilium datum eſt intellectus, quantoque praſtet omnibus armis quibus inſtructas feras videmus. Nos enim corpora habentes multo imbecilliora, & immenſum minora aliorum animantium corporibus, horum tamen potimur vi mentis, & elephantes illos tantos venamur, quaque ſunt ita nata ut manſueſcere poſſint, ea noſtra natura manſueta ſubdimus: qua vero aut talia non ſunt, aut nullam ex manſuetudine utilitatem nobis promittunt: ea cum noſtra ſecuritate ita tractamus, ut cum lubet ea teneamus concluſa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minus facile quam manſueta animalium interficimus.*

cimus. Apparet igitur à ſummo opifice facta cuncta ſerva animanti ratione utenti, & agnato ei intellectui. Claudius Neapolitanus apud Porphyrium de non eſu animantium primo, ſic de homine loquitur: Ὃς τῶν ἀλόγων δεσπόζει πάντων, ὡς ὁ θεὸς ἀνθρώπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minus quam hominibus Deus.*

VII. Adoratas legimus à Græcis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quæ non ſubſiſtunt, ſed aliarum rerum ſunt accidentia. Nam ſæva illa [a] Febrim, Impudentiam, & ſimilia omittam: Sanitas nihil eſt aliud, quam partium corporis recta temperies. Fortuna bona ſimilitudo eventus cum hominis deſiderio: Affectus vero, quales Amor, Metus, Ira, Spes, atque alia ex conſideratione rei vel bonæ, vel malæ, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quæ corpori per ſanguinem maxime connectitur, qui ſui juris non ſunt, ſed voluntatis tanquam Dominæ imperio ſubſunt, certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes vero, quarum diverſa ſunt nomina, circa utilis electionem prudentia, in periculis ſubeundis fortitudo, in abſtinentia alieni juſtitia, in voluptatum moderatione temperantia, & porro alia, pronitates quædam

Contra cultum exhibitum iis rebus quæ ſubſtantia non ſunt.

ſunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ, quæ ipſæ ut augeri, ita & neglectu minui, imo & interire in homine poſſunt. b Honor vero, cui & ipſi templa dicata legimus, aliorum eſt de aliquo tanquam virtute prædito judicium; quod ſæpe & malis contingit, & bonis non contingit, ingenita hominibus errandi facilitate. Hæc ergo cum non ſubſiſtant, ac proinde rebus ſubſiſtentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum, pro diis colere à recta ratione alieniſſimum eſt, cum ob hæc ipſa is colendus ſit, à quo hæc dari conſervarique poſſunt.

Annotata.

a *Febrim, Impudentiam.*] Cicero de legibus II.

b *Honor vero cui & ipſi templa dicata legimus.*] Cicero dicto loco. Livius libro XXVII.

Solutio objectionis Paganorum ſumpta à miraculis apud ipſos.

VIII. Solent à Paganis ad religionis ſuæ commendationem miracula adferri: ſed adverſus quæ multa excipi poſſint. Nam qui ſapientiſſimi inter ipſos Paganos fuere, multa horum, [a] ut nulla idonea teſtium fide ſuffulta plane-

planeque conficta rejiciunt. Quædam quæ facta dicuntur, contigerunt in receſſu, nocte, coram uno aut altero, quorum oculis falſa rerum ſpecie per aſtus ſacerdotum imponi facile potuit. Sunt & alia, quæ admirationem tantum ſui conciverunt apud ignaros rerum naturalium, præcipue occultarum proprietatum; quale quid accideret, ſi quis apud populos ejus rei ignaros magnete ferrum duceret: [b] quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuiſſe, à multis proditum eſt. Non negem, conſpecta & quædam his majora, quæ ex cauſis naturalibus ſola humana vi non potuerint elici; ſed talia tamen quæ vim vere divinam, id eſt, omnipotentem, non deſiderarent, cum ad eas ſufficerent Spiritus inter Deum hominemque interpoſiti, qui pro ſua celeritate, efficacia, atque ſolertia, facile poſſent diſſita transferre, & quamvis diverſa componere ad effectus tales, qui homines in ſtuporem darent. Sed Spiritus, per quos id effectum eſt, bonos non fuiſſe, ac proinde nec bonam religionem, jam ex iis, quæ ſupra diximus, apparet, tum inde etiam, [c] quod certis carminibus invitos ſe cogi di-

cerent, cum tamen inter ſapientiſſimos etiam paganorum conſtet, in verbis nullam talem vim eſſe poſſe ſitam, ſed ſuadendi tantum, idque pro modo ſignificationis. Eſt & illorum nequitiæ indicium, quod [d] in amorem ſæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant, aut vana pollicitatione, aut effectu injurioſi, [e] cum hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdicant. Neque eſt, quod miretur quiſquam, paſſum eſſe ſummum Deum, ut mira quædam à pravis Spiritibus ederentur, [f] cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant. Tum vero impotentiæ eorum argumentum, quod eorum opera nullum inſigne bonum ſecum adferebant. Nam & ſi qui viſi ſunt in vitam revocati, non permanſerunt in vita, nec viventium functiones exercuerunt. Quod ſi quid aliquando à divina pollentia procedens in Paganorum conſpectu apparuit, non tamen prædictum eſt id eventurum ad probandam ipſorum religionem, unde nihil impedit, quo minus divina efficacia cauſas ſibi longe alias propoſitas habuerit. Exempli cauſa, ſi verum eſt

per

per Veſpaſianum cæco viſum eſſe redditum, factum id eſt [g] ut is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipiſceretur: lectus quippe Deo judiciorum ipſius in Judæos miniſter: ſimileſque aliorum prodigiorum cauſæ exiſtere potuerunt, quæ cum religione nihil haberent commune.

ANNOTATA.

a *Ut nulla idonea teſtium fide ſuffulta, planeque conficta rejiciunt.*] Livius initio: *Quæ ante conditam condendamve urbem poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monumentis traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo eſt. Datur hæc venia antiquitati, ut miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat.*

b *Quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuiſſe à multis proditum eſt.*] Tatianus: Εἰσὶ μὲν οὖν καὶ νόσοι καὶ στάσεις τῆς ἐν ἡμῖν ὕλης. *δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὰν συμβαίνουσιν, ἑαυτοῖς προσγράφουσιν. Sunt enim morbi & diſſidia quadam in materia hac noſtra: Ea cum eveniunt, dæmones eorum cauſas ſibi aſſcribunt.*

c *Quod certis carminibus invitos cogi ſe dicerent.*] Oraculum Hecates apud Porphyrium.

Ἤλυθον εἰσαΐουσα τεῆς, πολυφράδμονος εὐχῆς,
Ἣν θνητῶν φύσις εὗρε, θεῶν ὑποθημοσύνῃσι.
Advenio precibus ſapientibus indigetata,
Quas genus humanum monitu reperere Deorum.

M 6 Item:

Item:

Τίπτε μ᾽ ἀεὶ θείοιο ἀπ᾽ αἰθέρος ὧδε χατίζων
Θειοδάμοις Ἑκάτην με θεὴν ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

Cujus egens Hecaten me ſummo ex æthere tractam
Carmine vinxiſti, ſuperos cui cogere fas eſt?

Et Apollinis apud eundem:

Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεὶ μ᾽ ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

Invitum me audi, quando me lege ligaſti.

Hi ſunt ſecretarum artium ritus, quibus affantur neſcio quas poteſtates; ut Arnobius loquitur, καταδουλωσάμενοι ὥσπερ δούλους τοῖς ἐπῳδαῖς πεποιηκότες, quaſi eas ſibi famulas carminibus feciſſent, ut Clemens explicat. Minarum formula eſt apud Iamblichum in myſteriis Ægyptiorum libro IV. cap. 5.6.7. Habet eadem Lucanus libro IX. in verbis minoris Pompeii, & ex Porphyrio Euſebius libro V. cap. 10. Præpar. Alias formulas comminationum habes apud Lucanum, ubi de Erichtho agit; & Papinium, ubi de Tireſia.

d *In amorem ſæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant.*] Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilii. Vide Porphyrii confeſſionem apud Euſebium lib. V Præpar. cap. 17. & apud Auguſtinum libro X de Civitate Dei capite XI. Vide eundem Porphyrium libro II de non eſu animantium, & Origenem contra Celſum libro VII.

e *Cum hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdicant.*] L. Ejuſdem. §. adjectio. D. ad legem Corneliam de Sicariis & Ve-

Veneficis. L. ſi quis. §. qui abortionis. D. de pœnis. Paulus ſententiarum lib. v. Tit. XXIII.

f *Cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant.*] Deut. XIII. 3. II Theſſ. II. 9. 10. Epheſ. II. 2. 3.

g *Ut is hac re venerabilior imperium Romanum facilius adipiſceretur.*] Tacitus Hiſtoriarum IV. *Multa miracula evenere, quis cœleſtis favor & quædam in Veſpaſianum inclinatio numinum oſtenderetur.* Dixerat ante Hiſtoriarum I. *Occulta lege fati & oſtentis ac reſponſis deſtinatum Veſpaſiano liberiſque ejus imperium poſt fortunam credidimus.* Suetonius eadem miracula narraturus ſic præfatur cap. 7. *Auctoritas & quaſi majeſtas quædam, ut ſcilicet inopinato & quaſi novo principi deerat: hæc quoque acceſſit.* Eundem Suetonium vide paulo ante cap. 5. Joſephus de eodem Veſpaſiano libro belli Judaïci III. cap. 27. Τοῦ θεοῦ διεγείροντος αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἤδη, καὶ τὰ σκῆπτρα δι' ἑτέρων σημείων προδεικνύντος. *Deo jam illum excitante ad principatum, aliiſque etiam ſignis ei ſceptra præſignificante.*

IX. Eadem ferme omnia aptari poſſunt & ad id ſolvendum, quod de oraculis opponunt, præcipue quod diximus, meritos eos homines, ut ſibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetuſtiſſima traditio ſuggerit. Tum vero ª verba oraculorum ferme ambigua; & quæ facile *Et ab oraculis.*

cile interpretationem ex qualicunque eventu acciperent. Quod ſi quid definitius prædictum ab illis, non tamen neceſſe eſt ab omniſcia mente profectum, cum aut talia ſint, quæ ex cauſis naturalibus jam exiſtentibus præſentiri poterant, [b] ſicut medici quidam venturos morbos prædixerunt; aut probabiliter ex eo, quod plerumque evenit, conjectari, [c] quod & á rerum civilium peritis factum ſæpe legimus. Quod ſi quando etiam apud paganos aliquorum vatum opera uſus eſt Deus ad ea prædicenda, quæ cauſas certas nullas extra Dei voluntatem habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam religionem paganicam, ſed magis ad eam evertendam: qualia ſunt, [d] quæ apud Maronem exſtant Ecloga quarta ex Sibyllinis carminibus deprompta, quibus ille id neſciens Chriſti adventum & beneficia nobis depingit. Sic in iiſdem Sibyllinis erat, [e] pro rege agnoſcendum, qui vere rex noſter eſſet, & [f] ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur. [g] Apollinis oraculum apud Porphyrium legitur, quo ait, cæteros Deos aërios eſſe Spiritus, colendum autem unum Hebræorum Deum: cui

dicto

dicto ſi parent Apollinis cultores, jam tales eſſe deſinunt: ſi non parent, ſuum Deum mendacii accuſant. Adde jam, quod, ſi Spiritus illi ſuis oraculis conſultum voluiſſent humano generi, ante omnia generalem propoſuiſſent vivendi normam, & certam fidem feciſſent remunerationis, quæ maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipſis factum eſt. Contra [h] laudati ſæpe eorum carminibus reges quamvis improbi, [i] pugilibus decreti honores divini, [k] pellecti homines in amores etiam non legitimos, [l] ad mala lucra captanda, [m] ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonſtrari poſſent.

ANNOTATA.

a *Verba oraculorum ferme ambigua.*] Vide OEnomaï hac de re loca apud Euſebium lib. IV. cap. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. Hinc Phœbus dictus Græcis λοξίας. Flexiloqua & obſcura oracula Apollinis dicit Cicero de divinatione II. *Utrum eorum accidiſſet*, inquit, *verum oraculum fuiſſet.*

b *Sicut medici quidam futuros morbos prædixerunt.*] Chalcidius ad Timæum: *Aut enim alitum volatu, aut extu, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio dæmone, qui ſit eorum omnium quæ deinceps ſequuntur ſcius, perinde ut ſi medicus juxta diſciplinam medendi dicat vel exitium vel ſanitatem.*

tatem. Et terræ motus Anaximander & Pherecydes. Plin. lib. 11. cap. 79.

c *Quod & à rerum civilium peritis factum ſæpe legimus.*] Scriptor vitæ Attici : *Ei rei ſunt indicio præter eos libros in quibus de eo facit mentionem* (Cicero) *qui in vulgus jam ſunt editi, ſexdecim volumina epiſtolarum, ab conſulatu ejus uſque ad extremum tempus ad Atticum miſſarum: quæ qui legat, non multum deſideret hiſtoriam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de ſtudiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perſcripta ſunt, ut nihil in iis non appareat: & facile exiſtimari poſſit, prudentiam quodammodo eſſe divinationem. Non enim Cicero ea ſolum quæ vivo ſe acciderunt, futura prædixit, ſed etiam quæ nunc uſu veniunt, cecinit ut vates.* Cicero vere de ſeipſo libri ſexti epiſtola ſexta. *Quo in bello nihil adverſi accidit non prædicente me. Quare, quum ut augures & aſtrologi ſolent, ego quoque augur publicus ex meis ſuperioribus prædictis conſtitui apud te auctoritatem augurii & divinationis meæ, debebit habere fidem noſtra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu ſiniſtro oſcinis, ut in noſtra diſciplina eſt, nec ex tripudiis ſoliſtimis aut ſomniis tibi auguror: ſed habeo alia ſigna quæ obſervem.* Sic Solon prædixit à Munychia maxima mala Athenis fore. Thales in vico tunc deſpecto forum aliquando Mileſiorum futurum. Plutarchus Solone.

d *Quæ apud Maronem exſtant Ecloga quarta.*] Vide Auguſtinum de Civitate Dei lib. x. cap. 27.

e *Pro rege agnoſcendum qui vere rex noſter eſſet.*] Cicero meminit 11 de divinatione.

f *Ab Oriente venturum qui rerum omnium*

poti-

potiretur.] Suetonius de Veſpaſiano cap. 4. Tacitus Hiſtoriarum IV.

g *Apollinis Oraculum apud Porphyrium legitur.*] Vide Auguſtinum de Civitate Dei libro XX. cap. 23. & Euſebium Præparationis IV. cap. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. τὴν δὲ εὗρεσιν ὁ θεὸς Αἰγυπτίοις ἐμαρτύρησε, Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις, Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. *Vera via repertores deus* (Apollo ſcilicet) *eſſe teſtatur Ægyptios, Phœnicas, Chaldæos, Lydos & Hebræos.* Paræneticus ad Græcos inter Juſtini opera hoc citat oraculum:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.
Soli Chaldæi ſapiunt, & Hebræa virum gens,
Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud:

Ὃ πρῶτον πλάσας μερόπων, Ἀδάμ τε καλέσας.
Qui primum finxit mortalem, Adamque vocavit.

De ipſo Jeſu Hecates oracula ſunt duo, quæ ex Porphyrio tranſcripſit Euſebius in Evangelica Demonſtratione:

Ὅττι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκεις σοφίῃ τετιμημένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.
Morte carere animas exutas corpore, novit
Quemcunque exornat ſapientia: ſed pietate
Eſt anima illius quæ longe excelluit omnes.

Σῶ-

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προσβέ-
λητο·
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πόλον ἵζει.
Illius invalidos corpus tulit uſque dolores:
Aſt anima aſcendit cœleſtia templa piorum.

Eorundem meminit ex eodem Porphyrio Auguſtinus lib. XXIX. c. 23 de Civitate Dei, ubi & aliud affert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum eſſe patrem, quem valde ſancti honorant Hebræi.

h *Laudati ſæpe eorum carminibus reges, quamvis improbi.*] Vide ea quæ adfert OEnomaüs apud Euſebium Præparationis Evangelicæ lib. V. 23. & cap. 35.

i *Pugilibus decreti honores divini.*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc & Origenes contra Celſum III.

k *Pellecti homines in amores etiam non legitimos.*] Oſtendimus jam ſupra.

l *Ad mala lucra captanda.*] Vide Euſebium Præparationis V. cap. 22.

m *Ad cædes faciendas.*] OEnomaüs oracula hujus generis recitat, quæ reperies dicto jam Euſebii libro c. 19. & 27.

Rejicitur Paganica religio ex eo, quod ſponte defecerit ſimul ac humana auxilia defuerunt.

X. Tum vero ingens nobis præter ea, quæ ſupra ſunt allata, argumentum ſuppeditat contra ſe Pagana religio, eo quod ubicumque humana vi deſtituta eſt, plane concidit, tanquam ſublato quo uno ſtabat. Nam ſi oculos circumferas per quotquot ſunt Imperia Chriſtianorum aut Mahumetiſtarum, videbis paganiſmi nullam niſi in libris

bris memoriam. Imo docent hiſtoriæ etiam illis temporibus, cum imperatores aut vim & ſupplicia, ut priores; aut eruditionem & ſolertiam, ut Julianus, adhiberent ad ſuſtentandam religionem paganicam, in dies ei aliquid deceſſiſſe, non oppoſita vi ulla, non generis fulgore (fabri enim filius à vulgo Jeſus habebatur), non literarum flore, cujus expers fuit oratio Chriſti legem docentium, non donis (pauperes quippe illi erant), non ulla aſſentatione, cum contra omnia commoda ſpernenda, nihil non adverſi ejus legis cauſa ſubeundum dicerent. Vide quanta fuerit paganiſmi imbecillitas, cum talibus auxiliis deſtructus ſit. Neque tantum credulitas paganorum evanuit ad illam doctrinam, ſed & ipſi Spiritus ad Chriſti nomen [a] exceſſerunt è corporibus, compreſſerunt vocem, & interrogati de ſilentii cauſa, [b] dicere ſunt coacti, nihil ſe poſſe, ubi Chriſtus invocaretur.

ANNOTATA.

a *Exceſſerunt è corporibus, compreſſerunt vocem.*] Actor. v. 16. VIII. 7. XVI. 18.

b *Dicere ſunt coacti nihil ſe poſſe, ubi Chriſtus invocaretur.*] Tertullianus Apologetico. Vide & Lucianum Pſeudomanti. Apollo in Daphne:

Σῶμα μὲν ἀσθενί-
λιπτει·
Ψυχὴ δ' εἰς οὐρανὸν
Illius invalidos corp
Aſt anima aſcendit

Eorundem meminit
Auguſtinus lib. x x i
Dei, ubi & aliud affe
pollo dixerit, legem
patrem, quem vald
bræi.

h *Laudati ſæpe eo*
quamvis improbi.] Vi
nomaiis apud Euſeb
vangelicæ lib. v. 23.

i *Pugilibus decreti*
cap. 32. de Cleome
genes contra Celſum

k *Pellecti homines*
timos.] Oſtendimus

l *Ad mala lucra*
bium Præparationis

m *Ad cædes facie*
cula hujus generis
cto jam Euſebii libr

Rejicitur Pagani-ca religio ex eo, quod ſponte de-fece...

X. Tum ver
ea, quæ ſupra ſu
ſuppeditat cont
quod ubic
eſt

bris memoriam
etiam illi
tores aut
aut
lianus,
ligionem
deceſſiſſe,
generis ſuga
vulgo Jeſus
rum Soor,
Chriſti legem
nis (paupertas
ulla affirmatione
commoda
ſi ejus legis
Vide quanta
cillitas,
ctus ſit.
ganorum
ſed &
a exce
preſſerant
ſilentium
hil ſe poſſe,

bonus eſt,
iſſe cauſam,
atur ſe dete-
effectricem
rit ipſis re-
nter ſe ſunt
non fiat: &
agat divino
aliis dicitur,
m primum,
contingi, &
ere, quæ ple-
nt reſponden-
his autem vo-
ſequi ſæpe. Ve-
n nihil facit ad
cœpimus quæ-
ſti religio cum
e abducat ab iis,
, ex corporis affe-
e non potuit. ac
lerum, qu
non agi
lentiſſ
: à ſi
s a
i p
p
a
oni
mus
ad-

Item:

Τίπτε μ' ἀεὶ θείοντος ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων
Θειοδάμοις Ἑκάτην με θεὰν ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

Cujus egens Hecaten me ſummo ex æthere tractam
Carmine vinxiſti, ſuperos cui cogere fas eſt?

Et Apollinis apud eundem:

Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεί μ' ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

Invitum me audi, quando me lege ligaſti.

Hi ſunt ſecretarum artium ritus, quibus affantur neſcio quas poteſtates, ut Arnobius loquitur, *καταναγκασμένους δούλους τῶν ἐπῳδαῖς πεποιηκότες*, quaſi eas ſibi famulas carminibus feciſſent, ut Clemens explicat. Minarum formula eſt apud Iamblichum in myſteriis Ægyptiorum libro IV. cap. 5. 6. 7. Habet eadem Lucanus libro IX. in verbis minoris Pompeii, & ex Porphyrio Euſebius libro V. cap. 10. Præpar. Alias formulas comminationum habes apud Lucanum, ubi de Erichtho agit; & Papinium, ubi de Tireſia.

d *In amorem ſæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant.*] Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilii. Vide Porphyrii confeſſionem apud Euſebium lib. V Præpar. cap. 17. & apud Auguſtinum libro X de Civitate Dei capite XI. Vide eundem Porphyrium libro II de non eſu animantium, & Origenem contra Celſum libro VII.

e *Cum hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdicant.*] L. Ejuſdem. §. adjectio. D. ad legem Corneliam de Sicariis & Ve-

Veneficis. L. ſi quis. §. qui abortionis. D. de pœnis. Paulus ſententiarum lib. v. Tit. XXIII.

f *Cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant.*] Deut. XIII. 3. II Theſſ. II. 9. 10. Epheſ. II. 2. 3.

g *Ut is hac re venerabilior imperium Romanum facilius adipiſceretur.*] Tacitus Hiſtoriarum IV. *Multa miracula evenere, quis cœleſtis favor & quædam in Veſpaſianum inclinatio numinum oſtenderetur.* Dixerat ante Hiſtoriarum I. *Occulta lege fati & oſtentis ac reſponſis deſtinatum Veſpaſiano liberiſque ejus imperium poſt fortunam credidimus.* Suetonius eadem miracula narraturus ſic præfatur cap. 7. *Auctoritas & quaſi majeſtas quædam, ut ſcilicet inopinato & quaſi novo principi deerat: hac quoque acceſſit.* Eundem Suetonium vide paulo ante cap. 5. Joſephus de eodem Veſpaſiano libro belli Judaïci III. cap. 27. Τοῦ θεοῦ διεγείροντος αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἤδη, καὶ τὰ σκῆπτρα δι' ἑτέρων σημείων προδεικνύοντος. *Deo jam illum excitante ad principatum, aliiſque etiam ſignis ei ſceptra præſignificante.*

IX. Eadem ferme omnia aptari poſſunt & ad id ſolvendum, quod de oraculis opponunt, præcipue quod diximus, meritos eos homines, ut ſibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetuſtiſſima traditio ſuggerit. Tum vero [a] verba oraculorum ferme ambigua; & quæ fa- *Et ab oraculis.*

cile interpretationem ex qualicunque eventu acciperent. Quod ſi quid definitius prædictum ab illis, non tamen neceſſe eſt ab omniſcia mente profectum, cum aut talia ſint, quæ ex cauſis naturalibus jam exiſtentibus præſentiri poterant, [b] ſicut medici quidam venturos morbos prædixerunt; aut probabiliter ex eo, quod plerumque evenit, conjectari, [c] quod & à rerum civilium peritis factum ſæpe legimus. Quod ſi quando etiam apud paganos aliquorum vatum opera uſus eſt Deus ad ea prædicenda, quæ cauſas certas nullas extra Dei voluntatem habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam religionem paganicam, ſed magis ad eam evertendam: qualia ſunt, [d] quæ apud Maronem exſtant Ecloga quarta ex Sibyllinis carminibus deprompta, quibus ille id neſciens Chriſti adventum & beneficia nobis depingit. Sic in iiſdem Sibyllinis erat, [e] pro rege agnoſcendum, qui vere rex noſter eſſet, & [f] ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur. [g] Apollinis oraculum apud Porphyrium legitur, quo ait, cæteros Deos aërios eſſe Spiritus, colendum autem unum Hebræorum Deum: cui

dicto

dicto ſi parent Apollinis cultores, jam tales eſſe deſinunt: ſi non parent, ſuum Deum mendacii accuſant. Adde jam, quod, ſi Spiritus illi ſuis oraculis conſultum voluiſſent humano generi, ante omnia generalem propoſuiſſent vivendi normam, & certam fidem feciſſent remunerationis, quæ maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipſis factum eſt. Contra [h] laudati ſæpe eorum carminibus reges quamvis improbi, [i] pugilibus decreti honores divini, [k] pellecti homines in amores etiam non legitimos, [l] ad mala lucra captanda, [m] ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonſtrari poſſent.

Annotata.

a *Verba oraculorum ferme ambigua.*] Vide OEnomaï hac de re loca apud Euſebium lib. IV. cap. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. Hinc Phœbus dictus Græcis λοξίας. Flexiloqua & obſcura oracula Apollinis dicit Cicero de divinatione II. *Utrum eorum accidiſſet*, inquit, *verum oraculum fuiſſet.*

b *Sicut medici quidam futuros morbos prædixerunt.*] Chalcidius ad Timæum: *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio dæmone, qui ſit eorum omnium quæ deinceps ſequuntur ſcius, perinde ut ſi medicus juxta diſciplinam medendi dicat vel exitium vel ſanitatem.*

tatem. Et terræ motus Anaximander & Pherecydes. Plin. lib. 11. cap. 79.

c *Quod & à rerum civilium peritis factum ſæpe legimus.*] Scriptor vitæ Attici: *Ei rei ſunt indicio præter eos libros in quibus de eo facit mentionem* (Cicero) *qui in vulgus jam ſunt editi, ſexdecim volumina epiſtolarum, ab conſulatu ejus uſque ad extremum tempus ad Atticum miſſarum: quæ qui legat, non multum deſideret hiſtoriam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de ſtudiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perſcripta ſunt, ut nihil in iis non appareat: & facile exiſtimari poſſit, prudentiam quodammodo eſſe divinationem. Non enim Cicero ea ſolum quæ vivo ſe acciderunt, futura prædixit, ſed etiam quæ nunc uſu veniunt, cecinit ut vates.* Cicero vere de ſeipſo libri ſexti epiſtola ſexta. *Quo in bello nihil adverſi accidit non prædicente me. Quare, quum ut augures & aſtrologi ſolent, ego quoque augur publicus ex meis ſuperioribus prædictis conſtitui apud te auctoritatem augurii & divinationis meæ, debebit habere fidem noſtra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu ſiniſtro oſcinis, ut in noſtra diſciplina eſt, nec ex tripudiis ſoliſtimis aut ſomniis tibi auguror: ſed habeo alia ſigna quæ obſervem.* Sic Solon prædixit à Munychia maxima mala Athenis fore. Thales in vico tunc deſpecto forum aliquando Mileſiorum futurum. Plutarchus Solone.

d *Quæ apud Maronem exſtant Ecloga quarta.*] Vide Auguſtinum de Civitate Dei lib. x. cap. 27.

e *Pro rege agnoſcendum qui vere rex noſter eſſet.*] Cicero meminit 11 de divinatione.

f *Ab Oriente venturum qui rerum omnium poti-*

potiretur.] Suetonius de Veſpaſiano cap. 4. Tacitus Hiſtoriarum IV.

g *Apollinis Oraculum apud Porphyrium legitur.*] Vide Auguſtinum de Civitate Dei libro XX. cap. 23. & Euſebium Præparationis IV. cap. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. *τὴν δὲ εὕρεσιν ὁ θεὸς Αἰγυπτίοις ἐμαρτύρησε, Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις, Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. Vera via repertores deus* (Apollo ſcilicet) *eſſe teſtatur Ægyptios, Phœnicas, Chaldæos, Lydos & Hebræos.* Paræneticus ad Græcos inter Juſtini opera hoc citat oraculum:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.
Soli Chaldæi ſapiunt, & Hebræa virum gens,
Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud:

Ὃ πρῶτον πλάσας μερόπων, Ἀδάμ τε καλέσας.
Qui primum finxit mortalem, Adamque vocavit.

De ipſo Jeſu Hecates oracula ſunt duo, quæ ex Porphyrio tranſcripſit Euſebius in Evangelica Demonſtratione:

Ὅττι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίῃ τετιμένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.
Morte carere animas exutas corpore, novit
Quemcunque exornat ſapientia: ſed pietate
Eſt anima illius quæ longe excelluit omnes.

Σῶ-

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προσεβέ-
ληται·
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πόλον ἦξε.
Illius invalidos corpus tulit uſque dolores:
Aſt anima aſcendit cœleſtia templa piorum.

Eorundem meminit ex eodem Porphyrio Auguſtinus lib. XXIX. c. 23 de Civitate Dei, ubi & aliud affert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum eſſe patrem, quem valde ſancti honorant Hebræi.

h *Laudati ſæpe eorum carminibus reges, quamvis improbi.*] Vide ea quæ adfert OEnomaüs apud Euſebium Præparationis Evangelicæ lib. v. 23. & cap. 35.

i *Pugilibus decreti honores divini.*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc & Origenes contra Celſum III.

k *Pellecti homines in amores etiam non legitimos.*] Oſtendimus jam ſupra.

l *Ad mala lucra captanda.*] Vide Euſebium Præparationis v. cap. 22.

m *Ad cædes faciendas.*] OEnomaüs oracula hujus generis recitat, quæ reperies dicto jam Euſebii libro c. 19. & 27.

Rejicitur Paganica religio ex eo, quod ſponte defecerit ſimul ac humana auxilia defuerunt.

X. Tum vero ingens nobis præter ea, quæ ſupra ſunt allata, argumentum ſuppeditat contra ſe Pagana religio, eo quod ubicumque humana vi deſtituta eſt, plane concidit, tanquam ſublato quo uno ſtabat. Nam ſi oculos circumferas per quotquot ſunt Imperia Chriſtianorum aut Mahumetiſtarum, videbis paganiſmi nullam niſi in libris

bris memoriam. Imo docent hiſtoriæ etiam illis temporibus, cum imperatores aut vim & ſupplicia, ut priores; aut eruditionem & ſolertiam, ut Julianus, adhiberent ad ſuſtentandam religionem paganicam, in dies ei aliquid deceſſiſſe, non oppoſita vi ulla, non generis fulgore (fabri enim filius à vulgo Jeſus habebatur), non literarum flore, cujus expers fuit oratio Chriſti legem docentium, non donis (pauperes quippe illi erant), non ulla aſſentatione, cum contra omnia commoda ſpernenda, nihil non adverſi ejus legis cauſa ſubeundum dicerent. Vide quanta fuerit paganiſmi imbecillitas, cum talibus auxiliis deſtructus ſit. Neque tantum credulitas paganorum evanuit ad illam doctrinam, ſed & ipſi Spiritus ad Chriſti nomen [a] exceſſerunt è corporibus, compreſſerunt vocem, & interrogati de ſilentii cauſa, [b] dicere ſunt coacti, nihil ſe poſſe, ubi Chriſtus invocaretur.

ANNOTATA.

a *Exceſſerunt è corporibus, compreſſerunt vocem.*] Actor. V. 16. VIII. 7. XVI. 18.

b *Dicere ſunt coacti nihil ſe poſſe, ubi Chriſtus invocaretur.*] Tertullianus Apologetico. Vide & Lucianum Pſeudomanti. Apollo in Daphne:

Daphne. Νεκρῶν. τὸ χωρίον. ἡ Δάφνη μεστὸν· καὶ τοῦτο κωλύει τὸ χρησμόν. *Locus hic Daphne, plenus mortuis: id oracula impedit.* Mortui illi erant Babylas & alii Chriſtiani martyres. Vide Chryſoſtomum contra Gentiles.

Reſponſio ad id, quod religionis ortus & interitus aſtrorum efficaciæ aſcribitur.

XI. Fuere philoſophi, qui ut ortum ita interitum religionis cujuſque aſtris adſcriberent. Sed ipſa, quam iſti ſcire ſe profitentur, ſyderalis ſcientia tam diverſis ſub normis traditur, [a] ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipſum, certi eſſe nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex natura neceſſitate cauſarum ſequuntur, ſed de his, [b] qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita ſuapte vi libera eſt, ut nihil ei neceſſitatis extrinſecus imprimi poſſit. Quod ſi ex impreſſione tali neceſſario ſequeretur actus voluntatis, jam vis in anima deliberandi atque eligendi, [c] quam ſentimus ipſi, fruſtra eſſet data, [d] omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas ſublata, cum neque culpa neque meritum eſſe poſſit in eo, quod plane ſit inevitabile. Tum vero cum actiones voluntatis malæ quædam ſint ſi certa neceſſitate ex cælo procedunt, eo quod cælo cæleſtibuſque corporibus vim talem Deus attribuerit, jam ſequetur

Deum

Deum qui perfectiſſime bonus eſt, [e] malitiæ moralis veram eſſe cauſam, & cum lege poſita profiteatur ſe deteſtari malitiam, cujus vim effectricem atque inevitabilem inſeruerit ipſis rebus, velle eum duo quæ inter ſe ſunt contraria, ut idem fiat & non fiat: & peccari in eo, quod quis agat divino impulſu. Probabilius ab aliis dicitur, aſtrorum influxibus aërem primum, deinde & corpora noſtra contingi, & qualitates quaſdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent reſpondentes ſibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, & iis obſequi ſæpe. Verum hoc ita conceſſum nihil facit ad eam quam tractare cœpimus quæſtionem. Nam Chriſti religio cum homines vel maxime abducat ab iis, quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec è vi ſiderum, quæ ut diximus, in animum non agunt, niſi per eos affectus. Prudentiſſimi Aſtrologorum [f] eximunt à ſiderum legibus viros vere ſapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Chriſtianam religionem ſuſceperunt, quod vita ipſorum probat. Quod ſi eruditioni quoque & literis aliquam vim damus ad-

adverſus corporis contagium, fuerunt ſemper inter Chriſtianos etiam, qui hac laude florerent. Tum vero ſiderum effectus, ut doctiſſimi fatentur, certas mundi plagas reſpiciunt, & temporarii ſunt. Hæc autem religio jam per mille ſexcentos annos durat, nec in una, ſed in ditiſſimis mundi partibus, & quæ longe ſub alio ſunt ſiderum poſitu.

Annotata.

a *Ut nihil in eo certi reperiatur præter hoc ipſum, certi eſſe nihil.*] Vide egregiam hac de re Bardeſanis Syri diſſertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta; & apud Euſebium Præparationis lib. VI. cap. 10.

b *Qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita ſuapte vi libera eſt, ut nihil ei neceſſitatis extrinſecus imprimi poſſit.*] Vide Alexandri Aphrodiſæi hac de re librum.

c *Quam ſentimus ipſi.*] Euſebium vide Præparat. Evangel. libro VI. cap. 6.

d *Omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas ſublata.*] Juſtinus Apologetico II. Εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὁπωσδήποτε πραττομένων. *Niſi enim electione libera facultatem habet humanum genus ut turpia fugiat, honeſta ſumat, in neutram partem ipſi aſcribenda actionis cauſa.* Vide & quæ ibidem ſequuntur. Tatianus:

Ἐλευ-

Ἐλευθερία τῆς προαιρέσεως ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζηται, δι' αὑτὸν γεγονὼς μοχθηρός· ὁ δὲ δίκαιος ἐπαινῆται κατὰ τὸ αὐτεξούσιον, τοῦ θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα. *In hoc data voluntate libertas, ut qui malus eſt, puniatur juſte, quippe ſua culpa factus improbus: qui vero juſtus eſt, laudetur, ut qui eadem libertate caverit divina violare præcepta.* Adde Chalcidii hac de re diſputationem in Timæo.

e *Malitiæ moralis veram eſſe cauſam.*] Contra quam dixit Plato de Republica 11. Αἰτία ἑλομένου· θεὸς δ' ἀναίτιος. *Cauſa penes optantem: Deus extra culpam.* Ut vertit in Timæo Chalcidius, quod cum Moſe congruere ait Juſtinus dicto loco.

f *Eximunt à ſiderum legibus viros vere ſapientes ac bonos.*] Zoroaſter: Μὴ σύ γε αὔξανε τὴν εἱμαρμένην. *Fatum augere noli.* Ptolemæus: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποστρέψαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων. *Poteſt vir ſapiens multas aſtrorum efficientias avertere.*

XII. Eo vero minus pagani habent, quo Chriſtianam religionem oppugnent, quod ejus partes ſingulæ tantæ ſunt honeſtatis, ut ſuapte luce animos quaſi convincant, ita ut inter paganos quoque non defuerint, qui dixerint ſingula, quæ noſtra religio habet univerſa: utpote [a] religionem non in ritibus, ſed in animo eſſe poſitam, [b] adulterum eſſe etiam qui adulterium committere voluit, [c] non reponendam injuriam, [d] uni marito unam

Oſtenditur præcipua Chriſtianæ religionis probari à ſapientibus paganorum: & ſi quid in ea eſt difficile creditu.

paria apud paganos reperiri.

unam uxorem jungendam, [c] fœdus matrimonii debere eſſe perpetuum, [f] hominis officium eſſe homini cuivis benefacere, [g] præſertim egenti: [h] juramento quantum fieri poteſt abſtinendum: [i] contentos nos in victu & veſtitu eſſe debere ad naturam neceſſariis. Quod ſi quid eſt in Chriſtiana religione creditu difficile, apud ſapientiſſimos paganorum paria inveniuntur, quod de animorum immortalitate, & reditu corporum in vitam, ſupra oſtendimus. Sic Plato à Chaldæis edoctus [k] divinam naturam diſtinguit in patrem; mentem paternam, quam & Dei germen vocat, Mundi opificem; & Animam qua cuncta contineantur. Cum humana natura divinam jungi poſſe, [l] Julianus tantus Chriſtianorum hoſtis credidit, & exemplum dedit in Æſculapio, quem volebat ad tradendam hominibus medendi artem de cœlo veniſſe. Crux Chriſti multos offendit, at quæ de diis non narrant paganorum auctores? alios famulos regum fuiſſe; fulminatos alios, diſſectos, vulneratos. Et vero lætius eſſe honeſtum, quoties magno ſibi conſtat, ſapientiſſimi ipſorum dixere. [m] Plato de Republica l. I. quaſi præſcius, ait, ut

vere juſtus exhibeatur, opus eſſe, ut virtus ejus omnibus ornamentis ſpolietur, ita ut ille habeatur ab aliis pro ſceleſto, illudatur, ſuſpendatur denique. Et certe ſummæ patientiæ exemplum ut exſtaret, aliter obtineri non poterat.

ANNOTATA.

a *Religionem non in ritibus, ſed in animo eſſe poſitam.*] Menander.

Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλους δίκαιος ὤν,
Μὴ λαμπρὸς ὢν τῇ χλαμύδι ὡς τῇ καρδίᾳ.
Deo ſacrifica ſemper ingenio probo,
Neu tu albam veſtem magis quam mores induas.

Cicero de Natura deorum II. *Cultus autem deorum eſt optimus, idemque caſtiſſimus atque ſanctiſſimus pleniſſimuſque pietatis, ut eos ſemper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur.* Idem de legibus II. *Caſte jubet lex adire ad deos: animo videlicet, in quo ſunt omnia.* Perſius Satyra II.

Quin damus id ſuperis, de magna quod dare lance
Non poſſit magni Meſſallæ lippa propago,
Compoſitum jus, faſque animi, ſanctoſque receſſus
Mentis, & incoctum generoſo pectus honeſto;
Hoc cedo, ut admoveam templis, & farre litabo.

Qui verſus reſpicere videntur Pythiæ oraculum, quod eſt apud Porphyrium de non eſu animantium ſecundo, ubi aliquid à viro pio oblatum Hecatombis alterius præ-

fertur. Eodem libro hæc habet paris argu-
menti Porphyrius. Νῦν δὲ ἐσθῆτα μὲν λαμ-
πρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὰν ἀμφιασαμέ-
νοις, οὐκ ἀρκεῖν νομίζουσι πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν
ἁγνόν· ὅταν δὲ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἐσθῆτός τινες
λαμπρυνάμενοι, μὴ καθαρὰν κακῶν τὴν
ψυχὴν ἔχοντες, ἴωσι πρὸς τὰς θυσίας, οὐδὲν
διαφέρειν νομίζουσιν, ὥσπερ οὐ τῷ θειοτάτῳ τῶν
ἐν ἡμῖν χαίροντα μάλιστα τὸν θεὸν διακειμένῳ
καθαρῶς, ἅτε συγγενεῖ πεφυκότι. ἐν γοῦν Ἐπι-
δαύρῳ προεγέγραπτο

Ἁγνὸν δὴ ναοῖο θυώδεος ἔνδον ἰόντα
Ἔμμεναι. ———

ἁγνεία δ' ἐστὶ φρονεῖν ὅσια. Nunc vero cum
quis non candida puraque amictus ſit veſte, ido-
neum negant qui pure ſacrificet. Ubi vero & cor-
pore & veſtitu nitentes quidam, animum interim
a malis purum non habent; & ſic ad ſacra acce-
dunt, id nihil referre exiſtimant, quaſi non Deus
maxime delectetur, eo quod in nobis diviniſſi-
mum eſt bene ſe habente, ut cui cum ipſo ſit co-
gnatio. At vero in Epidauri Templo præſcri-
ptum erat,

Caſtus odorati veniat ad limina templi,
Fas jubet. ———

*Caſtimonia autem in eo ſita eſt. ut ſancta cogi-
tes.* Et aliquanto poſt. Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶ-
σιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰ-
σθητῶν μήτε θυμιῶντες, μήτε ἐπονομάζον-
τες. οὐδὲν γάρ ἐστιν ἔνυλον ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ
εὐθύς ἐστιν ἀκάθαρτον. διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ
ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος. οὐδ' ὁ ἔνδον, ὅταν πά-
θει ψυχῆς ᾖ μεμολυσμένος. *Deo ei qui ſuper
omnia eſt, ut vir quidam ſapiens dixit, ni-
hil eorum quæ materiam habent aut aboleri aut
indigetari debet. Nihil enim eſt materiæ par-
ticeps, quod non impurum ſit materia carenti.*

quare

quare nec ſermo illi convenit qui voce exprimitur : ac ne ille quidem internus, ſi ex animi perturbationibus vitium contraxerit. Iterum ibidem : Οὐ γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς ὑπ᾽ ἀνθρώπων θεοῖς ἀφωρισμένοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ δεῖ εἶναι καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα, ἐν δὲ τῷ ναῷ τοῦ πατρὸς, τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὸν ἔσχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὸν δερματινὸν οὐχ ἁγνὸν προσήκει διατηρεῖν, καὶ μεθ᾽ ἁγνοῦ διατρίβειν ἐν τῷ ναῷ τοῦ πατρός. *Neque enim convenit, ut in iis templis quæ homines diis dicarunt etiam pedum vincula pura requirantur, & ſine macula calcei, in templo vero ſummo Patris, Mundo hoc ſcilicet, non oporteat puram ſervare illam externam noſtri corporis ultimam è pellibus veſtem, eamque quam caſtiſſime verſari in illo Patris templo.* Ne hoc quidem ex eodem libro omittam : Πεισθεὶς δ᾽ ὅτι τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοὶ, εἰς δὲ τὸ ἦθος ἀποβλέπουσι τῶν προσιόντων, μεγίστην θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων διάληψιν, πῶς οὐ σώφρων καὶ ὅσιος καὶ δίκαιος ἔσται· *Qui vero perſuaſus eſt victimis illis non egere deos, ſed ad animum ſpectare offerentis, optimumque eis cenſeri ſacrificium, rectam tum de diis, tum de rebus ſententiam, quomodo non is temperans, pius juſtuſque evadat?* Ubi tria iſta nota quæ apud Paulum Tit. II. 12. σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς, *temperanter, juſte, & pie.* Charondas in legum anteloquio : Ἔχειν τὴν ψυχὴν καθαρὰν πάσης κακίας, ὡς τῶν θεῶν οὐ χαιρόντων τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ τοῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίαις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσεσι· *Omnis malitia pura mens eſto : neque enim gaudent dii pravorum hominum ſacrificiis & impendiis, ſed juſtis & ho-*

neſtis bonorum actionibus. Seneca Lactantio prolatus, l. VI Inſtitutionum, c. 25. *Vultiſne Deum cogitare magnum & placitum & majeſtate leni verendum, amicum & ſemper in proximo? Non immolationibus & ſanguine multo colendum, ſed mente pura, honeſtoque propoſito. Non templa illi congeſtis in altitudinem ſaxis exſtruenda ſunt: in ſuo cuique conſecrandus eſt pectore.* Senſum eundem habes apud Dionem Pruſæenſem orat. 3. Thucydides lib. 1. Ἑορτὴ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν. *Feſtus dies nihil eſt aliud quam officium facere.* Diogenes: Ἀνὴρ ἀγαθὸς οὐ πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; *Vir bonus nonne omnem diem feſtum habet?*

b *Adulterum eſſe etiam eum qui adulterium committere voluit.*] Ovidius:

Quæ quia non licuit, non facit, illa facit:
Ut jam ſervaris bene corpus, adultera mens eſt,
Omnibus excluſis intus adulter erit.

Seneca pater: *Inceſta eſt etiam ſine ſtupro quæ cupit ſtuprum.* Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, quæ pudicitiam timori præſtitit, & non ſibi.*

c *Non reponendam injuriam.*] Plato Critone. Maximus Tyrius diſſertatione ſecunda. Menander:

Οὗτος κράτιστός ἐστ' ἀνὴρ, ὦ Γοργία,
Ὅς τις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ἐπίσταται βροτῶν.
O Gorgia, ille vir virorum eſt optimus,
Qui melius aliis callet ferre injurias.

Ariſton Spartianus: *Dicenti cuipiam regium eſſe amicis bene, inimicis male facere: imo, inquit, amicis benefacere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchum Dion ille Siciliæ liberator philoſophici ſtudii veram demonſtratio-

ſtrationem in eo ait poſitam, non ut quis in amicos benignus ſit, ſed ſi quis injuria affectus, ſit exorabilis & clemens in eos qui peccarunt.

d *Uni marito unam uxorem jungendam.*] Vide quæ ſupra ex Salluſtio & aliis ad hanc rem attulimus. Euripides Andromache :

——— οὐδὲν γὰρ καλὸν
Δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ' ἓν' ἡνίας ἔχειν·
Ἀλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν κύπριν
Στέργουσιν, ὅς τις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλῃ.

——— *non etenim decet*
Unum imperare feminis binis virum :
Contentus uno conjugis vivat toro,
Quicunque cupiet rite curatam domum.

in ejuſdem tragœdiæ choro plura ſunt in hunc ſenſum.

e *Fœdus matrimonii debere eſſe perpetuum.*] Quale fuit apud Romanos ad annum urbis viceſimum & quingenteſimum, Valerio Maximo teſte lib. II. cap. I. Anaxandrides in hunc ſenſum :

Ὁ γὰρ δίαυλός ἐστιν αἰσχύνην ἔχων.
Reciprocum iter hoc nunquam vacat infamia.

f *Hominis officium eſſe homini cuivis benefacere.*] Terentius Heautontimorumeno.

Homo ſum : humani nihil à me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quandam natura conſtituit, ait Florentinus Juriſconſultus, L. ut vim. D. de juſtitia. Eodem ſpectat proverbium, *Homo homini Deus*. Cicero de officiis primo, hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes, ſocietatem eſſe ait.

g *Præſertim egenti.*] Horatius lib. II. Sat. II.

Cur eget indignus quiſquam te divite ?

In Mimo:

Bona comparat præſidia miſericordia.

h *Juramento quantum fieri poteſt abſtinendum.*] Pythagoras: μὴ ὀμνύναι θεούς· ἀσκεῖν γὰρ αὑτὸν δεῖν ἀξιόπιστον παρέχειν. *non jurandum per deos: quemque enim id curare debere ut nec jurato ſibi credatur.* Quod ipſum late ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antoninus lib. III, in viri boni deſcriptione, μήτε ὅρκου δεόμενος. *Cui juramento uti non ſit opus.* Sophocles OEdipode Coloneo:

Οὔ τοι σ' ὑφ' ὅρκου γ' ὡς κακὸν πιστώσομαι.
Nolo te adigere jurejurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quam jurejurando rem veram affirmare. Narrat Baſilius de legendis Græcorum libris.

i *Contentos nos in victu & veſtitu eſſe debere ad naturam neceſſariis.*] Euripides:

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον,
Δήμητρος ἀκτῆς πώματός θ' ὑδρηχόου,
Ἅπερ πάρεστι καὶ πέφυχ' ἡμᾶς τρέφειν;
Homini quid eſt neceſſe, præterquam duo,
Cereale germen atque limpharum latex,
Quæ ſunt parata ſemper & vitæ ſatis?

Lucanus:

Satis eſt populis fluviuſque Cereſque.

Ariſtides: Ἐσθῆτος γὰρ οἶμαι καὶ σκέπης καὶ τροφῆς δεόμεθα. *Opus nimirum habemus veſte, tecto & alimentis.*

k *Divinam naturam diſtinguit.*] Plato epiſtola ad Dionyſium. Vide & Proclum in Timæum. Primum principium Plato vocat patrem: Secundum principium, omnium cauſam & præſidem, in epiſtola ad Hermiam, Eraſtum & Coriſcum. Idipſum Mentem vocat

vocat Plotinus libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. Numenius Δημιουργὸν opificem, item filium, Amelius λόγον, ut videre eſt apud Euſebium libro XI. cap. 17. 18. 19. Vide & Cyrillum libro contra Julianum III. IV. & VIII. Chalcidius ad Timæum primum nominat ſummum Deum, ſecundum Mentem vel Providentiam, tertium Animam Mundi vel mentem ſecundam. Alibi tria hæc ſic diſcriminat, Ordinans, jubens, inſinuans. De ſecundo ſic idem: *Ratio Dei Deus eſt humanis rebus conſulens, quæ cauſa eſt hominibus bene beateque vivendi, ſi non conceſſum ſibi munus ſummo à Deo negligant. Pythagorici ternarium numerum perfectum ſummo Deo aſſignant*, ait Servius ad Eclogam ſeptimam. Unde non abit quod habet de iiſdem Pythagoricis Ariſtoteles primo de cœlo in ipſo initio.

l *Julianus tantus Chriſtianorum hoſtis credidit.*] Libro VI. Ὁ γὰρ Ζεὺς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν· εἰς δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς ἡλίου γονίμου ζωῆς ἐξέφηνεν· οὗτος ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ ποιησάμενος πρόοδον, ἑνοειδῶς μὲν περὶ τὴν Ἐπίδαυρον ἐφάνη, &c. *Juppiter inter ea quæ intellectu percipiuntur, de ſe Æſculapium genuit. Eundem terris cerni dedit, per ſolis vitam genitabilem. Hic vero ex cælo in terram progreſſu facto unica ſpecie apud Epidaurum apparuit.* Porphyrius, verba ejus referente Cyrillo libro quem diximus VIII. Γένος εἶναί τι θεῶν οὓς δὴ καὶ τρέπεσθαι κατὰ καιροὺς εἰς ἀνθρώπους. *Genus quoddam deorum eſſe quod ſuo tempore in homines mutetur.* Quæ hac de re fuerit Ægyptiorum ſententia, vide Plutarchum VIII Symp. quæſtione I. Adde his locum Actorum XIV. 10.

m *Plato de Republica* II. *quaſi præſcius ait.*] Græca ſic habent: Μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμώ· τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασχινδυλευθήσεται. Unde Cicero illud ſumpſit, & in tertium de Republica librum retulit: *Bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique afferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur.* Lactantius, libro VI Inſtitutionum, cap. 17, hunc nobis locum Senecæ ſervavit: *Hic eſt ille homo honeſtus, qui ſive toto corpore tormenta patienda ſunt, ſive flamma ore recipienda eſt, ſive extendendæ per patibulum manus, non quærit quid patiatur, ſed quam bene.* Talem nobis & Euripides ob oculos ponit iſtis verſibus.

Πίμπρα, κάταιθε σάρκας, ἐμπλήσθητί μου
Πίνων κελαινὸν αἷμα· πρόσθε γὰρ κάτω
Γῆς εἶσιν ἄστρα, γῆ τ' ἄνεισ' αἰθέρα,
Πρὶν ἐξ ἐμοῦ σοι θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.
Ure hac, cremaque membra & impletor mei
Potans rubentem ſanguinem: in terram prius
Deſcendet æther, terra ſe in cælum feret,
Quam noſter unquam ſermo adulctur tibi.

Tali vere convenit illud Æſchyli, Platoni memoratum dicto loco.

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα.
Namque allaborat eſſe, non credi, optimus,
Sulcos profundos corde demerſos gerens,
Unde illa ſeſe pulchra conſilia exſerunt.

H U-

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUINTUS.

I. QUale eſt, quod ex obſcuro ſpecu enitentibus paulatim ſe oſtendit inter lucem tenebraſque medium, talem ſe nobis ex denſa paganiſmi caligine gradum moventibus Judaïſmus offert, pars & primordium veri. Quare Judæos compello, ne nos averſi audiant. Cognitum nobis, [a] eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum, quos Deus & per Prophetas, & per Angelos ſuos, inviſere ſolebat; ex eadem gente natum Meſſiam, & primos Chriſtianiſmi doctores; ipſorum eſſe arborem, cui nos ſumus inoculati, cuſtodes eſſe ipſos oraculorum Dei, quæ nos non minus ipſis venera-

Refutatio Judaiſmi incipiens ab allocutione ad Judæos.

mur, ac cum Paulo ſuſpiria pro ipſis ad Deum emittimus, orantes ut quam primum veniat illa dies, cum ablato [b] velamento, quod vultui eorum impendet, clare nobiſcum viſuri ſunt [c] complementum legis, cumque, ut habent veterum vaticinia, noſtrum qui alienigenæ ſumus, quilibet [d] Hebræi viri pænulam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus unicum illum Deum, Deum Abrahami, Iſaaci, & Jacobi.

ANNOTATA.

a *Eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum*] Sumpta hæc, & quæ ſequuntur, ex Rom. IX. X. XI. Adde Matth. XV. 24.

b *Velamento.*] II Cor. III. 14. 15. 16.

c *Complementum legis.*] Rom. III. 21. VIII. 14. X. 4. XIII. 8. Gal. III. 24.

d *Hebræi viri pænulam.*] Zachariæ VIII. 20. & ſequentibus. Eſaias II. 2. XIX. 18. & 24. Micheæ IV. 2. Oſeæ III. 4. Rom. XI. 25.

Oſtenditur Judæos debere miracula Jeſu habere pro ſufficienter probatis.

II. Primum ergo rogantur, ne iniquum exiſtiment in cauſa aliena, quod in ſua æquum judicent. Si quis paganus ab ipſis quærat, cur credant miracula à Moſe facta, nihil dicant aliud, quam inter ſuos adeo perpetuam conſtantemque ejus rei fuiſſe famam, ut

non

non potuerit, niſi ex teſtimonio eorum, qui vidiſſent, proficiſci. Sic [a] ab Eliſæo auctum apud viduam oleum, [b] purgatum ſubito à mala ſcabie Syrum, [c] hoſpitæ filium ad vitam revocatum, & ſimilia alia, credunt Judæi, non aliam ſane ob cauſam quam quod teſtes bonæ fidei id proditum ad poſteros tranſmiſerunt. [d] De Eliæ vero in cælum raptu unius Eliſæi, tanquam viri omni exceptione majoris, teſtimonio fidem habent. At nos de Chriſti aſcenſu in cœlum [e] duodecim proferimus teſtes vitæ inculpatæ: [f] de Chriſto poſt mortem in terris viſo, multo plures: quæ ſi vera ſunt, verum ſit neceſſe eſt & Chriſti dogma: planeque nihil à Judæis pro ſe adferri poteſt, quod non & nobis pari, aut potiori jure poſſit aptari. Sed ut teſtimonia omittamus, res prodigioſas à Chriſto factas, [g] ipſorum Thalmudiſtarum & Judæorum confeſſio eſt: quod ipſum ſufficere debet. Neque enim poteſt Deus dogmati per hominem promulgato auctoritatem efficacius conciliare, quam miraculis editis.

ANNOTATA.

a *Ab Eliſæo auctum apud viduam oleum.*] II Reg. cap. IV.

b *Purgatum ſubito à mala ſcabie Syrum.*] Ibidem cap. IV.

c *Hoſpitæ filium ad vitam revocatum.*] dicto cap. IV.

d *De Elia vero in cœlum raptu.*] dicto libro cap. II.

e *Duodecim proferimus teſtes.*] Marci XVI. 19. Luc. XXIV. 52. Actor. I.

f *De Chriſto poſt mortem in terris viſo multo plures.*] Matth. XXVIII. Marc. XVI. Luc. XXIV. Joh. XX. XXI. I Cor. XV.

g *Ipſorum Thalmudiſtarum & Judæorum confeſſio eſt.*] Vide quæ allata ad librum II.

Solvitur, quod objiciunt, facta hæc miracula ope dæmonum.

III. At ope Dæmonum facta ab eo prodigia, dixerunt aliqui: verum hæc calumnia ſupra jam refutata eſt, eo quod ubi Chriſti dogma innotuit, omnis poteſtas Dæmonum confracta eſt. Quod addunt aliqui, didiciſſe Jeſum in Ægypto magicas artes, ſpeciem veri multo minorem habet, quam ſimilis paganorum adverſus Moſem accuſatio, [a] quam apud Plinium [b] & Apuleium videmus. Nam fuiſſe Jeſum unquam in Ægypto, non conſtat, niſi ex diſcipulorum libris, qui addunt, infantem adhuc inde rediiſſe. At Moſem magnam ætatis adultæ partem in Ægy-

Ægypto exegiſſe, [c] & ipſius, [d] & aliorum narratione certum eſt. Sed & Moſem, & Jeſum, valide purgat hoc crimine lex utriuſque, [e] tales artes diſerte vetans ut Deo inviſas. Tum vero ſi Chriſti, & ejus diſcipulorum tempore, uſquam aut in Ægypto, aut alibi, exſtitiſſet ars ulla magica, qua poſſent ea fieri, quæ de Chriſto prædicantur, muti omnes ſubito ſanari, claudis greſſio, cæcis viſus dari, Imperatores, [f] Tiberius, [g] Nero, atque alii, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam deprehendiſſent. Et ſi verum eſt, [h] quod tradunt Judæi, ſenatores magni ſynedrii gnaros fuiſſe magicarum artium, ut reos poſſent convincere, ſane cum iidem Jeſu inimiciſſimi fuerint, & honori ejus maxime per miracula creſcenti invidentes, aut opera ſimilia ex eadem arte edidiſſent ipſi, aut certis argumentis apertum feciſſent ipſius opera non aliunde proficiſci.

ANNOTATA.

a *Quam apud Plinium.*] Libro XXX. c. I.

b *Et Apuleium.*] Apologetico II.

c *Et ipſius.*] Exodi I I. IV. & ſequentibus.

d *Et aliorum narratione certum eſt.*] Ma-

nethonis, Chæremonis, Lyſimachi apud Joſephum contra Appionem primo, Juſtini, Taciti.

c *Tales artes diſerte vetans.*] Exodi. XXII. 18. Levit. XX. 6. 27. Num. XXIII. 23. Deuteron. XVIII. 10. I Sam. XXVIII. 9. II Reg. XVII. 17. XXI. 6. Act. XIII. 8. 9. 10. XVI. 18. XIX. 19.

f *Tiberius.*] Tacitus Annalium VI. Suetonius ejus vita c. LXIII. & LXIX.

g *Nero.*] De quo Plinius lib. XXX. c. II. in Magiæ hiſtoria. *Non cithara tragicique cantus libido illi major fuit.* Poſtea: *Nemo unquam ulli arti impenſius favit. Ad hæc non opes illi defuere, non vires, non diſcendi ingenium.* Mox narrat magicis cœnis initiatum à Tiridate rege.

h *Quod tradunt Judæi.*] Thalmud titulo de Synedrio: & titulo de Sabbato.

Aut vi vocum. IV. Quod vero Judæorum nonnulli prodigia Jeſu aſſcribunt nomini cuidam arcano, quod à Solomone in Templo poſitum duo leones per mille & amplius annos cuſtodierint, quodque ab Jeſu ſublectum ſit, non mendaciter modo, ſed & impudenter confictum eſt: cum de illis leonibus, re maxime inſigni, atque admiranda, nec libri Regum, nec Paralipomena, nec Joſephus quicquam prodant; ſed nec Romani, qui cum Pompeio Templum intrarunt ante Jeſu tempora, tale aliquid compererint.

V. Verum poſito à Chriſto edita eſſe prodigia, quod Judæi fatentur, dicimus, ex ipſa lege Moſis ſequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deus Deut. XVIII. futurum, ut poſt Moſem, alii quoque Prophetæ à Deo excitarentur, iiſque obediendum à populo; niſi id fieret, graves pœnas denuncians. [a] Certiſſimæ autem Prophetarum notæ ſunt prodigia. Neque enim illuſtriora alia animo concipi poſſunt. Ad Deut. XIII dicitur, ſi quis Prophetam ſe ferens prodigia ediderit, ei non credendum, ſi populum ad novum Deorum cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum à Deo permitti, ut experiatur an ſatis conſtans ſit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis collatis inter ſe [b] Hebræi interpretes recte colligunt, omni ei, [c] qui miracula faciat, credendum, extra quam ſi à veri Dei cultu abducat, quia in eo ſolo caſu prædictum ſit, ne miraculis, quamvis ſpecioſis, fides habeatur, Jeſus autem non modo falſos Deos coli non docuit, [d] ſed contra hoc tanquam crimen graviſſimum, diſerte vetuit, docuitque nos, & Moſis, & qui eum ſecuti ſunt, Prophetarum ſcripta venerari: quare nihil eſt, quod

Oſtenditur divina fuiſſe Jeſu miracula, quia is docuit cultum unius Dei, qui Mundi eſt opifex.

quod miraculis ejus objici poſſit. Nam quod quidam objiciunt, legem Jeſu aliqua in parte à Moſis lege diſcrepare, id non ſufficit.

ANNOTATA.

a *Certiſſimæ autem prophetarum notæ ſunt prodigia.*] Et futurorum prædictiones, quæ & ipſæ prodigiis recte accenſentur. Deut. XVIII. 22.

b *Hebræi interpretes.*] Vide Moſem, Maimonidem, & alios productos in Conciliatore Manaſſis, quæſtione IV ad Deuteronomium.

c *Qui miracula faciat.*] Cujuſque prædicta impleantur. Hoc argumento valide pugnat Chryſoſtomus V adverſus Judæos, & ſermone Chriſtum eſſe Deum in Tomo VI Saviliano.

d *Sed contra hoc tanquam crimen graviſſimum diſerte vetuit.*] Marci XII. 29. 32. Joh. XVII. 3. Act. XV. 20. I Cor. V. 10. 11. 18. VI. 9. X. 7. XII. 2. II Cor. VI. 16. I Theſſ. 1. 9. 1 Joh. V. 21.

Solutio objectionis ſumpta ex diſcrepantia inter legem Moſis & legem Je-

VI. Nam ipſi Hebræorum Doctores normam hanc ponunt: [a] ad imperium Prophetæ, id eſt miracula facientis, qualecunque præceptum intrepide poſſe violari, excepto illo de unius Dei cultu. Et ſane poteſtas leges condendi, quæ penes Deum fuit, cum per Moſem daret præcepta, poſtea ab

ea ab eo non abiit: nec quiſquam, qui ſuo jure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum eſſe immutabilem objiciunt, id nihil eſt: non enim de intrinſeca Dei natura, ſed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, juventus ſenectute, æſtas hyeme, quæ omnia Dei ſunt opera. Adamo olim Deus poma cætera permiſit, [b] unius arboris fructu interdixit, nempe quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: [c] Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimas ſeorſim à Tabernaculo alias vetuit, [d] alias accepit. Nec ſequitur, ſi bona fuit lex per Moſem data, nullam dari potuiſſe meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire: ad ætatis vitia connivere: cruſtulo eos ad dicendum allicere. At ubi proceſſit ætas, corrigitur ſermo, inſtillantur virtutis præcepta, oſtenditur quæ ſit honeſti pulchritudo, quæ ejus præmia. [e] Non fuiſſe autem ejus legis præcepta ſumme perfecta, vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri ſancti vitam ſecuti ſunt illis præceptis excellentiorem. Moſes qui ultionem doloris partim manu, partim judicio exigi permittit, ipſe atrociſſimis

ſu: ubi oſtenditur lege Moſis perfectiorem aliam dari potuiſſe.

mis

mis injuriis vexatus, [f] precatorem ſe pro inimicis conſtituit. Sic [g] David rebelli filio parci vult, [h] maledicta in ſe jacta fert patienter. Dimiſiſſe uxores viri boni nuſquam leguntur, cum tamen id lex permitteret. Nimirum [i] ad majorem populi partem aptantur leges: itaque in illo ſtatu par fuit quædam diſſimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo majore vi Spiritus populum novum ex cunctis populis Deus ſibi erat collecturus. Etiam præmia lege Moſis aperte propoſita ad hanc vitam mortalem ſpectant omnia: unde fatendum eſt, [k] legem aliquam illa lege meliorem dari potuiſſe, quæ æterna præmia, non ſub umbris, ſed aperte proponeret, quod lege Chriſti factum videmus.

ANNOTATA.

a *Ad imperium Propheta, id eſt miracula facientis, qualecunque præceptum intrepide poſſe violari.*] Ponitur hæc regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Joſue violata lex Sabbati Joſ. VI. Et extra locum lege præſcriptum ſacrificarunt prophetæ, ut Samuel, 1 Sam. VII. 17. XIII. 8. & Elias 1 Reg. XVIII. 38.

b *Unius arboris fructu interdixit.*] Gen. II. 17.

c *Abra-*

c *Abrahamo imperavit ut filium mactaret.*] Gen. XXII. 2.

d *Alias vetuit, alias accepit.*] Diximus modo de hac re.

e *Non fuiſſe autem ejus legis præcepta ſumme perfecta.*] Heb. VIII. 7.

f *Precatorem ſe pro inimicis conſtituit.*] Exod. XXXII. 11. 12. 13. 31. Num. XI. 2. XII. 13. XIV. 13. & ſequentibus. XXI. 7. 8. Deut. IX. 18. 26. XXXIII.

g *David defectori filio parci vult.*] II Sam. XVIII. 5.

h *Maledicta in ſe jacta fert patienter.*] II Sam. XVI. 10.

i *Ad majorem populi partem aptantur leges.*] Origenes adverſus Celſum III. Ὥσπερ ἔλεγέ τις τῶν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τοὺς καλλίστους ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι οὐ τοὺς καθάπαξ καλλίστους, ἀλλ' ὧν ἐδύνατο τοὺς καλλίστους. *Quod quidam ait legum conditorem dixiſſe interrogatum, an optimas dediſſet leges civibus, non omnium dediſſe ſe optimas, ſed quantum fieri poterat.* Porphyrius lib. I de non eſu animantium de legum conditoribus: Εἰ δὲ οὖν πρὸς τὸν κατὰ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες καὶ ἃ προσίοιντ' ἂν καὶ οἱ πολλοί, οἷς τὰ ἐκτὸς ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακά, καὶ τὰ τοῦ σώματος ὡσαύτως ὑπείληπται, νομοθετοῦσιν, τί τις τὸν τούτων διαφέρον νόμον ἀνατρέπει βίον; *Quod ſi illi reſpicientes ad vitam illam quæ ſecundum naturam eſt, & media vocatur, & ad ea quæ capiant homines, qui externa, quæque in corpore ſita ſunt, bona malaque exiſtimant, leges condidere; in quo lædit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit?*

k *Legem aliqua illa meliorem dari potuiſſe, quæ*

quæ externa præmia non ſub umbris, ſed aperte propeneret, quod Chriſti lege factum videmus.] Hebr. VII. 19. 22. VIII. 6. II Tim. I. 10.

Ab Jeſu in terris obſervatam legem Moſis, nec poſt abolita niſi ea præcepta, quæ intrinſecam bonitatem non habebant.

VII. Notandum hic obiter ad vincendam iniquitatem Judæorum, qui Jeſu coævi fuerunt, Jeſum peſſime ab ipſis tractatum, & ſupplicio deditum, cum nullum ejus admiſſum adverſus legem poſſet adferri. [a] Circumciſus erat: [b] cibis utebatur Judaïcis: [c] veſtitu ſimili: [d] purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes: [e] paſchata, & alios dies feſtos religioſe obſervabat. Si quos ſanavit ſabbato, [f] oſtendit non tantum ex lege, [g] ſed & ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta. Tum vero primum cœpit promulgare [h] legum quarundam abrogationem, cum morte devicta in cælum evectus, etiam Spiritus ſancti conſpicuis donis ornaſſet ſuos, iiſque rebus oſtendiſſet adeptum ſe [i] poteſtatem regiam, [k] in qua continetur legis condendæ auctoritas: idque ſecundum Danielis vaticinium capite III. & VIII. collato etiam capite VII. I. & XI. qui prædixerat fore, ut paulo poſt deſtructa regna Syriæ & Ægypti (quorum poſterius ſub Auguſto contigit) Deus regnum daturus eſſet [l] homini,

mini, qui plebeius videretur, in omnis tractus ſermoniſque populos, & quidem nunquam defiturum. Pars ve.o illa legis, cujus neceſſitas à Chriſto ſublata eſt, nihil continebat ſui natura honeſtum: ſed conſtabat ex rebus per ſe mediis, ac proinde non immutabilibus. Nam ſi eæ res per ſe aliquid haberent, cur faciendæ eſſent, [m] omnibus populis, non uni eas præſcripſiſſet Deus, & ab initio ſtatim, non poſtquam bis mille, & quod excedit, annos vixerat humanum genus, Abel, Enoch, Noë, Melchiſedec, Job, Abraham, Iſaac, Jacob, omnes viri pii & Deo eximie cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam aut ferme totam, neque eo minus acceperunt teſtimonium & ſuæ in Deum fiduciæ, & amoris divini in ſe. Neque Moſes ſocerum Jethronem ad hos ritus ſuſcipiendos adhortatus eſt, neque Jonas Ninevitas, nec alii Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos ſcribunt, ob eos non ſuſceptos reprehendunt, cum peccata ipſorum ſatis exacte enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta, [n] ſive ob vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi, ſive

ſive ad experimentum obedientiæ, ſive ad rerum futurarum ſignificationem introducta. Quare non magis mirandum eſt, ea aboleri potuiſſe, quam ſi quis Rex municipalia quædam ſtatuta tollat, ut toti imperio jus idem ſtatuat. Neque vero quicquam adferri poteſt, quo probetur, Deum ſe adſtrinxiſſe, ne quid ejus mutaret. Nam ſi dicas, præcepta hæc vocari perpetua, [o] eadem voce utuntur ſæpe & homines, cum ſignificare volunt, quæ ſic jubent, non eſſe annalia, [p] aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iiſdem rebus conſtitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic & Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria [q] quamdiu in locis deſertis ageret populus, [r] alia adſtricta habitationi terræ Cananææ: ab his ergo ut illa diſtinguat, perpetua vocat, quo intelligi poſſit, non debere ea uſquam aut unquam intermitti, niſi Deus contrariæ voluntatis daret ſignificationem. Quod loquendi genus, cum omnibus populis ſit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui ſciant in lege ſua [s] jus perpetuum & ſervitutem

tem perpetuam vocari, quæ duret à Jubilæo ad Jubilæum: [t] Meſſiæ vero adventus ab ipſis vocatur complementum Jubilæi, ſive magnus Jubilæus. Quid quod novi fœderis olim ineundi promiſſio apud Prophetas Hebræos exſtat, [u] ut Jeremiæ xxxi. ubi pollicetur Deus novum ſe pactum initurum, quod ipſis mentibus ſit inſcripturus: neque opus habituros homines, ut religionem alii ex aliis diſcant, apertam enim omnibus fore. Præterea veniam ſe daturum ante delictorum: quæ res ferme ita ſe habet, ac ſi rex aliquis poſt graves civium inter ſe inimicitias, ad pacem ſtabiliendam ſublata legum varietate communem omnibus eamque perfectam legem imponat, & in poſterum ſe emendantibus polliceatur omnium commiſſorum impunitatem. Hæc quanquam ſufficiant, euntes per partes ſingulas ſublatæ legis, oſtendemus; eas tales non eſſe, ut aut Deo per ſe placere poſſent, aut ſemper durare deberent.

ANNOTATA.

a *Circumciſus erat.*] Luc. II. 21.
b *Cibis utebatur Judaïcis.*] Gal. IV. 5.
c *Veſtitu ſimili.*] Matth. IX. 20.

d *Pur-*

d *Purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes.*] Matth. VIII. 4. Marc. I. 44. Luc. V. 14.

e *Paſchata & alios dies feſtos religioſe obſervabat.*] Luc. II. 41. Joh. II. 13. 23. XI. 56. XII. I. Joh. VII. 2.

f *Oſtendit non tantum ex lege.*] Matth. XII. 5.

g *Sed & ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta.*] Matth. XII. II.

h *Legum quarundam abrogationem.*] Act. X. Coloſſ. II. 14.

i *Poteſtatem regiam.*] Actor. II. 36. Apoc. I. 5.

k *In qua continetur legis condendæ auctoritas.*] Jacob. I. 25.

l *Homini, qui plebeius videretur.*] Dan. II. 45. VII. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quandam ſignificat. Et ſic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut & Iacchiadæ notatum ad Dan. X. 16.

m *Omnibus populis, non uni eas præſcripſiſſet Deus.*] Id autem tantum abeſt, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad feſtos dies, expreſſe ſe referant ad unum Judææ locum, quo certe omnes gentes coire non poterant. Vide Exodi XXIII. 19. XXXIV. 26. Deut. XXVI. 2. & ſequentibus. Item Deut. XII. 5. & ſeqq. XIV. 23. & ſeqq. Item Exodi XXIII. 17. XXXIV. 2, 23, 24. Deut. XVI. 16. De ſacrificiis legem eodem modo interpretata eſt vetuſtiſſima conſuetudo. Solis Hebræis, non & alienigenis, datam Moſis legem docet Thalmud in titulo de Synedrio, & titulo Chagiga. Maimonides ad Deut. XXXIII. & Bachai.

n *Sive ad vitandum aliquod malum, in*

quod

quod proni erant Judæi.] Rituales ſupra modum, eoque ad idololatriam proni. Oſtendunt id paſſim Prophetæ: maxime Ezechiel XVI.

o *Eadem voce utuntur & homines.*] L. Hac edictali. Cod. de ſecundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de diverſis prædiis. libro XI. & alibi ſæpe.

p *Aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata.*] L. Valerius apud Livium lib. XXXIV. *Quas tempora aliqua deſiderant leges, mortales, & temporibus ipſis mutatas video: quæ in pace latæ ſunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax.*

q *Quamdiu in locis deſertis ageret populus.*] Ut Exodi XXVII. Deut. XXIII. 12.

r *Alia aſtricta habitationi terræ Cananææ.*] Ut Deut. XII. 1. 20. XXVI. 1. Num. XXXIII. 52.

s *Ius perpetuum & ſervitutem perpetuam.*] Exodi XXI. 6. 1 Sam. 1. 22. Et ſic vocem לעולם in lege rituali accipi poſſe ſenſit Joſephus Albo lib. III. Fundamentorum capite 16. etiam ſacerdotium Phineæ dicitur עד עולם, Pſal. CVI. 30. 31. εἰς τ͂ αἰῶνα, Sirachidæ XLV. 28. 29. 30. ἱερωσύνη αἰωνία, 1 Macch. 11. 55.

t *Meſſiæ vero adventus ab ipſis vocatur complementum Iubilæi.*] In Pereck Chaleck & alibi, idque ex Eſaia LXI. 2.

u *Ieremiæ* XXXI.] v. 31. & ſequentibus.

VIII. Præcipuum, & quod maxime in oculos incurrit, ſunt ſacrificia, de quibus multi Hebræi ſentiunt, prius [a] ab hominum ingenio ea excogitata, quam à Deo juſſa. Certe id

Ut ſacrificia, quæ nunquam per ſe Deo placuerunt.

d *Purgatos ſcabie mittebat ad ſace*
Matth. VIII. 4. Marc. I. 44. Luc. V.

e *Paſchata & alios dies feſtos religioſe*
vabat.] Luc. II. 41. Joh. II. 13. 23.
XII. 1. Joh. VII. 2.

f *Oſtendit non tantum ex lege.*]
XII. 5.

g *Sed & ex receptis ſententiis tali*
ſabbato non interdicta.] Matth. XII.

h *Legum quarundam abrogationem*
X. Coloſſ. II. 14.

i *Poteſtatem regiam.*] Actor.
Apoc. I. 5.

k *In qua continetur legis condend*
tas.] Jacob. I. 25.

l *Homini, qui plebeius videretu*
II. 45. VII. 13. Nam filius ho
bræis vilitatem quandam ſignifi
vocantur Prophetæ, comparati
lis: ut & Iacchiadæ notatum ad

m *Omnibus populis, non un*
pſiſſet Deus.] Id autem tantum
ges aliquot, puta de primitiis
de congregatione ad feſtos di
referant ad unum Judææ lo
omnes gentes coire non
Exodi XXIII. 19. XXXIV.
& ſequentibus. Item De
XIV. 23. & ſeq. Item
XXV

quod premi erant Iudæ …
dum, eoque ad …
dunt id paſſim Propheta …
chiel XVI.

o *Eadem voce utuntur* …
edictali. Cod. de ſecundis …
in perpetuum. Cod. de …
bro XI. & alibi ſæpe.

p *Aut certa temporibus* …
cara annona accommodata. …
Livium lib. XXXIV. …
deſiderant leges, mortales, & …
mutatas vides: quæ in pace …
que bellum abrogat; quæ in …

q *Quamdiu in ea te* …
Ut Exodi XXVII. Deut. …

r *Alia aſtricta* …
Ut Deut. XII. 1. 20. XXVI. …

s *Ius perpetuum &* …
Exodi XXI. 6. 1 Sam. …
לעולם in lege rituali …
ſephus Albo lib. III. …
pite 16. etiam ſacerdotum …
עד עולם, Pſal. CVI. …
rachidæ XLV. 28. 23. …
1 Macch. II. 55.

t *Meſſia vero ad* …
plementum Iubilæi …
alibi, idque ex Eſaia LXI. …

u *Le* …

mis injuriis vexatus, [f] precatorem ſe pro inimicis conſtituit. Sic [g] David rebelli filio parci vult, [h] maledicta in ſe jacta fert patienter. Dimiſiſſe uxores viri boni nuſquam leguntur, cum tamen id lex permitteret. Nimirum [i] ad majorem populi partem aptantur leges: itaque in illo ſtatu par fuit quædam diſſimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo majore vi Spiritus populum novum ex cunctis populis Deus ſibi erat collecturus. Etiam præmia lege Moſis aperte propoſita ad hanc vitam mortalem ſpectant omnia: unde fatendum eſt, [k] legem aliquam illa lege meliorem dari potuiſſe, quæ æterna præmia, non ſub umbris, ſed aperte proponeret, quod lege Chriſti factum videmus.

ANNOTATA.

a *Ad imperium Propheta, id eſt miracula facientis, qualecunque præceptum intrepide poſſe violari.*] Ponitur hæc regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Joſue violata lex Sabbati Joſ. VI. Et extra locum lege præſcriptum ſacrificarunt prophetæ, ut Samuel, I Sam. VII. 17. XIII. 8. & Elias I Reg. XVIII. 38.

b *Unius arboris fructu interdixit.*] Gen. II. 17.

c *Abra-*

c *Abrahamo imperavit ut filium mactaret.*] Gen. XXII. 2.

d *Alias vetuit, alias accepit.*] Diximus modo de hac re.

e *Non fuiſſe autem ejus legis præcepta ſumme perfecta.*] Heb. VIII. 7.

f *Precatorem ſe pro inimicis conſtituit.*] Exod. XXXII. 11. 12. 13. 31. Num. XI. 2. XII. 13. XIV. 13. & ſequentibus. XXI. 7. 8. Deut. IX. 18. 26. XXXIII.

g *David defectori filio parci vult.*] II Sam. XVIII. 5.

h *Maledicta in ſe jacta fert patienter.*] II Sam. XVI. 10.

i *Ad majorem populi partem aptantur leges.*] Origenes adverſus Celſum III. Ὥσπερ ἔλεγέ τις τῶν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τοὺς καλλίστους ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι οὐ τοὺς καθάπαξ καλλίστους, ἀλλ' ὧν ἐδύνατο τοὺς καλλίστους. *Quod quidam ait legum conditorem dixiſſe interrogatum, an optimas dediſſet leges civibus, non omnium dediſſe ſe optimas, ſed quantum fieri poterat.* Porphyrius lib. I de non eſu animantium de legum conditoribus: Εἰ δὲ οὗτοι πρὸς τὸν κατὰ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες καὶ ἃ προσίοιντ' ἂν καὶ οἱ πολλοί, οἷς τὰ ἐκτὸς ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, καὶ τὰ τοῦ σώματος ὡσαύτως ὑπείληπται, νομοθετοῦσιν, τί τις τὸν τούτων διαφέροντα νόμον ἀναβλάπτει βίον; *Quod ſi illi reſpicientes ad vitam illam quæ ſecundum naturam eſt, & media vocatur, & ad ea quæ capiant homines, qui externa, quæque in corpore ſita ſunt, bona malaque exiſtimant, leges condidere; in quo lædit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit?*

k *Legem aliqua illa meliorem dari potuiſſe,* quæ

quæ externa præmia non ſub umbris, ſed aperte proponeret, quod Chriſti lege factum videmus.] Hebr. VII. 19. 22. VIII. 6. II Tim. I. 10.

Ab Jeſu in terris obſervatam legem Moſis, nec poſt abolita niſi ea præcepta, quæ intrinſecam bonitatem non habebant.

VII. Notandum hic obiter ad vincendam iniquitatem Judæorum, qui Jeſu coævi fuerunt, Jeſum peſſime ab ipſis tractatum, & ſupplicio deditum, cum nullum ejus admiſſum adverſus legem poſſet adferri. [a] Circumciſus erat: [b] cibis utebatur Judaïcis: [c] veſtitu ſimili: [d] purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes: [e] paſchata, & alios dies feſtos religioſe obſervabat. Si quos ſanavit ſabbato, [f] oſtendit non tantum ex lege, [g] ſed & ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta. Tum vero primum cœpit promulgare [h] legum quarundam abrogationem, cum morte devicta in cælum evectus, etiam Spiritus ſancti conſpicuis donis ornaſſet ſuos, iiſque rebus oſtendiſſet adeptum ſe [i] poteſtatem regiam, [k] in qua continetur legis condendæ auctoritas: idque ſecundum Danielis vaticinium capite III. & VIII. collato etiam capite VIII. & XI. qui prædixerat fore, ut paulo poſt deſtructa regna Syriæ & Ægypti (quorum poſterius ſub Auguſto contigit) Deus regnum daturus eſſet [l] homini,

mini, qui plebeius videretur, in omnis tractus ſermoniſque populos, & quidem nunquam defiturum. Pars ve.o illa legis, cujus neceſſitas à Chriſto ſublata eſt, nihil continebat ſui natura honeſtum: ſed conſtabat ex rebus per ſe mediis, ac proinde non immutabilibus. Nam ſi eæ res per ſe aliquid haberent, cur faciendæ eſſent, [m] omnibus populis, non uni eas præſcripſiſſet Deus, & ab initio ſtatim, non poſtquam bis mille, & quod excedit, annos vixerat humanum genus, Abel, Enoch, Noë, Melchiſedec, Job, Abraham, Iſaac, Jacob, omnes viri pii & Deo eximie cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam aut ferme totam, neque eo minus acceperunt teſtimonium & ſuæ in Deum fiduciæ, & amoris divini in ſe. Neque Moſes ſocerum Jethronem ad hos ritus ſuſcipiendos adhortatus eſt, neque Jonas Ninevitas, nec alii Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos ſcribunt, ob eos non ſuſceptos reprehendunt, cum peccata ipſorum ſatis exacte enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta, [n] ſive ob vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi,

ſive

ſive ad experimentum obedientiæ, ſive ad rerum futurarum ſignificationem introducta. Quare non magis mirandum eſt, ea aboleri potuiſſe, quam ſi quis Rex municipalia quædam ſtatuta tollat, ut toti imperio jus idem ſtatuat. Neque vero quicquam adferri poteſt, quo probetur, Deum ſe adſtrinxiſſe, ne quid ejus mutaret. Nam ſi dicas, præcepta hæc vocari perpetua, [o] eadem voce utuntur ſæpe & homines, cum ſignificare volunt, quæ ſic jubent, non eſſe annalia, [p] aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iiſdem rebus conſtitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic & Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria [q] quamdiu in locis deſertis ageret populus, [r] alia adſtricta habitationi terræ Cananææ: ab his ergo ut illa diſtinguat, perpetua vocat, quo intelligi poſſit, non debere ea uſquam aut unquam intermitti, niſi Deus contrariæ voluntatis daret ſignificationem. Quod loquendi genus, cum omnibus populis ſit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui ſciant in lege ſua [s] jus perpetuum & ſervitu-

tem

tem perpetuam vocari, quæ duret à Jubilæo ad Jubilæum: [t] Meſſiæ vero adventus ab ipſis vocatur complementum Jubilæi, ſive magnus Jubilæus. Quid quod novi fœderis olim ineundi promiſſio apud Prophetas Hebræos exſtat, [u] ut Jeremiæ xxxi. ubi pollicetur Deus novum ſe pactum initurum, quod ipſis mentibus ſit inſcripturus: neque opus habituros homines, ut religionem alii ex aliis diſcant, apertam enim omnibus fore. Præterea veniam ſe daturum ante delictorum: quæ res ferme ita ſe habet, ac ſi rex aliquis poſt graves civium inter ſe inimicitias, ad pacem ſtabiliendam ſublata legum varietate communem omnibus eamque perfectam legem imponat, & in poſterum ſe emendantibus polliceatur omnium commiſſorum impunitatem. Hæc quanquam ſufficiant, euntes per partes ſingulas ſublatæ legis, oſtendemus; eas tales non eſſe, ut aut Deo per ſe placere poſſent, aut ſemper durare deberent.

Annotata.

a *Circumciſus erat.*] Luc. II. 21.
b *Cibis utebatur Judaïcis.*] Gal. IV. 5.
c *Veſtitu ſimili.*] Matth. IX. 20.

d *Purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes.*] Matth. VIII. 4. Marc. I. 44. Luc. V. 14.

e *Paſchata & alios dies feſtos religioſe obſervabat.*] Luc. II. 41. Joh. II. 13. 23. XI. 56. XII. I. Joh. VII. 2.

f *Oſtendit non tantum ex lege.*] Matth. XII. 5.

g *Sed & ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta.*] Matth. XII. II.

h *Legum quarundam abrogationem.*] Act. X. Coloſſ. II. 14.

i *Poteſtatem regiam.*] Actor. I I. 36. Apoc. I. 5.

k *In qua continetur legis condendæ auctoritas.*] Jacob. I. 25.

l *Homini, qui plebeius videretur.*] Dan. II. 45. VII. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quandam ſignificat. Et ſic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut & Iacchiadæ notatum ad Dan. X. 16.

m *Omnibus populis, non uni eas præſcripſiſſet Deus.*] Id autem tantum abeſt, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad feſtos dies, expreſſe ſe referant ad unum Judææ locum, quo certe omnes gentes coire non poterant. Vide Exodi XXIII. 19. XXXIV. 26. Deut. XXVI. 2. & ſequentibus. Item Deut. XII. 5. & ſeqq. XIV. 23. & ſeqq. Item Exodi XXIII. 17. XXXIV. 2, 23, 24. Deut. XVI. 16. De ſacrificiis legem eodem modo interpretata eſt vetuſtiſſima conſuetudo. Solis Hebræis, non & alienigenis, datam Moſis legem docet Thalmud in titulo de Synedrio, & titulo Chagiga. Maimonides ad Deut. XXXIII. & Bachai.

n *Sive ad vitandum aliquod malum, in quod*

quod proni erant Judæi.] Rituales ſupra modum, eoque ad idololatriam proni. Oſtendunt id paſſim Prophetæ: maxime Ezechiel XVI.

o *Eadem voce utuntur & homines.*] L. Hac edictali. Cod. de ſecundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de diverſis prædiis. libro XI. & alibi ſæpe.

p *Aut certis temporibus, puta belli, pacis, cara annonæ accommodata.*] L. Valerius apud Livium lib. XXXIV. *Quas tempora aliquâ deſiderant leges, mortales, & temporibus ipſis mutatas video: quæ in pace latæ ſunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax.*

q *Quamdiu in locis deſertis ageret populus.*] Ut Exodi XXVII. Deut. XXIII. 12.

r *Alia aſtricta habitationi terræ Cananæa.*] Ut Deut. XII. I. 20. XXVI. I. Num. XXXIII. 52.

s *Ius perpetuum & ſervitutem perpetuam.*] Exodi XXI. 6. I Sam. I. 22. Et ſic vocem לעולם in lege rituali accipi poſſe ſenſit Joſephus Albo lib. III. Fundamentorum capite 16. etiam ſacerdotium Phineæ dicitur עד עולם, Pſal. CVI. 30. 31. *εἰς τ̃ αἰῶνα*, Sirachidæ XLV. 28. 29. 30. *ἱερωσύνη αἰωνία*, I Macch. II. 55.

t *Meſſiæ vero adventus ab ipſis vocatur complementum Iubilæi.*] In Pereck Chaleck & alibi, idque ex Eſaia LXI. 2.

u *Ieremiæ* XXXI.] v. 31. & ſequentibus.

VIII. Præcipuum, & quod maxime in oculos incurrit, ſunt ſacrificia, de quibus multi Hebræi ſentiunt, prius [a] ab hominum ingenio ea excogitata, quam à Deo juſſa. Certe id appa-

Ut ſacrificia, quæ nunquam per ſe Deo placuerunt.

apparet Hebræos multorum rituum fuiſſe appetentes, [b] ita ut ſatis cauſæ fuerit, cur Deus plurimos injungeret, vel ob hoc, ne ad falſorum Deorum cultum memoria Ægyptiaci incolatus redirent. At cum eorum poſteri plus æquo hæc æſtimarent, tanquam per ſe Deo grata, & veræ pietatis partem, reprehenſi ſunt per Prophetas; *Sacrificiorum cauſa*, inquit Deus apud Davidem Pſalmo, qui eſt apud Hebræos quinquageſimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe ut holocauſta alia ſuper alia mihi mactes, ut juvencos, aut hircos accipiam de tuis ſeptis. Nam certe quicquid animantium per ſaltus paſcitur, aut per montes errat, meum eſt. In numerato habeo & volucres & feras: ita ut ſi eſurirem, nihil opus eſſet, mihi te convenire; mihi, inquam, cujus eſt hoc Univerſum, & quicquid in eo conſpicitur. Putaſne veſci me carne pingui, aut bibere hircorum ſanguinem? imo laudem Deo ſacrifica, & vota redde.* Sunt inter Hebræos, qui hæc eo dici aiunt, quod qui ſacrificia illa offerebant, animo vitaque impuri eſſent. At aliud docent, quæ attulimus verba, rem ſcilicet per ſe nihil habere Deo

gra-

gratum. Et, ſi ſeriem totam Pſalmi conſideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *Congregate mihi pios:* deinde, *Audi popule mi*: hæc docentis ſunt. Poſtea finitis, quæ attulimus, ut fieri ſolet, ad impios ſermo convertitur: *Impio autem dicit Deus.* Eundem ſenſum oſtendunt loca alia, ut Pſal. LI. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non eſt, neque holocauſtis delectaris. Sed quod vere tibi placet ſacrificium, eſt animus culpæ ſuæ ſenſu dejectus: mentem enim quaſi fractam atque contritam ô Deus non deſpicis.* Simile eſt illud Pſal. XL. *Victima & oblato libo non delectaris. Sed me tanquam perfoſſa aure tibi mancipas: non exigens aut holocauſtum, aut victimam piacularem. Itaque reſpondi, en adſum: ac tanquam ex pacto conſcripto faciam, quod velis; quæ voluptas mea eſt: Lex enim tua cordi meo inhæret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo: ſed veracitatem tuam ac benignitatem prædico ubique: præſertim vero miſericordiam tuam atque fidem celebro in numeroſo cœtu.* Apud Eſaiam cap. I, ſic Deus loquens inducitur: *Quo mihi tot victimæ? Saties me tenet holocauſtorum ex arietibus: & adi-*

pis quarumvis pinguiſſimi. Nec amo ſanguinem ſive ille juvencorum eſt, ſive agnorum, ſive hædorum, ut cum eo apud me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo ſubdialia impuraretis? Apud Jeremiam vero VII, locus eſt huic genuinus, & ejus interpres. *Sic ait Dominus Angelorum, Deus Iſraëlis. Holocauſta veſtra congerite cum victimis, & ipſi earum carne veſcimini. Nam quo primum tempore majores veſtros eduxi ex Ægypto, nihil exegi aut præcepi de holocauſtis & victimis. Sed hoc eſt quod illis ſerio edixi, ut mihi obedientes forent: ſic me fore Deum ipſorum; ipſos vero meum populum. Utque ea incederent via, quam ego ipſis eram imperaturus. Sic omnia ipſis proſpere eventura.* Apud Oſeam hæc ſunt Dei verba cap. VI. *Beneficentiam in homines multo* [c] *acceptiorem habeo, quam ſacrificium: de Deo recte ſentire ſupra omnia eſt holocauſta.* Apud Michæam vero cap. VI, cum quæſtio eſſet inſtituta, quomodo quiſpiam Deum ſibi optime conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis: reſpondet Deus, *Dicam tibi quid ſit vere bonum, mihique gratum. Nimirum* [d] *ut ſuum cuique reddas,*

das, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac ſubmiſſum te præbeas. Quibus ex locis cum appareat, ſacrificia non eſſe earum rerum in numero, quas Deus per ſe aut primario velit, populus vero irrepente paulatim, ut fit, prava ſuperſtitione in illis poſuerit potiſſimam pietatis partem, & victimis ſuis crediderit peccata ſatis compenſari: quid mirum eſt, ſi tandem Deus ſuſtulit rem ſuapte natura mediam, ſed cujus uſus jam in vitium fluxerat,[e] cum Rex quoque Ezechia à Moſe erectum æreum ſerpentem confregerit, ideo quod populus eum religioſo cultu venerari cœpiſſet? Neque vaticinia deſunt, qui ſacrificia illa, de quibus controverſia eſt, deſitura prædixerint: quod facile quivis intelliget, qui modo conſiderarit ſecundum Moſis legem ſacrificare ſoli Aaronis poſteritati conceſſum, idque duntaxat in ſolo patrio. Jam vero Pſalmo CX, ſecundum numerum Hebræum, promittitur rex latiſſime dominaturus, initio regnandi facto ex Sione, qui rex idem & ſacerdos in perpetuum futurus eſſet, idque inſtar Melchiſedeci. Eſaias vero cap. XIX, dicit, altare viſum iri in Ægypto, ubi non tantum Ægyptii,

ſed Aſſyrii quoque, & Iſraëlitæ Deum ſint culturi: & capite LXVI ait, futurum ut longiſſime diſſiti & omnium ſermonum populi non minus quam Iſraëlitæ munera Deo offerant, & ex ipſis quoque conſtituantur, qui ſint ſacerdotes, & Levitæ: [f] quæ omnia, ſtante Moſis lege, fieri non poterant. His adde, quod apud [g] Malachiam cap. I. Deus futura prædicens, faſtidio ſibi eſſe ait Hebræorum munera: ab ortu ad occaſum, apud gentes omnes nomen ſuum celebrari, ſuffitumque ſibi fieri, & puriſſima ſibi offerri. Daniel vero cap. IX, Gabrielis Angeli de Chriſto oraculum referens: *abolevit*, inquit, *ſacrificium & munus*. Neque verbis tantum, ſed & rebus ipſis ſatis ſignificat Deus, non amplius probari ſibi præſcripta per Moſem ſacrificia, cum jam per annos amplius mille ſexcentos patiatur Judæos eſſe ſine Templo, ſine altari, ſine certo generum cenſu, unde conſtare poſſit, qui ſint, quibus ſacra facere fas ſit.

ANNOTATA.

a *Ab hominum ingenio ea excogitata.*] Chryſoſtomus XII. de ſtatuis de Abele locutus: Οὐ γὰρ παρά τινος μαθὼν, οὐδὲ νόμου

περὶ

περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένου ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ' οἴκοθεν καὶ παρὰ τοῦ συνειδότος διδαχθεὶς, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. *Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid conſtitueret, ſed apud ſe ſuapte motus conſcientia ſacrificium illud obtulit.* In reſponſis ad Orthodoxos in operibus Juſtini ad interrogatum LXXXIII. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ θεῷ πρὸ τοῦ νόμου μετὰ τὴν θείαν διάταξιν ἔθυσε, κἂν φαίνεται ὁ θεὸς ταύτην προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνύων τὸν θύσαντα εὐάρεστον αὐτῷ. *Nemo eorum qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id juſſu fecit, quamquam patet talia acceptaſſe Deum, & acceptando oſtendiſſe carum ſibi eſſe eum qui offerebat.*

b *Ita ut ſatis cauſa fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc ne ad falſorum deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent.*] Hanc ipſam cauſam legis de ſacrificiis affert Maimonides in Doctore dubitantium lib. III. cap. 32. Tertullianus adverſus Marcionem II. *Sacrificiorum quoque onera & operationem, & oblationum negotioſas ſcrupuloſitates nemo reprehendet, quaſi Deus talia proprie ſibi deſideraverit, qui tam manifeſte exclamat; Quo mihi multitudinem ſacrificiorum veſtrorum? Et, quis exquiſivit iſta de manibus veſtris? Sed illam Dei induſtriam ſentiat, qua populum pronum in idololatriam & tranſgreſſionem, ejuſmodi officiis religioni ſuæ voluit adſtringere, quibus ſuperſtitio ſæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, ſibi jubens fieri quaſi deſideranti, ne ſimulacris faciendis delinqueret.*

c *Acceptiorem habeo quam ſacrificium.*]

Ita & Chaldæus interpres hunc locum exponit.

d *Ut ſuum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac ſubmiſſum te præbeas.*] Itaque aiunt Judæi legis præcepta numero 1ↃC11. ab Eſaia contracta in ſex. XXXIII. 15. à Michea hoc loco in tria, ab Eſaia in duo. LVI. 1. ab Abacuco in unum. II. 4. Item ab Amoſo V. 6.

e *Cum Rex quoque Ezechia à Moſe erectum æreum ſerpentem confregerit.*] II Reg. cap. XVIII. verſ. 4.

f *Quæ omnia ſtante Moſis lege, fieri non poterant.*] Adde locum Jeremiæ III. 16. *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca fœderis Domini, neque ejus rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque viſitabunt Arcam, neque ultra ut nunc fuit.*

g *Malachiam capite* I.] Vide hujus loci luculentam paraphraſim apud Chryſoſtomum II adverſus Gentes.

Item ciborum diſcrimen.

IX. Quod de ſacrificiorum lege oſtendimus, idem oſtendamus & de ea, qua ciborum certa genera interdicuntur. Conſtat ergo, poſt magnum diluvium, [a] Noæ, ejuſque poſteris, à Deo jus datum quolibet victu utendi; quod jus proinde non ad Japhetum tantum, & Chamum, ſed & ad Semum, ejuſque poſteros Abrahamum, Iſaacum, Jacobum tranſiit. Sed cum poſtea populus in Ægypto pravis ſuperſtitionibus ejus gentis imbutus eſ-

ſet, tum primum Deus quædam animantium genera edi vetuit, [b] ſeu quod illa potiſſimum Ægyptii diis ſuis offerrent, & ex illis aruſpicium facerent, [c] ſeu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur. Non eſſe præcepta hæc univerſalia, apparet exemplo ejus, quod conſtitutum eſt de carne beſtiæ fato ſuo mortuæ, Deut. XIV. ut Iſraëlitis quidem ea veſci non liceret, [d] incolis autem liceret, quos quidem incolas Judæi omnibus officiis tanquam Deo commendatos, proſequi jubentur. Veteres quoque Hebræorum magiſtri aperte tradiderunt, [e] Meſſiæ temporibus ceſſaturam legem de cibis vetitis, & ſuillam non minus puram fore, quam bubulam. Et certe, cum ex omnibus populis unum ſibi colligere Deus voluit, æquius fuit ut libertatem, quam ut ſervitutem in rebus talibus communem faceret. Sequitur inſpectio feſtorum dierum.

ANNOTATA.

a *Noa ejuſque poſteris à Deo jus datum quolibet victu utendi.*] Obſtare videtur mentio animalium mundorum & immundorum in diluvii hiſtoria. Sed aut id κατὰ πρόληψιν dictum eſt ad eos quibus nota lex, aut im-

munda intelligi debent ea quæ hominum victus naturaliter defugit : quæ profana dixit Tacitus Hiſtoriarum VI. niſi malis munda accipere quæ herbis aluntur, immunda quæ aliis paſcuntur animantibus.

b *Seu quod illa potiſſimum Ægyptii diis ſuis offerrent, & ex illis aruſpicium facerent.*] Origenes libro IV, contra Celſum : Δαίμονές τινες φαῦλοι καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) τιτανικοὶ ἢ γιγάντειοι, ἀσεβεῖς περὶ τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ οὐρανοῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς καλινδούμενοι, ἔχοντές τέ τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικὸν, ἅτε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες, καὶ περὶ τοιοῦτον ἔργον καταγινόμενοι, βουλόμενοι ἀπάγειν τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ τὰ ἁρπακτικώτερα καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα, καὶ κινοῦσιν αὐτὰ πρὸς ἃ βούλονται· ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιωνδὶ ζώων τρέπουσιν ἐπὶ τὰς πτήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε, ἵν' ἄνθρωποι διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἁλισκόμενοι μαντικῆς, θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι· πέσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γῆν, τοὺς ὄρνεις, καὶ τοὺς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους. καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίγνονται, ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοιοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ οὐ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὲ κακίαν οὖσαν ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα. ὅθεν εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοῦτον θαύματος ἀποφανῶ ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων

ζώων διαφόρους, καὶ εἴτ' ἀπὸ τοῦ θείου μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν. καὶ τὴν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, πάντα μὲν ἀκάθαρτα εἴρηκεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἶναι μαντικὰ, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα. *Mali quidam dæmones, & (ut ſic loquar) Titanici aut gigantei; qui impie in verum numen & cæleſtes Angelos ſe geſſere, ideoque è cœlo ejecti ſunt, circa corporum craſſiora & impuriora in terris ſe agitant; cumque habeant aliquam circa futura perſpicaciam, ut qui à terrenis corporibus ſint liberi, & in talibus negotiis multum verſati, hoc unice ſtudentes humanum genus ut abducant à vero Deo, inſinuant ſe in animantium fera ac rapacia maxime, deinde & in callidiora, & ea, quoties volunt, quo volunt movent, aut etiam talium animantium vim imaginoſam incitant ad hos aut illos volatus motioneſve, ut homines capti divinationibus quæ per muta fiunt animalia, Deum cuncta continentem non quærant, neque veram exerceant pietatem, ſed cogitationibus ſuis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes & lupos. Obſervatum enim eſt harum rerum peritis, prædictiones maxime notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut videtur, dæmonibus tantum efficere in manſuetis animantium, quantum prava iſta animantia poſſunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod iſta habent vitio ſimile, non vitium proprie, ſed quaſi vitium. Quamobrem ſi quid aliud in Moſe & miratus ſum ipſe, & dignum miratu exiſtimo, hoc eſt, quod cum percepiſſet naturas animantium diverſas, ſive à Deo edoctus ea, quæ ad animantia & ad*

dæmones animantium cuique affines pertinebant, ſive propria ipſe ſcientia perductus ad noſcendos animantium gradus, omnia ea impura pronunciavit, quæ ab Ægyptiis aliiſque gentibus vim divinandi habere cenſebantur, contra vero omnia ea pura quæ extra illum eſſent cenſum. Similia habet Theodoretus libro VII adverſus Græcos. Non plane alienum hinc quod Manetho dixit, *Νομοθετήσας καὶ πλεῖστα ἄλλα, μάλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις εἰθισμένοις ἐναντιούμενα. Cum plurima conſtituiſſet alia, Ægyptiorum inſtitutis pugnantia.* Et quod Tacitus de Judæis: *Prophana illis omnia, quæ apud nos ſacra.* Deinde: *Caſo ariete velut in contumeliam Ammonis, bos quoque immolatur quem Ægyptii Apim colunt.*

c *Seu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur.*] Barnabas in epiſtola: Ὅτι δὲ Μωσῆς εἴρηκεν, οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδ' ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα, ἐν αὑτῷ τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. πέρας γέ τοι λέγει λόγους αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· καὶ διαθήσονται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου. ἄρα οὐκ ἔστιν ἐντολὴ τοῦ θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν· Μωσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε. τὸ οὖν, χοῖρον, πρὸς τοῦτο εἴρηκεν· οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσι χοίροις. ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ κυρίου ἑαυτῶν· ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον. καὶ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον· ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν ἀετὸν, οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα· οὐ μὴ, φησι, κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες οὐκ οἴδασι διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορί-

πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφὴν, ἀλλ' ἁρπάζουσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν, καὶ ἐπιτηροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες· καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητεῖ πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. καὶ οὐ φάγῃς, φησὶ, σμύραιναν, οὐδὲ πολύποδα, οὐδὲ σηπίαν. οὐ μὴ, φησιν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκριμμένοι τῷ θανάτῳ, ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικατάρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κάτω τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ, φησίν. πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ· οὐ μὴ, φησι, γένῃ μοιχὸς, οὐδὲ φθορεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις· πρὸς τί; τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄρρεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίγνεται. ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. οὐ μὴ γάρ, φησιν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις τῷ στόματι κτλ. Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν Μωσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς, ὡς περὶ βρωμάτων ἐδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως· Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον, ἁμαρτάνουσιν ὡς χοῖροι· καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν· ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώ-

σεως. ἀλλ' εἶπε Μωσῆς, φάγεσθε πᾶν διχηλοῦν
καὶ μαρυκώμενον· τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμ-
βάνων οἶδε τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐπ' αὐτῷ
ἀναπαυόμενος, εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. καλῶς
εἶπε, βλέπων τὴν ἐντολήν· τί οὖν λέγει; κολ-
λᾶσθαι μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον· μετὰ τῶν
μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν
τῇ καρδίᾳ· μετὰ τῶν λαλούντων τὰ δικαιώματα
κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων, ὅτι ἡ με-
λέτη ἔργον ἐστὶν εὐφροσύνης, καὶ μαρυκωμένων
τὸν λόγον τοῦ κυρίου· τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ
δίκαιος ἐν τούτῳ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν
ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνομο-
θέτησε Μωσῆς καλῶς. *Quod dixit Moſes, ne
veſcimini porco, neque aquila, neque oxyptero,
neque corvo, neque piſce qui ſquammis careat,
in ſecreto intellectu tria comprehendit dogmata.
Quo tendat, diſerte ipſe in Deuteronomio oſten-
dit: Et teſtabuntur populo meo juſta mea. Non
igitur præceptum Dei proprie eſt, hoc vel illo
non veſci: ſed in ſpiritu dixit iſta Moſes. De
porco hoc eſt quod voluit: nolite conglutinari
cum hominibus illis qui porcis ſunt ſimiles. Nam
dum luxu diffluunt, obliviſcuntur domini ſui:
Ubi autem res contra eunt, agnoſcunt Domi-
num. Nam & porcus ubi comedit, non curat
dominum: ubi eſurit, clamat: & rurſum ubi
quod edat accepit, tacet. Neque comedas, in-
quit, aquilam, neque oxypterum, neque mil-
vium, neque corvum: Hoc dicit, ne congluti-
neris hominibus ejuſmodi, qui labore ac ſudore
victum ſibi neſciunt quærere, ſed aliena rapiunt
injuſte factis ſuis, inſidiaſque ponunt ſpecie ſum-
pta bona fide ambulantium. Sic & animantia
illa odioſa dum deſident, ſpeculantur quomodo
alienis ſe paſcant carnibus, noxia malo ſuo
ingenio. Ne comedas etiam muranam, inquit,*

nec polypum, nec ſepiam. Hoc dicit ne agglutinando ſimilem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo ſint impii & morti ſervantur, ſicut piſcium illi ſoli qui damnantur, in fundo natant, nec in ſummo, ut cæteri, fluitant, ſed in imo ſolo degunt: Sed nec daſypodem comedas, inquit. Cur vero? id eſt, ne fias puerorum corruptor, aut ſimilis talibus. Lepus enim anno quoque ad ejectamenta alvi fit opulentior. Quot enim habet annos, totidem & cavernas. Sed nec hyæna, ait, veſcere. Id eſt, nec adulter eſto, aut ſimilis adulteris. Unde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, & nunc mas fit, nunc fœmina. Sed & muſtelam merito odio habuit. Nimirum hoc monet, noli ſimilis eſſe illis quos audimus ore infamia patrare, neque aggrega te feminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moſes tria dogmata in ſpiritu elocutus eſt. At illi pro cupidine carnis ſua ſimpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David conſecutus eſt. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulavit in conſilio impiorum, nimirum quomodo piſces verſantur in tenebris in profundo abditi. Et in via peccatorum non ſtetit; nimirum ut illi, qui cum videantur Deum timere, peccant porcorum inſtar: Et in cathedra peſtilentium non ſedit, nimirum ut volucres quæ raptui imminent. Habete & ea quæ ad ſcientiam pertinent. Dixit Moſes: Edite omne biſidum ungulis & ruminans. Quid ait? qui cibum ſumit, agnoſcitque altorem ſuum, & in eo acquieſcens lætatur. Bene dixit ad præceptum reſpiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum iis qui dominum timent, iis qui in corde meditantur, quod accepere in verbis, præceptum: iis

qui

qui loquuntur juſta Dei, eaque ſervant, iis qui norunt meditationem opus eſſe juſtitiæ, iis qui ſermones divinos ruminant. Quid vero biſidum ungula? quia vir juſtus in hoc ævo ambulat, & alterum ævum exſpectat. Vide quam pulchre leges dederit Moſes. Laudat hæc Barnabæ Clemens Strom. v. Habes autem multa partim his eadem, partim ſimilia, in Philone libro de agricultura, & libro pejorem inſidiari meliori, quæ longum eſſet tranſcribere. Similia ex Ariſtæo habet Euſebius lib. VIII. cap. 9.

d *Incolis autem veſci liceret.*] Piis ſcilicet, ſed non circumciſis, de quibus agitur & Levitici XXII. 25. XXV. 4. 7. & in Thalmudicis titulis de rege & Synedrio, & apud Maimonidem libro de Idololatria.

e *Meſſiæ temporibus ceſſaturam legem de cibis vetitis, & ſuillam non minus puram fore quam bubulam.*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, legem ait non manſuram niſi ad tempora Meſſiæ. Notandum etiam quoſdam Judæorum magiſtros, inter quos eſt Bachai, ſentire leges de cibis vetitis proprias eſſe terræ Palæſtinæ, nec extra eos fines quenquam illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid ſignificent, aut ignotum eſſe Judæis, aut inter ipſos controverſum; quod credi non debet, permiſſurum fuiſſe Deum, ſi ad hunc diem maneret obligandi vis.

Et dierum. X. Hi univerſim omnes inſtituti ſunt in memoriam beneficii à Deo accepti, cum ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur

in terram promiſſam. Jam vero Propheta Jeremias XVI & XXIII capite ait, tempus venturum, quo nova, multoque majora beneficia, iſtius beneficii memoriam ita obſcurent, ut ejus vix ulla mentio ſit futura. Tum vero, quod modo de ſacrificiis dicebamus, etiam de feſtis diebus verum eſt, iis quoque confidere populum cœpiſſe, tanquam his bene obſervatis non magni ducenda eſſent quæ de cætero peccarentur. Unde Jeremiæ cap. I, Deus ait ſe calendas ipſorum & dies feſtos faſtidire, & oneri tanto ſibi eſſe, ut vix queat ſuſtinere. De ſabbato ſpecialiter opponi ſolet, eſſe præceptum univerſale, & perpetuum; quippe non uni populo datum, ſed in ipſa mundi origine, Adamo omnium parenti. Reſpondeo, aſſentientibus Hebræorum doctiſſimis, duplex eſſe præceptum de ſabbato, [a] præceptum recordandi, Exod. XX. 8. [b] & præceptum obſervandi, Exod. XXXI. 31. Præceptum recordandi impletur religioſa memoria mundi conditi. Præceptum obſervandi ſitum eſt in exacta abſtinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubie [c] paruerunt viri pii ante legem, Enoch,

Noë,

Noë, Abraham, Iſaac, Jacob; quorum quidem poſtremorum cum multæ peregrinationes legantur, [d] nullum uſquam indicium eſt itineris ob Sabbatum intermiſſi, quod poſt exitum ex Ægypto perpetuo reperias. Nam poſtquam eductus ex Ægypto populus, & feliciter tranſgreſſus rubrum mare, primum diem ſecurum egit ſabbatum, eoque cecinit Deo Epinicium, ex eo tempore imperata eſt exacta illa ſabbati quies, cujus prima mentio eſt in collectione mannæ, Exod. xxxv. 2. Levit. xxiii. 3. Et hoc ſenſu cauſa legis de ſabbato redditur liberatio ex Ægypto, Deut. v. 21. Et ſimul hac lege conſultum eſt ſervis adverſus dominorum duritiem nullam ipſis à laboribus reſpirationem indulgentium, ut dictis locis videre eſt. Verum eſt, [e] hac lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas, quia ſcilicet una debebat eſſe totius populi quieſcentis facies. Cæterum aliis populis non datam hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet, quod multis in locis vocatur ſignum, atque etiam fœdus ſpeciale inter Deum & Iſraëlitas, ut Exodi xxxi. 13. 16. Jam vero, quæ in memoriam exitus ab Ægypto inſtituta ſunt, non eſſe talia, ut

nun-

nunquam ceſſare debeant, ſupra jam oſtendimus ex promiſſo majorum multo beneficiorum. Adde quod, ſi lex de quiete ſabbati, fuiſſet ab initio lata, & eo ſenſu, ut tolli nunquam poſſet, ſane prævaluiſſet illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra ſe habet; Nam [f] circumcidi infantes recte in ſabbato conſtat: [g] ſicut & ſtante Templo victimæ ſabbatis non minus, quam diebus aliis, jugulabantur. Mutabilitatem hujus legis ipſi Hebræorum magiſtri oſtendunt, cum aiunt, ad imperium Prophetæ recte opus fieri ſabbato, quod probant exemplo captæ Hierichontis, die ſabbati, imperante Joſua. Meſſiæ autem temporibus diſcrimen dierum ſublatum iri non male eorundem nonnulli oſtendunt ex Eſaiæ loco, LXVI. 23. ubi prædicitur, fore ut perpetuus ſit Dei cultus à ſabbato ad ſabbatum, à novilunio ad novilunium.

ANNOTATA.

a *Præceptum recordandi.*] זכור.

b *Et præceptum obſervandi.*] שמור. Diſtinctio eſt Moſis Gerundenſis, Iſaaci Aramæ.

c *Paruerunt viri pii ante legem.*] A quibus etiam ad Græcos ſeptimæ diei veneratio aliqua pervenit, ut notatum Clementi.

menti. Vide quæ huc pertinentia diximus libro I.

d *Nullum uſquam indicium eſt itineris ob ſabbatum intermiſſi.*] Hoc ſenſu illorum temporum pios σαββατίζειν, id eſt ſabbata obſervaſſe negat Juſtinus cum Tryphone diſputans, & Tertullianus adverſus Judæos duobus locis.

e *Hac lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas.*] Non etiam alios qui extra Judæam præcepta poſterorum Noæ data obſervabant. Ita ſentiunt Hebræi.

f *Circumcidi infantes recte in ſabbato conſtat.*] Proverbium Hebraïcum, מילה רוחה את השבת, *Circumciſio pellit ſabbatum.* Vide Joh. VII. 22.

g *Sicut & ſtante Templo victima non minus ſabbatis, quam diebus aliis jugulabantur.*] Num. XXVIII. 9.

Circumciſionem quoque externam.

XI. Veniamus ad circumciſionem, quæ ſane Moſe eſt antiquior, quippe Abrahamo imperata, ejuſque poſteris. Sed hoc ipſum præceptum inchoatio fuit fœderis per Moſem publicati. Sic enim dixiſſe Deus Abrahamo legitur Geneſ. cap. XVII. *Dabo tibi, & poſteritati tuæ, terram, in qua peregrinus egiſti, terram, inquam, Cananæam in poſſeſſionem duraturam. Tu ergo fœdus meum ſerva, tu, inquam, & poſteritas tua per ſæcula. Hoc eſt fœdus inter me, & vos, veſtramque poſteritatem, ut circumcidatur omnis mas.* Atqui jam

ſupra

ſupra intelleximus in hujus fœderis locum ſucceſſurum fœdus novum, & quidem commune populis omnibus, quam ob cauſam ceſſare etiam debuit neceſſitas illa notæ diſcriminatricis. Eſt & hoc manifeſtum, in præcepto circumciſionis contineri myſticam quandam & excellentiorem ſignificationem; quod oſtendunt Prophetæ, [a] cum jubent cor circumcidi, quo ſpectant Jeſu præcepta omnia: quare & promiſſa circumciſioni addita ſimili modo neceſſe eſt ad majus aliquid referantur: nempe illud de poſſeſſione terreſtri [b] ad revelationem poſſeſſionis vere æternæ, quæ nunquam apertius, quam per Jeſum facta eſt: & [c] de Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi, imitaturi eſſent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam, quod profecto non niſi per Evangelium contigit. Mirum autem non eſt, umbras deſtinati operis auferri opere impleto. [d] Dei vero gratiam huic ſigno adſtrictam non eſſe, ſatis hinc diſcas, quod non vetuſtiores tantum, ſed & ipſe Abrahamus adhuc incircumciſus Deo placuit, [e] & toto

tempore itineris per Arabum deſerta omiſſa ab Hebræis circumciſio fuit, Deo ob id nihil expoſtulante.

ANNOTATA.

a *Cum jubent cor circumcidi.*] Deut. x. 16. xxx. 6. Jerem. iv. 4.

b *Ad revelationem poſſeſſionis vere æternæ.*] Hebr. iv.

c *De Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium, in id tempus quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi imitaturi eſſent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam.*] Geneſ. xvii. 5. Rom. iv. 11. 13. 16. 17. Luc. xix. 9. Gal. iii. 7.

d *Dei vero gratiam huic ſigno non adſtrictam fuiſſe.*] Ἐπειδὴ εἰς σημεῖον ἦν δεδομένη, ἀλλ᾽ οὐκ εἰς δικαιοπραξίας ἔργον, ait Juſtinus colloquio cum Tryphone. *Siquidem iſta veſtra circumciſio in ſignum data erat, non in opus juſtitiæ.* Irenæus lib. iv. cap. 30. *Quoniam autem & circumciſionem, non quaſi conſummatricem juſtitiæ, ſed in ſigno eam dedit Deus, ut cognoſcibile perſeveret genus Abrahæ, ex ipſa Scriptura diſcimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham: Circumcidetur omne maſculinum veſtrum, & circumcidetis carnem præputii veſtri, & erit in ſignum teſtamenti inter me & vos.*

e *Et toto tempore itineris per Arabum deſerta omiſſa ab Hebræis circumciſio fuit.*] Joſue v. 4. 5. 6.

Et tamen in

XII. Certe erat, cur magnas gratias agerent Jeſu & ejus legatis Hebræi,

bræi, quod gravi illo rituum onere *his quoque tolerandis faciles fuiſſe Apoſtolos Jeſu.*
per ipſum liberarentur, certique ſuæ libertatis fierent [a] per dona ac miracula Moſi nihil cedentia. Sed tamen primi noſtri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut ſuam hanc felicitatem agnoſcerent: ſed ſi præcepta Jeſu omnis honeſtatis pleniſſima ſuſciperent, facile paſſi ſunt eos in rebus mediis [b] ſequi quem vellent vivendi modum; [c] ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, ejus obſervandæ neceſſitatem non imponerent: quod vel unum ſatis eſt, ut evidenter oſtendatur, inique à Judæis rejecta Jeſu dogmata, prætextu illo legis ritualis. Soluta hac objectione, quæ prope unica miraculis Jeſu opponi ſolet, veniamus ad alia argumenta, quæ ad Judæos convincendos ſunt idonea.

ANNOTATA.

a *Per dona ac miracula Moſi nihil cedentia.*] Miracula Meſſiæ majora eſſe debere quam Moſis, dixit R. Levi ben Gerſon, quod vel maxime patuit in mortuis reſuſcitatis.

b *Sequi quem vellent vivendi modum.*] Actor. XVI. 3. XXI. 24. Rom. XIV. 1. Cor. IX. 17. Gal. V. 6. Coloſſ. III. 11.

c *Ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum*

ritum nunquam data fuerat, ejus obſervandæ neceſſitatem non imponerent.] Actor. XV. Gal. I. 6. Gal. I. 3. 15. IV. 10. VI. 12.

Probatio adverſus Judæos ex eo, quod in confeſſo eſt promiſſum eximium Meſſiam.

XIII. Conſtat inter nos, & ipſos, in Prophetarum vaticiniis ſupra multos, qui Hebræis divinitus contigerunt magnorum bonorum autores, unum multo cæteris excellentiorem promitti, quem nomine communi quidem, ſed huic uni eximie competente, Meſſiam vocant. Eum nos pridem veniſſe aſſerimus: illi venturum exſpectant. Supereſt, ut de ea lite judicium quæramus in iis libris, quorum autoritatem pariter agnoſcimus.

Oſtenditur eum jam veniſſe ex præſignificatione temporis.

XIV. Daniel, [a] cui ſummæ pietatis teſtimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere voluit, neque deceptus eſt ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante, cap. IX, conſcriptum reliquit, poſt promulgatum edictum de inſtauranda urbe Hieroſolymorum non elapſuros annos quingentos, [b] quin adeſſet Meſſias. Atqui in hunc diem elapſi ſunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adeſt is, quem Judæi exſpectant: nec quemquam alium nominare poſſunt, in quem id tempus quadret: In Jeſum autem tam bene convenit, ut magiſter Hebræus

Ne-

Nehumias, qui annis quinquaginta eum præceſſit, aperte jam tum dixerit, non poſſe ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Meſſiæ à Daniele ſignificatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam ſupra attigimus, [c] de imperio in omnes nationes dando divinitus, [d] poſtquam Seleuci & Lagi poſteritas regnare deſiiſſet, quarum poſterior in Cleopatra deſiit, non multo antequam Jeſus naſceretur. Tertia nota eſt dicto cap. 1x apud Danielem, quod poſt Meſſiæ adventum exſcindenda eſſet urbs Hieroſolyma, quod de excidio urbis vaticinium [e] ipſe Joſephus ad ſuam refert ætatem: unde ſequitur, tempus Meſſiæ adventui præſtitutum jam tum præteriiſſe. Eodem pertinet quod apud Aggæum cap. 11 Deus Zorobabelem Ethnarcham, & Jeſum Joſedeciden Pontificem Maximum mœſtos, quod viderent excitatum à ſe templum non reſpondere magnitudini prioris templi, ſolatur hoc promiſſo, futurum ut major honos iſti Templo, quam priori, contingeret; quod profecto neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici poſſe hiſtoria horum tem-

porum in ſacris literis, & apud Joſephum, collata cum ea, quæ eſt de templo Salomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebræorum magiſtri annotant duas maximas dotes defuiſſe Templo poſteriori quæ priori adfuerant, [f] conſpicuam quandam lucem divinæ majeſtatis indicem, & divinum afflatum. Sed quo Templum hoc poſterius priori præſtiturum ſit, ibi quidem breviter oſtendit Deus, [g] cum pacem ſuam, id eſt gratiam & benevolentiam, in eo templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum dicit: Latius autem exſequitur Malachias cap. III. *Ecce miſſurus ſum legatum meum, qui vias meas præparet. Brevi veniet in templum ſuum* (vixit autem Malachias tempore ædificati templi poſterioris) [h] *Dominus ille, quem vos deſideratis, internuntius ille fœderis, deliciæ veſtræ.* Venire ergo debuit Meſſias ſtante Templo ſecundo, [i] quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Veſpaſiani, quia Herodis magni temporibus Templum non ex ruinis reſuſcitatum fuit, [k] ſed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari. Et ſane tam conſtans

ſtans apud Hebræos & vicinos fuit opinio, illis temporibus exſpectandum Meſſiam, ut [l] multi Herodem, [m] alii Judam Gauloniten, [n] alii alios, qui circa Jeſu tempora vixerunt, pro Meſſia haberent.

ANNOTATA.

a *Cui ſumma pietatis teſtimonium Ezechiel præbuit.*] XIV. 14. XXVIII. 3. Joſephus de Daniele fine libri X. Ὅτι τὸ θεῖον αὐτῷ πνεῦμα συμπάρεστι. *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Ἅπαντα γὰρ αὐτῷ παραδόξως ὡς ἑνί τινι τῶν μεγίστων εὐτυχήθη προφητῶν, καὶ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τιμή τε καὶ δόξα παρὰ τῶν βασιλέων καὶ τοῦ πλήθους. καὶ τελευτήσας δὲ μνήμην αἰώνιον ἔχει. τὰ γὰρ βιβλία ὅσα δὴ συγγραψάμενος καταλέλοιπεν, ἀναγινώσκεται παρ' ἡμῖν ἔτι καὶ νῦν καὶ πεπιστεύκαμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ὡμίλει τῷ θεῷ. *Omnia illi ſupra fidem, & quantum maximorum Prophetarum ulli ſuccedebant: dumque vixit, in ſumma gratia ac honore fuit apud reges & populum: & poſtquam mortuus eſt, æterna ejus viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos à ſe conſcriptos reliquit, quorum teſtimonio credimus fuiſſe Danieli cum Deo commercium.*

b *Quin adeſſet Meſſias.*] Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam conſentiunt magni Judæorum magiſtri Salomon Iarchi: Rabbi Joſue citatus ab Abeneſdra, & Saadias. Sic & Rabbi Joſe qui excidium Templi vidit, Meſſiæ tempus adveniſſe dicebat, ut teſtatur R. Jacob in Caphthor.

c *De imperio in omnes nationes dando divinitus.*] Lapidem illum cujus percuſſu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda eſſet, Meſſiam eſſe tradidit R. Levi ben Gerſon: & regnum illud cætera regna abſumpturum eſſe regnum Meſſiæ docent R. Solomo, R. Abeneſdra, & R. Saadia. Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam R. Levi ben Gerſon, & Saadia.

d *Poſtquam Seleuci & Lagi poſteritas regnare deſiiſſet.*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum.

e *Ipſe Joſephus ad ſuam refert ætatem.*] Libro x. cap. 12: Τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον Δανιῆλος καὶ περὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ᾽ αὐτῆς ἐρημωθήσεται. ταῦτα πάντα ἐκεῖνος θεοῦ δείξαντος αὐτῷ συγγράψας κατέλιπεν, ὥστε τοὺς ἀναγινώσκοντας καὶ τὰ συμβάντα σκοποῦντας θαυμάζειν ἐπὶ τῇ παρὰ θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιῆλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum ſcripſit imperio, & fore ut ab eo gens noſtra vaſtetur. Hæc omnia ille Deo indicante præſcripta reliquit, ita ut non poſſint qui iſta legunt, & eventus conſiderant, non admirari Danielem ob honorem à Deo acceptum.* Septuaginta annorum hebdomadas finire in excidio Templi ſecundi etiam Jacchiades docet ad Dan. IX. 24.

f *Conſpicuam quandam lucem divinæ majeſtatis indicem & divinum afflatum.*] In titulo de documentis. Gemara Hieroſolymitana cap. 3.

g *Cum pacem ſuam, id eſt gratiam & benevolentiam, in eo Templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum dicit.*] Notandum eſt quod præcedit. *Veniet deſiderium omnium Gentium,*

& implebo domum hanc gloria. Quod mirifice convenit cum iis quæ jam addimus ex Malachia, ita ut hi duo Prophetæ mutuo interpretum fungantur vice. Venire debuiſſe Meſſiam in Templum ſecundum ſenſit Rabbi Akiba, multique alii, teſte Rabbino Solomone.

h *Dominus ille quem vos deſideratis.*] Hunc Malachiæ locum communiter Judæi de Meſſia exponunt.

i *Quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Veſpaſiani.*] Ut in Thalmude capite ultimo de Synedrio & titulo Juma, & titulo Roſch Haſchana.

k *Sed paulatim per partes immutatum, qualis mutatio facit idem Templum videri.*] Philo de Mundo. Οὐ γὰρ δήποθεν οὗ πάντα μέρη φθείρεται, φθαρτόν ἐστιν ἐκεῖνο, ἀλλ' οὗ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν ταυτῷ ἀθρόα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. *Non cujus partes pereunt utique interitu obnoxium eſt, ſed cujus omnes partes ſimul & eodem tempore pereunt.* Adde L. proponebatur. D. de Judiciis. & L. Quid tamen. §. in navis. D. quibus modis uſusfructus amittatur.

l *Multi Herodem.*] Hi Herodiani, Matth. XXII. 16. Marc. III. 6. VIII. 15. XII. 13. Tertullianus in hæreticorum enumeratione. *Cum his etiam Herodianos qui Chriſtum Herodem eſſe dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius: quibuſcum convenit vetus ad Perſium Scholiaſtes. *Herodes apud Judæos regnavit tempore Auguſti in partibus Syriæ. Herodiani ergo diem natalem Herodis obſervabant, ut etiam ſabbata, quo die lucernas accenſas & violis coronatas in feneſtris ponunt.*

P 3 m *Alii.*

m *Alii Judam Gauloniten.*] Vide Joſephum XVIII. 1. Actor. V. 36.

n *Alii alios.*] Actor. XXI. 38. Joſephus plura exempla habet temporibus Felicis: & poſt excidium quædam.

(Cum ſolutione ad id quod dicitur, dilatum adventum ob peccata populi.)

XV. Sentiunt ſe premi his argumentis de Meſſiæ adventu Judæi: quæ ut eludant, nonnulli aiunt ſua peccata in cauſa fuiſſe, quo minus promiſſo tempore adveniret. [a] Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit, cum hoc quoque prædictum eſſet, [b] ob plurima & maxima populi peccata urbem exſcindendam paulo poſt Meſſiæ tempora? Adde quod Meſſias venturus erat hac quoque de cauſa, [c] ut corruptiſſimo ſeculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret, unde de ejus temporibus apud Zachariam dicitur cap. XIII. fore tunc fontem apertum domui Davidis, & Hieroſolymitis omnibus, ad peccata abluenda: & apud ipſos Hebræos receptum eſt Meſſiam appellare [d] iſch copher, hoc eſt placatorem. Plane autem à ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem di-

dilatum id quod præciſe ei morbo erat deſtinatum.

ANNOTATA.

a *Ut omittam in dictis vaticiniis deſinitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari.*] Id diſerte affirmat R. Iochanan in Schemoth Rabba; & R. David Kimchi in Pſal. CVIII. 5. Bene de Daniele Ioſephus libro X circa finem: Οὐ γὰρ τὰ μέλλοντα μόνον προφητεύων διετέλει, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ὥριζεν, εἰς ὃν ταῦτα ἀποβήσεται. *Non enim ſolum futura prædixit toto vitæ ſuæ tempore, ut & alii Prophetæ, ſed & tempus definivit quo quæque eventura erant.* Nulla conditione ſuſpenſum fuiſſe decretum de Meſſia illo tempore mittendo, apparet & ex Malachiæ III. 1. Præterea cum novi fœderis auctor deberet eſſe Meſſias, ut & ibi Malachias & alii Prophetæ oſtendunt, non potuit ejus adventus ſuſpendi à conditione obſervati fœderis, quod antiquatum venerat.

b *Ob plurima & maxima peccata urbem exſcindendam paulo poſt Meſſiæ tempora.*] Dan. IX. 24.

c *Ut corruptiſſimo ſeculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret.*] Eſaias LIII. 4. & ſequentibus. Jeremias XXXI. 31. & ſequentibus. Ezechiel XI. 19. 21.

d *Iſch copher.*] Vide Chaldæum paraphraſten Cant. I. 14. Meſſiam peccata noſtra portaturum dicit R. Judas in Chaſidim, R. Simeon in Bereſchith Rabba.

Item ex ſtatu præſenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit.

XVI. De eo, quod dicimus, adveniſſe pridem in terras Meſſiam, ipſe etiam ſenſus Judæos poteſt convincere. [a] Promiſit Deus fœdere per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionem terræ Palæſtinæ, quamdiu vitam ſuam ad legis præſcriptum componerent: [b] Contra ſi adverſus eam graviter delinquerent, exſilium aliaque id genus mala ipſis minatus eſt. Quod ſi tamen, aliquo tempore preſſi malis, & pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediiſſent, ſe miſericordia populi tactum iri, effecturumque, ut quamvis in ultimas mundi plagas diſperſi, redirent in patriam, ut videre eſt, tum alibi, tum Deuteronomii xxx. & Nehemiæ I. Atqui jam anni ſunt mille & ultra quingentos, quod Judæi patria carent, Templo carent; [c] & ſi quando novum ædificare voluerunt, ſemper ſunt impediti: etiam flammarum globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum pernicie, [d] quod ab Ammiano Marcellino ſcriptore non Chriſtiano proditum eſt. Cum olim populus graviſſimis ſceleribus ſe contaminaſſet, liberos paſſim ſacrificaſſet Saturno, adulteria pro nihilo duceret, viduas & pupillos expilaret,

in-

inſontem ſanguinem magna copia funderet, [e] quæ omnia illis Prophetæ exprobrant, paſſus eſt exilium, [f] ſed non diutius annis ſeptuaginta, atque interea non omiſit Deus [g] per Prophetas illos alloqui & ſolari ſpe reditus, [h] indicato etiam ejus tempore. At nunc, [i] ex quo ſemel ejecti patria ſunt, manent extorres, contemti: nullus ad eos venit Propheta: nulla futuri reditus ſignificatio: magiſtri ipſorum, quaſi Spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas & ridicula dogmata delapſi ſunt, quibus ſcatent libri Thalmudici, quos legem ore datam audent dicere, & cum iis, quæ Moſes ſcripſit, conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur [k] de Dei fletu, quod urbem paſſus ſit exſcindi, [l] de ejus quotidiana diligentia in legenda lege, [m] de Behemotho & Leviathane, [n] multiſque rebus aliis, tam ſunt abſurda, ut etiam referre tædeat. Et tamen tanto tempore Judæi, nec ad falſorum deorum cultus deflexerunt, ut olim, nec cædibus ſe contaminant, nec de adulteriis accuſantur: [o] Deum vero & precibus, & jejuniis, certant placare: nec exaudiuntur. Quæ cum ita ſe habeant, omnino ex duobus alterum ſtatuen-

dum eſt, aut fœdus illud per Moſem factum omnino eſſe abolitum, aut teneri Judæorum univerſitatem gravis alicujus peccati tot jam per ſecula durantis: quod quale ſit, ipſi dicant, aut ſi dicere non poſſunt, nobis credant, peccatum illud eſſe contemti Meſſiæ, qui ante advenerit, quam hæc mala ipſis contingere cœperunt.

ANNOTATA.

a *Promiſit Deus fœdere per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionem terræ Palaſtinæ, quamdiu vitam ſuam ad legis præſcriptum comporterent.*] Exod. XV. Levit. XVIII. Deut. VI. VII. XI. XXVIII.

b *Contra ſi adverſus eam graviter delinquerent, exſilium aliaque id genus mala ipſis minatus eſt.*] Levitici XXVI. Deut. IV. XI. XXVIII.

c *Et ſi quando novum ædificare voluerunt, ſemper ſunt impediti.*] Sub Adriano, ſub Conſtantino, ſub Juliano. Chryſoſtomus II adverſus Judæos.

d *Quod ab Ammiano Marcellino ſcriptore non Chriſtiano eſt proditum.*] Libro XXIII. Chryſoſtomus II adverſus Judæos: Πῦρ ἐκπηδῆσαν ἐκ τῶν θεμελίων εὐθέως κατέφλεξέ τε πολλοὺς ἀνθρώπους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους τοῦ τόπου ἐκείνου. *Ignis è fundamentis exſiliens multos homines combuſſit, ipſos quin etiam loci illius lapides.* Totus locus dignus qui legatur. Paria habet ſcriptor idem in Matthæum Homilia IV, & ſermone Chriſtum eſſe Deum.

e *Quæ*

e *Quæ omnia illis Prophetæ exprobrant.*] Eſa. I. 17. III. 14. 15. V. 23. XI. 2. 3. LIX. LXV. Amos II. 6. Jerem. II. III. V. VII. 21. VIII. IX. XI. XVI. XXII. Ezech. II. VI. VII. VIII. XVI. XXII. XXIV. Dan. IX. Micheas II. I. 2. 3.

f *Non diutius annis* LXX.] Objicit hoc R. Samuel in epiſtola ad R. Iſaacum.

g *Per Prophetas illos alloqui & ſolari ſpe reditus.*] Jerem. XXX. XXXI. XXXIII. Ezech. XXXVI. XXXVII.

h *Indicato etiam ejus tempore.*] Jerem. XXV. 15. XXIX. 10.

i *Ex quo ſemel ejecti patria ſunt, manent extorres, contempti, nullus ad eos venit Propheta.*] Thalmud in Baba Bathra.

k *De Dei fletu, quod urbem paſſus ſit exſcindi*] Præfatio Echad Rabthi. Similia in Thalmude, titulo Chagiga, in Debarim Rabba & in Berachoth.

l *De ejus quotidiana diligentia in legenda lege.*] Thaanith: Aboda. Zara.

m *De Behemotho & Leviathane.*] Thalmud Baba Bathra. Paraphraſtes Chaldæus ad Cant. Canticorum VIII. 2.

n *Multiſque rebus aliis.*] Quorum multa tranſcripſit Chriſtianus Gerſon in ſuo ad Judæos libro. Vide ejus capita de diabolis, de Meſſia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno decem tribuum trans amnem Sabbaticum, de Rabbinorum facinoribus.

o *Deum vero & precibus & jejuniis certant placare.*] Quod ſi ipſis credendum eſt, optime de Deo merentur, Meſſiam falſum, quem tanta pars humani generis recepit, repudiando.

P 6 XVII.

Probatur Jeſum eſſe Meſſias, ex his quæ de Meſſia prædicta fuerunt.

XVII. Et hæc quidem, ut diximus, oſtendunt, veniſſe jam ante tot ſæcula Meſſiam: addimus nos, non alium eum eſſe, quam Jeſum. Nam quicunque alii pro Meſſia haberi ſe voluerunt, aut habiti ſunt, nullam reliquerunt ſectam, in qua ea opinio perſeveraret. Nulli nunc aut Herodis, aut Judæ Gaulonitæ, aut qui Adriani temporibus Meſſiam ſe dixit, [a] & doctiſſimis quibuſdam impoſuit, [b] Barchochebæ ſectatores ſe profitentur. At Jeſu qui nomen dent, ex quo ipſe in terris fuit, in hunc diem fuerunt, [c] ſuntque plurimi, nec in una regione, ſed quam late hic orbis patet. Poſſem hic multa alia adferre olim de Meſſia prædicta aut credita, quæ in Jeſu eveniſſe credimus, cum de aliis ne aſſeverentur quidem: quale eſt, [d] quod ex Davidis fuit poſteritate, [e] quod ex virgine natus eſt, [f] edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat, cum ex alio prægnantem in matrimonio non fuerat retenturus, [g] quod natus eſt Bethlehemi, [h] quod dogma ſuum facere cœpit in Galilæa, [i] quod omne genus morbos ſanavit; cæcis viſum, claudis greſſum dedit: ſed uno contentus ſum, cujus effectus in hunc

diem.

diem durat. Ex [k] Davidis, [l] Eſaiæ, [m] Zachariæ, [n] Oſeæ vaticiniis maniſeſtiſſimum eſt, Meſſiam non tantum Judæorum, ſed & aliarum gentium magiſtrum fore: [o] per ipſum collapſuros cultus falſorum Deorum, & ad unius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Jeſu adventum ſub falſis cultibus totus fere orbis jacebat: deinde paulatim evaneſcere illi ceperunt, nec ſinguli tantum homines, ſed & populi & reges ad unius Dei cultum converti. Hæc non Judæorum Rabbinis debentur, ſed Jeſu diſcipulis, eorumque ſucceſſoribus: ita [p] populus Dei factus eſt, qui ante non erat, & impletum eſt, quod per Jacobum prædictum fuerat, Geneſ. XLIX. antequam plane tolleretur civilis poteſtas à poſteris Judæ, venturum Silo, quem [q] Chaldæus, & alii interpretes, Meſſiam exponunt, [r] cui pariture eſſent etiam exteræ gentes.

ANNOTATA.

a *Et doctiſſimis quibuſdam impoſuit.*] Ut Rabbi Akibæ. Thalmud in titulo de Synedrio, & liber Zemach David.

b *Barchocheba.*] Qui ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης Juſtino. Mentio ejus apud

Euſebium, Hieronymum, Oroſium, Thalmudico titulo de Synedrio: in Bereſith Rabba, apud Rabbinos Johannem & Abrahamum Salmanticenſem, & alios multis in locis.

c *Suntque plurimi, nec in una regione, ſed quam late hic orbis patet.*] Vide quæ hac de re allata ad librum ſecundum.

d *Quod ex Davidis fuit poſteritate.*] Pſal. LXXXIX. 4. Eſa. IV. 2. XI. 10. Jerem. XXIII. 5. Ezech. XXXIV. 24. Mich. V. 2. Matth. I. 1. V. 20. IX. 27. XII. 23. XV. 22. XX. 30. 31. XXI. 9. 15. XXII. 42. & ſeqq. Marc. X. 47. XII. 35. 36. 37. Luc. I. 27. 32. 69. II. 4. II. XVIII. 38. 39. XX. 42. 44. Joh. VII. 42. Actor. XIII. 34. XV. 16. Rom. I. 3. II Tim. II. 8. Apoc. V. 5. XXII. 16.

e *Quod ex virgine natus eſt.*] Eſaiæ VII. 14. Matth. I. 18. 22. 23. Luc. I. 35.

f *Edocto ea de re cœlitus eo qui virginem eam duxerat.*] Matth. I. 20.

g *Quod natus eſt Bethlehemi.*] Mich. V. 2. Matth. I. 11. 2. 3. 4. 5. 6. Lucæ II. 4.

h *Quod dogma ſuum ſerere cœpit in Galilaa.*] Eſaiæ IV. 1. Matth. IV. 12. 13. Marc. I. 4. Luc. IV. 14. 15. 16. & alibi ſæpe.

i *Quod omne genus morbos ſanavit, cacis viſum, claudis greſſum dedit.*] Eſaias XXXV. 5. LXI. 1. Matth. XI. 5. Luc. IV. 18. & alibi paſſim. Adde quod mortuos reſuſcitavit, quod inter præcipuas Meſſiæ notas ponit R. Levi ben Gerſon.

k *Davidis.*] Pſal. II. 8. XXII. 28. LXVIII. 32. LXXII. 8. 17.

l *Eſaiæ.*] II. 2. XI. 10. XIV. 1. XIX. 18. XXVII. 13. XXXV. XLII. & XLIII. præcipue XLIX. 6. LI. 5. LII. 15. LIV. LV. 4. 5.

lv. 4. 5. lx. 3. & ſequentibus. lxv. 1. 2. lxvi. 19. & ſeqq.

m *Zachariæ.*] ii. 11. viii. 20. & ſequentibus. ix. 9. 10. 11. xiv. 16.

n *Oſeæ.*] ii. 24.

o *Per ipſum collapſuros cultus falſorum deorum.*] Eſaiæ ii. 18. 20. xxxi. 7. xlvi. 1. Sophonias i. 4. 5. 6. Zach. xiii. 2.

p *Populus Dei factus eſt qui ante non erat.*] Oſeæ ii. 24.

q *Chaldæus.*] Tam Jonathan quam Hieroſolymitanæ paraphraſeos ſcriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio, Bereſith Rabba, Jakumus ad Pentateuchum, Rabbi Salomo & alii שבט, quod nunc Judæi volunt eſſe virgam caſtigationum, Thargum Chaldæo exponitur שלטן, & Græcis eodem ſenſu ἄρχων· Aquilæ σκῆπτρον· Symmacho ἐξουσία. שילה autem per בנו filius ejus exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bachai, R. Salomo, Abeneſdra & Kimchi. Vide pulchre dicta de hoc loco apud Chryſoſtomum ſermone Chriſtum eſſe Deum.

r *Cui paritura eſſent etiam exteræ gentes.*] Vide dictum locum Eſaiæ xi. 10. qui huic lucem adfert.

Solutio ejus quod dicuntur quædam non impleta.

XVIII. Opponi hic à Judæis ſolet, quædam de temporibus Meſſiæ prædicta eſſe, quæ non conſpiciantur impleta: ſed quæ adducunt, obſcura ſunt, aut diverſam recipiunt ſignificationem, propter quæ non debent deſeri ea, quæ ſunt manifeſta; qualia ſunt ſanctitas præceptorum Jeſu,

præ-

præmii excellentia, & in eo proponendo ſermo perſpicuus, quibus cum accedant miracula, ſufficere hæc ad amplectendum ejus dogma debebant. Ad vaticinia, [a] quæ libri clauſi nomine nuncupari ſolent, recte intelligenda, opus ſæpe eſt Dei quibuſdam auxiliis, quæ merito illis ſubtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quæ objiciunt, varie exponi, ne ipſi quidem ignorant: & ſi cui conferre libeat interpretes veteres, qui in Babylonico exſilio, aut alioqui circa Jeſu tempora exſtiterunt, cum his, qui ſcripſerunt, poſtquam Chriſtianorum nomen in odio apud Judæos eſſe cœpit, inveniet explicationes novas repertas partium ſtudio, cum olim receptæ eſſent aliæ, quæ cum Chriſtianorum ſenſu ſatis conveniebant. Multa in ſacris literis non ex proprietate verborum, [b] ſed figura quadam eſſe intelligenda, ne ipſi quidem ignorant: [c] ut cum Deus deſcendiſſe dicitur, cum ei [d] os, [e] aures, [f] oculi, [g] nares, tribuuntur. Quid ni ergo hunc in modum explicemus & pleraque de Meſſiæ temporibus dicta? qualia ſunt, [h] lupum cum agno, pardum cum hœdo, leonem cum pecore ſtabulaturum, luſurum

cum

cum anguibus infantem, [i] montem Dei ſurrecturum ſupra montes alios, venturos eo alienigenas, ut ſacra faciant. Sunt quædam promiſſa, quæ ex antecedentibus aut conſequentibus verbis, aut etiam ex ipſo ſenſu conditionem in ſe tacitam continent. Sic multa Hebræis promiſit Deus, ſi Meſſiam miſſum reciperent, eique parerent: quæ ſi non eveniunt; habent ipſi, quod ſibi imputent. Quædam vero etiam definite & ſine conditione promiſſa, ſi impleta nondum ſunt, adhuc poſſunt exſpectari. Conſtat enim etiam apud Judæos, [k] tempus, ſive regnum Meſſiæ, durare ad finem ſæculorum.

ANNOTATA.

a *Quæ libri clauſi nomine nuncupari ſolent.*] Eſaias XXIX. 11. Daniel XII. 4. 9. & ibi Iacchiades. Vide quæ hanc ad rem diſſerit Chryſoſtomus Sermone 11. cur obſcurum ſit vetus teſtamentum.

b *Sed figura quadam eſſe intelligenda, ne ipſi quidem ignorant.*] Quomodo Maimonides in libro I ad locum Eſaiæ XI. 6. de Meſſiæ temporibus ἀλληγορικῶς vult intelligi. Idem dicit ad ipſum Eſaiæ locum David Kimchi: qui & ſimilia habet ad Ierem. II. 15. V. 6.

c *Ut cum Deus deſcendiſſe dicitur.*] Ut Gen. XI. 5. XVIII. 21. Vide de his ſimilibuſ-

buſque locutionibus Maimonidem Ductoris dubitantium Parte 1. cap. 10. & 11. 29. & ſequentibus. & eundem ad Deut. ubi de rege. Meſſiæ res fore cœleſtes ait liber cabaliſticus Nezaël Iſraël.

d *Os.*] Ut Jeremiæ IX. 12.

e *Aures.*] Ut Pſalm. XXXI. 3. XXXIV. 16.

f *Oculi.*] Loco Pſalmi proxime citato.

g *Nares.*] Pſal. XVIII. 9. Jerem. XXXI. 37.

h *Lupum cum agno.*] Dicto loco Eſaiæ XI. 6. & ſequentibus.

i *Montem Dei ſurrecturum ſupra montes alios.*] Eſaiæ II. 2. Micheas IV. 1. & ſeqq.

k *Tempus ſive regnum Meſſiæ durare ad finem ſeculorum.*] Perek Chelek p. 97.

Et ad id quod opponitur de humili ſtatu & morte Jeſu.

XIX. Offendit multos humilis Jeſu fortuna: inique vero; cum in ſacris literis paſſim dicat Deus, [a] erigi à ſe humiles, & ſuperbos ſterni. [b] Jacob extra ſe nihil præter baculum ferens Jordanem tranſiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus. Moſes exſul, pauper, pecora paſcebat, [c] cum ei in rubo Deus apparuit populique ſui ductum ei mandavit. [d] David itidem gregem paſcens ad regnum vocatur, multiſque aliis exemplis talibus plena eſt ſacra hiſtoria. De Meſſia vero legimus, fore eum [e] lætum pauperibus nuntium, [f] non clamorem excitaturum in publico, aut jurgiis uſurum; ſed acturum leniter, ita ut parcat arundini concuſſæ,

&

& in ellychnio fumigante alat, quod reſtat caloris. Neque magis cætera ejus mala, & mors ipſa, inviſum eum cuiquam facere debent. Nam ſæpe à Deo permitti, ut pii ab impiis non vexentur modo, [g] ut Lothus à Sodomæ civibus, ſed interficiantur quoque, manifeſtum eſt [h] exemplo Abelis parricidio enecti, [i] Eſaiæ diſſecti, [k] Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum. Ipſi Judæi pſalmum canunt LXXIX. in quo hæc verba ſunt: *Dederunt ſervorum tuorum cadavera in cibum volucrium, reliquias eorum, quos tu ô Deus amas, beſtiis: ſanguinem eorum effuderunt in pomœrio Hieroſolymorum: nec quiſquam fuit, qui eos ſepeliret.* & quæ ſequuntur. Ipſum vero Meſſiam debuiſſe per ærumnas & mortem pervenire ad regnum ſuum, & ad poteſtatem ſummis bonis ornandi familiam ſuam, negare nemo poterit, qui ad iſta Eſaiæ verba, [l] capite LIII, animum volet attendere. *Quotuſquiſque credidit ſermoni noſtro, & vim Dei agnovit? Idque ideo, quia ſurrexit ille, Deo aſpectante, tanquam tener ſurculus, tanquam herba ex ſolo arenoſo: in vultu ejus nihil pulchri, nihil decori,*

nec

nec ſi aſpiceres, quicquam erat quod oblectaret; contemtui patebat, & inter homines erat velut abjectiſſimus, multos dolores, multas ægritudines expertus: omnes ſe ab eo avertebant: tanto erat deſpicatui, nulloque in pretio. Sed vere [m] *noſtros ille morbos pertulit, noſtra mala toleravit. Nos illum habuimus tanquam de cœlo tactum, à Deo ictum atque depreſſum: ſed ob noſtra peccata vulneratus eſt, attritus ob noſtra crimina.* [n] *Pœna quæ nobis ſalutem pareret ipſi impoſita eſt: tumices ipſius dati ſunt nobis pro remedio. Certe enim nos ut oves aberraveramus omnes huc atque illuc: ipſi Deus inflixit pœnam, quæ noſtris criminibus debebatur: Et tamen cum opprimeretur & graviſſime cruciaretur, vocem non emiſit, ſicut agnus mactandus, aut ovis quæ tondetur, ſilent muta. Poſt vincula, poſt judicium è medio ſublatus eſt: ſed rurſus vitæ ejus durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum ex hoc loco, in quo nos vivimus, ereptus eſt: ſed hoc malum ei evenit ob populi mei ſcelera. Ad mortem uſque & ſepulturam datus eſt in manus potentium atque impiorum, cum tamen nemini feciſſet injuriam, neque in ſermone ejus deprehenſus fuiſſet*

un-

unquam dolus malus. Sed quanquam Deus eouſque eum paſſus eſt conteri, doloribuſque affici, tamen [o] *quia ſe conſtituit hoſtiam piacularem,* [p] *videbit poſteritatem, vitam aget durabilem, & quæ Deo ſunt placita, per ipſum feliciter curabuntur. Liberatum ſe à malo conſpiciens, ait Deus,* [q] *voluptate ſatiabitur, eo maxime, quod dogmate ſuo ipſe juſtus ſervus meus multos abſolvet, eorum crimina auferens. Dabo ei partem eximiam,* [r] *ubi inter prœliatores ſpolia dividentur, quia morti ſe dedidit, & ſceleratis annumeratus eſt; cumque pœnas alienorum criminum ferret ipſe, pro ſontibus ſe conſtituit precatorem.* Quis poteſt nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem hæc congruant? Nemo ſane. Quod autem recentiores Judæi commenti ſunt, agi hic de ipſo populo Hebræo diſperſo in omnes gentes, ut ſuo exemplo ac ſermone multos ubique proſelytos faceret, is ſenſus primum plurimis ſacrarum literarum teſtimoniis repugnat, quæ clamant, Judæis [s] nihil mali accidiſſe, quod non ipſum, & inſuper majora multo, ſuis factis eſſent promeriti. Deinde ipſa Propheticæ orationis ſeries eam non fert interpretatio-

tionem. Dicit enim ſive Propheta, quod iſti loco videtur convenientius, ſive Deus: *hoc malum illi evenit ob populi mei ſcelera.* Populus autem Eſaiæ, aut etiam populus Dei peculiaris eſt populus Hebraïcus. Quare is, qui tam gravia perpeſſus ab Eſaia dicitur, non poteſt idem populus eſſe. Melius antiqui Hebræorum magiſtri fatebantur hæc de Meſſia dici: quod cum viderent quidam poſteriorum, [t] duos Meſſias commenti ſunt, quorum alterum vocant Joſephi filium, qui mala multa & mortem cruentam pateretur; alterum Davidis filium, cui cuncta proſpere ſuccederent; [u] cum multo facilius eſſet, & Prophetarum ſcriptis congruentius, unum agnoſcere, qui per adverſa & mortem ad regnum eſſet perventurus, quod nos de Jeſu credimus, & verum eſſe res ipſa docet.

ANNOTATA.

a *Erigi à ſe humiles, & ſuperbos ſterni.*] 1 Reg. 11. 8. Pſal. XXXIV. 19. Prov. XI. 2. Eſaias LVII. 15. LXVI. 2.

b *Jacob extra ſe nihil præter baculum ferens Jordanem tranſiit.*] Gen. XXXII. & ſeqq.

c *Cum ei in rubo Deus apparuit.*] Exodi III.

d *David itidem gregem paſcens ad regnum vocatur.*] 1 Sam. XVI. 7. 11.

e *La-*

c *Latum pauperibus nuntium.*] Eſaias LXI. 1. Matth. XI. 5. Adde Zach. IX. 9.

f *Non clamorem excitaturum in publico aut jurgiis uſurum, ſed acturum leniter.*] Eſaias XL. 2. 3. 4. Matth. XII. 19. 20.

g *Ut Lothus à Sodoma civibus.*] Gen. XIX.

h *Exemplo Abelis parricidio enecti.*] Gen. IV.

i *Eſaia diſſecti.*] Ita habet Judæorum traditio, ad quam reſpicit ſcriptor ad Hebræos XII. 37. & Joſephus x. 4. Chalcidius in Timæum: *Cum Propheta à conſceleratis, unus membratim ſectus, alter obrutus ſaxis.*

k *Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum.*] II Macch. VII. Joſephus libro περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ.

l *Capite* LIII.] Quem locum de Meſſia interpretantur Chaldæus Paraphraſtes, & Gemara Babylonica titulo de Synedrio.

m *Noſtros morbos ille pertulit.*] Morborum voce quævis mala intelligi docet ad hunc locum Abarbaniel.

n *Pœna quæ nobis ſalutem pareret, ipſi impoſita eſt.*] De Meſſia hæc explicat Rabboth & Salomon Iarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

o *Quia ſe conſtituit hoſtiam piacularem.*] De malis volente animo toleratis hic agi ait Alſeck.

p *Videbit poſteritatem.*] Voce ſeminis quæ in Hebræo eſt, ſignificari diſcipulos ait hic Alſeck. Sic ſemen ſerpentis Hebræi interpretantur Cananæos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum filios, Eſaiæ VIII. 18. ut Thalmud Hieroſolymitanum notat titulo de Synedrio.

q *Voluptate ſatiabitur.*] Hæc ad futurum ſeculum refert Abarbaniel.

r *Ubi inter prœliatores ſpolia dividentur.*] Hæc ſpirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo סוכה. Per ſpolia intelligi ſapientum honores & præmia dicit Alſeck ad hunc locum.

s *Nihil mali accidiſſe quod non ipſum, & inſuper majora multo, ſuis factis eſſent promeriti.*] Apparet id locis Prophetarum jam ſupra poſitis, & Danielis IX. & Nehemiæ IX. Adde quod de quo agit Eſaias, deprecaturus erat Deum pro Ethnicis, quod Iudæi non faciunt.

t *Duos Meſſias commenti ſunt.*] Thalmud titulo Succa: R. Salomo: R. David Kimchi.

u *Cum multo facilius eſſet & Prophetarum ſcriptis congruentius unum agnoſcere, qui per adverſa & mortem ad regnum eſſet perventurus.*] Quod ipſum non uno in loco ad hoc Eſaiæ caput ſequitur Abarbaniel.

Et quaſi viri probi fuerint qui eum morti tradiderunt.

XX. Retinet multos à ſuſcipienda Jeſu diſciplina præconcepta quædam opinio de virtute ac probitate majorum ſuorum, ac maxime ſacerdotum, qui Jeſum præjudicio damnarunt, & dogma ejus repudiarunt. Sed quales ſæpe majores ipſorum fuerint, ne me ſibi maledicere exiſtiment, audiant ipſis verbis, & legis ſuæ, & Prophetarum, à quibus ſæpe appellantur [a] incircumciſi auribus & corde; [b] populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotiſſimus.

Ma-

Majores ipſorum fuerunt, [c] qui Joſephum fratrem ſuum parum abfuit quin interficerent, re autem ipſa in ſervitutem vendiderunt. Majores ipſorum & illi, [d] qui Moſem perpetuis ſeditionibus ad vitæ tædium egerunt, ducem ſuum ac liberatorem, cui terra, mare, aër obediebant: [e] qui panem cælitus miſſum faſtidierunt, [f] qui velut de ſumma penuria conqueſti ſunt, cum aves comeſtas adhuc ructarent. Majores ipſorum fuerunt, [g] qui Davide tanto ac tam bono rege deſerto, ſecuti ſunt rebellem filium. Majores ipſorum fuerunt, [h] qui Zachariam, Joiadæ filium, trucidarunt in loco ſanctiſſimo, victimam crudelitatis ſuæ facientes ipſum ſacerdotem. Jam vero [i] Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falſo crimine mortem machinati ſunt, & perfeciſſent, niſi procerum [l] quorundam obſtitiſſet auctoritas: [k] extorſerunt tamen, ut captivus haberetur ad ipſum uſque momentum captæ urbis. Si quis putet, meliores fuiſſe eos, qui Jeſu temporibus vixerunt, eum ab hoc errore liberare Joſephus poterit, qui atrociſſima eorum facinora deſcribit, & pœnas graviores omnibus unquam audi-

tis, [l] & tamen, ut ipſe cenſet, infra meritum. Neque de Synedrio melius exiſtimandum; præſertim cum eo tempore ſenatores non veteri more cooptari manibus impoſitis, [m] ſed ex potentium nutu legi ſolerent, ut & Pontifices, non jam perpetua, [n] ſed annali & ſæpe empta dignitate. Non mirari ergo debemus, ſi homines arrogantia tumidi, ambitione & avaritia inſatiabiles, in furorem acti ſunt conſpecto homine, qui ſanctiſſima præcepta adferens vitam ipſis ſuam ipſa diverſitate exprobrabat. Nec aliud illi crimini datum, quam quod olim optimo cuique. [o] Sic Michæas ille, qui Joſaphati tempore vixit, in cuſtodiam datus eſt, quod intrepide verum contra quadringentos falſos Prophetas aſſeruiſſet. [p] Eliæ Achabus objecit, plane ut Jeſu ſacerdotes, ipſum eſſe, qui pacem Iſraëlis turbaret. [q] Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jeſu, vaticinatio adverſus Templum. Addendum hic, quod Magiſtri Hebræorum veteres [r] ſcriptum reliquerunt, temporibus Meſſiæ homines fore canina impudentia, aſinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipſe, qui, quales Judæi plerique exſtituri eſſent Meſſiæ tem-

tempore, multo ante præviderat, futurum dixerat; [s] ut qui populus ſuus non fuiſſet, in populum aſſumeretur, [t] ex Judæorum autem urbibus ac vicis ſingulis vix unus, & alter, irent ad ſacrum montem: ſed quod ad illorum numerum deeſſet, id expleturos extraneos: item [u] Meſſiam Hebræis in ruinam fore: ſed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis, potiſſimo loco poſitum iri ad coagmentationem operis.

ANNOTATA.

a *Incircumciſi auribus & corde.*] Jerem. IV. 4. VI. 10.

b *Populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotiſſimus.*] Deuter. XXXII. 5. 6. 15. 28. Eſaias XXIX. 13. Amos V. 21. Ezech. XVI. 3.

c *Qui Joſephum fratrem ſuum parum abfuit, quin interficerent, re autem ipſa in ſervitutem vendiderunt.*] Gen. XXXVIII.

d *Qui Moſem perpetuis ſeditionibus ad vitæ tædium egerunt.*] Loca notata ſupra ad librum II.

e *Qui panem cœlitus miſſum faſtidierunt.*] Num. XI: 6.

f *Qui velut de ſumma penuria conqueſti ſunt, cum aves comeſtas adhuc ructarent.*] Dicto capite XI in fine.

g *Qui Davide tanto ac tam bono rege deſerto ſecuti ſunt deſectorem filium.*] II Sam. XV.

h *Qui Zachariam, Joiadæ filium, trucidarunt.*] II Paralip. XXIV. 21.

i *Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falſo crimine mortem machinati ſunt.*] Jeremiæ XXVI.

k *Extorſerunt tamen, ut captivus haberetur ad ipſum uſque momentum captæ urbis.*] Jeremiæ XXXVIII.

l *Et tamen, ut ipſe cenſet, infra meritum.*] Dicit is neque urbem aliam talia perpeſſam mala, neque ab omni ævo ætatem fuiſſe omnium ſcelerum feraciorem. Plus Judæis mali à ſemetipſis illatum, quam à Romanis, qui illorum facinora expiaturi venerant.

m *Sed ex potentium nutu legi ſolerent.*] Joſephus, XIV. 19.

n *Sed annali & ſæpe empta dignitate.*] Joſephus, XVIII. 3. & 6.

o *Sic Michæas ille, qui Joſaphati tempore vixit, in cuſtodiam datus eſt.*] I Reg. XXII.

p *Eliæ Achabus objecit, plane ut Jeſu Sacerdotes, ipſum eſſe qui pacem Iſraëlis turbaret.*] I Reg. XVIII. 17. Achabus Eliæ dicit, האתה עכר ישראל. ubi Græci, οὐ σὺ εἶ ὁ διαστρέφων τὸν Ἰσραήλ; *Nonne tu es qui turbas Iſraëlem?* Sic Sacerdotes de Jeſu apud Lucam XXIII. 2. Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος. *Hunc invenimus turbare Iſraëlem.*

q *Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jeſu, vaticinatio adverſus Templum.*] Jerem. VII. 4. & ſequentibus. XXVI. 6. 11.

r *Scriptum reliquerunt, temporibus Meſſiæ homines fore canina impudentia, aſinina contumacia, ferina crudelitate.*] Thalmud de Synedrio, Ketuboth, & Sota. R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helec. Thalmud titulo de ponderibus. Traditio Rabbi Judæ

Judæ in Maſoreta ad eundem titulum de Synedrio c. Helec: *quo tempore adveniet filius David, domus inſtitutionis divinæ fiet lupanar.* Vide Jeremiam x. 21. xxix. 14.

s *Ut, qui populus ſuus non fuiſſet, in populum aſſumeretur.*] Oſeæ 11. 24.

t *Ex Judæorum autem urbibus ac vicis ſingulis vix unus & alter irent ad ſacrum montem: ſed quod ad illorum numerum deeſſet, id expleturos extraneos.*] Jeremiæ III. 14. 17. Adde Eſaiam LIII.

u *Meſſiam Hebræis in ruinam fore: ſed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis potiſſimo loco poſitum iri ad coagmentationem operis.*] Eſaiæ VIII. 14. Pſal. CXVIII. 22.

XXI. Reſtat, ut duabus accuſationibus reſpondeamus, quibus Judæi & dogma & cultum Chriſtianorum impetunt. Prius eſt, quod plures à nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil eſt, niſi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim eſt, cur magis id Chriſtianis objiciatur, quam [a] Philoni Judæo, qui ſæpe tria in Deo ſtatuit, & Dei rationem ſive [b] ſermonem vocat Dei nomen, [c] mundi opificem, [d] neque ingenitum, ut eſt Deus Pater omnium, neque ita genitum ut ſunt homines; [e] quem & Angelum ſive legatum univerſum hoc curantem & ipſe Philo, [f] & Moſes Nehemanni filius, appellat: [g] aut Cabaliſtis, qui

Reſponſum ad objectionem, plures deos à Chriſtianis coli.

Deum diſtinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iiſdem, quibus Chriſtiani nominibus, Patris, Filii, ſive Verbi, & Spiritus ſancti. Et ut id ſumam, quod apud omnes Hebræos maxime confeſſum eſt, ſpiritus ille, quo agitati ſunt Prophetæ, non eſt aliquid creatum, & tamen diſtinguitur à mittente: quomodo & illud, [h] quod Schecina vulgo vocant: Jam vero in Meſſia habitaturam eam vim divinam, quam ſapientiam vocant, [i] plurimi Hebræorum tradiderunt, [k] unde Chaldæo Paraphraſtæ Meſſias Dei Verbum dicitur: ſicut & [l] auguſto illo Dei [m] itemque Domini nomine Meſſias appellatur apud Davidem, Eſaiam, & alios.

ANNOTATA.

a *Philoni Judæo qui ſæpe tria in Deo ſtatuit.*] De ſacrificiis Abel & Cain: Ἡνίκα ὁ θεὸς δορυφορούμενος ὑπὸ δυεῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ καὶ ἀγαθότητος, εἷς ὢν ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνειργάσατο τῇ ἱερατικῇ ψυχῇ, ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν οὐδαμῶς· ἀπερίγραφοι γὰρ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα. *Cum Deus comitatus duabus ſummis ſuis efficaciis, imperio, ac bonitate, medius ipſe & unus, tres conceptus operatus eſt animo perſpicaci, quorum nullus menſura capitur: immenſæ*

menſa enim ejus efficacia : ſed ſingula totum metiuntur. Mox ἀρχὴν etiam vocat ἐξουσίαν, & ἀγαθότητα vocat εὐεργεσίαν, aitque à pio animo non enunciari, ſed in ſilentii arcano aſſervari. Similia habet in libro de Cherubim, libro ſecundo de agricultura Noæ vocat τὸ ὄν, τὸ δεσποτικὸν, τὴν ἵλεω δύναμιν, *id quod eſt ; vim dominam, vim beneficam.* Maimonides initio libri de Fundamentis, & poſt eum Joſeph Albo diſtinguunt in Deo, *Id quod cognoſcit, quod cognoſcitur, & cognitionem.* Habet quæ huc pertinent, & Abeneſdra ad Gen. XVIII. & Maimonides ductoris dubitantium parte 1. cap. 68.

b *Sermonem vocat Dei nomen.*] In Allegoriis, & de confuſione linguarum.

c *Mundi opificem.*] In Allegoriis : Ὁ λόγος αὐτοῦ ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. *Verbum ejus quo velut inſtrumento uſus mundum fecit* : De Caino : Ὄργανον δὲ λόγον τοῦ θεοῦ δι' οὗ κατεσκευάσθη. *Inſtrumentum autem Dei videbis eſſe ipſum verbum Dei, per quod factus eſt Mundus.*

d *Neque ingenitum, ut eſt Deus pater omnium, neque ita genitum ut ſunt homines.*] Locus eſt libro, quis heres ſit rerum divinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago libro de monarchia : & de ſomniis à Deo immiſſis : interdum ἀπεικόνισμα, ut libro pejorem inſidiari meliori : & χαρακτὴρ libro 11 de Agricultura. Confer Joh. 1. & Hebr. 1. 3.

e *Quem & Angelum ſive legatum univerſum hoc curantem, & ipſe Philo.*] Ἄγγελον vocat in Allegoriis, & libro de Cherubim : Ἀρχάγγελον vero libro de herede divino-

rum bonorum, & libro de confuſione linguarum. Idem & Angelus & יהוה dicitur R. Samueli in Mecor Chaim.

f *Et Moſes Nehemanni filius.*] Ejus verba ſic tranſtulit doctiſſimus Maſius ad Joſuæ caput v. *Iſte Angelus, ſi rem ipſam dicamus, eſt Angelus redemptor: de quo ſcriptum eſt: Quoniam nomen meum in ipſo eſt. Ille, inquam, Angelus qui ad Jacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille, de quo dictum eſt: Et vocabat Moſem Deus de rubo. Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat. Scriptum eſt enim: Eduxit nos Jehova (id eſt Dominus Deus) ex Ægypto. & alibi: Miſit Angelum ſuum, & eduxit nos ex Ægypto. Præterea ſcriptum eſt: Et Angelus faciei ejus ſalvos fecit ipſos. Nimirum ille Angelus qui eſt Dei facies: de quo dictum eſt: Facies mea præibit, & efficiam ut quieſcas. Denique ille Angelus eſt, de quo vates: Et ſubito veniet ad Templum ſuum Dominus, quem vos quæritis, & Angelus fœderis quem cupitis.* Rurſum alia ejuſdem verba ſic: *Animadverte attente quid iſta ſibi velint. Moſes enim & Iſraëlitæ ſemper optaverunt Angelum primum. Cæterum quis ille eſſet, vere intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione ſatis aſſequebantur. Atqui facies Dei ipſum ſignificat Deum: quod apud omnes interpretes eſt in confeſſo. Verum ne per ſomnium quidem iſta intelligere quiſquam poſſit, niſi ſit in myſteriis legis eruditus.* Mox: *Facies mea præcedet, hoc eſt, Angelus fœderis quem vos cupitis: in quo videbitur facies mea. De quo dictum eſt: Tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo eſt. Faciamque ut quieſcas,*

quieſcas, ſive efficiam, ut ipſe ſit tibi lenis & benignus. Neque te ducat per jus rigidum: ſed placide & clementer. Confer quæ habet Manaſſes conciliator ad quæſtionem XIX ſuper Geneſim.

g *Aut Cabaliſtis qui Deum diſtinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iiſdem, quibus Chriſtiani, nominibus, Patris, Filii, ſive Verbi, & Spiritus ſancti.*] Vide additamenta ad Lexicon Hebraïcum Schindleri in notis אבן. Et ספירות in Deo non obſtare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

h *Quod Schekina vulgo vocant.*] Et diſtinguunt à Spiritu ſancto. Gemara Hieroſolymitana Titulo de documentis cap. 3. & Gemara Babylonica titulo Jomia cap. 1. Schekina per annos tres & dimidium ſe tenuiſſe in Monte Oliveti exſpectantem converſionem Judæorum, ait R. Jonathan in præfatione Ecka Rabthi: quo recte accepto nihil verius.

i *Plurimi Hebræorum tradiderunt.*] Rabbi Solomo. Idem ad Gen. XIX. 18. agnoſcit à Deo aſſumi poſſe humanam naturam: quam & olim ad tempus aſſumptam putat. cui conſentit Thalmud titulo Schebuoth & Sabbatnoth.

k *Unde Chaldæo Paraphraſtæ Meſſias Verbum Dei dicitur.*] Ut Oſeæ lib. 7.

l *Auguſto illo Dei.*] Nempe יהוה, Jonathan & David Kimchi ad Jeremiam XXIII. 6. cum quibus conſentit R. Abba in Ecka Rabthi. יהוה צבאות Zachariæ XIV. 16. Futurum eo tempore ut Deus יהוה digito monſtretur, ait Thalmud in Taanith ex Eſaia XXV. 9.

m *Itemque Domini nomine.*] אלהים

Pſal. XLV. 7. quem Pſalmum de Meſſia agere agnoſcit Chaldæus ibi paraphraſtes, ut & jam dicto Eſaiæ loco. Item אדוני in Pſalm CX. quem de Meſſia agere jamjam patebit.

Et humanam naturam adorari.

XXII. Æque parata reſponſio eſt ad alterum, quod objiciunt nobis, nos ſcilicet cultum Deo debitum impartiri naturæ à Deo conditæ. Dicimus enim, à nobis Meſſiæ non alium honorem, aliumve cultum exhiberi, quam exigunt [a] Pſalmus II. & Pſalmus CX. quorum illum in Davide rudi modo impletum, ſed excellentius ad Meſſiam pertinere etiam [b] David Kimchi, magnus Chriſtianorum adverſator agnoſcit; poſterior vero de alio, quam de Meſſia exponi non poteſt. Nam quæ recentiores Judæi alii de Abrahamo comminiſcuntur, alii de Davide, alii de Ezechia, frivola ſunt. Pſalmus ipſe Davidis eſt, ut docet Hebræa inſcriptio. Quod ergo David Domino ſuo dictum dicit, id nec Davidi ipſi, nec Ezechiæ, qui inter poſteros Davidis fuit, Davide nulla re excellentior, aptari poteſt. Abrahamus autem ſacerdotium aliquod eximium non habuit, imo Melchiſedecus [c] ei tan-

tanquam ſe minori bene precatus eſt. Sed & hoc, & quod additur [d] de ſceptro ex Sione exituro & perventuro in oras ultimas, plane in Meſſiam competit, [e] ut loci ſimiles de Meſſia haud dubie agentes patefaciunt: nec aliter acceperunt vetuſtiores Hebræi & Paraphraſtæ. Proprie autem Jeſum Nazarenum eſſe, in quo hæc impleta ſint, poſſem vel ſolis ipſius diſcipulis id affirmantibus credere ob ſummam eorum probitatem; ſicut & Judæi Moſi credunt de iis, quæ ſine teſte alio, à Deo ſibi tradita dixit. Sed adſunt præter hoc plurima & [f] validiſſima argumenta ſummæ illius poteſtatis, quam obtinere Jeſum dicimus: conſpectus ipſe vitæ redditus à multis: conſpectus in cœlum avehi: tum vero dæmones ejecti, morbique ſanati ſolo ipſius nomine, & linguarum dona data diſcipulis, quæ regni ſui ſigna Jeſus ipſe promiſerat. His adde, quod ſceptrum ejus, id eſt ſermo Evangelii ex Sione profectus, nulla humana ope, ſola divina vi ad ultimos terrarum fines pervaſit, populoſque & reges ſibi ſubegit, plane ut Pſalmi prædixerant. Judæi cabaliſtæ in-

ter Deum & homines medium ſtatuunt [g] Enochi quendam filium, nullo tantæ poteſtatis indicio. Quanto nos juſtius illum, qui tanta dedit ſui documenta? Neque ad Dei Patris imminutionem id pertinet, [h] à quo venit hæc poteſtas Jeſu, [i] & ad quem reditura eſt, [k] & cujus honori illa inſervit.

ANNOTATA.

a *Pſalmus* II. *& Pſalmus* CX.] Hæc loca & Zachariæ IX. 9. de Meſſia exponit doctiſſimus Rabbi Saadia.

b *David Kimchi.*] De Meſſia eundem II exponunt Abraham Eſdra, & R. Jonathan in Bereſith rabba.

c *Ei tanquam ſe minori bene precatus eſt.*] Et ab eo decimas ſacerdotali jure accepit. Gen. XIV. 19. 20.

d *De ſceptro ex Sione exituro, & perventuro in oras ultimas.*] Pſal. CX. 2.

e *Ut loci ſimiles de Meſſiâ haud dubie agentes patefaciunt.*] Ut Geneſ. XLIX. 10. & qui ex Prophetis adducti ſunt ſupra.

f *Validiſſima argumenta ſumma illius poteſtatis quam obtinere Jeſum dicimus.*] Quæ vide tractata libro ſupra II. Adde & quæ dicta hujus libri initio.

g *Enochi quendam filium.*] Nomen quod ei faciunt Hebræi eſt מטטרון *Metator.* Ita Latinis dicitur qui regi viam parat. Lucanus:

Audax Heſperios veniam metator in agros.

Ve-

Vegetius libro II. *Metatores in caſtris dicuntur, qui præcedentes locum caſtris idoneum eligunt.* Suidas: Μετάτωρ ὁ προστελλόμενος ἄγγελος πρὸς τοῦ ἄρχοντος. *Metator, nuncius qui à principe præmittitur.*

h *A quo venit hæc poteſtas Jeſu.*] Ipſo fatente: Johan. V. 19. 30. 36. 43. VI. 36. 57. VIII. 28. 49. X. 18. 29. XIV. 28. 31. XVI. 28. XX. 21. & Apoſtolo Hebr. V. 5. Rom. VI. 4. 1 Cor. XI. 4.

i *Et ad quem reditura eſt.*] Fatente Apoſtolo 1 Cor. XV. 24.

k *Et cujus honori ille inſervit.*] Joh. XIII. 31. XIV. 13. Rom. XVI. 27. Ideo Thalmud in titulo de Synedrio negat Jeſum idoli eſſe nomen, quando Chriſtiani in ejus honore reſpiciant Deum Mundi opificem.

Abſolutio hujus partis cum precibus pro Judæis.

XXIII. Subtilius iſta rimari non hujus eſt operis, neque de his egiſſemus, niſi ut pateret, nihil eſſe in Chriſtiano dogmate aut impium, aut abſurdum, quod obtendere quis poſſit, quo minus religionem tantis prodigiis ornatam, tam honeſta præcipientem, tam eximia pollicentem, amplecti poſſit. Nam eam qui ſit amplexus, is jam de ſpecialibus quæſtionibus conſulere debet libros illos, quibus religionis Chriſtianæ dogmata contineri ſupra oſtendimus. Quod ut fiat, oratur Deus,

ut Judæorum mentem ſua luce colluſtret, & efficaces reddat preces, [a] quas ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit.

ANNOTATA.

a *Quas ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit.*] Luc. XXIII. 34.

H U-

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SEXTUS.

SExtus liber Mahumetiſtis oppoſitus præfationis vice Dei judicia adverſus Chriſtianos ad ipſam uſque Mahumetiſmi originem deducit: quomodo ſcilicet [a] vera illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos oppreſſoſque floruerat, paulatim refrigeſcere cœperit, ex quo per Conſtantinum & ſequentes Imperatores effectum eſt, ut ea profeſſio non tuta tantum, ſed & honorata eſſet, [b] mundo velut intruſo in Eccleſiam: [c] principes primum *Refutatio Mahumetiſmi; origo ejus.*

mum Chriſtianos nullum feciſſe bellandi modum etiam cum pace frui liceret: [d] Epiſcopos acerrime inter ſe certaſſe de ſummis ſedibus: ac [e] ſicut olim arbori vitæ prælata arbor ſcientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curioſam eruditionem pietati antehabitam, [f] & ex religione artem factam: cui deinde conſequens fuerit, ut [g] ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam ædificabant, affectatio temeraria rerum ſublimium diſſonas locutiones & diſcordiam pareret: quibus plebs conſpectis ſæpe neſcia quo ſe verteret, culpam in ſacras literas rejecit, & eas tanquam venenatas cœpit fugere. Religio autem paſſim non in mentis puritate, ſed quaſi reducto Judaïſmo in ritibus collocari cœpit: [h] & in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in ſe continent, [i] itemque in ſtudio flagrante ſemel electarum partium: [k] tandemque evenit, ut ubique multi eſſent Chriſtiani nomine, re pauciſſimi. Non diſſimulavit Deus hæc populi ſui vitia: quin [l] ex ultimo Scythiæ [m] ac Germaniæ receſſu immenſa agmina, quaſi diluvio, effudit in orbem Chriſtia-

ſtianum: & cum datæ ab his ſtrages maximæ non ſatis profeciſſent ad corrigendos ſuperſtites, juſto Dei permiſſu in Arabia Mahumetes novam ſevit religionem, pugnantem eam directa fronte cum Chriſtiana religione, ſed quæ verbis quodammodo exprimeret vitam magnæ partis Chriſtianorum. Accepta hæc religio primum à Saracenis, qui ab Heraclio imperatore defecerant: quorum armis brevi ſubacta Arabia, Syria, Palæſtina, Ægyptus, Perſis, poſt inſeſſa Africa, & trans mare etiam Hiſpania. Sed Saracenorum potentiam tum alii, [n] tum Turcæ maxime exceperunt, gens & ipſa pugnaciſſima, quæ poſt longa adverſum Saracenos certamina, in fœdus invitata facile ſuſcepit religionem ſuis moribus congruentem, imperiique majeſtatem in ſe tranſtulit. Captæ Aſiæ Græciæque urbes, & promota armorum felicitate in Hungariam Germaniæque fines deventum eſt.

Annotata.

a *Vera illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos oppreſſoſque floruerat.*] Ammianus Marcellinus fine libri

bri XXI. de Conſtantio. *Eratque ſuper his adimere facilis qua donabat, Chriſtianam religionem abſolutam & ſimplicem anili ſuperſtitione confundens: in qua ſcrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit diſſidia plurima, qua progreſſa fuſius aluit concertatione verborum, ut catervis antiſtitum, jumentis publicis ultro citroque diſcurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad ſuum trahere conatur arbitrium, rei vehicularia ſuccideret nervos.*

b *Mundo velut intruſo in Eccleſiam.*] Vide de hac re pulchre dicta Chryſoſtomi Morali ſecundo ad II Corinth. cap. XII. poſt V. 10.

c *Principes primum Chriſtianos nullum feciſſe bellandi modum, etiam cum pace frui liceret.*] Marciani laudabile dictum apud Zonaram: Μὴ δεῖν ὅπλα βασιλέα κινεῖν, ἕως εἰρηνεύειν ἐξόν. *Non debere principem arma ſumere, quam diu pace frui liceret.*

d *Epiſcopos acerrime inter ſe certaſſe de ſummis ſedibus.*] Ammianus libro XXVII. *Et hunc quoque* (Viventium ex quæſitore Palatii) *diſcordantis populi ſeditiones terruere cruenta, qua tale negotium excitavere. Damaſus & Urſicinus ſupra humanum modum ad rapiendam Epiſcopalem ſedem ardentes, ſciſſis ſtudiis aſperrime conflictabantur, aduſque mortis vulnerumque diſcrimina adjumentis utriuſque progreſſis: qua nec corrigere ſufficiens Viventius nec mollire, vi magna coactus ſeceſſit in ſuburbanum: & in certatione ſuperaverat Damaſus, parte qua ei favebat inſtante. Conſtatque in baſilica Sicinini, ubi ritus Chriſtiani eſt conventiculum, uno die* CXXXVII *reperta cadavera peremptorum: eſſe-*

efferatamque diu plebem ægre delinitam. Neque ego abnuo, oſtentationem rerum conſiderans urbanarum, hujus rei cupidos, ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum jurgare debere; cum id adepti futuri ſint ita ſecuri, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis inſidentes, circumſpecte veſtiti, epulas curantes profuſas, adeo ut eorum convivia regales ſuperent menſas. Qui eſſe poterant beati revera, ſi magnitudine urbis deſpecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antiſtitum quorundam provincialium viverent: quos tenuitas edendi potandique parciſſime, vilitas etiam indumentorum, & ſupercilia humi ſpectantia perpetuo numini veriſque ejus cultoribus, ut puros commendant & verecundos. Poſtea: *Hac inter Prætextatus præfecturam urbis ſublimius curans, per integritatis multiplices actus & probitatis, quibus ab adoleſcentiæ rudimentis inclaruit, adeptus eſt id quod raro contigit, ut cum timeretur, amorem non perderet civium, minus firmari ſolitum erga judices formidatos: cujus auctoritate juſtiſque veritatis ſuffragiis tumultu lenito, quem Chriſtianorum jurgia concitarunt, pulſoque Urſicino; alta quies pari jam propoſito civium Romanorum aptiſſime, adoleſcebat, gloria clari rectoris plura & utilia diſponentis.* Hic eſt Prætextatus de quo hiſtoriam, haud indignam quæ hic ponatur, narrat Hieronymus ad Pammachium contra errores Joannis Hieroſolymitani. *Prætextatus, qui deſignatus Conſul eſt mortuus, ſolebat ludens beato Papæ Damaſo dicere: Facite me Romæ urbis Epiſcopum, & ero protinus Chriſtianus.* Vide & quæ idem habet Ammianus libro xv. Non fruſtra Concilium

lium Africanum Cæleſtinum Romanæ urbis Epiſcopum monet: *Ne fumoſum typhum ſæculi in Eccleſiam Chriſti, quæ lucem ſimplicitatis, & humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur inducere.* Adde nobiles Epiſtolas Gregorii Romani Epiſcopi, vere magni, lib. IV. 32. 34. 36. lib. VI. 30. lib. VII. Indict. I. epiſt. 30.

e *Sicut olim arbori vitæ prælata arbor ſcientiæ maxima dederat mala.*] Geneſ. II. & III.

f *Et ex religione artem factam.*] Vide quæ jam produximus ex Ammiani libro XXI. Idem libro XXII. in Juliani hiſtoria. *Utque diſpoſitorum roboraret effectum, diſſidentes Chriſtianorum antiſtites cum plebe diſciſſa in palatium intromiſſos monebat, ut civilibus diſcordiis conſopitis quiſque nullo vetante religioni ſuæ ſerviret intrepidus: quod agebat ideo obſtinate, ut diſſenſiones augente licentia, non timeret unanimantem poſtea plebem, nullas infeſtas hominibus beſtias, ut ſunt ſibi ferales plerique Chriſtianorum, expertus.* Procopius Gotthicorum I cum temperamento tamen hic ut & alibi audiendus: Πρέσβεις ἐκ Βυζαντίου παρὰ τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα ἧκον. ὅ, τε τῆς Ἐφέσου ἱερεὺς Ὑπάτιος, καὶ Δημήτριος ἐκ τῶν ἐν Μακεδόσι Φιλιππησίων, δόξης ἕνεκεν, ἣν Χριστιανοὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἀντιλέγουσιν ἀμφαγνοοῦντες. τὰ δὲ ἀντιλεγόμενα ἐγὼ ἐξεπιστάμενος, ὡς ἥκιστα ἐπιμνήσομαι. ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἡγοῦμαι εἶναι, διερευνᾶσθαι τὴν τοῦ θεοῦ φύσιν, ὁποία ποτέ ἐστιν. ἀνθρώπῳ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀνθρώπεια εἰς τὸ ἀκριβὲς (οἶμαι) καταληπτά, μή τοί γε τὰ ἐς θεοῦ φύσιν ἥκοντα. ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἀκινδύνως σεσιωπήσθω,

πείϑω, μόνῳ τὸ μὴ ἀπιςῆσαι τὰ τετιμημένα. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἂν οὐδὲ ἄλλο περὶ ϑεοῦ, ὅ, τι ἂν εἴποιμι, ἢ ὅτι ἀγαϑός τε παντάπασιν εἴη, καὶ ξύμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτοῦ ἔχει. λεγέτω δὲ ὅσπερ γινώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἴεται καὶ ἱερεὺς καὶ ἰδιώτης. *Hac dum ille agitat: legati à Byzantio ad Romæ antiſtitem veniunt, Epheſi antiſtes Hypatius, Philipporum vero Macedoniæ provinciæ Demetrius, ob ea quæ inter ſe controverſa Chriſtiani habent. Ea vero quæ ſint, quanquam percognita, memorare me tædeat. Inſanæ enim temeritatis eſſe exiſtimo, naturam Dei qualis ſit ſcrutari. Homini enim nec humana, quantum ego exiſtimo, plane in aperto ſunt: tantum abeſt ut ei pateant ea quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de talibus ſilere, non commoventi ea quæ aliis ſancta habentur. Ipſe hoc tantum de Deo quod dicam habeo, eſſe eum omnino bonum, ejuſque poteſtate omnia contineri. Qui plus ſciverit, plus de eo dicat, ſive in ſacerdotum eſt ordine, ſive in plebe.* Laudat Gregoras libro VIII dictum Lyſidæ Pythagorici, deinde Syneſii: τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης ἐς ἀνϑρώπους ἦρξε τῶν ϑείων καταφρονήσεως. *Apud populum ſubtiliter philoſophari cauſa hominibus fuit magni contemptus rerum divinarum.* Idem libro X multum diſſuadet tales diſputationes, & de Latinis ſui temporis loquens. Τοὺς Ἰταλοὺς γελῶ καὶ μέμφομαι ἰταμῶς οὑτωσὶ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὀφρύος τῇ ϑεολογίᾳ ἐπιπηδῶντας. *Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magnoque cum ſupercilio ad Theologiam proſiliant.* Addit mox: Οὕτω γὰρ παρ᾽ αὐτοῖς εἰπεῖν τοῖς βαναύσοις ἐκκέχυται τὰ ϑεολογίας

λογίας μυστήρια· καὶ οὕτω κεχήνασιν ἅπαντες ἐπὶ τῷ συλλογιστικῶς ἐμβατεύειν τοῖς λόγοις αὐτῆς, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλόῃ καὶ νομαῖς τὰ βοσκήματα. καὶ οἱ τὸ πιστεύειν ὀρθῶς ἀκρίβολον ἔχοντες, καὶ οἱ μηδ᾽ ὅπως δεῖ πιστεύειν εἰδότες, μηδ᾽ ὅ, τι ἐστὶν ὃ πιστεύειν φασὶν, ἀγορὰς καὶ περιπάτους καὶ θέατρα πάντ᾽ ἐμπεπλήκασι τῆς θεολογίας, καὶ οὐδὲ τοῦτον τὸν ἥλιον αἰσχύνονται μάρτυρα τῆς ἀναιδείας ποιούμενοι. *Ita apud illos etiam ſellularius opificibus effluunt Theologiæ myſteria: ita biant omnes ut per ſyllogiſmos tractent talia, ſicut pecudes ad herbas & pabula: & qui ea, quæ omnino recte credenda ſunt, in ambiguo habent, & qui nec quomodo credendum ſit ſciunt, nec quid ſit quod ſe dicant credere, hi fora omnia & ambulacra & theatra impient theologia, neque Solem verentur talis impudentiæ teſtem facere.*

g *Ad exemplum eorum qui turrim Babylonicam ædificabant.*] Geneſ. x i. exprobrat has controverſias Chriſtianis ſæpe Mahumetes, præſertim Azoara xxvi. & xxxii.

h *Et in iis quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in ſe continent.*] 1 Tim. iv. 8. Coloſſ. ii. 23.

i *Itemque in ſtudio flagrante ſemel electarum partium.*] Rom. x. 2. 1 Cor. i. 12. & ſequentibus.

k *Tandemque evenit, ut ubique multi eſſent Chriſtiani nomine, re pauciſſimi.*] Salvianus libro iii. de Gubernatione Dei: *Præter pauciſſimos quoſdam qui mala fugiunt, quid eſt aliud omnis cœtus Chriſtianorum, quam ſentina vitiorum?*

l *Ex ultimo Scythiæ.*] Hunnos, Avaros, Sabiros, Alanos, Euthalitas, Turcas.

in *Ac*

m *Ac Germania receſſu.*] Gotthos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Suevos, Alemannos, Saxonas, Varnos, Longobardos.

n *Tum Turcæ maxime exceperunt.*] Vide Turcica Leunclavii, & Laonicum Chalcocondylam.

II. Hæc religio plane ad fundendum ſanguinem facta multum ritibus gaudet, [a] credique ſibi vult nulla inquirendi libertate, unde librorum, quos ſanctos habet, lectio plebi interdicta eſt. Quod ipſum ſtatim manifeſtum eſt indicium iniquitatis. Merito enim ſuſpecta merx eſt, quæ hac lege obtruditur, ne inſpici poſſit. Verum quidem eſt, non æqualem eſſe omnibus ad omnia cognoſcenda perſpicaciam, multos arrogantia, alios affectibus, conſuetudine nonnullos in falſum abripi: ſed [b] ut via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris reſpectu eam quærunt, ſe ſuaque omnia Deo ſubjicientes, & eum pro auxilio orantes; bonitas divina vetat credi. Et ſane cum judicandi vim Deus inſeruerit humanæ menti, nulla pars veri dignior eſt, in quam ea impendatur, quam illa quæ ignorari ſine amit-

Everſio fundamenti Mahumetiſtarum, de non inquirendo in religionem.

amittendæ ſalutis æternæ periculo non poteſt.

ANNOTATA.

a *Credique ſibi vult nulla inquirendi libertate.*] Alcoranus Azoara XIII. ut habet prima editio Latina, quam hic in lectoris gratiam ſequimur.

b *Ut via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoru reſpectu eam quærunt, ſe ſuaque omnia Deo ſubjicientes, & eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi.*] Reſponſio ad quæſtionem IV ad Orthodoxos, inter opera Juſtini: Ὅτι δὲ ἀδύνατόν ἐστι μὴ τυχεῖν τῆς εὑρέσεως τῷ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τε καὶ δυνάμει ἐπιζητοῦντι τὴν ἀλήθειαν, μαρτυρεῖ ὁ κύριος λέγων· πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρήσει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. *Fieri autem nequire ut non ad inventionem perveniat, qui toto corde ac viribus quærit veritatem, teſtatur Dominus dicens: Quiſquis petit, accipit: & qui quærit inveniet, & pulſanti aperietur.* Origenes VIII contra Celſum: Ἐχρῆν δὲ αὐτὸν σκοπῆσαι, ὅτι πάντ' ἐφορῶν καὶ πάντ' ἐπακούων ὁ κοινὸς πάντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, τὴν ἑκάστου προαίρεσιν ζητοῦσαν αὐτὸν καὶ εὐσεβεῖν βουλομένην, κατ' ἀξίαν κρίνων καὶ τούτοις τινὰ ἀπονέμει καρπὸν τῆς προστασίας αὐτοῦ. *Cogitare eum oportuit communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta ſpectat audítque, æqua retribuere voluntati ipſum quærenti, ac pie vivere cupienti, eique fructum largiri aliquem ſui patrocinii.*

III. [a] Moſem à Deo miſſum; [b] item Jeſum, [c] & viros ſanctos fuiſſe, qui Jeſu diſciplinam primi propagarunt, Mahumetes ejuſque ſectatores fatentur. At in Alcorano lege Mahumetis [d] multa narrantur plane contra quam à Moſe & ab Jeſu diſcipulis ſunt prodita. Ut ex multis unum ſumamus exemplum, Jeſum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediiſſe, conſpectumque à multis omnes Apoſtoli diſcipulique Jeſu maximo conſenſu teſtantur. Contra docet Mahumetes, [e] Jeſum clam ſubductum fuiſſe in cœlum, cruci autem affixum fuiſſe quoddam ejus ſimulacrum, ac proinde non mortuum Jeſum, ſed deceptos Judæorum oculos. Hæc objectio evadi non poteſt, niſi dicat Mahumetes, quod & dicit, [f] libros tum Moſis, tum diſcipulorum Jeſu, non quales fuerant manſiſſe, ſed corruptos eſſe. Sed hoc commentum jam ſupra à nobis libro tertio refutatum eſt. Certe ſi quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetiſtæ, idque ſufficere dicerent adverſus non probantes: at ipſi ultro adferre pro integritate ſui libri ea ar-

Probatio adverſus Mahumetiſtas, ex libris ſacris Hebræorum & Chriſtianorum: eoſque non eſſe corruptos.

R gumen-

gumenta non poſſent, quæ nos aſſerimus, de ſparſis ſtatim exemplis per orbem terrarum, & quidem, non ut Alcorani, uno ſermone, cuſtoditiſque fide tot ſectarum tam diſcrepantium circa cætera. Perſuadent ſibi Mahumetiſtæ, Johannis capite XIV, ubi de Paracleto mittendo agitur, exſtitiſſe aliquid ſcriptum de Mahumete, quod Chriſtiani deleverint. Sed hic ab ipſis libet quærere, hanc ſcripturæ mutationem velintne factam poſt Mahumetis adventum, an antea. Poſt Mahumetis adventum fieri plane non potuit, cum jam eo tempore extarent toto orbe plurima, non Græca tantum, ſed Syriaca, Arabica, & in diſſitis ab Arabia partibus, Æthiopica, & Latina exemplaria non unius verſionis: hæc autem omnia eo in loco conſentiunt, nulla ſcripturæ varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi cauſa: nemo enim ſcire poterat, quid docturus eſſet Mahumetes. Imo ſi Mahumetis dogma nihil haberet Jeſu dogmati contrarium, non magis difficiles fuiſſent Chriſtiani in libris ejus recipiendis, quam in libris Moſis & Prophetarum Hebræorum fuerunt.

Po-

Ponamus utrimque nihil ſcriptum fuiſſe, aut de Jeſu dogmate, aut de Mahumetis. Doceret æquitas; pro Jeſu dogmate habendum, in quod Chriſtiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetiſtæ conſentirent.

ANNOTATA.

a *Moſem à Deo miſſum.*] Azoara v. XXI.
b *Item Jeſum.*] Azoara v. XII.
c *Et viros ſanctos fuiſſe qui Jeſu diſciplinam primi propagarunt.*] Azoara v. LXXI.
d *Multa narrantur plane contra quàm à Moſe & ab Jeſu diſcipulis ſunt prodita.*] Ut templum Mechæ ſtructum ab Abrahamo, Azoara II. Alia de Abrahamo, Azoara XXXI. Confuſa Gedeonis & Saülis hiſtoria, Azoara III. in hiſtoria Exodi multa, Azoara XVII. & XXX. & XXXVIII. In hiſtoria Joſephi multa, Azoara XXII. de avibus ab Abrahamo diſſectis, & in vitam revocatis, Azoara IV. de Maria apud Zachariam educata, Azoara v. de avibus ex luto factis per Jeſum, ibidem, & XIII.
e *Jeſum clam ſubductum fuiſſe in cœlum, cruci autem affixum fuiſſe quoddam ejus ſimulacrum, ac proinde non mortuum Jeſum, ſed deceptos Judæorum oculos.*] Azoara XI.
f *Libros tum Moſis tum diſcipulorum Jeſu, non quales fuerant manſiſſe, ſed corruptos eſſe.*] Azoara IX.

Ex comparatione Mahumetis cum Chriſto.

IV. Conferamus jam utriuſque dogmatis adjuncta atque affectiones, ut videamus: utrum utri præferendum ſit: ac primum de auctoribus videamus, [a] Jeſus Mahumetis ipſius confeſſione erat Meſſias ille in lege & Prophetis promiſſus: [b] ab ipſo Mahumete vocatur Dei verbum, [c] mens, [d] ſapientia: [e] dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuiſſe. [f] Mahumetes ſolito naturæ ordine genitus etiam à ſuis creditur. Jeſus vitæ ſemper immaculatæ, cui nihil objici poſſet: [g] Mahumetes diu raptor, [h] mulieroſus ſemper. [i] Jeſus in cœlum evectus, fatente Mahumete: Mahumetes in ſepulchro detinetur. Uter potius ſequendus ſit, quis non videat?

ANNOTATA.

a *Jeſus Mahumetis ipſius confeſſione erat Meſſias ille in lege & Prophetis promiſſus.*] Azoara XXIX.

b *Ab ipſo Mahumete vocatur Dei verbum*] Azoara V. XI. Et in libro doctrinæ Mahumetis. Jeſum à Mahumete vocari λόγον, καὶ πνεῦμα θεοῦ, ait Euthymius Zigabenus in diſputatione contra Saracenos.

c *Mens.*] Azoara IV. XI. XXIX. & in dicto libro.

d *Sa-*

d *Sapientia.*] Dictis locis.

e *Dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuiſſe.*] Azoara XXXI.

f *Mahumetes ſolito naturæ ordine genitus etiam à ſuis creditur.*] Vide librum Generationis Mahumetis.

g *Mahumetes diu raptor.*] Vide Chronica Mahumetis verſa ex Arabico. Vide diſputationem Saraceni & Chriſtiani à Petro Abbate Cluniacenſi editam.

h *Mulieroſus ſemper.*] Azoara XLII. XLIII. LXXV. & LXXVI. Vide dictam diſputationem.

i *Jeſus in cœlum evectus fatente Mahumete.*] Azoara XI.

V. Accedant utriuſque facta. [a] Jeſus viſum cæcis, claudis greſſum, ægrotis ſanitatem dedit, imo fatente Mahumete, etiam vitam mortuis. [b] Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis. Secuti tamen ſunt, qui ei & miracula attribuerent, at qualia? Nempe quæ aut arte humana facile poſſunt effecta reddi, ut de columba ad aurem advolante: aut quorum nulli ſunt teſtes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ ſui abſurditate refelluntur, [c] ut de magna Lunæ parte in manicam ipſius delapſa, & ab ipſo remiſſa ad reddendam ſideri rotunditatem. Quis non dicat in cauſa dubia, ei legi- *Item facta utriuſque.*

 ſtan-

ſtandum, quæ certiora pro ſe habet divinæ approbationis teſtimonia? Videamus & eos, qui hanc & illam legem primi ſuſceperunt.

ANNOTATA.

a *Jeſus viſum cacis, claudis greſſum, agrotis ſanitatem dedit, imo fatente Mahumete etiam vitam mortuis.*] Azoara V. XIII.

b *Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis.*] Azoara III. XIV. XVII. XXX. LXXI.

c *Ut de magna luna parte in manicam ipſius delapſa, & ab ipſo remiſſa.*] Azoara LXIV. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur apud Cantacuzenum oratione in Mahumetem §. 23.

Eorum qui primi utramque religionem receperunt.

VI. Qui Jeſu legem amplexi ſunt, viri erant Dei timentes, vitæ ſimplicis: convenit autem Deo, ut tales neque ſermonum præſtigiis, neque ſpecie prodigiorum, decipi patiatur. At [a] qui Mahumetiſmum primi ſuſceperunt, prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni.

ANNOTATA.

a *Qui Mahumetiſmum primi ſuſceperunt, prædones erant.*] Oſtendit vox ipſa Saraceni, quod λῃςρικὸς ſignificat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum lib. III. cap. de Periodo Arabum.

VII. Se-

VII. Sequitur & modum oſtendamus, quo religio utraque propagata eſt. De Chriſtiana aliquoties jam diximus, incrementa ejus eſſe ex miraculis, non Chriſti tantum, ſed & diſcipulorum, & qui eis ſucceſſerunt, tum vero ex ipſa malorum & ſuppliciorum patientia. At Mahumetiſmi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves ærumnas ac dura mortium genera ob eam profeſſionem pertulerunt. Sed [a] religio illa, quo arma eunt, ſequitur, armorum acceſſio eſt: [b] nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quam bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem, quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica ſacra ipſi improbant. Et tamen ſcimus, quantæ fuerint Perſarum, Macedonum, Romanorum victoriæ, quam late patuerint eorum imperia. Neque Mahumetiſtis ſemper proſperi bellorum eventus. Notæ clades, quas plurimis in locis terra marique acceperunt: tota Hiſpania pulſi ſunt. Non poteſt res, quæ vices tam incertas habet, quæque bonis ac malis communis eſſe poteſt, nota eſſe certa veræ religionis: eoque minus, quod arma eo-

Modorum, quibus lex utraque propagata eſt.

rum injuſta ſunt, [c] cum ſæpe ea moveant adverſus populos ſibi non moleſtos, nulla injuria cognitos, ita ut nihil armis obtendere poſſint, niſi ſolam religionem, quod maxime eſt irreligioſum. Nam [d] cultus Dei nullus eſt, niſi ab animo volente procedat. Voluntas autem docendo & ſuadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit, ſed credere ſe ſimulat, ut malum vitet. Qui mali ſenſu aut metu extorquere aſſenſum vult, eo ipſo oſtendit, ſe argumentis diffidere. Rurſus autem hunc ipſum obtentum religionis ipſi deſtruunt, cum ſubactos ſub imperium patiantur uti, qua velint, religione, imo & [e] palam agnoſcant interdum, Chriſtianos in ſua lege ſervari poſſe.

ANNOTATA.

a *Religio illa, quo arma eunt, ſequitur, & armorum acceſſio eſt.*] Azoara X. XVIII. XXVI.

b *Nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quam bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem.*] Azoara XXXIII. XLVII.

c *Cum ſæpe ea moveant adverſus populos ſibi non moleſtos.*] Azoara XIX.

d *Cultus Dei nullus eſt, niſi ab animo volente*

lente procedat.] Lactantius libro x. cap. 20. *Nihil eſt enim tam voluntarium quam religio, in qua ſi animus ſacrificantis averſus eſt, jam ſublata, jam nulla eſt.*

c *Palam agnoſcant interdum Chriſtianos in ſua lege ſervari poſſe.*] Azoara I. & XII. Liber de doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

VIII. Contendamus inter ſe & præcepta. Hinc patientia præcipitur, imo & benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonii fides, morum mutua toleratione: [a] inde diſcedendi licentia. Hic maritus, quod ab uxore exigit, præſtat ipſe, & affigendum uni amorem exemplo ſuo docet: [b] ibi aliæ ſuper alias mulieres, nova ſemper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum revocata religio, ut eo bene culta fructus exſerat humano generi utiles: ibi eadem [c] in circumciſione, [d] aliiſque rebus per ſe mediis, vim ſuam prope totam conſumit. Hic temperatus ciborum vinique uſus permittitur: ibi [e] vetitum ſue veſci, [f] bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus eſt ad animi & corporis bona cum modo ſumptum. Et ante quidem legem perfectiſſimam, qualis eſt Chriſti, rudimenta quaſi puerilia *Præceptorum inter ſe.*

præ-

præceſſiſſe non mirum eſt: poſt eam vero publicatam redire ad figuras præpoſterum. Neque ulla poteſt cauſa adferri, cur poſt Chriſtianam religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

ANNOTATA.

a *Inde diſcedendi licentia.*] Vide Euthymium: & eos qui de rebus Turcicis ſcripſere.

b *Ibi alia ſuper alias mulieres.*] Azoara III. VIII. IX. XXXIII.

c *In circumciſione.*] Vide & Bartholomæum Georgevitium de Ritibus Turcarum.

d *Aliiſque rebus per ſe mediis.*] Ut lotionibus, Azoara IX. Vide & Euthymium.

e *Vetitum ſue veſci.*] Azoara II. XXVI.

f *Bibere vinum.*] Vide Euthymium, & alios qui res Saracenicas ſcripſerunt.

Solutio ejus quod objiciunt Mahumetiſtæ de Dei filio.

IX. Offendi ſe aiunt Mahumetiſtæ, quod Deo filium demus, cum uxore non utatur; quaſi filii vox in Deo non poſſit diviniorem habere ſignificationem. At ipſe Mahumetes multa Deo aſcribit non minus indigna, quam ſi uxorem habere diceretur: puta [a] manum ipſi frigidam eſſe, idque ſe tactu expertum: [b] geſtari in ſella, & his ſimilia. Nos vero

ro cum Jeſum Dei Filium dicimus, hoc ſignificamus, quod ipſe [c] cum eum Verbum Dei dicit: [d] verbum enim ex mente ſuo quodam modo gignitur: adde jam, quod ex virgine, ſola Dei opera vim paternam ſupplente natus eſt, quod in cœlum evectus Dei poteſtate, quæ & ipſa Mahumeti confeſſa oſtendunt [e] Jeſum ſingulari quodam jure Dei Filium appellari poſſe, & debere.

ANNOTATA.

a *Manum ipſi frigidam eſſe, idque ſe tactu expertum.*] Locum vide apud Richardum contra Mahumetiſtas cap. I. & cap. XIV. & apud Cantacuzenum oratione in Mahumetem II. §. 18. & oratione IV. non longe à principio.

b *Geſtari in ſella.*] Ibidem.

c *Cum eum verbum Dei dicit.*] Vide ſupra.

d *Verbum enim ex mente ſuo quodam modo gignitur.*] Vide Platonem in Convivio, & Abarbanielem in dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur. Vide hac de re & Euthymium in dicta diſputatione, ubi ait, ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται γεννώμενος, & cætera. Cardinalem Cuſanum lib. I. cap. 13, & ſequentibus, contra Mahumetiſtas: Richardum c. 9. & 15.

e *Jeſum ſingulari quodam jure Dei filium appellari poſſe & debere.*] Luc. I. 35. Johan. X. 36. Actor. III. 13. 14. 15. XIII. 33. Hebr.

Hebr. 1. 5. v. 5. In dicto libro. doctrinæ Mahumetis Jeſus inducitur Deum ſuum Patrem appellans.

Abſurda plurima in libris Mahumeticis.

X. At contra in ſcriptis Mahumeticis [a] quam multa ſint à veritate hiſtoriæ aliena, quam multa plane ridicula, longum foret eloqui. Talis eſt fabula [b] de pulchra muliere; quæ ab Angelis vino captis ſolenne didicerit carmen, quo in cœlum aſcendi & ex eo deſcendi ſolet: quæ cum aſcendiſſet in multam cœli altitudinem, deprehenſam à Deo, ibique fixam, atque eam eſſe ſtellam Veneris. Talis illa [c] de mure in nave Noë nato ex elephanti ſtercore: [d] contra autem fele ex leonis halitu. Atque illa maxime [e] de morte in arietem commutanda, qui medio inter cœlum & inferos ſpatio ſit ſtabulaturus; [f] & de epulis in vita altera excernendis per ſudorem, [g] deque mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptates: quæ profecto talia ſunt omnia, ut oporteat culpa ſua eſſe in ſtuporem datos, qui iſtis fidem habent, præſertim cum Evangelii lux ipſos circumfulgeat.

ANNOTATA.

a *Quam multa ſint à veritate hiſtoria aliena.*] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem pervenerit, in quo ſol quieſceret. Azoara XXVIII. de Solomone Azoara XXXVII.

b *De pulchra muliere.*] In libro doctrinæ Mahumetis eſt hæc fabula, ſumpta ex libro Enarrationum. Vide & Cantacuzenum oratione II in Mahumetem c. 15.

c *De mure in navi Noë nato ex ſtercore elephantis.*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis.

d *Contra autem fele ex leonis halitu.*] Ibidem.

e *De morte in arietem commutanda.*] In fine dicti libri doctrinæ Mahumetis.

f *Et de epulis in vita altera excernendis per ſudorem.*] Dictus liber de doctrina Mahumetis.

g *De mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptatem.*] Vide quæ ſupra adducta ad librum ſecundum.

XI. Hac ultima diſputatione abſoluta, ſequitur peroratio, non jam ad extraneos, sed ad omnis generis ac nominis Chriſtianos: ſummatim monſtrans eorum uſum, quæ dicta ſunt hactenus, ut & quæ recta ſunt fiant, & quæ prava vitentur. Primum 1 ut puras manus elevent ad Deum illum, 2 qui omnia conſpicua atque *Peroratio ad Chriſtianos qui ex occaſione antedictorum officii ſui admonentur.*

inconſpicua fecit ex nihilo: [3] cum certa fiducia eum curam noſtri gerere, [4] cum niſi ejus permiſſu ne paſſer quidem cadat, [5] ac ne eos timeant, qui tantum corpori nocere poſſunt, præ eo, cui & in corpus, & in animum, æquale jus eſt. [6] Confidant non Deo tantum Patri, ſed & Jeſu: [7] quando in terris aliud nomen non eſt, quod nos ſalvos præſtet: [8] quod recte facturos, ſi cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, ſed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde [9] ſanctum illud dogma Chriſti, ut prætioſiſſimum theſaurum, ſollicite cuſtodire: atque eam ob rem etiam [10] ſæpe legere ſacra ſcripta, quibus nemo poſſit decipi, niſi qui prius ſe ipſe deceperit. [11] Nam & fideliores fuiſſe eorum ſcriptores & afflatus divini pleniores, quam ut neceſſaria veritate nos fraudare vellent, eamve nube aliqua obtegere: [12] ſed adferendum animum paratum obſequio: id ſi fiat, [13] nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, ſperari, aut fieri à nobis debent: [14] atque eo modo ali & excitari in nobis illum Spiritum,

tum, [15] qui futuræ felicitatis arrhabo eſt datus. Abſterrentur præterea ab imitatione Paganorum: [16] primum in cultu falſorum Deorum, [17] qui nihil ſunt, niſi vana nomina, [18] quibus mali dæmones utuntur, [19] ut nos à veri Dei cultu avertant: [20] quare non poſſe nos eorum ſacris participare, ita, ut ſimul & Chriſti ſacrificium nobis proſit: [21] ſecundo in vivendi modo licentioſo, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam; [22] unde Chriſtianos longiſſime abeſſe oporteat, [23] qui non tantum Paganis præſtare multum debeant, [24] ſed & Judæorum legiſperitis & Phariſæis, quorum juſtitia in externis quibuſdam factis conſiſtens non ſufficit, ut ad cæleſte regnum perveniatur. [25] Nullo nunc in pretio eſſe circumciſionem manu factam, ſed alteram internam cordis, [26] obſervationem mandatorum Dei, [27] novum opificium, [28] fiduciam in diligendo efficacem, [29] unde agnoſcantur veri Iſraëlitæ, [30] myſtici Judæi, hoc eſt, Dei laudatores. [31] Ciborum diſcrimina, [32] ſabbata, [33] dies feſtos, [34] umbras eſſe rerum, quæ in Chriſto & Chriſtianis exiſtant. Ex occaſione Mahumetiſmi hæc ad-

[illegible] 35 prædictum a Domino Jeſu, venturos quoſdam poſt ſuum tempus, qui a Deo ſe miſſos mentirentur: 36 ſi etiam Angelus de cœlo veniret, non recipiendum eſſe dogma aliud, 37 quam illud Chriſti, tantis teſtimoniis probatum. Quippe 38 olim quidem Deum multis variiſque modis allocutum pios, qui fuerunt: poſtremo autem voluiſſe eum nos compellare per filium ſuum, 39 rerum omnium dominum, 40 ſplendoris paterni effulgentiam, ſubſtantiæ ejus expreſſam imaginem, 41 per quem condita ſint, quæ fuerunt, aut erunt, 42 qui ſuo imperio agit ac fert omnia, 43 & expiatis peccatis noſtris ad dextram Dei ſublatus, 44 dignitatem ſupra Angelos conſecutus eſt: 45 quo proinde legis auctore nihil poteſt exſpectari magnificentius. Revocatur etiam eadem occaſione ipſis in memoriam 46 arma Chriſti militibus aſſignata, non eſſe qualibus Mahumetes nititur, ſed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus, quæ ſe adverſus Dei cognitionem erigunt: pro ſcuto fiduciam, quæ tela ignita diaboli repellat: pro lorica juſtitiam ſive rectitudinem vitæ; 47 pro galea,

quæ

quæ quod infirmiſſimum eſt tegat, ſpem æternæ ſalutis. [48] pro enſe vero tradita divinitus verba, penitiſſimas animi partes penetrantia. Sequitur poſt hæc exhortatio [49] ad mutuam concordiam, quam Chriſtus ſuis abiens tam ſerio commendavit: [50] non multos inter nos eſſe doctores debere, ſed unum Jeſum Chriſtum: [51] omnes Chriſtianos in idem nomen baptizatos: [52] quare non debere inter ipſos ſectas eſſe & ſciſſuras, quibus ut remedium tandem adhibeatur aliquod, ſuggeruntur dicta illa Apoſtolica, [53] ſapiendum temperanter, [54] pro modo cognitionis, quam cuique Deus admenſus eſt: [55] ſi qui minus omnia intelligunt, eorum ferendam imbecillitatem, [56] ut placide ac ſine jurgiis nobiſcum coaleſcant: [57] ſi qui intelligentia præſtent cæteris, par eſſe, ut & ſtudio erga cæteros excellant: [58] hos vero, qui aliter aliqua in parte ſentiunt, exſpectandos donec & ipſis Deus veritatem latentem aperiat: [59] interim, de quibus conſtat, retinenda, & opere implenda. [60] Nunc ex parte ſciri: [61] venturum illud ævum, quo omnia certiſſime cognoſcenda ſint. Etiam hoc rogantur ſin-

guli, [62] ne inutile detineant talentum ſibi concreditum: [63] ſed omnem impendant operam, ut alios Chriſto acquirant: [64] quam ad rem non tantum adhibendos rectos ſalutareſque ſermones, [65] ſed & emendatæ vitæ exemplum, ut ex ſervis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat. Poſtremo loco reverſa, unde exierat, ad lectores populares oratio obſecrat eos, [66] ſi quid hic boni eſt, de eo agant Deo gratias: [67] ſi quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ, tum & loci ac temporis, quo opus hoc effuſum verius, quam elaboratum eſt.

ANNOTATA.

1 *Ut puras manus elevent ad Deum illum.*] 1 Tim. II. Jac. IV. 8. Tertullianus Apologetico. *Illuc ſuſpicientes Chriſtiani manibus expanſis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubeſcimus: denique ſine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam, exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum.*

2 *Qui omnia conſpicua atque inconſpicua fecit ex nihilo.*] Coloſſ. 26. Hebr. XI. 3. Actor. IV. 24. XVII. 24. II Macc. VII. 28.

c *Cum*

3 *Cum certa fiducia eum curam noſtri gerere.*] I Petri III. II. v. 7.

4 *Cum niſi ejus permiſſu ne paſſer quidem cadat.*] Matth. x. 29.

5 *Ac ne eos timeant qui tantum corpori nocere poſſunt, præ eo, cui & in corpus & in animum æquale jus eſt.*] Matth. x. 28. Lucæ XII. 4.

6 *Confidant non Deo tantum Patri, ſed & Jeſu.*] Joh. XIV. 2. Hebr. IV. 15. 16. Epheſ. III. 12. & 17.

7 *Quando in terris aliud nomen non eſt, quod nos ſalvos præſtet.*] Actor. IV. 12.

8 *Quod recte facturos, ſi cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, ſed qui ex eorum voluntate vitam componunt.*] Joh. VIII. 41. & ſequentibus. Matth. VII. 21. Joh. XV. 14. I Joh. II. 3. 4.

9 *Sanctum illud dogma Chriſti, ut pretioſiſſimum theſaurum, ſollicite cuſtodire.*] Matth. XIII. 44. 45. I Cor. IV. 7. I Tim. VI. 20. II Tim. I. 14.

10 *Sæpe legere ſacra ſcripta.*] Coloſſ. IV. 16. I Theſſ. V. 27. Apoc. I. 3.

11 *Nam & fideliores fuiſſe eorum ſcriptores & afflatus divini pleniores, quam ut neceſſaria veritate nos fraudare vellent.*] Tertullianus de hæreticis ſic loquitur in Præſcriptione. *Solent dicere, non omnia Apoſtolos ſciſſe, eadem agitati dementia qua rurſus convertunt: omnia quidem Apoſtolos ſciſſe, ſed non omnia omnibus tradidiſſe: in utroque Chriſtum reprehenſioni ſubjicientes, qui aut minus inſtructos, aut parum ſimplices Apoſtolos miſerit.* Vide & quæ ſequuntur ibidem longe utiliſſima.

12 *Sed adſerendum animum paratum obſequio.*] Joh. VII. 17. V. 44. Matth. XI. 25. Philipp. III. 15. II Petri III. 16. Oſeæ XIV. 10.

13 *Nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, ſperari, aut fieri à nobis debent.*] II Tim. III. 15. 16. Joh. XX. 31. I Petri I. 23.

14 *Atque eo modo ali in nobis & excitari illum ſpiritum.*] II Tim. I. 6. I Theſſ. V. 19.

15 *Qui futuræ felicitatis arrhabo eſt datus.*] Eph. I. 14. II Cor. I. 22. V. 5.

16 *Primum in cultu falſorum Deorum.*] I Cor. VIII. 5. 6.

17 *Qui nihil ſunt niſi vana nomina.*] Ibidem V. 4. & X. 19.

18 *Quibus mali dæmones utuntur.*] I Cor. X. 20. Apoc. IX. 2.

19 *Ut nos à veri Dei cultu avertant.*] Epheſ. II. 2. Apoc. IX. 9. II Theſſ. II. 9. Matth. XIII. 19. Epheſ. II. 12.

20 *Quare non poſſe nos eorum ſacris participare, ita ut ſimul & Chriſti ſacrificium nobis proſit.*] I Cor. X. 20.

21 *Secundo in vivendi modo licentioſo, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam.*] Eph. II. 3. Tit. II. 14.

22 *Unde Chriſtianos longiſſime abeſſe oporteat.*] II Cor. VI. 15.

23 *Qui non tantum Paganis præſtare multum debeant.*] Matth. V. 47. VI. 7. 32.

24 *Sed & Judæorum legiſperitis & Phariſæis, quorum juſtitia in externis quibuſdam factis conſiſtens non ſufficit ut ad cœleſte regnum perveniatur.*] Matth. V. 20. XXIII. 23. Rom. III. 20. Gal. II. 16.

25 *Nullo nunc in pretio eſſe circumciſionem manufactam, ſed alteram internam cordis.*]

I Cor.

1 Cor. vii. 19. Galat. v. 6. vi. 15. Philipp. iii. 3. Epheſ. ii. 11. Coloſſ. ii. 11. Rom. ii. 29.

26 *Obſervationem mandatorum Dei.*] 1 Cor. vii. 19.

27 *Novum opificium.*] Galat. vi. 15.

28 *Fiduciam in diligendo efficacem.*] Galat. v. 6.

29 *Unde agnoſcantur veri Iſraëlitæ.*] Rom. ix. 6. 1 Cor. x. 18. Gal. vi. 16. Joh. i. 47.

30 *Myſtici Judæi, hoc eſt, Dei laudatores.*] Rom. ii. 28. Philo de Allegoriis. Τοῦ ἐξομολογουμένου ὁ Ἰούδας σύμβολον. *Judas ſymbolum ejus qui Deum profitetur.*

31 *Ciborum diſcrimina.*] Act. x. 13. 14. 15. xv. 19. 20. 1 Cor. x. 25. Coloſſ. ii. 16. 21.

32 *Sabbata.*] Coloſſ. dicto loco.

33 *Dies feſtos.*] Ibidem. Rom. xiv. 5.

34 *Umbras eſſe rerum quæ in Chriſto & Chriſtianis exſiſtant.*] Coloſſ. ii. 17. Hebr. x. 1.

35 *Prædictum à Domino Jeſu, venturos quoſdam poſt ſua tempora, qui ſe à Deo miſſos mentirentur.*] Joh. v. 43. ii Theſſal. ii. 9. Matth. vii. 15. xxiv. 11. Marci xiii. 22. 1 Joh. iv. 1.

36 *Sed etiamſi Angelus de cælo veniret, non recipiendum eſſe dogma aliud.*] Gal. i. 8.

37 *Quam illud Chriſti tantis teſtimoniis probatum.*] 1 Joh. v. 7. 8. Hebr. ii. 9. xii. 1. Joh. i. 7. 32. v. 32. 37. 39. 46. Luc. xxiv. 27. Actor. ii. 22. 23. x. 43.

38 *Olim quidem Deum multis variiſque modis allocutum pios, qui fuerunt, poſtremo autem voluiſſe eum nos compellare per filium ſuum.*] Hebr. i. 2.

39 *Re-*

39 *Rerum omnium Dominum.*] I Cor. XV. 27. Hebr. II. 5.

40 *Splendoris paterni effulgentiam, ſubſtantia ejus expreſſam imaginem.*] Hebr. I. 3.

41 *Per quem condita ſunt quæ fuerunt, aut erunt.*] Ibidem. Coloſſ. I. 16.

42 *Qui ſuo imperio agit ac fert omnia.*] Hebr. I. 3. Apoc. I. 5.

43 *Et expiatis peccatis noſtris ad dextram Dei ſublatus.*] Hebr. I. 3. IX. 12. Matth. XX. 28. I Joh. II. 2. IV. 10. Matth. XXVI. 64. Marci XVI. 19. Actor. II. 33. 34. VII. 55. 56. Rom. VIII. 34. Epheſ. I. 20. Coloſſ. III. I. Hebr. VIII. I. X. 12. XII. 5.

44 *Dignitatem ſupra Angelos aſſecutus eſt.*] I Petr. III. 22. Hebr. I. 13. Epheſ. I. 21.

45 *Quo proinde legis auctore nihil poteſt exſpectari magnificentius.*] Hebr. II. 3. 4. 5. 6. 7. 8. III. 3. 4. 5. 6.

46 *Arma Chriſti militibus aſſignata.*] Rom. XIII. 12. II Cor. VI. 7. V. 4. Epheſ. VI. II. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18.

47 *Pro galea.*] Vide præter dictum ad Epheſios locum, I Theſſ. V. 8.

48 *Pro enſe vero.*] Vide præter dictum locum, Epheſ. VI. 17. Hebr. IV. 12. Apoc. I. 16.

49 *Ad mutuam concordiam, quam Chriſtus abiens ſuis tam ſerio commendavit.*] Joh. XIV. 27. XIII. 34. 35. XV. 12. 17. XVII. 20. & ſequentibus. XX. 19. 26. I Joh. I. 23. Adde Epheſ. III. 14. & ſequentibus. VI. 16. Hebr. XIII. 20. Matth. V. 9.

50 *Non multos inter nos eſſe doctores debere, ſed unum Ieſum Chriſtum.*] Matth. XXIII. 8. Jacob. III. I.

51 *Omnes Chriſtianos in idem nomen baptizatos.*]

zatos.] Rom. VI. 3. 4. I Corinth. I. 13. 15. Gal. III. 27. Epheſ. IV. 5. Coloſſ. II. 12.

52 *Quare non debere inter nos ſecta eſſe & ſciſſuras*] I Corinth. I. 10. XI. 18. XII. 25.

53 *Sapiendum temperanter.*] Rom. XII. 3. 16. I Corinth. IV. 6.

54 *Pro modo cognitionis, quam cuique Deus admenſus eſt.*] Dicto loco ad Romanos, & XII. 6. II Cor. X. 13. Epheſ. IV. 7. 15. 16.

55 *Si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem.*] Rom. XIV. XV. 2. I Cor. VIII. 7.

56 *Ut placide ac ſine jurgiis nobiſcum coaleſcant.*] Rom. XIV. I. II Corinth. XII. 20. Gal. V. 20. Philipp. I. 16. II. 3. 15. I Cor. XI. 16.

57 *Si qui intelligentia præſtent cateris, par eſſe ut & ſtudio erga cateros antecellant.*] Rom. VIII. I. 2. 3. 9. XII. 8. XIII. 3. 14. 16. I Corinth. XIII. 2. II Cor. VI. 6. VIII. 7. II Petr. I. 5. 6.

58 *Hos vero, qui aliter aliqua in parte ſentiunt, exſpectandos, donec & ipſis Deus latentem veritatem aperiat.*] Philipp. III. 15. Epheſ. IV. 2. I Cor. XIII. 4. 7. I Theſſal. V. 14. II Corinth VI. 6. Galat. V. 22. Coloſſ. IV. II. II Tim. IV. 2. Luc. IX. 54. 55.

59 *Interim de quibus conſtat retinenda & opere implenda.*] Philipp. III. 16. Jacobi I. 22. 23. 24. 25.

60 *Nunc ex parte ſciri.*] I Corinth. XIII. 9. 12.

61 *Venturum illud avum quo omnia certiſſime cognoſcenda ſint.*] Ibidem, v. 10. 12. I Joh. III. 2. Matth. V. 8.

62 *Ne inutile detineant talentum ſibi concreditum.*] Matth. XXV. 15. & ſequentibus.

63 *Sed omnem impendant operam ut alios Chriſto acquirant.*] 1 Cor. IX. 19. 20.21.22.

64 *Quam ad rem non tantum adhibendos rectos ſalutareſque ſermones.*] Gal. VI. 6. Eph. IV. 29. II Tim. I. 13. Tit. II. 8.

65 *Sed & emendatæ vitæ exemplum, ut ex ſervis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat.*] 1 Petr. III. 1. 16. Epheſ. VI. 6. II Tim. II. 24. 1 Petr. II. 12. Epheſ. IV. 1. Philipp. I. 27.

66 *Si quid hîc boni eſt, de eo Deo agant gratias.*] Jacob. I. 17. II Theſſ. I. 3. 1 Corinth. I. 4.

67 *Si quid minus placeat, rationem habeant, tum communis naturæ ad multos errores pronæ.*] Jac. III. 2. Gal. VI. 1. 2.

F I N I S.